Mihai Dimitrie Sturdza

figuri & clipe

Rușii, masonii, Mareșalul

și alte răspântii ale istoriografiei românești

compania

Mihai Dimitrie Sturdza

Rușii, masonii, Mareșalul

și alte răspântii ale istoriografiei românești

Mihai Dimitrie Sturdza (n. 1934) este strănepot al lui Mihail Sturdza, domnitorul Moldovei. Și-a făcut studiile primare și liceale la Iași și București. Arestat în 1952 sub acuzația de nedenunțare de complot, a fost condamnat la o pedeapsă administrativă, pe care a executat-o în diferite lagăre de muncă. Eliberat în 1954, a absolvit Facultatea de Filologie a Universității din București în 1960. A părăsit țara în 1963. Diplomat al Institutului de Științe Politice din Paris, a fost angajat al Departamentului de Schimburi Culturale și Științifice al Ministerului Afacerilor Externe din Paris între 1968 și 1985. A fost interpretul oficial pentru limba română al președinților Franței Charles de Gaulle și Valéry Giscard d'Estaing. Între 1986 și 1995 a lucrat ca redactor politic la Departamentul român al postului de radio Europa liberă din München. La încheierea contractului a fost distins cu o scrisoare de felicitare semnată de președintele SUA, Bill Clinton. Doctor Honoris Causa al Universității Dunărea de Jos (2013).

Autor a numeroase articole și studii istorice apărute la Paris, München, București și Iași, a prezentat *Confesiunile unui bătrân diplomat* de Charles de Saint-Aulaire (Editura Humanitas, București, 2003), *De pe o zi pe alta. Caiet intim 1913-1918* de Arabella Yarka (Editura Compania, București, 2010) și a contribuit la lucrarea colectivă *Proust et ses amis* (Éditions Gallimard, Jean Yves Tadié ed., Paris, 2010). A semnat, de asemenea, volumele : *Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, ediție de autor, Paris, 1983 (ediția a II-a, Paris, 1999) ; *Românii între frica de Rusia și dragostea de Franța*, Editura Roza vânturilor, București, 2007 ; *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I (2004), vol. II (2011), Editura Simetria, București.

Mihai Dimitrie Sturdza

figuri & clipe

Rușii, masonii, Mareșalul

și alte răspântii ale istoriografiei românești

compania

Macheta și realizarea : compania

Ilustrația copertei : Teatrul Național din București, avariat de bombardamentul german din 24 august 1944 (detaliu) ; elemente din gravuri (sec. XVII-XVIII) ilustrând panopliile ermetice și masonice

Redactor : Adina Kenereș

Procesare text : Gabriela Cernușcă

Procesare computerizată : Bogdan Constantinescu, Vlad Predescu

Tipărit la Print Multicolor Iași

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
STURDZA, MIHAI DIMITRIE

Rușii, masonii, Mareșalul și alte răspîntii ale istoriografiei românești / Mihai Dimitrie Sturdza - București : Compania, 2013
376 p. ; 20 cm - (Figuri & Clipe)
ISBN 978-973-1960-98-2

94(498)

© compania, 2013

Str. Tuberozelor Nr. 9, Sector 1, 011411 București
Tel. : 021 223 23 28 Fax : 021 223 23 25
Tel. difuzare : 021 223 23 24, 021 223 23 37
e-mail : compania@rdslink.ro compania@clicknet.ro
www.compania.ro

Cuvântul autorului

Volumul de față cuprinde texte edite și inedite al căror numitor comun este istoria României. Compuse în și despre epoci diferite, ele mi-au permis să aduc elemente noi unor teme cunoscute în cazul unora, cu totul necunoscute în cazul altora.

Textele au fost scrise în vremea exilului – o metodă de regăsire a patriei îndepărtate și pierdute. Documentarea slujea totodată plăcerea niciodată secată a cititului : la bogatele fonduri de la Staatsbibliothek și la Europa liberă din München, la Biblioteca Națională din Paris sau la Nanterre, în periferia capitalei franceze, la BDIC (Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine), una dintre cele mai importante instituții de profil după cele de la Stanford și de la London School of Economics.

Urmărind, de exemplu, pe îndelete și pe parcursul multor ani colecțiile aproape complete dintre 1920 și 1941 ale ziarelor *Universul* și *Adevărul*, ca și pe cele, cu unele întreruperi dar nu mai puțin interesante, ale *Dimineții*, am luat cunoștință, în detaliu și în imagini, de viața României din acea epocă. Am descoperit relatări de mult uitate despre locuri și oameni dintr-un veac dispărut, despre masoni – care nu au făcut România modernă, așa cum cred unii –, despre multiformele presiuni ale Rusiei, despre învolburata încleștare a celui de-al doilea război mondial, despre speranțele și luptele fără multă speranță ale exilului românesc.

Cititorului îi rămâne să judece dacă paginile care urmează răspund așteptărilor cu care au fost scrise.

Intrarea în modernitate : România între Occident și Rusia

Un baron reformator : Vasile Balș

Vasile Balș a fost primul dintr-o mică serie de înalți funcționari români ai monarhiei habsburgice. Aceasta într-o vreme în care politica Vienei încerca să ușureze soarta iobagilor români din Transilvania și lua primele măsuri de europenizare a acelei părți din Moldova anexată de la turci în 1775 și numită de austrieci « Bucovina ». Strania sa biografie, care nu a fost studiată decât în parte, intră în capitolul bine cunoscut de cuceriri austriece ale unor teritorii otomane și, totodată, în curentul mult mai puțin cunoscut al societăților secrete din epoca iluminismului.

Vasile Balș s-a născut la Iași între 1757 și 1769 – nu se cunoaște precis data nașterii sale –, ca fiu al stolnicului moldovean Vasile Balș și al soției acestuia, Ilinca. Tinerețea și-a petrecut-o la moșia părintească Rus-Plăvălar de lângă Suceava[1]. A primit – probabil, printr-un preceptor în casă – o educație și o cultură deosebite pentru mediul din care provenea, la nivelul specialităților unei școli superioare. Stăpânea, astfel, cinci limbi în afară de limba maternă : germana, latina, greaca, franceza și italiana, vorbit și scris. Reiese, de asemenea, din unele manuscrise ale sale că s-a ocupat mult de probleme istorice, dovedind în acest domeniu cunoștințe bogate. O mențiune autobiografică privind începutul studiilor sale în Moldova sugerează că

[1] Erich Prokopowitsch, « Die Familiengeschichte des Bojaren Balș. Ein bisher unbekanntes Manuskript » (introducere la studiul *Istoria familiei boierului Balș. Un manuscris până acum necunoscut al lui Vasile Balș*), în *Buletinul Bibliotecii Române. Studii și Documente românești*, IV, Freiburg im Briesgau, 1957-1958, pp. 123-127, în care sunt reproduse ambele memorii, cu anexele lor ; Mihai Ștefan Ceaușu, « Noi informații genealogice privitoare la șambelanul Vasile Balș », în *Arhiva Genealogică*, II, (VII), Iași, 1995, 1-2, pp. 47-64.

Vasile Balș ar fi fost și elevul revoluționarului iacobin francez Jean-Louis Carra, care a trăit un timp ca emigrant în Moldova.[1] Știrea trebuie pusă sub semnul întrebării, căci Vasile Balș trecuse de vârsta studiilor atunci când Carra s-a aflat în Moldova.

Încă foarte tânăr – la vreo 20 de ani –, a avut ocazia să îndeplinească o misiune deosebită ca delegat la Viena atunci când episcopul Dositei Herescu al Rădăuțiului și boierimea locală l-au însărcinat să aducă doleanțele Bucovinei la cunoștința împăratului Iosif al II-lea. La 13 noiembrie 1780, Balș s-a prezentat în fața Consiliului Aulic de Război la Viena, căruia i-a predat o « relatare de supușenie » și un memoriu, ambele redactate de el, în care făcuse o descriere amănunțită a situației Bucovinei, prezentând și propuneri pentru ameliorarea întregii vieți sociale din noua provincie a imperiului. Autoritățile militare superioare au transmis mai departe documentele. Monarhul a fost atât de favorabil impresionat de rapoartele primite și de priceperea tânărului moldovean, încât a dat ordin ca Balș să fie imediat întrebuințat în calitate de « contopist aulic » (redactor) în administrația militară a Bucovinei. La foarte scurt timp, el a fost numit consilier al guvernatorului militar al Bucovinei, generalul von Enzenberg, iar mai târziu, când Episcopia greco-ortodoxă de la Rădăuți a fost transferată la Cernăuți și s-a înființat acolo un tribunal episcopal, a fost numit prim-asesor al noii instituții ecleziastice. Cariera sa a cunoscut apoi un progres rapid. În 1783, Iosif al II-lea l-a numit redactor la Consiliul Aulic de Război de la Viena, autoritatea superioară a administrației militare, însărcinându-l cu coordonarea tuturor problemelor privitoare la Bucovina și cu titlul de referent aulic pe lângă respectivul departament. În această calitate, Balș a prezentat președintelui Consiliului de Război peste 40 de referate și memorii despre situația Bucovinei, precum și numeroase proiecte pentru ameliorarea condițiilor locale. Temeinicia argumentelor prezentate, precum și solidele informații despre Bucovina au inspirat unele dintre reformele introduse acolo de generalii Spleny și von Enzenberg, un prim pas spre occidentalizarea și creșterea bunăstării provinciei. Vasile Balș era de-acum « reprezentantul de facto » în Bucovina al programului de reforme iosefine.

[1] Se știe că Jean-Louis Carra a fost autorul lucrării *Geschichte der Moldau und der Wallachei...*, editată de Christoph Weigel și A.G. Schneider, și apărută la Frankfurt și Leipzig în 1789.

În memoriul său din 1780, *Descrierea Bucovinei și situația ei internă*[1], care se ocupă de stările deplorabile din provincie ca urmare a politicii « ticăloase » a regimului fanariot, a invaziilor, pustiirilor, jafurilor și distrugerilor provocate de războaie, Balș propune o gamă largă de reforme : emanciparea țăranului și transformarea lui în proprietar deplin, dezvoltarea industriei, agriculturii, comerțului și instituirea controlului statului asupra averilor mănăstirești. Balș are inițiative pe tărâm cultural și întreține legături prietenești cu domnul Moldovei. El, care observase starea de lucruri din Austria, îi disprețuiește pe mazilii, răzeșii și țăranii din Bucovina, socotindu-i leneși, îi consideră corupți și ignoranți pe preoți și călugări, cerând reformarea radicală a vieții monahale. Meritul lui Balș constă și în schițarea principalelor măsuri care se vor introduce în Bucovina și a coordonatelor activității românilor bucovineni pentru recunoașterea și păstrarea autonomiei lor ; el cere încă din 1790, cu un an înainte de *Supplex Libellus Valachorum*, ca națiunea română în întregul ei să se emancipeze și, dacă este posibil, să se unească, cu sprijinul Casei de Habsburg, ieșind de sub suzeranitatea Porții Otomane și de sub protectoratul Rusiei. Balș pornea de la principiul că Turcia și Rusia erau mai înapoiate economic, iar austriecii aveau deja în hotarele imperiului lor jumătate din teritoriile românești ; românii nu s-ar fi putut lupta cu trei imperii deodată. Soluția lui Balș s-a dovedit utopică, dar prin ea s-a propagat concepția emancipării naționale și a unirii românilor[2].

În același memoriu Vasile Balș arată că, după ce s-a consultat cu negustorii provinciei, simte « necesitatea activării comerțului și intensificarea creșterii vitelor, iar pe plan educativ, înființarea unui fond din veniturile mănăstirești menit să promoveze învățământul primar sub formă de „școli publice" – cu limba latină ca bază de studii »[3].

În privința stimulării interesului țărănimii pentru agricultură, o temă care se încadra și ea în concepțiile iluminismului – așa cum

[1] Basilius von Balsch, « Beschreibung der Bukowina und deren inneren Verhältnisse », *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums*, nr. 3-1895, Cernăuți, pp. 103-112.

[2] Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1993, pp. 18, 19, 237.

[3] Latina era de multă vreme limba de bază a studiilor în Austria și Ungaria, și limbă oficială în Ungaria. Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, Editura Academiei RSR, București, 1967, p. 48.

au fost ele formulate bunăoară de prietenul său Ion Piuariu Molnar atunci când trata despre « folosul de obște » –, Vasile Balș le relata împăratului și Consiliului Aulic de Război că în Bucovina « agricultura este în starea cea mai proastă », mai ales din pricină că țăranul nu are lotul său pe pământ propriu. Balș propunea o măsură iluministă : « să creăm în Bucovina țăranii buni și instruiți », introducând și în acest teritoriu « ordinele bune și legile din alte țări înfloritoare, care se potrivesc cu situația țării noastre ». Soluția fundamentală, pe care o prezenta ca singura eficientă pentru emanciparea țărănimii și prosperitatea agriculturii, era : « pământul ar trebui împărțit fiecărui țăran, după starea averii sale » și « după decesul părinților să se admită un drept de succesiune » pentru copiii țăranilor. « Împroprietărirea țăranilor și acordarea drepturilor depline ca fiecare cap de familie să poată să-și lase lotul moștenire urmașilor », scria Balș, « ar încuraja pe oameni de la sine să puie pământul roditor într-o stare cât mai înfloritoare și atunci niciodată nu și-ar mai părăsi colibele, nu ar mai fugi în Moldova. »[1]

În 1783, Vasile Balș îl aducea la Cernăuți pe învățatul român originar din Ardeal Ion Budai-Deleanu. Acesta, viitor autor al *Țiganiadei*, va face o frumoasă carieră administrativă mai întâi la Cernăuți, apoi în capitala Galiției, Lemberg (Lvov), în calitate de consilier regal și imperial la Înalta Curte de Apel.[2]

Activitatea lui Vasile Balș, de multe ori în colaborare cu Budai-Deleanu, a fost în continuare remarcabilă, el numărându-se printre primii organizatori ai învățământului de stat în Bucovina[3].

Astfel, primul manual metodic din literatura noastră pedagogică a fost o excelentă traducere în limba română realizată de Budai-Deleanu a *Handbuch für Schulmeister und Lehrer.* Traducerea fusese

[1] Basilius von Balsch, *op. cit.* ; Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 212, menționând și : Ion Nistor, *Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina (1774-1859),* discurs de recepție, București, 1916, pp. 10-12 ; Mihai Iacobescu, « Idealul de libertate și unitate națională la românii din nordul Moldovei sub Habsburgi (1774-1847) », *Analele Institutului de Istorie și Arheologie « A.D. Xenopol »*, Iași, t. XXV, nr. 2/1988, p. 69 ; H.J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung (1775-1875),* Viena, 1875, pp. 14-18, 20-21.

[2] Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 96.

[3] Mihai-Ștefan Ceaușu, « Școală și educație în Bucovina în perioada iosefinistă și postiosefinistă », *AIIAL*, XXXI, 1994, pp. 219-223.

revizuită de Balș, care a introdus în text, în lipsa unor termeni corespunzători în limba română, neologisme grecești. În același an 1785, prin grija lui Balș, s-au difuzat în Bucovina alte 16 titluri de manuale școlare traduse în limba română din limba germană și aproape 5 000 de manuale școlare în limba germană. Scopul nu era, așa cum au afirmat unii, deznaționalizarea populației românești, ci introducerea în Bucovina a singurei limbi oficiale a Imperiului Austriac, germana. Astfel, greoaia dar minuțioasa birocrație habsburgică s-a încetățenit foarte repede în noua provincie. Balș a contribuit și la traducerea în limba română a numeroase texte juridice austriece – printre altele, Codul Penal și Codul Civil.[1] El a contribuit astfel la punerea bazelor unei literaturi didactice, economice și sociale românești.

În 1783, generalul von Enzenberg anunța secularizarea averilor Bisericii ortodoxe din Bucovina (proprietatea, atunci, a mănăstirilor, episcopiilor și mitropoliei Moldovei), anunț primit cu indignare de forurile bisericești din Moldova. Vasile Balș, cunoscut ca liber-cugetător[2], a fost însărcinat cu aplicarea acestei măsuri din care avea să se nască Fondul Bisericesc al Bucovinei, așezat sub administrație civilă printr-un decret al lui Iosif al II-lea din 29 aprilie 1786[3]. Cu timpul, moșiile fondului aflate în afara granițelor austriece au fost vândute, Balș acordând preferința la cumpărare rudelor sale din Moldova. Acelorași rude el le angaja în Austria preceptori și educatori pentru copii[4].

În 1785, administrația militară a Bucovinei fiind dizolvată, Vasile Balș a fost transferat la Viena, tot în calitate de redactor al traducerilor în limba română pe lângă Cancelariile Reunite ale Austriei și Boemiei, forul suprem de conducere al Galiției și al Bucovinei.

[1] Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 99. În Transilvania, aceste tendințe cultural-politice erau comune atât intelectualității române, cât și celei ungare. Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 181, care-l citează pe Koloman Benda, « L'ère du joséphisme en Hongrie », în *Annales Historiques de la révolution française*, 1973, aprilie-iunie, pp. 197-218.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii române...*, vol. II, București, 1901, p. 21.

[3] *Idem.*

[4] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, p. 228, n. 81, p. 232 n. 99, p. 239 n. 117.

Tot atunci, Budai-Deleanu pleca la Lemberg ca translator de română pe lângă guberniul Galiției[1].

Vasile Balș a pătruns în viața socială a capitalei imperiale, fiind primit în cercuri influente și intrând în contact cu francmasoneria. A devenit membru al lojelor Adevărata Concordie și Adevărul, cunoscând printre frații săi de lojă personalități importante ale Vienei de atunci, precum președintele Camerei Imperiale, contele Kolowrat, și consilierul cel mai influent al împăratului Iosif, cunoscutul legist și reformator iluminist, consilierul aulic Joseph baron von Sonnenfels[2].

În timpul șederii sale la Viena, Vasile Balș a obținut ca autoritățile din Bucovina să aplice o veche propunere a sa : în 1787, loturile aflate în folosința țăranilor au fost separate de cele ale stăpânilor de moșii și declarate « proprietăți rusticale », nefiind încă trecute în proprietatea țăranilor, ci în aceea a comunelor și a obștilor sătești ; comunele le distribuiau anual țăranilor loturi ce trebuiau lucrate[3].

În 1789, activitatea sa a fost întreruptă aproape doi ani de o boală gravă, în urma căreia a fost internat în spital. După vindecare și o refacere de câteva luni la moșia sa părintească din Moldova, în 1791, Balș s-a prezentat în audiență la noul împărat Leopold al II-lea,

[1] Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 109.

[2] Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 66 n. 200, cu precizarea că Sonnenfels comenta scrierile iluministe cu profesorul universitar J.E. Meyer și că a fost un timp profesorul lui Ion Budai-Deleanu. Așa se explică atacurile ocazionale ale acestuia la adresa feudalismului. Erich Prokopowitsch – *op. cit.*, p. 3 – adaugă că, datorită noilor legături ale lui Balș cu societățile secrete iluministe, el ar fi intrat în ordinul iluminaților de Bavaria sub numele conspirativ de Musonius. Această afirmație s-a dovedit inexactă : lista completă și detaliată (cu note biografice, carieră și alte documente) a membrilor acestei foarte curioase și interesante societăți secrete nu-l cuprinde pe Vasile Balș – Hermann Schüttler, *Die Mitglieder des Illuminatenordens (1776-1787/93)*, Ars Una, München, 1991. Trebuie precizat și că iluminații de Bavaria erau dușmani declarați ai lojilor masonice, cu toate că-și recrutaseră adepții și din mijlocul acestora.

[3] Nicolae Grămadă, « Sătenii și stăpânii în Bucovina între 1775-1848 », *Analele Mitropolici Bucovinei*, I-II, 1943-1944, Cernăuți, pp. 41-42. În 1835 s-a aplicat întocmai concepția lui Balș : lotul dat în folosință țăranului a devenit proprietatea sa deplină, cu drept de moștenire pentru urmași.

prezentând monarhului două manuscrise : un memoriu intitulat *Istoria și petiția fostului boier Balș*, în care descria experiența prin care trecuse în ultimii ani, și *Studii istorice asupra Moldovei și Valahiei în legăturile lor cu Austria*. Balș nu uita să arate că locuitorii acestor țări sunt români : « Acești Romuni sunt urmașii coloniștilor romanodaci care au fost aduși de Romani sub împăratul Traian în Dacia (Moldova, Valahia, Transilvania, Banat) [...]. Mai târziu, ei au fost desemnați de către alte națiuni, mai ales de către bizantini, sub influența bulgarilor, prin numele de valahi. Ei înșiși s-au denumit dintotdeauna, mereu, prin cuvântul Romuni. » El mai amintea de întemeierea Moldovei de către voievodul Dragoș, venit din Maramureș, și de întemeierea Valahiei de către romunii veniți din Transilvania sub conducerea lui Negru Vodă. Studiul mai descria legăturile seculare ale celor două Principate cu Austria și cu Rusia, apelând la împărat ca să elibereze Moldova și Valahia de sub jugul turcilor și să le încorporeze în Imperiul Austriac[1].

Împăratul i-a acordat un stipendiu de 300 de ducați și l-a numit secretar al guberniului din Lemberg. În decembrie 1791, Vasile Balș a fost înălțat la rangul de austriac baron. A urmat numirea sa în funcția de consilier al guberniului și căpitan districtual al Bucovinei, cu sediul la Cernăuți. Astfel, pentru prima oară un boier moldovean ocupa această funcție supremă în administrația provinciei.[2]

În noul său domeniu de activitate, Vasile Balș a continuat să se ocupe de situația țăranilor iobagi, insistând ca hotărârile hrisovului fostului domnitor Grigore Ghica, care mai era încă în vigoare în Bucovina devenită austriacă, să fie respectate cu strictețe. Acest hrisov stabilea obligațiile țăranilor față de proprietarii de pământ. În această privință, deosebita grijă a noului căpitan districtual era ca țăranii să nu fie exploatați de moșieri în ceea ce privește dijma și prestările de serviciu. Dar și în alte domenii realizările sale au fost menționate cu deosebite laude. Pentru rodnica sa activitate în combaterea ciumei și pentru folosul pe care l-a adus noii provincii organizând corpul plăieșilor, împăratul și-a exprimat de mai multe ori aprecierea.

[1] Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 3. Fără să-i citeze, Balș propovăduia concepția lui Gheorghe Șincai și a lui Samuel Micu-Klein. Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 187.

[2] *Ibidem*, p. 5.

Între timp, cariera și chiar existența lui Vasile Balș au fost puse în pericol de « uraganul » dezlănțuit în Germania de izbucnirea Revoluției franceze și de măsurile luate de suveranii germani împotriva societăților secrete sau așa-zise secrete, socotite pepiniere ale subversiunii.

Iosif al II-lea nu contestase existența Bisericii și a aristocrației, dar ura privilegiile de care dispuneau în dauna poporului, și deci a statului. Suveran luminat, el dorea egalitatea claselor în fața legii, domnia legilor, libertatea de gândire și armonizarea intereselor generale puse în slujba monarhiei. Se știe, de exemplu, că, vizitând Sibiul, el a suprimat (4 iunie 1783) iobăgia personală a românilor ardeleni, aprinzând astfel, fără să vrea, răscoala condusă de Horea și Cloșca. Iobagii simțiseră că împăratul nu-i iubea pe asupritorii lor și au crezut că nu le mai trebuia decât să scape singuri de aceștia.

Politica sa de centralizare a instituțiilor statului, inclusiv în dauna puterii temporale a Bisericii catolice, l-a pus în conflict cu papalitatea. Iosif al II-lea a ordonat închiderea proceselor de apostazie, a permis trecerea de la greco-catolicism la ortodoxie și a desființat o mulțime de mănăstiri ale tuturor cultelor. Între 1782 și 1784 fuseseră deportați în Ardeal membrii sectelor religioase ale abramiților. După cum politica sa contra aristocrației a dus la excese revoluționare, tot astfel politica sa anticlericală a dus la manifestări împotriva dogmei catolice[1] (ceea ce împăratul nu dorise), încurajând imediat apariția unor programe incontrolabile din partea societăților secrete. Iosif al II-lea a lovit și în acestea, precedat de altfel în acest sens, la 17 august 1785, de un decret al prințului-elector Karl-Theodor al Bavariei, care desființase Asociația Iluminaților de Bavaria. Șeful acestora, Adam Weishaupt, profesor de drept civil la Universitatea din München, a fost apoi acuzat că ar fi pus la cale proiecte subversive. Același tip de acuzație a fost adus organizațiilor masonice, precum și Ordinului Rozicrucienilor și Ordinului pseudomasonic al Strictei Observanțe, suprimate toate prin patent imperial, la 11 decembrie 1785, tot de către Iosif al II-lea.[2]

[1] Un excelent sumar al influențelor asupra Ardealului a măsurilor luate de Iosif al II-lea : G. Bogdan-Duică, *Despre Țiganiada lui Budai-Deleanu. Înrâuririle germane*, J.V. Socecu, București, 1902.

[2] Richard van Dülmen, *Der Geheimbund der Illuminaten*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt, 1975, p. 89 și p. 90 ; R. Le Forestier, *Les Illuminés de Bavière et la Franc-maçonnerie allemande*, Hachette, Paris, 1914.

Lovitura dată societăților secrete a avut drept consecință dispariția ordinului iluminaților, dar nu și a francmasoneriei. În mod paradoxal, la Curtea imperială se înființa acum o nouă societate secretă, aflată sub controlul direct al împăratului.

În 1790, profesorul Joseph Ernst Mayer de la Universitatea din Viena prezentase noului suveran, Leopold al II-lea – fratele și succesorul lui Iosif al II-lea –, un referat demonstrând necesitatea înființării unei asociații secrete – *Die Geheime Assoziation* –, care, pusă în serviciul exclusiv al suveranului, urma să supravegheze toată activitatea intelectuală și politică a principalelor personalități ale statului. Nu li se cerea membrilor ei altceva decât să se ajute reciproc. Nu erau prevăzute adunări, cotizații, jurăminte, ceremonii. Singura obligație era fidelitatea față de suveran. « Toate celelalte asociații secrete să le fie denunțate autorităților și, la nevoie, combătute prin publicații și alte măsuri mai drastice. » Profesorul Mayer se propunea să supravegheze învățământul public ; colegul său, profesorul de istorie și economie politică Heinrich Joseph Wateroth, urma să preia funcția de observator al vieții politice și economice ; profesorul de literatură germană la Universitatea din Viena Alois Hoffmann era propus ca responsabil cu scriitorii și ziariștii. Leopold al II-lea a încuviințat imediat proiectul care corespundea ideii sale de a folosi metode conspirative, și nu instituțiile existente, pentru a desăvârși centralizarea statului, precum și slăbirea puterii aristocrației în general și a celei maghiare în special[1].

Un alt intelectual cooptat în conducerea Asociației Secrete a fost profesorul Ignaz-Joseph von Martinovics, născut în 1755 într-o familie sârbească (Martinovici), nu demult înnobilată, catolicizată și maghiarizată. Intrat în ordinul monahal al dominicanilor, făcuse studii temeinice de fizică. Acestea i-au adus numirea, în 1780, ca profesor la catedra de chimie și fizică din Lemberg (Lvov), unde a scris un studiu despre zăcămintele de țiței din Galiția. În 1783, Martinovici fusese admis în loja masonică Zur Grossmut din Buda, iar în anul următor în loja Phenix al Mesei Rotunde, funcționând totodată, cu misiuni din partea Curții imperiale, ca informator (*Geheimagent*) despre puținii membri ai ordinului iluminaților din Bavaria

[1] D. Silagi, « Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Leopolds II », *Südosteuropäische Arbeiten 57*, Südostinstitut München, 1961, pp. 38, 65.

aflați la Buda și Lemberg. Un frate al său, ofițer, ar fi făcut parte dintr-o lojă masonică militară, compusă din ofițeri austrieci, care ar fi funcționat la Cernăuți[1] și despre care nu se știe mai nimic. Martinovici îi fusese prezentat împăratului de un alt profesor, Andreas Riedel. Înnobilat în 1778, Riedel fusese preceptorul fiilor lui Leopold al II-lea, căruia i-l prezentase în 1792 și pe faimosul alchimist și specialist în științe oculte Franz Mesmer[2].

Pentru Leopold al II-lea, care dorea să încurajeze redeșteptarea națională sârbească – în detrimentul supremației aristocrației maghiare –, Martinovici prezenta avantajul de a fi sârb. În această privință, cum se va vedea, împăratul se va înșela.

Asociația Secretă – secretă prin chintesența însăși a numelui ei – lua astfel locul, sub patronaj împărătesc, tuturor celorlalte asociații și societăți secrete suprimate și interzise cu cinci ani mai înainte prin decret imperial. Lucru notabil, acestea fuseseră desființate, printre altele, sub cuvânt că serveau interese potrivnice statului. Astfel încât, pentru a arăta cât de nobil îi era scopul, noua organizație a primit denumirea de Asociație Secretă Patriotică. Spre deosebire de organizațiile secrete cărora se va strădui să le ia locul, noua asociație era menită să slujească interesele dinastice, folosind mijloace conspirative pentru a slăbi puterea deținută de aristocrație – în primul rând, pe aceea a aristocrației maghiare, cea mai potrivnică reformelor inițiate de Iosif al II-lea. În aceeași ordine de idei, ea urmărea desființarea sistemului feudal al stărilor, atât de favorabil nobilimii. Leopold al II-lea, fidel spiritului vremii, și-a fabricat propriul instrument – secret – de guvernare.

Faptul că Asociația Secretă Patriotică era orientată în primul rând împotriva aristocrației maghiare este probat prin numirea în fruntea ei a austriacului – plebeu – Franz Gottardi. Fost negustor, apoi fost *Ratsmann* (membru ne-nobil al Sfatului Orășenesc din capitala Ungariei) și fost șef al poliției din Buda, Gottardi, căruia i se facilitase acum accesul direct la împărat, locuind chiar sub camera de lucru a suveranului, fusese numit – de ochii lumii – consilier la Direcția Teatrului Imperial. Foarte bun organizator, el a început recrutarea de membri printre toate categoriile de înalți funcționari ai

[1] Alfred Körner (ed.), *Die Wiener Jakobiner*, Metzler, Stuttgart, 1972, pp. 100, 20, 21.

[2] D. Silagi, *op. cit.*, p. 70.

statului, impunând regula de bază a societăților secrete : membrii nu trebuiau să se cunoască între ei și nu aveau contact decât cu superiorul lor ierarhic imediat. Masoneria a fost și ea infiltrată[1], Gottardi redactând, la cererea împăratului, rapoarte despre activitatea și personalitatea principalilor ei reprezentanți. S-a urmărit recrutarea medicilor de Curte ai principalelor state germane, s-a hotărât înființarea unor publicații speciale, precum *Wiener Zeitschrift*, pusă sub conducerea unui transfug al fostului ordin al iluminaților de Bavaria, baronul Joseph von Sonnenfels însuși, un evreu convertit la catolicism. Inovație revoluționară, s-au făcut planuri pentru admiterea unor delegați țărani în *Landtag* (adunările stărilor).

Ca măsură de precauție față de oligarhiile aristocratice, cu solidarități bine constituite, s-a aplicat principiul recrutării unor elemente etnice care nu proveneau din rândurile acesteia. Astfel, primul și multă vreme singurul membru al Asociației Secrete la Cluj a fost un român, profesorul Ioan Piuariu-Molnar, înnobilat cu predicatul Molnar von Müllersheim[2]. El fusese intermediar între guvern și răsculații lui Horea (1784), după care împăratul le dăduse țăranilor dreptul de liberă migrare (1785).[3]

Pentru Bucovina a fost propus și recrutat un alt român, Vasile Balș. Acesta a fost acceptat după ce Gottardi și profesorul Mayer

[1] *Ibidem*, pp. 41, 56.

[2] *Ibidem*, p. 135.

[3] Ioan Piuariu-Molnar von Müllersheim – înnobilat la 1792, medic oculist, literat, profesor public la Academia Clujului – este socotit primul medic titrat român. A publicat la Buda, în 1798, *Retorica, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări*. Mason, în 1790 încercase fără succes să publice la Sibiu primul ziar românesc. În 1791 publica *Vestiri filosofești*, dar a trebuit să renunțe, din lipsă de fonduri, la tipărirea unei *Gramatici române pentru germani*, o lucrare compilată după Gh. Șincai (G. Călinescu, *Istoria literaturii române...*, 1941, p. 70). Rolul lui Vasile Balș și al lui Piuariu-Molnar nu a scăpat atenției lui Gheorghe Șincai, care afirma : « împăratul Leopold a vrut să ajute pe românii cei ticăloși [adică nenorociți – *n.a.*], care până astăzi nu-și cunosc bine folosul său, ca să fie povățuiți de bărbați născuți din sângele lor. » Citat de Florea Fugariu, *Școala Ardeleană*, vol. II, Editura Albatros, București, 1970, p. 83. Interesante amănunte cu privire la formalitățile și scopul înnobilării doctorului Piuariu-Molnar în I. Lupaș, « Doctorul Ioan Piuariu-Molnar », *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice*, seria III, tom XXI, mem. 20, 1939, pp. 12-15.

au citit nu mai puțin de 20 de referate și recomandări primite de la tot atâția înalți funcționari și informatori.[1]

Numit în decembrie 1791, așa cum am văzut, căpitan al *Kreisamt*-ului Bucovinei, Balș se străduise să aplice acolo conceptele politice, formulate cu un zel deosebit, ale adepților reformelor iosefine, pe care Leopold al II-lea voia să le continue prin Asociația Secretă Patriotică.

Dar situația creată în Europa, izbucnirea Revoluției franceze și, în scurt timp, războiul început între Franța revoluționară și restul continentului aveau să lovească structurile imperiale, restabilind totodată vechi conexiuni între fostele asociații secrete care nu fuseseră cu totul distruse, așa cum porunciseră decretele. În primul rând între iluminații de Bavaria și francmasoni, pe de-o parte, și revoluționarii francezi de nuanța cea mai radicală, iacobinii, de cealaltă parte.[2]

Așa cum am arătat, valul de reforme inițiate de Iosif al II-lea urmărea, printre altele, centralizarea statului și slăbirea, dacă nu chiar distrugerea supremației feudale deținute de aristocrația și de stările (*Stände*) din Ungaria[3]. Iosif al II-a, se știe, refuzase chiar să fie încoronat rege al Ungariei. De aceea, atunci când Leopold al II-lea[4] a hotărât să continue cu energie reformele începute de fratele său, el a creat Asociația Secretă Patriotică, formată din austrieci, sârbi, români, dar nu din maghiari.

După moartea neașteptată a lui Leopold al II-lea, fiul și succesorul său, Francisc al II-lea, a dispus dizolvarea Asociației Secrete Patriotice, care era atacată din toate părțile de cler și de aristocrație. Încă nu se știa că abatele Martinovici organizase o altă asociație secretă, ascunsă în mijlocul Asociației Secrete Patriotice, care avea cu totul alte scopuri decât reformele inițiate de Iosif al II-lea și Leopold al II-lea. Scopul noilor conspiratori se potrivea întocmai cu concepțiile pe care Gottardi fusese însărcinat să le combată :

[1] Erich Prokopowitsch, « Die Wiener „Geheime Assoziation" und Balsch », *Südostforschungen*, München, 20, 1961, pp. 274-278.

[2] Alfred Körner, *op. cit.*, p. 23.

[3] Ernest Wangermann, « Josephiner, Leopoldiner und Jakobiner », în *Jakobiner in Mitteleuropa*, ediție și introducere de Helmut Reinalter, Inn-Verlag, Innsbruck, 1971, p. 233.

[4] Robert Kann, *A History of the Habsburg Empire*, University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 1974, p. 202.

independența Ungariei, care, în planurile lui Martinovici, urma să nu mai fie legată de celelalte componente ale monarhiei habsburgice decât printr-o simplă uniune personală. De aici și până la ruperea oricărei legături cu Viena nu era decât un pas. Iosefinismul reformator dăduse astfel naștere – din greșeală – unui curent ilegal, de import, inspirat de iacobinismul francez. Leopold al II-lea, care visase la o « revoluție impusă de sus », nu prevăzuse radicalizarea Asociației Secrete Patriotice și metamorfozarea ei într-o conspirație îndreptată chiar împotriva dinastiei – o conspirație care știuse să înnoade vechi legături cu unii dintre membrii masoneriei și ai altor asociații secrete, în primul rând cu ceea ce mai rămăsese din iluminații de Bavaria[1]. De la aceștia Martinovici preluase – bineînțeles, fără știrea lui Gottardi – sistemul de semnale de taină, de strângeri de mână misterioase, de pseudonime inspirate de sistemele republicane ale Antichității greco-romane.

Teroarea iacobină din Franța, declarația de război adresată de Franța revoluționară Austriei monarhice au expus Asociația Secretă Patriotică – pentru că era reformistă – gravei acuzații de subminare a statului. Acuzatorii proveneau cu precădere din rândurile aristocrației, mai ales maghiare, și ale clerului, mai ales cel iezuit. Ei nu au avut nici o dificultate în a-l convinge pe noul împărat – speriat, oricum, de complicațiile născute din noianul de reforme neîmplinite ale predecesorilor săi – că interesul său era să-i combată pe « iacobini » pentru a putea beneficia de sprijinul stărilor atunci când avea să le ceară subsidiile necesare războiului contra Franței republicane și revoluționare. Cum autoritățile nu erau încă la curent cu amănuntele planului lui Martinovici și nu știau în ce măsură membrii Asociației Secrete Patriotice erau implicați, Francisc al II-lea s-a lăsat ușor convins de pericolul reprezentat de Asociația Secretă în ansamblul ei[2]. Motive erau destule : contactele de la Paris, în 1792, ale baronului Riedel, din partea Asociației Secrete Patriotice, cu un delegat al iluminaților de Bavaria ; teroarea la care se dedau revoluționarii francezi împotriva tuturor grupărilor care nu le aprobau

[1] Helmut Reinalter, *Der Jakobinismus in Mitteleuropa*, Kohlhammer, Stuttgart, 1981, p. 122.

[2] Ernst Wangermann, *op. cit.*, p. 236. Vezi și Kalman Benda, « Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums in der Habsburgermonarchie », în *Südostforschungen 25*, 1966, pp. 38-50.

programul ; cruzimile războiului civil pornit în Vandeea de țăranii și de nobilii locali împotriva Republicii din Paris ; ghilotinarea a sute de aristocrați și clerici ; moartea pe eșafod a lui Ludovic al XVI-lea și a reginei Maria-Antoaneta (sora împăraților Iosif și Leopold) și proclamarea la Mainz a unei « republici iacobine ».

În 1794, lumea intelectuală a Europei trăia într-o atmosferă de complot, de fantasme revoluționare, de mituri contrarevoluționare. În frunte cu iacobinii, care, după ce dezlănțuiseră Teroarea, vedeau peste tot contracomploturi ale reacțiunii[1]. Locul imaginarului « complot iezuit », născut în mințile enciclopediștilor și liber-cugetătorilor din anii 1770-1780, fusese luat acum de « complotul masonic », al cărui principal denunțător a fost propaganda Bisericii catolice.[2]

Complotul nu exista, nefiind nimic mai mult decât convergența unor idei care nu vedeau incompatibilitatea între organizația foarte elitistă a societăților secrete iluministe și concepțiile populare, democrate ale iacobinilor. Confruntați cu campaniile militare împotriva Franței, regele Prusiei (succesorul lui Frederic al II-lea, « cel Mare », care fusese mason), împăratul Francisc al II-lea și ducele Karl-August de Saxa-Weimar au luat măsuri de reprimare a celor arătați acum cu degetul ca inamici din interior, aliații revoluționarilor iacobini francezi. Lucru puțin știut, unul dintre principalii teoreticieni ai noii reacțiuni și unul din organizatorii măsurilor luate împotriva doctrinelor asociațiior secrete a fost Goethe, consilier al ducelui de Saxa-Weimar și, ca și acesta, fost francmason, dar fără vreo reală activitate masonică. După izbucnirea Revoluției franceze, Goethe a devenit adversarul masonilor și al iluminaților de Bavaria, propunând și aplicând măsuri de persecutarea a acestora[3].

[1] Alain Besançon, « Révolution jacobine et révolution bolchévique », *Commentaire*, vol. 22, nr. 86, vara 2000, p. 357.

[2] Richard van Dülmen, *op. cit.* ; Jacques Droz, « La légende du complot illuministe et les origines du romantisme politique en Allemagne », în *Revue Historique*, 226, 1961, pp. 313-338. Pentru mitul celuilalt complot, o amănunțită prezentare a făcut Michel Leroy, « Balzac et la légende noire du jésuitisme, mythe politique européen », în *L'Année balzacienne*, 13, 1992, pp. 64-90.

[3] W. Daniel Wilson, *Geheimräte gegen Geheimbünde. Ein unbekanntes Kapitel der klassisch-romantischen Geschichte Weimars*, Metzler, Stuttgart, 1991, pp. 41, 131, 141, 145, în care se afirmă că ideea conform căreia masonii și iluminații de Bavaria au fost inspiratorii revoluției franceze este o « exagerare ridicolă ».

Concepția lui Martinovici, chiar dacă era revoluționară în toată puterea cuvântului, rămăsese totuși de domeniul teoriei pure. De exemplu, afirmația lui din *Catehism revoluționar*, după care « poporul [din monarhia habsburgică – *n. a.*] trebuie să întreprindă ceea ce a făcut Franța, să suprime monarhia și să instaureze republica ». Dar nicăieri nu se putuse constata vreo « organizație iacobină », nici vreo dovadă a existenței unor legături între aceasta și poporul căruia-i hărăzea un rol atât de important în viitoarea desfășurare a istoriei.[1]

Profesorul de științe Martinovici, un fantezist foarte cultivat, era convins că descoperise un elixir împotriva iezuiților. Înzestrat cu o energie cerebrală de fier, dar foarte puțin « maghiar » în ideile sale politice, se aliniase de partea tradiționaliștilor maghiari datorită nu atât ideilor sale, care erau în fond cosmopolite, ci unui pragmatism de circumstanță. Dornic să se răzbune pe Francisc al II-lea, care ordonase o anchetă împotriva asociației, Martinovici a căutat un grup de opoziție antiimperială și l-a găsit printre tradiționaliștii unguri. Încă din 1792, Martinovici înființase un Directoriu Secret, zis « maghiar », și plănuise crearea a două organizații paralele, care nu trebuiau să știe nimic una de cealaltă : Societatea Reformatorilor, de inspirație iluministă, compusă din nobili și din intelectuali, și Asociația Libertate-Egalitate, mult mai « iacobină », ce ar fi fost alcătuită din țărani și din intelectuali[2].

Cum n-a avut timp să dezvolte toate trei mișcările și a căzut victimă reacției Curții imperiale, care l-a încondeiat ca « agent al subversiunii maghiare », Martinovici a devenit pentru posteritate un « apărător al libertăților maghiare », lucru oarecum incompatibil cu faptul că mulți dintre principalii săi asociați fuseseră fie masoni, fie aparținuseră Societății Iluminaților, organizații cosmopolite prin natura lor.

Represiunea pusă la cale la Berlin de consilierii regelui Prusiei și la Weimar de Goethe și de ducele de Saxa-Weimar a fost deosebit de aspră la Viena, unde s-a ordonat, la începutul anului 1794, arestarea a peste 60 de membri ai Asociației Secrete Patriotice, în frunte cu Martinovici și cu baronul Riedel, calificați acum cu toții drept

[1] Kalman Benda, *op. cit.*, p. 40.

[2] Walter Markov, « I giacobini dei paesi asburgici », în *Studi Storici*, 3, 1962, pp. 493-512.

« iacobini ». Procesul a fost instruit de o comisie de anchetă compusă din reprezentanți ai Ministerului Poliției, ai Consiliului Aulic de Război, ai Cancelariei Aulice Ungare și din câțiva magistrați. Cei arestați au fost acuzați de a fi organizat un complot, de a fi « jurat ură despoților » și de a fi conspirat cu străinătatea împotriva Austriei.[1]

Procesul s-a deschis la Viena, la 25 iulie 1794, iar sentințele, cumplite, au fost pronunțate puțin după aceea : 18 acuzați, în frunte cu abatele Martinovici, au fost condamnați la decapitare pe « câmpul mare » de lângă Buda ; baronul Riedel, fost preceptor la Curtea imperială, a fost condamnat « pentru înaltă trădare » la 60 de ani (*sic*) de detenție într-o fortăreață ; alți doi acuzați au fost osândiți la 10 ani de temniță grea, alții la pedepse variind între 1 și 5 ani de închisoare. Doi acuzați se sinuciseseră după arestare, unul murise în cursul anchetei, 12 au fost eliberați din lipsă de probe[2]. În 1802, supraviețuitorii – puțini – au fost amnistiați. Mult mai târziu, cei « morți pentru o cauză nobilă » au fost ridicați la rangul de martiri ai redeșteptării naționale maghiare.

O dovadă suplimentară că acest complot avea, oricum, și un substrat revoluționar-naționalist maghiar a fost faptul că dintre cei trei membri români ai Asociației Secrete Patriotice, doi – doctorul Piuariu-Molnar și Ion Budai-Deleanu – nu au fost deloc anchetați. Alta a fost soarta lui Vasile Balș, reprezentant notoriu al programului de reforme din Bucovina și expus ca atare, personal, resentimentelor aristocrației posedante din guberniul Galiției. Poliția austriacă a început să facă anchetă despre el, fără a da însă de bănuit că urmărea să descopere eventuale legături ale fostului căpitan districtual Balș cu complotiștii din sânul asociației al cărei membru fusese și el.

În 1797 s-a instituit împotriva lui Balș o anchetă disciplinară, în urma căreia, printr-o decizie imperială din 30 iunie 1799, a fost suspendat din funcție. Cercetarea împotriva lui Balș s-a târâgănat ani de zile deoarece nobilimea Galiției depunea mereu noi reclamații împotriva acuzatului, dintre care cele mai multe s-au dovedit a fi fără temei. Totuși, autoritățile de la Lemberg au mers până la a îndemna populația din Bucovina să precizeze natura exactă a abuzurilor comise de Balș. Denunțurile formulate împotriva lui

[1] Walter Markov, *op. cit.*, p. 502.
[2] D. Silagi, *op. cit.*, p. 190.

de reprezentanții aristocrației din Galiția, care nu știau de ce se interesau cei de la Viena de « suspendatul » Balș, aruncau asupra lui un noian de reclamații : cele mai multe vorbeau de « abuz de autoritate » în favoarea țăranilor sau de « imoralitate » (Balș pierduse sume mari la jocul de cărți). Or, nu aceste lucruri interesau organele imperiale. Budai-Deleanu, acum consilier juridic al guberniului din Lemberg, a fost și el însărcinat să culeagă informații despre Vasile Balș, apoi să prezideze comisia de anchetă. Hărțuit din toate părțile și, desigur, înspăimântat că i se putea întâmpla și lui ce i se întâmplase lui Martinovici, Balș se apăra cum putea. Medici din Viena i-au dat un certificat cum că suferea de « ipohondrie, crize reumatice și violente accese de durere », în timp ce conaționalul său, doctorul Piuariu-Molnar, căruia Balș îi ceruse ajutor la Cluj, îi semna un atestat indicând o « boală de ochi »[1].

În Bucovina, ancheta îl întoarse împotriva lui Balș pe însuși mitropolitul Daniel Vlahovici, iar în Galiția îi stârnise pe doi reprezentanți ai nobilimii locale : un conte O'Donnell, dintr-o familie irlandeză « naturalizată » în Austria, și un proprietar local, Tadeu von Turkul, urmaș polonizat al unei familii de boieri moldoveni. Ancheta a fost dusă cu deosebită intensitate între anii 1799 și 1802, când, pesemne, poliția vieneză s-a convins în cele din urmă de nevinovăția lui Balș. Cercetările au continuat totuși sporadic până la sfârșitul anului 1808, adunând declarații contradictorii, căci inamicii lui Balș, mai ales la Lemberg, nu pierduseră speranța de a-l vedea condamnat. Acuzații mai speciale – dar cât de adevărate vor fi fost ? – arătau că Vasile Balș ar fi întreținut « legături conspirative cu Moldova și cu fratele său Iordache » și că în 1794 s-ar fi citit la el în casă « o scrisoare greacă revoluționară », care, poate, va fi fost faimoasa proclamație a lui Rigas[2]. Până și unele scrisori adresate mamei sale, în limba română, au fost confiscate de cenzură și de aceea s-au păstrat. La 22 decembrie 1808, comisia de anchetă prezidată de Budai-Deleanu și-a pronunțat verdictul prin care baronul Balș a fost dezvinovățit de orice acuzație și trecut definitiv în rezervă, cu pensia « întreagă de consilier aulic ». Acuzatorii săi au fost obligați să plătească cheltuielile de judecată.[3]

[1] Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 238.

[2] Lucia Protopopescu, *op. cit.*, pp. 148-150.

[3] E. Prokopowitsch, *Die Familiengeschichte...*, *op. cit.*, p. 125.

Activitatea lui Vasile Balș nu s-a încheiat odată cu pensionarea. În anii 1809-1812, el s-a ocupat iarăși cu vânzarea moșiilor aflate în Moldova și Basarabia ale Fondului Religionar Greco-Ortodox din Bucovina. Însemnatele beneficii pe care le-a obținut pentru guvernul austriac în aceste tranzacții i-au atras din nou recunoașterea imperială. În urma memoriului istoric și genealogic privind familia Balș, memoriu scris de el, întărit la 1816 de domnitorul Scarlat Callimachi și înaintat Cancelariei Imperiale de la Viena, Vasile Balș a primit în 1818 titlul de *Kämerer* (șambelan) chezaro-crăiesc, devenind primul boier moldovean care a ocupat această înaltă demnitate[1].

La bătrânețe, după ce consacrase o viață propășirii Bucovinei, ducat al Coroanei habsburgice, Vasile Balș avea o părere proastă despre boierimea în mijlocul căreia se născuse. Comparația dintre aceasta și elita administrației austriece i-a sugerat reflecții foarte critice, pe care i le comunica din Cernăuți, în limba română, lui Nicolae Cantacuzino, ruda sa, marele logofăt din Moldova regulamentară, la 3 iulie 1830 : « Jălesc pe pământeni, și anume pe boeri, fără învățătură, fără știință, plini de fumuri și de amestecături. În loc să știe ce trebuie să facă, fac numai ce știu ei. Jălesc pe biata țară, rămâind săracă de tot ajutorul înțelegător, orfană și mai ales prădată de însuși boerii ce se dau de protectorii învățăturilor, [ai] înțelepciunii ; ispitimile [tentațiile – *n. a.*] luminilor Împărăției Rusești, care stăpânește și povățuiește pe toată lumea, va ști să apere biata țară și să o pue la starea cuviincioasă, cum și pe acești neîndeletnicițí [incompetenți – *n. a.*] leneși și ieniceri [exploatatori – *n. a.*] de boeri, o parte a-i trimete la țară să lucreze pământul, o parte la școli. »[2] Din acest punct de vedere, Balș este un precursor aflat « pe culmile disperării » ale lui Cioran.

Vasile Balș și-a petrecut ultimii ani de viață alternativ în Bucovina, în Moldova și la Viena, unde a murit la 3 februarie 1832, fiind înmormântat în Cimitirul Sankt Marx, locul de veci al creștinilor de rit ortodox din capitala imperiului[3]. Mormântul său, dacă se va fi îngrijit cineva de unul, a dispărut demult, precum și cel, înveci-

[1] *Ibidem*, p. 126 : Mihai Ștefan Ceaușu, *op. cit.*

[2] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, p. 264. Se pare că Vasile Balș locuia mai mult la Cernăuți, unde-și avea și biblioteca. La 1827, de exemplu, dădea acolo la legat *Voyage autour du monde*. N. Iorga, *op. cit.*, p. 263.

[3] *Ibidem*, p. 127.

nat, al unui celebru coreligionar al său, Alexandru Ipsilanti, care, la 1821, ridicase pe pământul Moldovei, steagul libertăților grecești.

De pe urma lui Vasile Balș au rămas sute de pagini de rapoarte, memorii, studii administrative, istorice, fiscale. Ele se află la Viena, în arhiva Ministerului de Război și al Justiției, a Consiliului Aulic de Stat, în arhiva Cancelariilor Boemo-Austriece sau în aceea a Galiției, a Cabinetului Imperial – toate din perioada 1780-1821.[1]

Nu putem decât regreta că Vasile Balș, unul din foarte puținii învățați români din epoca Luminilor, nu are încă în istoria culturii noastre locul ce i se cuvine.[2]

Text apărut inițial în *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, Editura Simetria, București, 2004, pp. 269-275

[1] În 1918, în vremea descompunerii administrației austro-ungare, Fondul Balș, depus la Arhiva Ministerului de Război din Viena, a fost ridicat, împreună cu alte dosare privind istoria românească, de un ofițer ardelean, funcționar la Kriegsarchiv, pe nume Hriste, și dus la Sibiu. Pensionat cu gradul de colonel român, acest bun patriot a depus o parte dintre dosare – nu însă și arhiva Balș – la Societatea Culturală Astra din Sibiu. Lucia Protopopescu, *op. cit.*, pp. 105-106. Soarta acelei rămășițe a manuscriselor lui Balș rămâne necunoscută.

[2] În afară de Nicolae Iorga și de Lucia Protopopescu, nici un istoric român al epocii Luminilor nu-l menționează pe Vasile Balș. El nu apare nici măcar în cea mai recentă lucrare pe această temă : Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca luminilor*, Editura Universității, București, 1999. Este vorba, de fapt, de o bibliografie comentată în cadrul reeditării unor scrieri mai vechi, unele din urmă cu 40 de ani, care nu țin seama de o recomandare făcută încă din 1977 de Pompiliu Teodor, « Où en sont les études sur les lumières roumaines ? », în *Cahiers Roumains d'Études Littéraires*, nr. 2, 1977, pp. 40-50, și anume că « trebuie folosite sugestiile fertile ale istoriografiei universale a luminilor ». Multe asemenea sugestii se găsesc în erudita și incitanta lucrare a profesorului german originar din Bucovina, Emanuel Turczynski, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1985, care tratează cu precădere spațiul românesc din vremea Luminilor. Dar nici această lucrare nu-l menționează pe Vasile Balș altfel decât o dată în treacăt, după cum nu se folosește nici de studiul susmenționat al lui Pompiliu Teodor, nici de acela al Luciei Protopopescu din 1967, al lui E. Prokopowitsch din 1961, al lui Kalman Benda din 1966, nici chiar de acela al lui G. Bogdan-Duică din 1902 sau al lui Helmut Reinalter din 1981 (toate citate în studiul nostru).

Ucenicii francmasoni la Roza liniștii perfecte (Paris, 1843-1848)

Nu departe de palatul Luvru începea strada Jean-Jacques Rousseau, cunoscută și sub vechea ei denumire de « rue de Grenelle-Saint-Honoré », stradă îngustă, întunecoasă, mărginită de imobile de câte cinci-șase etaje, cu prăvălii la parter și locuințe sus. Strada era orientată către nord, spre fosta linie de centură a vechiului Paris, înlocuită de marile bulevarde. Acolo se afla centrul comercial al capitalei franceze, de lângă Biserica Saint-Eustache, mare cât o catedrală, Piața Halelor, mai precis a halelor alimentare, și de lângă ceea ce ținea loc atunci de Gară Centrală, adică Serviciul de Mesagerie. « Mesageriile » se instalaseră încă dinainte de Revoluția din 1789 la numărul 45 al străzii, în clădirea unei foste reședințe nobiliare, care avea o intrare monumentală dinspre stradă, o mare curte interioară și clădiri pe trei laturi. Hotelul Mesageriilor se învecina cu Hôtel des Fermes Générales (Centrala Impozitelor) și cu Hôtel des Postes (Poșta)[1], care, de asemenea, ocupau clădiri construite în secolul al XVII-lea de aristocrație și vândute după 1750, când nobilimea părăsise această parte a Parisului spre a-și concentra locuințele pe malul opus al Senei, în cartierul Saint-Germain. Toate aceste trei hoteluri își transformaseră vechile grădini din spate în alte curți interioare,

[1] Termenul de *hôtel* desemnează în limba franceză nu numai hotelurile destinate călătorilor, în sensul în care se înțelege astăzi cuvântul în toate limbile europene, ci și, în anumite cazuri, unele clădiri oficiale – Hôtel de Ville (primăria), Hôtel de la Monnaie (monetăria), Hôtel des Postes (Poșta Mare) –, unele spitale (Hôtel-Dieu) sau rezidențele familiilor aristocratice de prim rang.

pentru ca apoi să se extindă prin cumpărarea imobilelor alăturate, pe care le-au transformat în anexe, cancelarii și birouri. Astfel se ajunsese la un hățiș de scări interioare, coridoare de legătură, pasaje înguste și obscure, prin care se comunica nu numai între corpurile principale ale celor trei administrații, cu serviciile lor anexe, ci și – pentru cine știa cum – între curțile principale, cele interioare, ieșirile și intrările care dădeau în străzile vecine.

Pe lângă animația pricinuită de trăsurile Mesageriilor care legau Parisul de provincie, pe lângă mișcarea celor veniți cu treabă la Centrala Impozitelor, clădirea Mesageriilor adăpostea și o mare sală în care se organizau spectacole sau baluri ieftine, reuniuni sau conferințe populare : La Redoute. În perioada carnavalului acolo aveau loc « baluri uriașe ». Ca și în celelalte mari localuri din vremea romantismului, Tivoli și Vauxhall, sute de perechi dansau polka, galopul și cadrilul, ascultând ocazional și cuplete decoltate. Accesul îi era permis oricui contra unei sume modice. Atmosfera era libertină, dansurile se transformau spre miezul-nopții în « sarabande infernale », iar poliția intervenea uneori nu numai pentru a restabili ordinea publică, ci și bunele moravuri, petrecerile de acest gen fiind frecventate și de femei ușoare – « lorete » și « grizete » – în căutare de clienți.[1]

Toate aceste amănunte nu par să aibă vreo legătură cu pașoptismul tinerilor moldo-valahi care urmau sau își închipuiau că urmează studii în Parisul acelor vremi. Totuși, aici, în Hotelul Mesageriilor, a avut loc inițierea lor în tainele masonice.

Încă din 1834, o broșură intitulată *Scènes historiques des prétendus réformateurs* relata că în fundul curții interioare de la numărul 45 din rue de Grenelle-Saint-Honoré se aflau « mai multe încăperi unde soarele nu pătrunde niciodată, dar care noaptea sunt luminate cu zeci de lămpi, lumânări și opaițuri. Acolo își țin ședințele o sumedenie de mici societăți secrete, departe de privirile profanilor, sub protecția și supravegherea Marelui Orient.[2]

[1] Charles Marchal, *Physiologie du chicard*, Lachapelle, Paris, 1842, pp. 119, 124 ; Alexandre Privat d'Anglemont, *Paris anecdote*, Delahays, Paris, 1860, pp. 271-285 ; Félicien Rops, *Les Cythères parisiennes. Histoire anecdotique des bals de Paris*, E. Dentu, Paris, 1864.

[2] Înființat la 1773, Marele Orient (*Le Grand Orient de France*) era, probabil, cea mai importantă organizație masonică franceză. Condusă de

Ucenici masoni, companioni, maeștri rozicrucieni, cavaleri Kadosh, toți ornați cu embleme enigmatice, cruci, echere, compasuri, ciocane, pelicani, pronunță adresări misterioase întru gloria Marelui Arhitect al Universului... ».

Un personaj care știa multe despre participanții la aceste adunări era un anume Alexis Syret, de meserie frizer, care de la începutul anilor 1830 ținea o prăvălie compusă din două sălițe situate chiar lângă intrarea dinspre stradă în curtea Hotelului Mesageriilor. Spațiul nu fusese ales din întâmplare chiar în locul în care soseau și de unde plecau zilnic zeci de trăsuri și diligențe și sute de călători. Un ras, un tuns sau un frezat se pretau ușor la transmiterea în șoaptă a mesajelor în urechea unui anumit client sau la strecuratul discret de bilețele în buzunarul altuia. Coaforul Syret trăgea profit și de pe urma despăgubirilor plătite de Mesageriile ale căror vizitii, obligați de strâmtoarea străzii să mâne caii în unghi drept pentru a intra sau a ieși din curtea Mesageriilor, loveau și stricau vitrina frizeriei, cu atât mai vârtos cu cât – așa cerea o regulă nescrisă – trăsurile tre-

un Mare Maestru, străbătută de la bun început de disensiuni între frați și de conflicte cu formațiuni masonice rivale, precum Marea Lojă a Franței (creată în 1738), de natură aristocratică, sau Marele Capitol (Le Grand Chapitre) al Franței (înființată la 1784) și Ritul Scoțian Antic și Acceptat (1804). Napoleon I a reorganizat Marele Orient pentru a-l controla mai bine. Totuși, după căderea împăratului, ca toate organizațiile masonice, Marele Orient a fost penetrat de elemente liberale, iar după 1830, de republicani și de membri ai societăților secrete (Eric Saunier, *Encyclopédie de la Franc-Maçonnerie*, Librairie Générale Française, Paris, 2000, pp. 352-353). În ceea ce-i privește pe membrii, emisarii și propagandiștii societăților secrete, ei nu numai că nu erau agreați de Marele Orient, dar, pe cât posibil, erau respinși de acesta. Masoneria oficială nu a fost – nici atunci, nici mai târziu – o organizație revoluționară. Ea a servit însă de paravan pentru revoluționari. După deschiderea pentru cercetarea istorică a arhivei Marelui Orient al Franței, depusă la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Naționale, s-a putut constata că, în pofida afirmațiilor voit eronate ale lui C.A. Rosetti, loja L'Athénée des Étrangers nu primise « frați » români. Toți istoricii pașoptismului românesc reiau însă această falsă informație, deși încă din 1933 Alexandru Cretzianu menționa în volumul *Din corespondența lui Dumitru Brătianu* că în arhiva acestuia exista un tabel cu membrii lojii Roza liniștii perfecte. Tabelul însă nu a fost publicat și nici măcar folosit de alți istorici, care au continuat să vorbească de așazișii masoni români de la loja L'Athénée des Étrangers.

buiau să se prezinte la intrare în mare viteză. Modestul coafor Syret a jucat un rol eminent în istoria necunoscută a revoluțiilor europene. El era Venerabilul celei mai importante dintre lojile masonice care-și aveau sediul la numărul 45 din strada Grenelle-Saint-Honoré, Roza liniștii perfecte. Lucrul era cunoscut de poliție, al cărei informator era însuși frizerul – un informator, desigur, foarte abil și selectiv.

Alexis Syret a inițiat în secretul masonic două grupuri de străini care au marcat istoria țării lor : la sfârșitul domniei lui Louis-Philippe, studenții români care, după ce asistaseră (și, spuneau ei, participaseră) la revoluția din februarie 1848, au plecat mai apoi să facă revoluția la București ; la sfârșitul domniei lui Napoleon al III-lea, Roza liniștii perfecte a primit în sânul ei tinerii exilați din organizația conspirativă Tânăra Turcie, expulzați din Istanbul de guvernul sultanului otoman.[1]

La Rose du Parfait Silence, întemeiată în 1813, avea reputația de a adăposti « elemente revoluționare » și « tendințe republicane » amestecate, în realitate, cu reprezentanții clandestini ai tuturor tendințelor mistice și utopiste care caracterizau la acea vreme curentele subversive. Prin anii 1830-1840, loja îl avea ca « orator » pe ginerele fostului abate răspopit Lamennais, care ținea discursuri egalitare, comuniste, inspirate de teoria unui « Iisus al proletarilor ». Faptul că la întrunirile lojii participau și elemente anarhiste, străine doctrinei masonice, a fost dovedit : un « frate » de la Rose a fost împușcat de armată în cursul unei insurecții legate de societatea secretă Les Saisons, organizată de anarhistul Blanqui.

Primul dintre viitorii revoluționari români care a pășit pragul frizeriei din rue de Grenelle-Saint-Honoré nr. 45 a fost C.A. Rosetti. El depunea acolo jurământul masonic la 22 mai 1844, declarând că este « literat », născut la București, la 14 iunie 1816 și domiciliat la Paris, rue de l'Ouest. Mai bine de un an mai târziu, la 24 septembrie 1845, el îl aducea pe prietenul său Constantin Daniel Rosenthal, pictor, născut la Pesta, în Ungaria, la 20 martie 1820, domiciliat și el în rue de l'Ouest. Tot în 1845 și sub auspiciile aceluiași frizer au fost celebrate alte cinci inițieri : la 23 octombrie, aceea a lui Ion Brătianu, care a declarat că se născuse la

[1] Arhivele Marelui Orient al Franței, aflate la Biblioteca Națională din Paris, Departamentul Manuscriselor, Dosarul lojei La Rose du Parfait Silence.

3 iulie 1797, la Pitești și era domiciliat în rue des Beaux-Arts[1] ; în aceeași zi depunea jurământul Nicolae Constantin Cretzeanu, student în Drept, născut la Pitești, la 1 septembrie 1818 și domiciliat în rue de l'Ouest[2], inițiat odată cu compatriotul său Nicolae Rucăreanu, student care nu și-a dat silința să-și precizeze nici data nașterii, nici domiciliul. În sfârșit, la 23 decembrie, « frații » Rozei liniștii perfecte asistau la inițierea unui francez care avea să contribuie mult la popularizarea cauzei românești în Franța, Paul-Théodore Bataillard, arhivist paleograf, născut la Paris, la 23 martie 1816 și domiciliat în rue Jacob.

Cine-i recrutase pe români ? Desigur, un alt francez care a scris mult despre România, Jean-Alexandre Vaillant, profesor, născut la Paris, la 29 octombrie 1806. Afiliat la Roza liniștii perfecte la 27 septembrie 1843, Vaillant a părăsit-o în 1846, având grijă ca numele să-i fie șters din registrele lojii. A părăsit el oare Roza dintr-un impuls al firii sale certărețe sau din cauza uneia din nesfârșitele dispute politice care se desfășurau sub patronajul frizerului din rue de Grenelle-Saint-Honoré ? Sau pentru că dorea să i se piardă urma odată ce misiunea sa de recrutare pentru această lojă se încheiase, ca să se poată dedica activităților subversive (ascunse sub aparențele masonice) ale vreunei alte loji ? Nu se poate ști.[3]

[1] Această dată de naștere a lui Ion Brătianu este cu douăzeci de ani anterioară celei reale. Brătianu ar fi trebuit să o corecteze înainte de a se iscăli în registrul lojii. A fost oare înscrisă după ce a semnat – ceea ce pare să fi fost cazul pentru alte înregistrări tot atât de greșite – sau Brătianu a dat intenționat această informație inexactă ?

[2] Amintirile adesea răutăcioase ale Sabinei Cantacuzino sunt suspecte și în ceea ce privește locuința fraților ei Brătieni în studenție : ea afirmă că Ion, sosind la Paris după fratele său mai mare, Dumitru, l-a găsit instalat într-un apartament somptuos, ceea ce l-ar fi șocat pe Ion. Memoriile contemporanilor dovedesc însă că pe rue de l'Ouest, nu foarte departe de Sorbona, se găseau apartamente închiriate ieftin mai multor studenți, care împărțeau locuința și chiria. Acesta a fost și cazul românilor noștri. Ion Brătianu locuia singur la o altă adresă decât cea din rue de l'Ouest.

[3] J.-A. Vaillant a fost, fără îndoială, agentul de recrutare al tinerilor români. Fostul profesor de franceză încă din 1829 la diferite case boierești a predat apoi la Colegiul Sf. Sava, unde a făcut propagandă liberală. Autor al unei *Grammaire valaque* (1836) și al unei temeinice lucrări de istorie, *La Roumanie* (1844), în care dovedește o iubire profundă pentru poporul

Într-adevăr, profesorul Vaillant – ca și, după el, o altă relație masonică a românilor de la Paris, Armand Lévy – era omniprezent când era vorba de conspirat, dar întotdeauna absent și de negăsit când se ivea vreun pericol.

Am văzut unde locuiau unii dintre studenții valahi : la capătul de nord al Cartierului Latin, după cum dovedesc adresele pe care le-au dat frizerului Syret, Venerabilul lor. Cei mai mulți erau domiciliați în rue de l'Ouest, o stradă care, la vremea aceea, mergea pe lângă grilajul din partea de nord a Grădinii Luxembourg și care de atunci a fost cuprinsă în rue d'Assas, unde se află acum Facultatea de Drept. Au fost astfel vecini cu Michelet, cu George Sand, cu Littré și cu alte personalități care locuiau pe rue de l'Ouest. Poate că în 1846-1847, aceștia din urmă frecventau adunările unui Comitet Democratic, prezidate, la numărul 16 din rue de l'Ouest, de un anume Véry, sau reuniunile care se țineau în atelierul pictorului pașoptist Delestre, sau, tot pe rue de l'Ouest, adunările conduse de Henri Lefort, republican militant la care se duceau câteodată Victor Hugo, Proudhon și Raspail.[1]

Nu se știe ce se spunea la Roza liniștii perfecte în anii 1844-1848, în afară de ceremoniile de inițiere în obscuritate, de formulele cabalistice proprii ritualului masonic și de jurămintele pe punnal

român. Neobosit conspirator împotriva puterii domnești, implicat în mișcarea națională din București (1840), expulzat cu forța la 1842 de Gheorghe Bibescu cu sprijinul consulului francez, după ce fusese arestat în 1841 la Brăila pentru că se afla în posesia unei scrieri subversive și a unor bărbi false. Despre Vaillant s-a scris, dar multe elemente ale complicatei și interesantei sale existențe de conspirator vor rămâne necunoscute. Prezența sa la Roza liniștii perfecte confirmă ipoteza conform căreia pacifica masonerie era doar un paravan în spatele căruia se recrutau executanți ai unor acțiuni subversive, de cu totul altă natură decât fraternitatea propovăduită de lojă. Oltea Cudalbu-Slujanschi, « Contributions à la biographie et à l'œuvre de J.A. Vaillant (1805-1886) », în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, XIV, 1937-1938, p. 46 ; Constantin Turcu, *J.A. Vaillant, pionier al culturii franceze în Principate și luptător pentru idealurile românești*, Cartea Românească, București, 1941 ; Nicolae Isar, « J.-A. Vaillant și profesorii francezi din cadrul Colegiului Sf. Sava 1829-1848 », în *Analele Universității București*, seria istorie, XXI, 1972, nr. 2.

[1] Despre Véry și Lefort : Yéhouda Tchernoff, *Associations et sociétés secrètes sous la Deuxième République*, Paris, 1905, p. 206.

care caracterizau toate adunările conspirative într-o vreme în care democrații europeni juraseră moarte tiranilor încoronați. În schimb, se cunosc numele tuturor « fraților » care compuneau această lojă. Printre numele înscrise de-a lungul anilor de Venerabil, frizerul Syret, ies la iveală, în afară de grupul de români de care ne ocupăm aici, o serie de tineri care-și spuneau « artist pictor » (*artiste peintre* – titulatura pictorilor, care se deosebeau astfel de zugravi și decoratori de firme). Nici unul dintre aceștia nu a lăsat însă vreo operă demnă de a fi reținută de posteritate – numele lor nu figurează în nici o enciclopedie biografică specializată, oricât de completă. Era vorba, desigur, de o parte din boema romantică, din studenții de la Belle-Arte, cu talent discutabil și venituri ipotetice. Numele celorlalți « frați » reuniți sub emblema Rozei liniștii perfecte aparțin mai ales unor meseriași sau artiști de condiție modestă.

Parcurgând listele membrilor altor loji, se poate deduce că « frații » aparțineau mai multor categorii ideologice. Unele s-au mărginit la o activitate masonică tradițională, anticlericală, anticatolică, dar apolitică ; altele adăugau o doză mai mare sau mai mică de republicanism și de contestare a autorității monarhice ; altele – o slabă minoritate – erau internaționaliste și profesau un revoluționarism de inspirații diverse ; multe erau infiltrate de agitatori profesioniști, care lucrau câteodată pentru asociații secrete față de care Marele Orient însuși nutrea o antipatie fățișă. Ele serveau drept paravan masonic și pepinieră pentru recrutarea a tot felul de elemente menite să răspândească regicidul și lupta socială. Agenții de recrutare, legați de secretul conspirativ, erau înscriși pe lista membrilor pentru a evita să fie prinși în cazul în care poliția, care-și avea propriii ei informatori printre « frați », ar fi luat hotărârea să intervină fie pentru a închide loja, fie chiar pentru a-i aresta pe cei mai periculoși dintre francmasonii care cutreierau Franța și Europa. Aceștia călătoreau în trăsurile și diligențele care ajungeau în curtea Hotelului Messageriilor, fostul Hôtel Séguier, din rue Grenelle-Saint-Honoré, nr. 45. Roza liniștii perfecte era, fără îndoială, una din acele câteva loji pariziene de tip particular. Ca să facem dovada acestui caracter specific, trebuie să ne aplecăm asupra altor arhive decât cele ale Marelui Orient, cercetând dacă printre relațiile masonice ale moldo-valahilor din Paris vor fi fost vreunii care s-au semnalat pe baricade în februarie 1848. Un răspuns parțial se poate găsi în broșuri sau documente pe care istoricii români au omis sau n-au putut să le con-

sulte. Un răspuns mai substanțial se află în arhivele Ministerului de Război, la Castelul Vincennes, unde sunt depuse, printre altele, dosarele celor condamnați între 1848 și 1852 pentru activitate subversivă împotriva statului.

Aceste sute de dosare cuprind actele anchetelor și proceselor menite să lanseze nemiloasa represiune care se va abate asupra tuturor celor bănuiți de a fi făcut revoluția altfel decât în profitul grupului republican care se instalase la guvernare în locul « tiranului » – pașnicul rege Louis-Philippe. Nici unul din aceste dosare nu a fost constituit pe numele vreunuia dintre românii de la Paris. Dacă ei ar fi fost implicați în vreunul din sutele de procese care s-au desfășurat împotriva insurgenților după luna mai 1848 și până în 1852, lucrul s-ar fi știut de mult. Nici un nume de moldo-valah nu figurează în depozițiile altor acuzați nici măcar din întâmplare și nici măcar printre cele ale acuzaților care fuseseră « frații » lor la Roza liniștii perfecte. De altfel, românii din Paris au părăsit Franța pentru a aprinde revoluția la București. Parisul a uitat de ei. Și când, după câteva luni, s-au întors la Paris, exilați și proscriși, revoluția se consumase în Franța, iar represiunea era în toi. Astfel încât românii nu au mai călcat pe la Roza liniștii perfecte, care, prezidată de același frizer, continua totuși să funcționeze. În 1850, C.A. Rosetti și Paul Bataillard au fost chiar radiați din lojă pentru că nu-și plătiseră cotizația. Oare frații Brătianu și-au plătit-o pe a lor ? Este puțin probabil.

Viitorii revoluționari români au fost, desigur, influențați de Michelet, Quinet, Mazzini sau Lamennais, dar în mod mimetic : era vorba de o influență oratorică, de patriotism declamator, de copierea unui anumit vocabular. Cu timpul, cei care aveau o minte politică bine organizată – adică aproape toți – au abandonat frazele profetice nebuloase, socialismul creștin sau republicanismul ateu, și au încercat să conducă România după metode mai practice. Ei au aruncat vălul amneziei asupra Rozei liniștii perfecte.

După înfrângerea revoluțiilor din Europa, masoneria franceză a fost aservită de Napoleon al III-lea, dar elementele clandestine, subversive din sânul ei au încercat în continuare să-i influențeze pe « roșii » români. Ne referim la acei conspiratori alături de care, câțiva ani mai târziu, Ion Brătianu a participat la tenebrosul complot zis al Hipodromului. Un complot avortat, de care noul « tiran », Napoleon al III-lea, a avut mai târziu dibăcia să nu-și amintească față de Brătianu, devenit ministru român.

Roza liniștii perfecte a continuat multă vreme să oficieze ceremonii masonice, urmate de discursuri radicale și progresiste, ținute în fața unui auditoriu de librari, cizmari, ceasornicari și alți meseriași destul de lipsiți de învățătură, dar și a unui nou-venit, agitator de profesie, Armand Lévy. Acesta devenise din 1849 președinte-fondator al Clubului La Redoute[1], club politic ale cărui întruniri se țineau în sala de bal situată alături de frizeria Syret, la binecunoscuta adresă rue de Grenelle-Saint-Honoré, nr. 45. Vice-președintele acestui club era un meșter aurar de mobilă și rame de tablouri, Charles Thomas, un nume pe care istoria nu l-a reținut. În schimb, istoria a reținut numele secretarului clubului, Ernest Coeurderoy, student la Medicină, intern la Spitalul Hôtel-Dieu. Trei ani mai târziu, acest copil răsăcit al revoluției din februarie '48, exilat în Elveția, unde avea să moară în scurt timp, a scris răsunătoarele sale profeții anarhiste care anunțau, printre altele, că socialismul îi va fi impus Europei de Rusia prin teroare.

Armand Lévy ar fi putut să-i pună pe români în legătură cu Karl Marx sau cu Ernest Coeurderoy, pe care încercase să-l manipuleze. Însă Karl Marx, antisemit, deci neagreat de Armand Lévy, nu asculta de nimeni. Armand Lévy a înțeles prea bine că aceștia nu erau oameni a căror cunoștință cu Brătianu și Bălcescu ar fi trebuit înlesnită. Istoria nu are a regreta sau a se felicita că această întâlnire nu s-a produs. Ar fi fost interesant să se întâmple așa, dar întâlnirea ar fi rămas oricum fără urmări.

În ciuda nesfârșitelor sale tirade revoluționare, C.A. Rosetti nu a pomenit niciodată numele lojii masonice în care, primul dintre românii de la Paris, a fost admis. El a povestit – lucru neadevărat – că făcuse parte din lojile Fraternitatea popoarelor și Ateneul străi-

[1] Despre istoria sălii La Redoute : Jacques Hillairet, *Dictionnaire historique des rues de Paris*, Paris, 1960-1961, vol. I, p. 674. Conspirator impenitent, Armand Lévy își începuse cariera servind de secretar, ateu, al abatelui socialist-revoluționar Félicité de Lamennais. I-a cunoscut pe pașoptiștii români la Paris, întreținând cu unii dintre ei o susținută corespondență, din care s-a păstrat doar foarte puțin. Propovăduitor al unui sionism « avant la lettre » și, un timp, al tezei conform căreia Moldova ar trebui să devină o nouă Palestină, el a fost amestecat în frământările Primei Internaționale, adversar al lui Karl Marx, neagreat de fondatorii Alianței Israelite Universale. Și-a sfârșit zilele la Roma. Biografia sa în limba franceză de Jerzy Borejsza-Goldberg, *Armand Lévy*, Varșovia, 1970.

nilor. Aceste loji, din soiul celor pe care le-am putea numi inofensive, n-au fost compuse decât din francezi și nu par să fi fost amestecate în vreo oarecare activitate politică.

După cum nu se poate numi « medic chirurg » studentul care a urmat cursurile unui semestru la Facultatea de Medicină, tot așa nu pot fi numiți « masoni » acei pașoptiști moldo-valahi care frecventaseră câteva din întrunirile masonice la Roza liniștii perfecte.[1]

În 1849, ei au fost, de altfel, radiați din tabelul lojii, ca frați ce nu-și plătiseră cotizațiile. Lucru curios, singurul dintre ei care nu a fost radiat a fost pictorul Constantin David Rosenthal, arestat în Ungaria ca participant la revoluție și mort acolo în închisoare. Mai mult ca sigur, nu-și plătise nici el cotizația masonică.

Un destin « masonic » diferit a avut un alt frate pe care pașoptiștii români l-au cunoscut în loja de lângă sala La Redoute. Acesta, un subofițer demobilizat, Isidore Gisbert, intrase în masonerie ca bonapartist antiregalist. Un nostalgic al gloriilor de pe vremea lui Napoleon I, el se deda la o discretă propagandă napoleoniană. După proclamarea lui Napoleon al III-lea ca împărat al francezilor, la 2 decembrie 1852, Isidore Gisbert a fost recompensat cu o frumoasă avansare în grad, urmată de o frumoasă pensie, motivată de merite militare imaginate ad-hoc. El se va fi bucurat aflând în anul următor că masoneria Marelui Orient fusese aservită de Napoleon al III-lea, care numise în fruntea organizației pe un văr al său, prințul Murat.

Dacă, pe de o parte, masoneria beneficia de un misterios prestigiu în sânul opiniei publice[2] și era victima unei ostilități crescânde din partea Bisericii Catolice, pe de altă parte, ea ajunsese subiect de farse teatrale. Așa, de exemplu, în primăvara anului 1850, în timp ce autoritățile franceze intentaseră mari procese conducătorilor re-

[1] Cât despre presupusa afiliere la masonerie a Brătienilor, se mai poate face o precizare. Întrebând-o, prin anii '60, pe mătușa mea Elena Gheorghe Brătianu, născută Sturdza, despre exactitatea acestei presupuneri, ea mi-a răspuns : « În ceea ce-l privește pe George, nici vorbă. Spunea că era mai bine să-i eviți. » De la fiul lui Vintilă Brătianu am primit un răspuns și mai categoric : « Bunicul meu, Ion C. Brătianu, a spus întotdeauna fiilor săi să n-aibă de-a face cu masoneria. Dar au existat bănuieli în privința lui [I.G.] Duca. »

[2] Despre alte legături dintre masoneria franceză și cea din România în vremea lui Napoleon al III-lea : M.D. Sturdza, « Misterele Bucureștilor », *Revue des Études Roumaines*, XVII, Iași, 1999.

voluției – arestați sau fugiți în străinătate –, condamnându-i pe unii la pedepse grele de închisoare și pe alții, cu sutele, la deportare în colonii și la muncă forțată, se juca pe o scenă de bulevard *Les Sociétés secrètes, folie-vaudeville en cinq actes*. Publicul se putea distra urmărind, printre altele, cum un grup de falși francmasoni înșela un scriitor căruia un editor îi comandase o istorie a societăților secrete sau cum un escroc păcălea prin întuneric niște amatori naivi de jocuri de noroc[1]. În acest caz modul de tratare diferea foarte mult de cel folosit de poliție în urmărirea conspiratorilor politici sau a mișcărilor de tulburare a ordinii publice. Cetățenii acelor vremi urmăreau ambele variante. Cea literar-satirică sau de roman tenebros, precum *Misterele Parisului* ale lui Eugène Sue (1841), avea ca echivalent pe meleagurile noastre *Farmazonul din Hârlău* al lui Alecsandri, jucat pe scena Teatrului Național din Iași la 1840.

[1] *Le Corsaire*, Paris, 4 iulie 1850, p. 2.

Frați masoni în misterele Bucureștiului (1858-1860)

Nu este cazul să procedăm aici la o descriere aprofundată a doctrinelor, adesea fanteziste, oculte și ezoterice, care, începând din secolul al XVIII-lea, au stat la temelia organizațiilor masonice. Aristocratică, iluministă, deistă și cosmopolită, masoneria europeană a fost măturată de Revoluția Franceză și de armatele republicane care au cutreierat continentul. Napoleon însă și-a dat repede seama de folosul pe care-l putea trage din reînființarea acestei organizații semisecrete și ierarhizate, dacă ar fi pus-o în slujba politicii bonapartiste. Marele Orient fu reorganizat sub forma unei congregații depinzând direct de Împăratul Francezilor și noua pânză de păianjen cuprinse toate sectoarele administrative, politice și militare ale Franței și ale statelor satelite ivite în Europa din voința lui Napoleon.

După căderea împăratului, francmasoneria, persecutată de monarhiile Sfintei Alianțe, deveni un focar de opoziție anticatolică și bonapartistă, refugiu al ofițerilor și funcționarilor imperiali destituiți de noile orânduiri. Caracterul politic al acestei opoziții va atrage cu timpul elemente republicane, radicale și socializante, venite din rândurile meseriașilor și ale micii burghezii. În ajunul revoluției de la 1848, multe loje masonice din Franța erau suspectate de autorități : sub pretextul unor adunări filantropice, anumiți masoni se dedau pe ascuns conspirațiilor. De aceea, după proclamarea celui de-al Doilea Imperiu, Napoleon al III-lea, spre a urma exemplul unchiului său și a neutraliza pericolul opoziției republicane, hotărî să aducă încă o dată Marele Orient al Franței sub controlul statu-

lui. Numirea prințului Lucien Murat, vărul împăratului, în demnitatea de Mare Maestru al Marelui Orient al Franței mări prestigiul masoneriei, creând impresia că masonii de toate gradele participau într-un fel sau altul la secretele strălucitului guvern imperial.

Dacă Napoleon al III-lea dorea să așeze masoneria sub autoritatea guvernului său, prințul Lucien Murat dorea să o folosească în propriile lui scopuri. Într-adevăr, după ce se gândise să se așeze pe tronul Regatului celor Două Sicilii, abandonat în urma fugii Burbonilor de la Neapole, Lucien Murat își îndreptă privirea, la 1858, spre scaunele domnești ale Principatelor Dunărene, țări asupra cărora, după ce izbucnise războiul Crimeii, presa și diplomația franceză atrăgeau neobosit atenția Europei. Este totuși puțin probabil ca noul Mare Maestru al Marelui Orient al Franței să fi urmărit cu deosebită atenție toate știrile legate de acel război când erau atât de numeroase evenimentele ce se derulau pe scena politică europeană în acea epocă.

Prințul Murat avusese însă ocazia să primească informații de primă mână asupra situației din Valahia în cursul convorbirilor de familie care precedaseră nunta celebrată la Paris, la 1 iulie 1858, a Constanței Ghica, fiica marelui ban al Țării Românești Constantin Ghica, cu contele Gioacchino Rasponi, viitor vicepreședinte al viitorului Parlament al regatului Italiei unificate. Mireasa fusese crescută de tatăl ei vitreg, fostul domnitor Gheorghe Bibescu, stabilit la Paris după exilul din 1848. Mirele era nepotul de soră al prințului Murat.

Foarte probabil, prințul francez nu a comunicat noilor sale rude române ideea de a crea o rețea masonică în Principatele Dunărene. Dacă i-ar fi cerut părerea lui Bibescu, proiectul masonic ar fi fost realizat într-un mod mai inteligent și mai practic. În loc de a încerca să recruteze masoni în lumea politică românească, Murat se folosi de modelul inaugurat mai demult prin Europa de Napoleon I și folosit apoi de regele Louis-Philippe (1830-1848) în noua colonie din Algeria : întemeierea unor loji cuprinzând militarii și funcționarii armatei de ocupație franceză de la fața locului. Dat fiind însă că în Principatele Române nu existau militari sau funcționari francezi, prințul Murat a trebuit să se mulțumească cu puținii comercianți francezi sau francofoni aflați atunci la București. Aceștia au fost recrutați, se pare, aproape cu toții odată, deși atașamentul lor la ideile masonice sau chiar la persoana prințului Murat nu fusese verificat.

Lipsa de realism a inițiativei lui Murat explică în mare parte eșecul rapid al acestei prime tentative masonice întreprinsă în Valahia. Oricum, contând pe faptul că acești negustori vor fi avanposturile influenței sale în regiune, prințul Murat trecu la punerea în aplicare a ideii sale.

La 6 septembrie 1858, consulii Franței și Belgiei înființau la București loja masonică L'Étoile du Danube (« Steaua Dunării »), al cărei sediu, ne spune actul de fundație, « se afla la numărul 20 din strada Băii, chiar la domiciliul Venerabilului lojii », comerciantul francez Auguste Carence. Conform regulamentului, adunările aveau loc « fix la orele 12, într-un loc solid și foarte bine luminat, unde domnesc silențiul, pacea și obscuritatea ».

Autoritățile române nu au privit cu ochi buni extinderea masoneriei pe meleagurile lor, bănuind-o de disimularea unor proiecte subversive. În cazul Stelei Dunării însă, asemenea bănuieli erau fără temei. Relatarea întocmită de Venerabilul Carence despre ședințele masonice din strada Băii nu conținea, din punct de vedere masonic, decât banalități. Nu era niciodată vorba de politică, iar frații masoni se limitau la a recita profesiunile rituale de credință, formulele ezoterice și jurămintele către Creatorul Universului, totul conform textelor și tradițiilor organizației. Așa cum prevedea regulamentul de vot la admiteri, bile albe și bile negre circulau dinspre orient spre occident ; aplauzele sau « bateria » dovedeau că frații aprobau propunerile care le erau prezentate. Frații declarau că existența le era închinată « consolidării Templului », ei nu se gândeau să modifice bazele politice ale Principatului Valahiei.

Dar, în afară de aceste relatări, arhivele de la Paris ale Marelui Orient conțin și multe denunțuri scrise la București de unii frați împotriva altora, toate conforme cu spiritul de schismă și de învrăjbire care străbate de veacuri istoria masoneriei. Înainte însă de a analiza mai amănunțit curioasele dezvăluiri din aceste denunțuri, se impune enumerarea membrilor lojii, ale căror nume constituie încă o dovadă a marelui avânt economic al Bucureștilor din acele vremuri. Venerabilul lojii, Auguste-Henri Carence, negustor născut la Marsilia, își începuse cariera în Egipt, la Alexandria, stabilindu-se apoi la București. Tot comercianți erau Ernest Armand, Achille Béraud, alsacianul Eugène Birck, Louis Adolphe Vallaeys din Dunkerque. Auguste Mathieu, de la Nîmes, fusese inițiat în tainele masoneriei în Crimeea de către mareșalul Canrobert, coman-

dantul trupelor franceze care luptau acolo împotriva Rusiei. Alți comercianți de la Steaua Dunării erau elvețianul Jean-Jacques Brunner, armeanul Hagik Șahin, evreul Jacques Cohen, italianul Anton Ferrari și bulgarul Vasile Tercovici din Șumla.

Francezii mai erau și *maîtres d'hôtel* (probabil, bucătari la vreo casă boierească) Eugène Bourgeois și Hugues Donat ; tipograful Victor Briol ; profesorul de literatură Jean-Jacques Bouvrec ; cofetarul François-Marie Damour ; pictorul Hippolyte Martin, din Nancy, dar care trăise în Algeria, unde fusese înscris într-o lojă masonică din Tenes. Tapițerul Eugène Dinant era belgian, artistul liric Francesco Steller era italian și maiorul otoman Iorgo Zeffiri era născut la Trieste.

La 16 septembrie 1859, exact la amiază, cu toate perdelele trase, în mijlocul silențiului și al obscurității de rigoare, loja masonică din strada Băii, numărul 20 primea în sânul ei un personaj cu titlu nobiliar, Toussaint-Victor Vincent, marchiz d'Ecquevilley, bărbat foarte chipeș, care se prezenta în public drept marchiz de viță veche, ceea ce era inexact ; drept locotenent-colonel în armata franceză, ceea ce se dovedi a fi de asemenea fals ; și, în mod confidențial, membru din 1849 al unei loji masonice din insula Martinica, în Antilele franceze, ceea ce se dovedi adevărat. Frații masoni ai Stelei Dunării ignorau deocamdată faptul că marchizul, ca și prietenul său, Venerabilul Carence, avuseseră de-a face cu justiția franceză. Trei săptămâni mai târziu, d'Ecquevilley le prezenta fraților masoni un nou candidat, primul român care avea să fie admis în această lojă, pe Matei Millo, cel mai cunoscut actor al Principatelor Române.

Ce căuta artistul în mijlocul acestei adunări de negustori ? Voia să-și exerseze excelenta franceză învățată în cursul unei ședere la Paris ? La București se găseau multe alte ocazii pentru așa ceva. Îl mâna ambiția politică ? Dorința de a-și face relații ? În afara teatrului, Matei Millo n-avea ambiții. Era copleșit de datorii, urmărit de creditori – felul său de viață, moravurile sale îl excluseseră din lumea care se respecta.

Lui Matei Millo îi plăceau emoțiile teatrale, deghizarea, rolurile costumate, precum acela al Coanei Chirița, care-l făcuse celebru. Cu un an înainte, jucase într-un vodevil intitulat *Păcălelele Bucureștilor*, în care apăruse pe scenă în diferite travestiuri. Iată că la numărul 20 din strada Băii se desfășura o altă punere în scenă, cu rituri ezoterice, jurăminte misterioase și emoții tari legate de o posi-

bilă intervenție a poliției, ca în *Farmazonul din Hârlău*, comedia lui Vasile Alecsandri, jucată cu ani în urmă la Iași. După *Farsele Bucureștilor* vor veni, pentru câteva luni, *Misterele Bucureștilor*. Entuziasmat de noul rol ce i se oferise, Matei Millo se prezentă la 16 noiembrie 1859 pentru a citi următoarea profesiune de credință, scrisă în limba franceză și semnată « Millot ». Millot era forma inițială a numelui familiei sale de origine franceză din Marsilia, stabilită în secolul al XVIII-lea la Constantinopol și apoi în Moldova, unde fusese boierită :

« *Scumpe și foarte onorate Venerabil,*

Principiul sacru al frățeștii noastre asociații fiind mila și fapta cea bună, nu cred că merit mai bine numele de francmason decât luând de la bun început această cale a devotamentului și a sacrificiilor pe care ați predicat-o cu atâta însuflețire fraților voștri, scumpe și foarte onorate Venerabil.

Abia admis pe primele trepte ale templului dumneavoastră de lumină și adevăr, pătruns până în străfundul inimii de sfânta misiune pe care o urmărim împreună cu o egală credință, vin să vă implor, scumpe și foarte onorate Venerabil, și pe dumneavoastră, bunii și stimații mei frați, să agreați din partea ultimului și celui mai umil dintre frații voștri, darul muncii sale de zi cu zi, dijma întregii sale cariere dramatice.

Pentru a contribui deci, pe măsura puterilor mele, la gloria și prosperitatea comuniunii masonice, în general, și pentru a permite lojii noastre, Steaua Dunării, să strălucească cu demnitate printre surorile ei mai mari, cu ofer, scumpe și foarte onorate Venerabil, venitul anual al unei reprezentații dramatice, pe care mă angajez prin prezenta să-l donez după fiecare reprezentanție teatrală în decursul întregii mele cariere teatrale și în orice localitate din România unde m-aș afla. Eu mai garantez pe deasupra suma totală a acestei reprezentații anuale la suma fixă de 1 200 de franci, indiferent de surplusul care ar putea surveni.

Ofer această sumă anuală de 1 200 de franci intereselor francmasoneriei în general și îndeosebi intereselor lojii noastre, rugându-vă, scumpe și foarte onorate Venerabil, să o folosiți după voie, conform înaltei dumneavoastră înțelepciuni și nobilelor aspirații ale inimii domniei voastre.

Doresc ca Marele Arhitect al Universului, binecuvântând umilul meu dar, ca o primă piatră pusă la temelia edificiului masonic, să deschidă inimile fraților prezenți și viitori către milă și fapte bune, întru cea mai mare glorie și prosperitate a Sfântului Templu Masonic.

Agreați, scumpe și foarte onorate Venerabil, cu cel mai profund respect din partea mea, expresia călduroasă a sentimentelor mele cele mai devotate.
Fratele Domniei Voastre iubitor și supus,
Millot
Bucharest, 3/17 noiembrie 1859 »

Conform procesului-verbal al adunării, această ofertă atât de generoasă a fost salutată cu « o triplă baterie în onoarea preaiubitului frate Millo ». Dată fiind lipsa cronică de bani în care viețuia actorul și cele ce se vor afla în scurt timp despre Venerabilul Carence și marchizul d'Ecquevilley, este foarte probabil că acești doi cumetri doreau să se folosească de actor pentru a stoarce banii comercianților francezi atrași tot de ei în lojă. Este posibil ca oferta mai mult decât suspectă a lui Matei Millo ca Venerabilul Carence să dispună de donație conform bunului său plac – contrară regulamentelor masonice – să fi trezit de la bun început bănuielile celor prezenți la ceremonie.

Trei săptămâni mai târziu, Matei Millo și d'Ecquevilley le propuneau fraților masoni candidatura altui « profan » : profesorul Manuel Ioannesco. Or, biografii lui Matei Millo dau de înțeles că Ioannesco – de fapt, Ionescu – era totodată tovarășul de viață și servitorul actorului. Departe de a fi profesor, Ioannesco nu urmase nici o școală, fiind – așa cum se va vedea în decursul altor întruniri din strada Băii – aproape analfabet. Până într-atât, încât lui Matei Millo i-a fost teamă că « profesorul » nu va fi în stare să înțeleagă întrebările care i se vor pune, și deci va fi incapabil să răspundă așa cum se cuvine întrebărilor puse de Venerabil în decursul ceremoniei de admitere.

Cu toate că Matei Millo își silise amicul să învețe pe de rost răspunsurile prevăzute de regulamentele masonice, la ceremonia de admitere, care s-a desfășurat, conform obiceiului, exact la amiază și în întuneric, candidatul s-a încurcat în răspunsuri, mărturisind din nefericire că, în pofida regulamentelor, luase cunoștință de natura misterelor masonice înainte de a fi admis printre « frați ». Frații masoni, bănuind un matrapazlâc, au fost de părere că noul « profan » era cam suspect și au vrut să-i respingă candidatura. Matei Millo luă cuvântul. Motivându-și devotamentul față de idealul masonic, amintind promisiunea celor 1 200 de ducați, actorul a folosit un ton « solemn și încărcat de emoție » pentru a jura, în calitatea sa de

om de onoare și de francmason, că « profesorul Ioannesco, tovarășul său de copilărie, cu care împărtășea locuința, comeseanul său din toate zilele, nu luase cunoștință dinainte de textele masonice, nu cunoștea alți francmasoni în afară de el însuși, Millo, și era un om de-o perfectă onorabilitate ». (De fapt, Ioannesco, mai tânăr cu 20 de ani decât Matei Millo, nu avusese cum să-i fie tovarăș de copilărie.)

Marchizul d'Ecquevilley interveni și el, apostrofându-i pe frați cu epitete injurioase, somându-i să-l admită pe Ioannesco. Tânărul a fost primit în lojă, dar incidentul, inclusiv comportamentul lui Carence și al lui d'Ecquevilley, făcuse să crească suspiciunile fraților masoni. Mai multe denunțuri au fost trimise de ei Marelui Orient la Paris, cele mai multe acuzându-l pe Carence că face trafic de diplome masonice, iar unul denunțându-l pe marchiz ca părtaș la un asasinat comis cu vreo 15 ani înainte.

Acuzația era corectă. Asasinatul, precum și cele două procese de senzație pe care le prilejuise fuseseră relatate din plin de ziarele vremii. Faptele cu pricina se petrecuseră în primele luni ale anului 1845, pe când Matei Millo, student la Paris (1844-1845), avusese prilejul să urmărească relatările presei, așa cum o dovedesc scrisorile sale.

Dezbaterile tribunalului convocaseră atunci la bară o societate foarte pestriță, aparținând lumii teatrelor și celei gazetărești, precum și pe un scriitor celebru, Alexandre Dumas. Ultimele romane ale acestuia, *Cei trei mușchetari* și *Contele de Monte-Cristo*, îi aduseseră gloria literară și bănoase drepturi de autor. Alexandre Dumas trăia în mijlocul unei societăți care cheltuia mult, unde se câștigau și se pierdeau sume mari la jocurile de noroc, unde apăreau cot la cot celebritățile boemei artistice, demi-mondene, dame de lux, scriitori la modă, aventurieri trăind din expediente nemărturisite, tineri de viață aparținând veritabilei și falsei aristocrații, precum și marile nume ale presei pariziene care, ca întotdeauna, mâna opinia publică.

În seara zilei de 25 martie 1845, actrița Athénaïs Lièvenne, tânără și frumușică dar fără mare talent, dădea o masă într-un restaurant la modă din Paris, Les Frères provençaux. În jurul mai multor june făpturi care se socoteau actrițe și căutau, ca și ea, protectori cu bani, Athénaïs Lièvenne îl invitase pe amantul ei de atunci, contele Alfred de Flers, pe un prieten al acestuia, tânărul conte Arthus Bertrand (fiul generalului care-l însoțise pe Napoleon în captivitatea din Insu-

la Sfânta-Elena), pe un publicist cunoscut, Roger de Beauvoir, precum și pe doi ziariști a căror prezență va fi cauza evenimentelor tragice ale seratei : Jean-Baptiste Rosemond de Beauvallon, descendent din aristocrația franceză a Insulelor Antile, și Louis Dujarier.

Beauvallon, în vârstă de 29 de ani, era cumnatul lui B.A. Granier de Cassagnac, directorul importantului cotidian politic *Le Globe*. Louis Dujarier, de asemenea în vârstă de 29 de ani, era coproprietarul și directorul adjunct al altui mare cotidian din Paris, *La Presse*. Născut într-o familie săracă, Louis Dujarier a făcut o carieră fulgerătoare, devenind o personalitate influentă, cu mulți bani, și solicitată. Era amantul altei actrițe fără talent dar de-o mare frumusețe, Elisa Gilbert, care, deși irlandeză, se prezenta drept spaniolă, și al cărei nume de scenă avea să devină celebru : Lola Montez.

Louis Dujarier se dusese la serata dată de Athénaïs Lièvenne fără să știe că-l va întâlni acolo pe cumnatul concurentului său de la *Le Globe* și că-și va găsi și moartea. Într-adevăr, dușmănia personală a celor doi directori de ziar venea din concurența politică a jurnalelor lor. Mai mult, înainte de a deveni directorul lui *Le Globe*, Cassagnac fusese redactor la *La Presse*, de unde fusese concediat, fără să restituie însă o sumă importantă datorată acestui cotidian. De atunci dura polemica personală, punctată de câteva procese de calomnie.

Petrecerea organizată de actrița Athénaïs Lièvenne ținuse până la 6 dimineața. După cină se dansase cadril, apoi se jucaseră jocuri de noroc. Beauvallon, care se luase la ceartă cu Louis Dujarier, îl provocă la duel. În pofida intervenției tuturor invitaților, dornici să mușamalizeze incidentul, duelul a fost stabilit pentru zorii zilei de 11 aprilie, într-o alee mai ferită, zisă La Favorite, din Bois de Boulogne, la porțile Parisului. Louis Dujarier, care nu se pricepea la mânuitul armelor, luă ca martor doi conți, pe Arthus Bertrand și pe Boigne. Beauvallon, fost ofițer, foarte bun trăgător și spadasin, anunță că îl va aduce el pe medicul a cărui prezență era indispensabilă la orice duel și-i luă ca martori pe contele de Flers și pe un personaj cunoscut al vieții de boemă din capitala Franței, Vincent d'Ecquevilley, care se prezenta ca « fost ofițer în serviciul reginei Spaniei ». D'Ecquevilley se mai lăuda cu titlul de viconte, despre care se zvonea că ar fi fals, și avea și reputația de măsluitor la jocul de cărți.

Alexandre Dumas îl sfătui pe Louis Dujarier să evite duelul cu spada, armă pe care Beauvallon o mânuia cu măiestrie, și să aleagă

pistolul. Celebrul scriitor îl trimise apoi pe Louis Dujarier să se antreneze într-o sală de tir, unde acesta se duse împreună cu Dumas-fiul, în vârstă de 21 de ani. Din 12 ținte, Louis Dujarier nu nimerise decât două.

Codul de onoare al duelului prescria ca pistoalele folosite să fie noi, neutilizate vreodată. Beauvallon și cei doi martori ai săi sosiră la locul duelului cu o întârziere de două ore și jumătate, aducând cele două pistoale pe care d'Ecquevilley le declară noi și nefolosite. Examinând pistoalele, martorii lui Louis Dujarier au constatat totuși că acestea nu numai că nu erau noi, dar fuseseră folosite chiar de curând. Într-adevăr, așa cum avea să se dovedească la procesul care a urmat, pistoalele fuseseră folosite atât în ajun, cât și cu o oră înainte de duel de însuși Beauvallon – aceasta fusese, de altfel, cauza întârzierii sale. Totuși, dat fiind frigul matinal, precum și dorința martorilor de a nu mai amâna acest duel pe care-l socoteau absurd, adversarii s-au plasat unul în fața celuilalt, la distanța regulamentară, conform indicației martorilor. Regula spunea că trebuiau apoi să înainteze unul spre celălalt și să tragă din mers la comanda « foc ! ».

Louis Dujarier trase în aer, aruncă pistolul la pământ și se opri. Dimpotrivă, Beauvallon, ignorând comanda și în pofida martorilor care-i strigau să tragă imediat, se opri din mers, ținti îndelung capul adversarului său și trase, omorându-l pe loc. Beauvallon și d'Ecquevilley profitară de consternarea celorlalți, luând cu ei, iarăși în chip neregulamentar, cele două pistoale și fugiră. Corpul nefericitului Louis Dujarier a fost dus de cei trei martori și de medic în apartamentul în care aștepta amanta sa, Lola Montez. Cei patru se duseră apoi să le dea tragica veste lui Alexandre Dumas și directorului altui mare ziar, *Le Constitutionnel*.

Funeraliile lui Louis Dujarier, relatate de toată presa, se desfășurară în mijlocul unui public numeros și al întregii elite culturale și ziaristice a Parisului. Cordoanele sicriului erau ținute de Alexandre Dumas, de contele Arthus Bertrand, de Honoré de Balzac și de directorul ziarului *La Presse*, Émile de Girardin, superiorul ierarhic al celui ucis. Émile de Girardin declanșă o violentă campanie de presă împotriva « asasinilor plătiți de *Le Globe* ». Știa că adevărata țintă a provocatorului fusese chiar el, Émile de Girardin, și nu adjunctul său, cel ucis. Dar, de când îl omorâse în duel pe un alt concurent al său, Armand Carrel, director al cotidianului *Le National*, Émile de Girardin anunțase că renunță pe vecie la duel.

Beauvallon și martorul său, d'Ecquevilley, care fugiseră din Paris, reveniră câteva săptămâni mai târziu, crezând că, din lipsă de probe, nu se va deschide nici un proces. Dar, câteva luni mai târziu, Émile de Girardin reușise să convingă familia Dujarier să introducă o plângere la tribunale. Procesul lui Rosemond de Beauvallon, acuzat de crimă cu premeditare, se deschise la 26 martie 1846 în fața Curții de Justiție din Rouen.

Actrițele și numeroșii scriitori chemați ca martori la cele întâmplate la petrecerea Athénaïsei Lièvenne au făcut ca procesul să se transforme într-un spectacol de senzație. Autorul celor *Trei mușchetari*, ziariști cunoscuți, d'Ecquevilley acoperit de decorații, contele Arthus Bertrand, Lola Montez, căreia L. Dujarier îi lăsase o parte din averea sa, actrițe purtând toalete bătătoare la ochi au stimulat publicul să ia tribunalul cu asalt, obligând jandarmeria să evacueze sala de judecată. În lipsa unor probe suficiente, curtea nu a putut hotărî dacă era vorba sau nu de un asasinat mascat ca duel, dar a adus la cunoștința publicului faptul că d'Ecquevilley, fiul unui modest funcționar fiscal din Savoia, se numea doar Vincent, că nu era nici viconte, nici d'Ecquevilley, și poseda cazier judiciar în care figurau escrocherii și uz de bani falși. Se descoperise, de asemenea, că pistoalele aduse la duel de provocatorul Beauvallon nu numai că nu erau noi, ci îi aparțineau lui Cassagnac, directorul ziarului *Le Globe*. Cu toate acestea, dosarul a fost închis.

Procesul avea să fie însă reluat câteva săptămâni mai târziu, în urma prezentării neașteptate a unui nou martor : un bogat proprietar din Antile, tânărul François de Maynard. El nu fusese amestecat în duel, nici nu luase parte la petrecerea actrițelor. Totuși, prieten al compatriotului său, asasinul Beauvallon, fugise din Paris odată cu acesta, de frică. Cuprins de remușcări, se înfățișa justiției, căreia îi mărturisea că era la curent cu împrejurările care duseseră la moartea lui L. Dujarier. Astfel, după incidentul de la petrecerea actrițelor, Rosemond de Beauvallon, ucigașul de a doua zi, îi ceruse lui François de Maynard să-i fie martor la duel. Acesta refuzase, dar, ducându-se în vizită la d'Ecquevilley, îl găsise în grădină exersându-se la tir cu niște pistoale. Faptul ca atare n-ar fi trezit bănuielile vizitatorului dacă d'Ecquevilley nu l-ar fi rugat să spună, în caz că se întâmplă « ceva », că pistoalele îi aparțineau tot lui, adică lui Maynard. Acesta își dădu seama că d'Ecquevilley era implicat în ceva suspect și refuză ; și, de teamă să nu fie la rândul lui compromis,

luase vaporul spre Antile de îndată ce aflase de moartea lui L. Dujarier.

Procesul fu deci redeschis, de data aceasta în fața Curții Supreme din Paris, cu vicontele d'Ecquevilley în calitate de coacuzat, pe lângă Beauvallon, ca instigator și complice la crimă. Avocatul său, un alt francmason, Crémieux (viitor ministru al Justiției la 1848), aminti în zadar « vechea noblețe » a lui d'Ecquevilley, în care nu mai credea nimeni, și prezentă chiar tribunalului un certificat de bravură semnat de regina Spaniei. Se dovedi cu acea ocazie că, în ajunul duelului, d'Ecquevilley probase pistoalele aduse de Beauvallon de la cumnatul acestuia, directorul lui *Le Globe*, și că sucise trăgaciul pistolului care ajunsese a doua zi în mâna victimei. Astfel, L. Dujarier putuse ținti, dar nu și nimeri. Încălcând codul onoarei, Beauvallon se antrenase, de asemenea, în ajunul duelului cu același pistol pe care avea să-l folosească a doua zi în aceeași grădină în care se exersase d'Ecquevilley. O expertiză avea să constate că era vorba de nu mai puțin de 32 de gloanțe trase de Beauvallon într-un zid cu același pistol « nou și nefolosit » cu care-l va ucide a doua zi pe L. Dujarier.

Curtea Supremă îl găsi vinovat pe codirectorul lui *La Presse* de asasinat cu premeditare. La 23 octombrie 1847, acesta era condamnat la opt ani de închisoare. Falsul viconte d'Ecquevilley era condamnat și el la zece ani. Totuși, șase luni mai târziu, vântul libertății stârnit de revoluția din februarie 1848 deschise porțile închisorilor și le dădu drumul deținuților de drept comun pe străzile Parisului. Printre ei erau și ucigașii lui L. Dujarier. Măsura de eliberare fusese semnată de Marc Caussidière, fost comerciant de vinuri. Acesta se înconjură imediat de o gardă personală compusă din foști deținuți, membri ai societăților secrete, deveniți acum « revoluționari ».

Rosemond de Beauvallon plecă iarăși spre Antilele sale de baștină, unde se apucă de scris romane. Metresa lui L. Dujarier, Lola Montez, plecă la München, unde deveni foarte repede amanta bătrânului rege al Bavariei. Comportamentul ei excentric, scandalul public produs de prezența ei alături de monarh la ceremoniile oficiale au fost mai întâi cauza expulzării ei de către autorități, iar apoi a izbucnirii revoluției din 1848 în Bavaria și a abdicării regelui.

Interesant a fost și destinul unei alte femei ușoare, al cărei nume a fost citat în cursul procesului Beauvallon pentru că apăruse la

unele petreceri alături de d'Ecquevilley. Alphonsine-Marie Duplessis, fiica unor țărani săraci din Normandia, actriță de mâna a doua și ea, jucase, ca și Athénaïs Lièvenne, la Théâtre des Variétés. Gloria ei postumă – a murit în 1847 – va fi chiar mai durabilă decât renumele Lolei Montez. Ea a fost modelul și eroina *Damei cu camelii*, imortalizată în 1847 de ultimul ei amant, Alexandre Dumas-fiul, în piesa de teatru transpusă apoi în opera lui Verdi, *Traviata*. Mai mult, apariția acestei femei fatale în stațiunile balneare ale Germaniei i-a inspirat lui Dostoievski personajul frumoasei aventuriere fără scrupule, Blanche de Comminges, din romanul *Jucătorul*.

La procesul Beauvallon a fost chemată ca martor și o altă actriță, Joséphine Valéry, la acea vreme amanta lui François de Maynard. Declarațiile acestei femei care știa multe au agravat cazul lui Beauvallon și al lui d'Ecquevilley prin amănuntele pe care le cunoștea despre pistoalele măsluite. Ea își organiză apoi viața mult mai bine decât o făcuseră Lola Montez, moartă în mizerie în Statele Unite, sau Dama cu camelii, moartă de tuberculoză la Paris. Joséphine Valéry va deveni mai întâi soția bancherului Gustave Fould, fratele ministrului de Finanțe al lui Napoleon al III-lea, și se va recăsători apoi cu prințul George Știrbey, fiul fostului domnitor al Valahiei.

La 1848, eliberat din închisoare, falsul viconte d'Ecquevilley plecase la rândul lui în Antile, unde deveni francmason. Câțiva ani mai târziu, îl regăsim la București purtând un titlu de noblețe diferit, dar la fel de fals, acela de marchiz ; era și cumătrul lui Millo la ședințele masonice ținute la ora 12 fix în strada Băii, precum și mai întâi amic, iar apoi dușman înverșunat al Venerabilului Carence, pe care, după o ceartă și după amenințări motivate de încurcături bănești, îl sili să demisioneze din fruntea Stelei Dunării.

Părăsiți de Venerabilul lor, frații masoni de la Steaua Dunării au fost abandonați și de prințul Murat, care, combătut chiar la Paris de o parte dintre supușii săi masoni, nu se mai interesa de tronul Valahiei. În sfârșit, scandalizați de proasta reputație pe care i-o făceau lojii lor nesfârșitele certuri, intrigi și denunțuri provocate de Venerabilul escroc și de d'Ecquevilley, precum și de faptul că Matei Millo uitase, bineînțeles, de promisiunea de a dărui cei 1 200 de ducați, frații masoni de la București au luat măsuri de însănătoșire morală : falsul marchiz d'Ecquevilley, falsul filantrop Millo și falsul profesor Ioannesco au fost dați afară din Steaua Dunării.

Scurta existență a acestei loji nu ar merita mai mult de o notă de subsol în istoria anecdotică a Valahiei dacă nu ar arunca o lumină nouă, fie ea și suspicioasă, asupra debuturilor francmasoneriei române. Nu se va ști, probabil, niciodată cum de d'Ecquevilley a ajuns tocmai la București. Poate că Matei Millo îl întâlnise la Paris prin 1844-1845, dar, chiar și în această ipoteză, este foarte puțin probabil ca tânărul moldovean să fi avut banii necesari pentru a se afla, fie și pentru o seară, în lumea cheltuitoare, elegantă și petrecăreață care, strânsă în jurul celor doi Alexandre Dumas, tatăl și fiul, arunca banii pe fereastră.

Ar fi, de asemenea, posibil ca d'Ecquevilley, în căutare de noi escrocherii, să se fi dus la București sfătuit de Auguste Carence, om la fel de necinstit ca și el și expert al rețelelor masonice din Europa. Se mai poate iarăși ca, la Paris, cineva din lumea teatrului să-l fi recomandat pe moldo-valahul Matei Millo, despre care se știe că și-a continuat până la moarte strălucita carieră actoricească. Nu se mai știe nimic despre d'Ecquevilley, a cărui ședere în România a fost, desigur, de foarte scurtă durată. În ceea ce privește loja Steaua Dunării, aceasta a dispărut încă din 1860 atât din vina fraților masoni, care nu-și plăteau cotizația datorată Marelui Orient, cât și din cauza poliției bucureștene, care o bănuia – fără vreo dovadă, dar având câteva denunțuri – de activități subversive.

Arhivele masonice de la Paris probează și faptul că nimic din ce s-a scris până acum despre Steaua Dunării nu este conform adevărului. Acesta a fost sfârșitul lipsit de glorie al primei loji masonice a Țării Românești. O a doua lojă, întemeiată la puțin timp după aceea, tot la București și tot de un văr al lui Napoleon al III-lea, prințul Napoléon-Jérôme Bonaparte, care urmărea și el tronul Valahiei, n-a avut o soartă mai bună.

În schimb, ca pentru a le dovedi istoricilor că aceleași cauze nu au întotdeauna aceleași efecte, o a treia lojă masonică, Steaua României, înființată la 1860, dar în capitala Moldovei, și nu la București, avea să cunoască o evoluție de cu totul altă – și neprevăzută – însemnătate.

Text publicat în limba franceză, sub titlul « Les mystères de Bucarest », în *Revue des Études Roumaines*, vol. XVII-XVIII, Paris-Iași, 1993, pp. 177-191

Rusia și tentativele de despărțire a Principatelor Române (1864-1866)

Rusia vedea în statul dunărean, unit și liber,
imaginea propriei înfrângeri și neputințe.

Nicolae Iorga, *Istoria relațiilor*
ruso-române, Iași, 1917, p. 252

Înfrântă în războiul Crimeii, Rusia și-a îndreptat principalele eforturi diplomatice spre desființarea obligațiilor care-i fuseseră impuse de Tratatul de la Paris (1856). Abia în 1871 a fost în măsură să denunțe clauzele acestui tratat înainte de a-și arunca, șase ani mai târziu, din nou, armatele la asaltul Imperiului Otoman.

Până atunci, prea slăbită de ultima ei înfrângere, Rusia a încercat de mai multe ori, și nu doar prin presiuni diplomatice, să-și recâștige vechea supremație asupra celor două Principate dunărene, în care Tratatul de la Paris înlocuise protectoratul rusesc cu o garanție colectivă a puterilor europene.

În 1857-1858, urmărind slăbirea autorității Turciei, Rusia susținuse principiul unirii Principatelor, dar își schimbase atitudinea după 1864, când domnitorul Alexandru Ioan Cuza, printr-o serie de acte de autoritate, reușise să consolideze puterea noului stat român[1].

[1] La 8 martie 1856, după înfrângerea ei în războiul Crimeii, la Congresul de la Paris, contele Orlov sprijinise, în numele Rusiei, proiectul de unire a Principatelor prezentat de guvernul lui Napoleon al III-lea și de Cavour în numele principiului naționalităților. Proiectul era favorizat de țar cu scopul de a slăbi Turcia și de a-i dezbina pe învingătorii Rusiei. Într-adevăr, Turcia, putere suzerană a Principatelor, Anglia, apărătoarea integrității Imperiului Otoman, și Austria, care număra mulți români printre supușii săi, se opuneau acestui proiect. În vara anului 1857, un nou conflict era pe cale să izbucnească în jurul chestiunii românești : Rusia,

Fiindu-i imposibil să-și trimită încă o dată oastea asupra Iașilor și Bucureștiului, Rusia va încerca prin alte mijloace să provoace căderea guvernului moldo-valah, să dezbine țara și să impună apoi,

Franța și Prusia au rupt relațiile diplomatice cu Poarta, apoi le-au reluat în urma întrevederii de la Osborne dintre regina Victoria și Napoleon al III-lea. Un compromis a fost obținut în 1858, după ce o misiune de informare europeană constatase la fața locului că românii doreau să fie uniți sub un singur guvern. În urma declarațiilor divanurilor de la București și Iași, Conferința de la Paris dăduse o satisfacție parțială acestei dorințe de unire, instituind anumite instituții comune celor două Principate : Comisia centrală de la Focșani și Înalta Curte de Justiție. La 22 mai 1858, în cursul aceleiași Conferințe, ambasadorul rus la Paris, generalul Pavel Kiseleff, repetase că guvernul său era pregătit să adere la proiectul de unire. La 19 august 1858, Rusia, Franța, Anglia, Prusia, Austria, Turcia și Sardinia semnau Convenția, confirmând suzeranitatea Porții asupra Principatelor, dar garantând autonomia lor internă și dreptul de a se administra în afară de orice ingerință străină (« Les antécédents de la Russie dans la question des Principautés », *Le Mémorial diplomatique*, 18 martie 1866, p. 179 ; Laurent de L'Ardèche, « Le Prince Couza », *L'Opinion nationale*, 10 iunie 1866 ; și, mai ales, T.W. Riker, *The Making of Romania*, Oxford University Press, 1931 ; Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, Editura Academiei RSR, București, 1972). În același timp, denumirea « Principatele Unite » era oficial recunoscută. Îndoita alegere a principelui Cuza, în ianuarie 1859, aducea o dovadă de necontestat a sentimentelor țării. Conferința puterilor întrunite pentru a delibera asupra acestui caz care nu fusese prevăzut confirma această alegere la 6 septembrie 1859 printr-un protocol căruia Turcia, ca putere suzerană și nu fără reticențe, îi acorda ratificarea. Dar Muntenia și Moldova păstrau fiecare guvernul și Adunarea ei.

Aceasta era o primă derogare de la prevederile Tratatului de la Paris. Un an după aceea, principele Cuza comunica la Constantinopol greutățile întâmpinate de un guvern ce se sprijinea pe două ministere separate și trebuind să se înțeleagă cu două adunări parlamentare distincte. Poarta, de acord cu puterile garante, promulga la 1861 un firman stipulând că, de acum înainte, vor exista în Principate un minister unic și o singură adunare electivă. Firmanul adăuga însă că această unificare nu va rămâne în vigoare decât pentru timpul domniei principelui Cuza. În sfârșit, un nou act emanând de la Poartă, cu asentimentul puterilor, recunoscu în 1864 guvernului Principatelor dreptul de a introduce schimbări în legile privind organizarea lor internă. Din această serie de fapte a rezultat fuziunea completă între Moldova și Valahia (Țara Românească), astfel încât, chiar dacă domnitorul Cuza ar fi dispărut, edificiul Unirii ar fi rămas în picioare.

măcar în unul din Principate, un regim care să-i convină. În acest scop, Rusia a recurs, concomitent cu procedeele obișnuite ale demersurilor diplomatice, la metodele indirecte ale subversiunii și propagandei. Prin subversiune, sprijinind fracțiunea cea mai retrogradă a opoziției conservatoare boierești, prezentând-o totodată ca purtătoarea de cuvânt a « voințelor populare » și a tradițiilor religioase și încercând să asmută populația împotriva autorităților. Prin propagandă, încercând să convingă opinia europeană că națiunea română nu există și că moldovenii și valahii erau cu totul incompatibili ; mai mult și, probabil, pentru prima oară în istoria relațiilor diplomatice, Rusia puse în serviciul unei cauze reacționare mai multe noțiuni detestate de guvernul de la Sankt-Petersburg, dar foarte populare pe lângă liberalii din Occident : dreptul popoarelor la independență, dragostea de libertate, de progres, de bunăstare socială, dreptul de a recurge la ziare și la plebiscit pentru a scăpa de « tirani ».

În sfârșit, pentru a slăbi micul stat vecin și a produce confuzia necesară îndeplinirii planurilor sale, Rusia încercă să pară mai periculoasă decât era în realitate și să stimuleze toate nemulțumirile ivite împotriva lui Cuza : opoziția personală a marilor boieri înrudiți cu fostele familii domnitoare, care nu-i iertau noului principe, ofițer din mica boierime, faptul de a fi « uzurpat » un tron la care originea sa nu-l îndreptățea ; opoziția socială a marilor proprietari de pământ, nemulțumiți de reforma agrară din 14 august 1864 ; opoziția religioasă a clerului, ostil legii de secularizare a moșiilor pe care mănăstirile închinate de la Ierusalim și Muntele Athos le posedau în Moldo-Valahia.

Astfel, reluând tradiționala ei politică de a apăra interesele mănăstirilor închinate[1], Rusia își asigura sprijinul unei pături sociale foarte

[1] Mănăstirile închinate au făcut obiectul a numeroase studii. Barbara Jelavich – *Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1859*, Bloomington, Indiana, 1959, pp. 103-120 – recapitulează chestiunea și dă bibliografia ei. Proprietățile acestor mănăstiri proveneau din daniile făcute, începând din Evul Mediu, Muntelui Athos și Sfântului Mormânt de către domnitorii și boierii din Moldova și Muntenia. Începând din 1821, Rusia intervenise întotdeauna în favoarea clerului grecesc în certurile sale cu administrația Principatelor. În 1843, ea propusese chiar – fără succes – să ia sub protecția sa nu numai călugării, dar și țăranii care locuiau pe moșiile mănăstirilor închinate.

influente, aceea a clerului grecesc din Principate, administrator și beneficiar al unor bunuri care acopereau 25 % din suprafața țării[1]. În cursul primilor trei ani ai domniei sale, Cuza tolerase o inițiativă rusă de slăbire a Imperiului Otoman, și anume trecerea clandestină de armament rusesc spre Serbia, și obținuse în schimb din partea guvernului țarist încetarea discuției despre chestiunea mănăstirilor închinate[2]. Dar problema a fost din nou ridicată după decizia din 10/22 august 1863 notificată Porții, decizie potrivit căreia Cuza își anunța hotărârea de a proceda la secularizarea averilor mănăstirilor închinate în schimbul unei însemnate despăgubiri propuse Patriarhiei din Constantinopol și Locurilor Sfinte. După părerea guvernului rus, această măsură reprezenta o violare a dreptului de proprietate, precum și a tradițiilor întregii Biserici Ortodoxe. Diplomația rusă încercă deci să obțină anularea acestei « spolieri ». Este adevărat că țarul, protector tradițional al ortodoxiei, precum și opinia publică rusească în ansamblu fuseseră adânc iritați de măsurile în domeniul religios ale lui Cuza[3]. Baronul Offenberg, consul general al Rusiei la București, protestase oficial pe lângă guvernul român împotriva acestor « lovituri date religiei ». « Noi considerăm că Biserica de Răsărit este victima unei incalificabile spolieri », scria cancelarul Gorceakov[4], în timp ce *Gazeta de Moscova*, organul panslaviștilor, îl acuza pe Cuza că persecută ortodoxia.

Presa franceză a replicat amintind că, atunci când interesele rusificării o ceruseră, Rusia procedase la asemenea secularizări : aceea a moșiilor stăpânite în Basarabia de mănăstirile moldovene și, mai

[1] C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Editura Științifică, București, 1966, pp. 193-217.

[2] G. Duzinchevici, *Contribuții la relațiile ruso-române pe vremea principelui Cuza*, București, 1936, p. 6 ; Const. C. Giurescu, « Tranzitul armelor sârbești prin România sub Cuza-Vodă (1862) », în *Romanoslavica*, XI, Istorie, 1965, pp. 33-65.

[3] Franz Graf Revertera, « Erinnerungen eines Diplomaten in St. Petersburg », în *Deutsche Revue*, Stuttgart, 1904, pp. 33-34. Ambasadorul austriac în Rusia relata despre indignarea generală împotriva lui Cuza și despre convingerea că defunctul țar Nicolae I, dacă ar mai fi fost în viață, ar fi pedepsit Principatele, ordonând trupelor sale să le ocupe.

[4] C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 197 : depeșa din 19 septembrie 1863 a cancelarului [ministrul de Externe] rus Gorceakov către Novikov, reprezentantul Rusiei la Constantinopol.

ales, exproprierea bunurilor Bisericii Catolice din Polonia ocupată de ruși.[1]

Cu toate că decizia lui Cuza se lovise și de protestele formale ale puterilor garante, acestea, cu excepția Rusiei și Turciei, nu au socotit că secularizarea era de o gravitate deosebită pe plan internațional. Mai mult, Franța îl susținuse implicit pe Cuza respingând o propunere rusă care urmărea convocarea la Constantinopol a unei conferințe a ambasadorilor însărcinată să discute legalitatea actelor guvernului de la București.

La 13 decembrie 1863, votul camerelor moldo-valahe consfințea naționalizarea bunurilor tuturor mănăstirilor, atât ale celor închinate, cât și ale celor românești. Drept consecință, la 10 ianuarie 1864, Novikov, reprezentantul Rusiei la Constantinopol, susținut de Prokesch-Osten, ambasadorul Austriei, propunea în secret Porții ocupația militară ruso-austro-turcă a Principatelor. Inițiativa rusească rămase fără ecou pe lângă Cabinetul austriac, în pofida argumentării lui Gorceakov, care prezenta chestiunea mănăstirilor drept « piatra de încercare » a relațiilor austro-ruse. Dimpotrivă, apărarea religiei ortodoxe și a panslavismului nu intra câtuși de puțin în vederile Austriei, care se eschivase atunci când Gorceakov încercase să descrie decretele lui Cuza drept parte a unui vast plan conceput de Napoleon al III-lea în scopul de a aduce popoarele balcanice la independență.

Negocierile în jurul mănăstirilor închinate aveau să se prelungească de-a lungul întregului an 1864. Ele se mărginiră, în cele din urmă, așa cum avea să-i comunice Offenberg lui Cuza la 9 decembrie, la dorința guvernului rus de a vedea această problemă încheiată printr-o indemnizare convenabilă oferită Locurilor Sfinte[2]. Această conciliere nu era decât aparentă. Rusia nu se resemnase să accepte secularizărea decât pentru că se văzuse lipsită de un mijloc de a o anula. Guvernul rus avea să adauge chestiunea religioasă altui motiv de nemulțimire : extrema libertate de opinie din Principate, unde

[1] *Le Monde*, 23 octombrie 1863 : « Rusia apără drepturile mănăstirilor la alții, adică în România, și le nesocotește la ea, în Polonia ; ea invocă tratatele în ceea ce privește Marea Neagră, dar le încalcă în Lituania. De fiecare dată când guvernul rus ia cuvântul sau îl dă ziarelor sale, ni se pare că auzim : „Acum vom minți." »

[2] C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215.

presa exprima puncte de vedere dintre cele mai liberale. În București și în Iași se aflau o sumedenie de polonezi refugiați după sângeroasa înfrângere a revoltei din 1863. Guvernul lui Cuza fusese acuzat de mai multe ori că înlesnise traficul clandestin de arme spre Polonia, a cărei insurecție Rusia nu o putuse învinge decât prin măceluri care șocaseră Europa întreagă[1]. De acum înainte, în eforturile lor de a-l discredita pe Cuza în ochii tuturor curentelor de opinie europene, diplomația și propaganda rusă aveau să se adreseze atât guvernelor conservatoare, cât și partidelor liberale și revoluționare. Primelor, Cuza le era denunțat ca un adept fanatic al lui Mazzini, Garibaldi, și Kossuth ; celorlalte, Cuza le era înfățișat ca tiranul distrugător al libertăților interne[2].

[1] St. Bobr-Tylingo, *Napoléon III, l'Europe et la Pologne (1863-1864)*, Antemurale, Roma, 1963.

[2] *Le Monde* din 6 august 1864 adăuga : « Acolo, pe Dunăre, se urmează altă cale : se exploatează invidiile, interesele de familie, de provincie, li se spune urmașilor domnilor fanarioți că a venit momentul să-l gonească pe nepoftitul Cuza, se răspândește prin Iași zvonul că pactul Unirii este încălcat, că Moldova este liberă să redobândească o existență separată ; se seamănă dezunirea sub toate formele și se susține prin toate mijloacele. Apoi, când lucrătura se va desăvârși, se va spune : „Iată rodul reformelor voastre ; voi l-ați vrut, ați semănat vânt și culegeți furtună." Rusia ar fi provocat această furtună, ea s-ar fi năpustit asupra României așa cum s-a năpustit asupra Poloniei, sub cuvânt că-i asigură transformarea internă. La această politică ar vrea presa rusă să convertească puterile și, ca să reușească, adoptă acest ton liniștit și aceste argumente amăgitoare, care nu înșală decât pe cei care vor să fie înșelați. Sub această aparentă bononie se simte gheara care răzbate, se poate ghici că o iritare mocnită dictează aceste cuvinte. Înțelegem această enervare. De-abia a răsturnat puhoiul rus stânca poloneză, el se oprește spumegând în fața unei pietricele. Această pietricică amenință să-i stăvilească înaintarea pentru multă vreme și, cine știe, poate va da răgaz fragmentelor de stâncă să se unească și să se ridice o piedică de neînvins de-acum încolo. Rusia știe ce face, ea nu se supără fără motiv. Rusia nu întreprinde nimic din spirit cavaleresc, supărarea ei este cu folos ; ea înaintează spre un anumit țel, vrea să-l atingă, l-a atins de zece ori, de zece ori a trebuit să dea înapoi. Ieri, Polonia zdrobită, Circasia [Cecenia – *n. trad.*] nimicită, îi lăsau calea liberă spre Constantinopol ; și iată că o țară mică, pe care a crezut că o înăbușise prin intrigile sale, că a corupt-o prin aurul său, își îngăduie să urmeze altă politică, să asculte alte sfaturi, într-un cuvânt, să trăiască. Față de o crimă de lezmajestate comisă împotriva Rusiei,

Deși declara că poate anihila orice expediție revoluționară care, plecând din Principate, ar încerca să treacă în Polonia[1], Gorceakov, cancelarul [ministrul de Externe] Imperiului Rusiei, era foarte îngrijorat de acest « focar de agitație, îndoit de periculos prin poziția sa geografică, stabilit sub protecția lui Cuza »[2]. Drept care Gorceakov le recomanda ambasadorilor Rusiei de la Berlin, Londra, Viena și Constantinopol să susțină formarea unei coaliții diplomatice menite să stingă focarul revoluționar din Principate și, mai ales, să opună « o stavilă morală » guvernului lui Napoleon al III-lea. Într-adevăr, Gorceakov îl socotea pe Împăratul Francezilor răspunzător de o « serie neîntreruptă de tentative de a provoca dezordinea peste tot » și îl acuza că-i asigura sprijinul său moral și politic lui Cuza. Gorceakov îi recomanda ambasadorului Rusiei în Franța să încerce să obțină desființarea serviciului poștelor spre Iași, asigurate de Mesageriile Imperiale Franceze, vinovate, din punctul de vedere al autorităților de la Sankt-Petersburg, de « introducerea tuturor relelor », deci nu numai de încurajarea comerțului cu Occidentul, ci și de difuzarea ziarelor și cărților franceze[3].

Pe de altă parte însă, tot începând din 1864, sprijinul francez de care beneficiase până atunci Cuza începuse să slăbească. Napoleon al III-lea imaginase diferite proiecte de remanieri teritoriale franceze până la Rin, destinate să admită anexarea de către Prusia a ducatelor daneze Schleswig și Holstein, să cedeze Veneția austriacă Italiei și să compenseze Austria alipindu-i Principatele Române.

căci acolo este viață, Rusia nu mai poate trece fără să aducă moarte ; ea ucide oamenii și popoarele oriunde pune piciorul. Idealul ei este Siberia, un imens pustiu : România vrea să trăiască, de aceea, în planurile Rusiei, România este condamnată de pe acum ».

[1] Cancelarul Gorceakov către Knorring, ambasador al Rusiei la Viena, depeșă din 8 iulie 1864 : G. Hilke, « Russlands Haltung zur Rumänischen Frage », în *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin Luther Universität*, Halle, seria Științelor sociale și filosofice, 4, 1965, pp. 193-209. Pentru a înlesni identificarea citatelor din această revistă de format mare, menționăm data depeșelor, și nu pagina în care figurează.

[2] Cancelarul Gorceakov către Brunnov, ambasador al Rusiei la Londra, depeșă din 17 ianuarie 1864 : G. Hilke, *op. cit.*

[3] Cancelarul Gorceakov către baronul Budberg, ambasadorul Rusiei la Paris, scrisori confidențiale din 7 noiembrie și 7 decembrie 1863 : G. Hilke, *op. cit.*

În afară de faptul că Rusia nu era chemată să participe la aceste schimburi teritoriale, proiectele lui Napoleon al III-lea îl îngrijorau pe Gorceakov și din pricina unei eventuale apariții a unei flote austriece în Marea Neagră și a instaurării supremației austriece pe tot cursul Dunării. Ele riscau să pună mari piedici influenței Rusiei în Balcani. Presa rusească schimbă brusc tonul și începu să incite Principatele să nu se lase « germanizate » de Austria[1]. Guvernul de la Sankt-Petersburg se gândi chiar la o nouă ocupație militară pentru a rezolva dintr-o dată toate dificultățile cauzate de Principate. Totuși, înfrângerea din Crimeea în urma unui război declanșat tocmai din cauza unei asemenea ocupații, aceea din 1853, era încă prezentă în memoria țarului și a miniștrilor săi pentru a le demonstra inoportunitatea unei asemenea acțiuni.

Mai mult, fiind împiedicată prin înseși clauzele Tratatului de la Paris să acționeze de una singură, Rusia se strădui să provoace o intervenție diplomatică în colectiv a puterilor europene. Acestea, adresând « un blam sever » și mustrări comune lui Cuza, l-ar face să « cadă în genunchi », iar în cazul în care « mustrările » nu ar fi chiar suficiente, « să-l răstoarne ».

« Focarul de neliniște și de tulburări » era denunțat energic, dat fiind că administrația lui Cuza, potrivit surselor rusești, era incapa-

[1] *Le Nord*, 21 august 1865. *Le Nord*, cotidian publicat la Bruxelles cu subvenția suveranului de la Sankt-Petersburg, era un ziar foarte bine făcut și oglinda fidelă a politicii rusești. Fusese înființat în 1865 sub patronajul cancelariei ministrului rus de Externe, contele de Nesselrode, al contelui Hreptovici, ministrul rus la Bruxelles, al unui funcționar de la cenzură, N.N. Greci, și al unui scriitor francez monarhist lipsit de mijloace bănești, Charles de Saint-Julien. Acest ziar, « sentinelă înaintată a Rusiei în Occident », publica traducerile principalelor articole din presa rusă. Comparându-le cu corespondența diplomatică, oficială sau nu, a lui Gorceakov și Ignatiev, este lesne de recunoscut condeiul cancelarului Imperiului în multe articole nesemnate din *Journal de St.-Petersbourg*, ca și cel al ambasadorului rus la Constantinopol în anumite scrieri, tot nesemnate, din *Moskovskaia Gazeta*, ziarul panslaviștilor. În sfârșit, în privința articolelor reproduse în *Le Nord* după *Russkii invalid*, trebuie să amintim faptul că acest ziar, înființat ca simplu buletin militar, a fost apoi preluat de generalul Miliutin, ministru de Război, cunoscut pentru convingerile sale ortodoxe și panruse, precum și pentru energia cu care a întreprins reforma armatei după înfrângerea din Crimeea.

bilă să-și asume obligațiile. Doar o intervenție hotărâtă, militară la nevoie, a puterilor garante, cărora Rusia, bineînțeles, se oferea să li se alăture, era în măsură să restabilească ordinea și liniștea[1].

Neputându-și asuma riscul de a ocupa singură Principatele, Rusia încercă să împingă Austria să intervină prima. Însă Austria, preocupată în 1865 de alte probleme externe, nu avea grija lui Cuza și a guvernului său, cu atât mai mult cu cât Rechberg, ministrul austriac al Afacerilor străine, se temea ca Rusia să nu considere o ocupație austriacă a Principatelor ca un *casus belli*[2]. Această eventualitate era cu atât mai de temut cu cât Austria avea nevoie de neutralitatea Rusiei în cazul unui conflict din ce în ce mai probabil cu Prusia. Trupele austriece se concentraseră în Boemia, dezgolind aproape în întregime frontiera orientală a Imperiului Habsburgic.

Pe de altă parte, victoria asupra insurecției poloneze fiind asigurată, țarul și Gorceakov socotiră că își puteau îngădui să exercite noi presiuni asupra Porții. În 1864, generalul Ignatiev era numit ambasador al Rusiei la Constantinopol. Panslavist convins, diplomat de mare valoare, Ignatiev se străduí încă de la începutul misiunii sale (care nu va fi tratată în paginile care urmează decât din unghiul chestiunii românești) să combată diplomația franceză, protectoare atât a catolicismului, cât și a tânărului stat român[3].

[1] Instrucțiuni ale lui Gorceakov către Budberg, reproduse într-o scrisoare către generalul Ignatiev din 20 mai 1865 : G. Hilke, *op. cit.*

[2] Fr. Graf Revertera, *art. citat*, p. 30.

[3] Prevăzând că, după victoria asupra insurecției poloneze, Rusia va reîncepe cu amenințările împotriva Turciei, cunoscutul ziarist Saint-Marc Girardin publica în *Le Journal des Débats* din 24 noiembrie 1863 o analiză a ceea ce numea « alianța țarismului și a spiritului de subversiune, a despotismului și a birocrației moscovite » : « Progresul în Rusia nu este decât mecanic și exterior, pentru că în Rusia individul nu există. Neavând scop, adică neavând ideea de a-i lăsa individului și, prin urmare, societății o mai liberă folosire a însușirilor sale, statul rus nu are decât un scop exterior, și anume cucerirea Europei. Asta îi este vocația. Împăratul Nicolae spunea că avea de pedepsit lumea cea păcătoasă : aceasta era tot o formulare a ideii de cucerire. Numai că împăratul Nicolae includea în această ură și în acest dispreț lumea civilizată și liberală. Astfel își exprima el sentimentele personale și răspundea totodată sentimentelor poporului său care, neavând încă o vocație pentru libertate, și-a însușit o altă vocație și mai fierbinte, îndreptată spre cuceriri. »

Exista totuși o deosebire de vederi între cancelar și ambasador în privința metodelor de folosit[1]. Spirit academic și mare senior rafinat, dar de modă veche, Gorceakov se străduia să-și atingă scopul prin conferințe diplomatice. Privea chestiunea Orientului din perspectiva raporturilor între cancelariile europene ; curentele naționaliste, propaganda panslavistă, fenomenele noi de pe scena politică nu trezeau în el decât slabe ecouri.

Existența Principatelor Unite nu reprezenta pentru Gorceakov decât o umilință suplimentară în Tratatul de Pace impus Rusiei de învingătorii din 1856. Emanciparea națională a populațiilor creștine din Imperiul Otoman nu prezenta vreo urgență nici în mintea țarului, nici în cea a lui Gorceakov. Doar atunci când mersul evenimentelor va fi împiedicat menținerea în coasta Rusiei a unei Turcii slabe și neputincioase se va gândi vicecancelarul rus la o confederație a statelor balcanice, care nu va trebui nicidecum să cadă sub influența puterilor occidentale : « Trebuie să veghem – scria Gorceakov – ca să se facă aceasta pe baze patriarhale, care să corespundă cu natura primitivă a acestor popoare, și cu excluderea pe cât se poate a curentului revoluționar și democratic al Occidentului. »[2]

Tot atât de opus Occidentului, însă om de acțiune, neîncrezător în conferințele diplomatice, ambasadorul Ignatiev nu-și precupeți eforturile pentru a pune în aplicare un ambițios plan personal,

[1] La începutul misiunii sale la Constantinopol, ministrul rus Ignatiev se afla în foarte buni termeni cu Gorceakov. Despre ostilitatea ulterioară a acestuia față de Ignatiev, promovat în 1864 la rangul de ambasador, și asupra lipsei de considerație a lui Gorceakov față de panslavism : M. Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Panslavism*, Columbia University Press, New York, 1956, pp. 131, 258-263 ; G. Hünigen, *N.P. Ignatiev und die russische Balkanpolitik, 1875-1877*, Zürich, 1968, pp. 26-28. La 1864, Ignatiev, în vârstă de doar treizeci și doi de ani, era unul din diplomații cei mai de vază ai Rusiei. Trimis în 1860 în Manciuria în capul unei misiuni însărcinate cu delimitarea granițelor cu China, el avea să profite de ocuparea Pekinului de către un detașament militar anglo-francez pentru a spori pretențiile teritoriale rusești, îndeosebi pe Ussuri și la sud de Amur. Crearea Vladivostokului datează de atunci. Ignatiev era foarte îngrijorat de slăbiciunea economică a Rusiei, despre care avea să prezinte, în *Mémorial diplomatique* din 10 iulie 1867, o descriere extrem de defavorabilă.

[2] Gorceakov către Knorring, scrisoare din 8 iulie 1864 : G. Hilke, *op. cit.*

pe care avea să-l expună mai târziu într-un raport confidențial către Gorceakov. Acest plan țintea în primul rând obiectivul general al politicii rusești : anularea Tratatului de la Paris și, prin urmare, abolirea clauzelor privind neutralizarea Mării Negre și limitarea flotelor puterilor riverane ; desființarea garanțiilor colective ale puterilor europene asupra Constantinopolului, precum și suprimarea clauzelor derogatorii care încuviințaseră Unirea Principatelor și consolidarea lor administrativă. Pentru a atinge acest scop, Ignatiev programase calea de urmat : Rusia nu trebuia să se țină deoparte decât aparent, trebuia să adoarmă vigilența atât a Turciei, cât și a adversarilor occidentali ai țarului, păstrând însă toate « sforile în mână ». « Pe cât posibil, trebuia menținută poziția defensivă a Imperiului Rus până-i vor fi completate armamentele și căile ferate, până când finanțele îi vor fi restabilite și până când Occidentul va fi ocupat cu o criză prin altă parte a Europei, pentru a influența apoi evenimentele după cum ne va conveni. »

« Aceasta ar reprezenta, desigur – scria Ignatiev –, un război subteran care ar lăsa neatinsă suprafața lucrurilor », după principiul că « nici o politică nu este mai proastă decât cea care vrea să facă impresie ». « Nu avem la dispoziție decât puțin timp – preciza în continuare diplomatul rus –, căci peste câțiva ani căile ferate vor fi sudat legăturile dintre regiunile Orientului creștin. Ar fi în interesul nostru să preîntâmpinăm acest moment și să ne folosim de prima criză europeană pentru a pune la punct un program național, formulat cu înțelepciune, al populațiilor creștine, care ar trebui să ne găsească pregătiți, nu pentru a intra direct în acțiune, ci pentru a-i impune Europei să se abțină, așa cum vom face și noi. Prin considerente asemănătoare ar trebui să ne punem de-a curmezișul pretinselor reforme [din Orient – *n. trad.*], al căror scop este doar acela de a da satisfacție opiniei publice din Europa. »[1]

Mai mult, Ignatiev își propunea să pună la cale metode de subversiune și de organizare a unei rețele de agenți recrutați în toate straturile sociale, ca să grăbească dezintegrarea Imperiului Otoman. În timp ce era întreținută nemulțumirea supușilor creștini ai Turciei, se înnodau legături strînse cu slavii din Balcani, meniți să devină su-

[1] Ignatiev către Gorceakov, raport din 26 august 1869, în « Zapiski grafa N.P. Ignateva » [« Scrierile contelui N.P. Ignatiev »], în *Izvestija ministerstva inostrannîh del...*, Sankt-Petersburg, 1914, 4, p. 87.

puși ai Rusiei și să privească numai spre dânsa când avea să fie vorba despre cum își definesc ei viitoarea existență politică[1].

Partizan înfocat al cercurilor panslaviste de la Moscova și Sankt-Petersburg, Ignatiev, bineînțeles, nu înțelegea să adopte decât principiile favorabile extinderii puterii rusești, trecând cu vederea ideologia liberatoare, generoasă și mesianică a panslavismului.

Unul dintre teoreticienii acestui important curent politic, Aksakov, va publica în 1870 *Réflexions sur la Question d'Orient*, în care va sintetiza scopurile pe care Rusia, pentru a-și desăvârși misiunea universală, era chemată să le înfăptuiască. Principatele Române, după părerea lui, se aflau în miezul problemei formate de întrepătrunderea dintre chestiunea orientală, Polonia și Marea Neagră. Desfacerea Unirii Principatelor se impunea, prin urmare, atât planurilor diplomatice ale cancelarului țarului, cât și celor panslaviste ale reprezentantului său pe lângă Înalta Poartă.

Ținând seama de obstacolul pe care-l reprezentau Principatele în calea Rusiei spre Constantinopol, este lesne de înțeles care erau obiectivele rusești. Se urmărea oare încă din 1864 anexarea lor, cel puțin parțială, la Rusia, așa cum va propune Ignatiev în 1870 vorbind cu ambasadorul Austriei despre o împărțire a Moldovei între cele două imperii pe linia Siretului ? Această împărțire i-ar fi adus țarului capitala istorică a Moldovei și, mai ales, marele port fluvial de la Galați prin care ar fi fost asigurat controlul rusesc asupra gurilor

[1] Ignatiev își propusese să constituie o federație panslavistă ortodoxă condusă de Rusia. Se opunea deci planurilor austro-slave, catolice și rusofobe. Preconiza amânarea obținerii independenței popoarelor balcanice în cazul în care Rusia nu ar putea să le folosească pe calea panslavismului spre « realizarea obiectivelor sale de mare putere ». « Preluând chestiunea orientală în ansamblul său, Rusia o va putea rezolva conform intereselor sale, mai ales atunci când puterile europene, ocupate cu alte probleme, îi vor acorda o importanță secundară. » Viitoarele state din Balcani, scria Ignatiev, « nu vor trebui să se federalizeze, ele vor putea să rămână destul de mari pentru a subzista, însă prea mici ca să se sustragă intereselor Rusiei [...], care va trebui să aibă întotdeauna cuvântul hotărâtor în destinele lor, [...] să fie cimentul care leagă între ele diferitele neamuri coreligionare ». Ignatiev avea o preferință marcată pentru latura conspirativă și secretă a diplomației, ceea ce nu-i va aduce întotdeauna reușita în îndeplinirea misiunii căreia i se închinase. Vezi și J. von Eckardt, *La Société russe par un Russe*, Maurice Dreyfous (ed.), Paris, 1878, pp. 86-156 : « Le général Ignatieff ».

Dunării. Se pare că, într-adevăr, acesta era principalul scop al lui Ignatiev încă din 1864 – în orice caz, recuperarea părții meridionale a Basarabiei, restituită Moldovei în 1856, asigura, cu sau fără Galați, o poziție strategică a Rusiei pe marele fluviu european. Aceasta i-ar fi permis Rusiei – așa cum se întâmplase în 1849 și în 1853 – să închidă accesul la Dunăre comerțului englez, austriac și german, și să dezvolte portul Odesa.

Pentru Ignatiev, Basarabia era un pământ rusesc, smuls cu forța în 1856 și care trebuia să fie recuperat « prin toate mijloacele, începând cu sprijinul acordat minorităților rusești și bulgare care trăiau acolo pe lângă populația moldovenească. Aceste minorități vor trebui încurajate să se împotrivească administrației și Constituției românești și nemulțumirea lor va trebui întreținută. Oricât de neînsemnat ar fi acest teritoriu – afirma Ignatiev –, el reprezintă pământul patriei predat străinilor ». Ignatiev împărtășea în acest caz vederile lui Gorceakov, pentru care Basarabia era un teritoriu « răpit Rusiei » pentru a fi predat unui guvern a cărui organizare era departe de a oferi bunăstării locuitorilor săi garanțiile pe care le găseau « la noi »[1].

Basarabia nu era singurul obiectiv asupra căruia Gorceakov și Ignatiev aveau aceeași părere. Deși puțin favorabil, în general, metodelor de subversiune preconizate în orice împrejurare de reprezentantul său la Constantinopol, Gorceakov le considera potrivite situației din Principate și recomanda chiar aplicarea lor, cu condiția ca politica oficială a Rusiei și numele țarului să nu fie menționate : « Este, desigur, util ca un partid puternic atașat ideilor de ordine și de conservare să se organizeze și să se întărească în Principate, ca prin consistența pe care ar reuși s-o capete în țară acest partid să constituie o contrapondere eficientă la tendințele guvernului moldo-valah ; este bine ca un asemenea partid, dacă se constituie în mod serios, să caute sprijinul moral al guvernului imperial [rus – *n. trad.*] în chip de încurajare și element de succes ; ar fi chiar util ca, pe căi strict confidențiale, personalitățile influente ale acestui partid să găsească în sfaturile dumneavoastră un îndreptar înțelept. Dar este, de asemenea, foarte important ca ele să fie convinse de faptul că niște manevre conduse din umbră n-ar putea obține

[1] Gorceakov către ministrul austriac Rechberg, depeșă din 6 noiembrie 1859 : N.P. Ignatiev, *op. cit.*, 1914, 5, p. 143.

sprijinul reprezentantului împăratului. Este imperativ ca nimic care să aducă a intrigi clandestine să nu denatureze, nici măcar în aparență, politica Slăvitului Nostru Stăpân. Ați înțeles foarte bine aceste nuanțe în răspunsul pe care l-ați dat acelor propuneri indirecte. Împăratul poruncește să stăruiți în această atitudine de prudentă rezervă, astfel încât să încurajați acțiunea legală a partidului conservator și încrederea pe care o are în noi, fără a-l lăsa să nutrească speranțe și fără ca noi să dăm ocazia unor comentarii opuse principiilor noastre. »[1]

Care era partidul atașat principiilor ordinii, ostil politicii principelui Cuza, partid ai cărui reprezentanți îi făcuseră propuneri diplomației rusești ?

Organizarea partidei filoruse

Personalitatea lui Cuza și metodele sale de guvernare făcuseră să se nască în Principate mai multe grupări de opoziție. Or, cea mai importantă dintre ele, partidul național al liberalilor, se sprijinea pe Franța și nu se încredea câtuși de puțin în solicitudinea rusească. Partidul liberalilor, care se pretindea « avansat », era calificat drept « roșu » de guvernele de la Viena și Sankt-Petersburg din cauza trecutului revoluționar al șefilor săi. Aceștia, după ce-l susținuseră pe Cuza, se întorseseră împotriva lui, temându-se de consecințele politicii sale autoritare.

Rusia nu putea conta nici pe simpatiile vechilor familii domnitoare din Moldova și Muntenia, ai căror reprezentanți, conștienți de prestigiul și averea lor, sperau fiecare să-i ia locul lui Cuza pe tronul Principatelor. Din diferite motive, totuși, foștii domnitori sau fiii lor erau fie de-a dreptul potrivnici politicii rusești, fie, știind că nu era populară în țară, evitau să se apropie de ea.

Ignatiev trebui să se mulțumească cu oameni nereprezentativi, a căror calitate consta doar în atașamentul lor față de protecția ța-

[1] Gorceakov către Ignatiev, scrisoare confidențială din 3 iunie 1865, în G. Hilke, *op. cit.* Citind această definiție a politicii externe a țarismului, ne amintim de Alexandru Ipsilanti, care, declanșând insurecția națională grecească din 1821, își provocase singur înfrângerea pomenind, fără a fi fost autorizat, numele împăratului Alexandru I.

lui și în ușurința cu care, spre a-și satisface ambițiile personale, erau dispuși să facă jocul politicii rusești. Acești simpatizanți zeloși au fost recrutați din sânul unei familii de mari boieri moldoveni aflată în opoziție deschisă la Cuza încă de la începutul domniei acestuia : familia Roznovanu[1].

Văduva marelui vistier Nicolae Rosetti-Roznovanu, proprietara unei imense averi funciare, înrudită cu tot ce conta în Moldova și arătând încă rămășițele unei mari frumuseți, se credea îndreptățită să facă un viitor domn al Moldovei din neînsemnatul ei fiu, Nicolae.

Cu studii urmate în Franța, foarte tânărul Nicolae Roznovanu publicase la Paris o broșură în care, sub pretextul comentării recentului Cod Civil promulgat la București, se deda la atacuri împotriva « regimului de teroare și tiraniei » lui Cuza, vinovat de a călca în picioare religie, morală și libertate[2]. Acest opuscul, redactat într-o franceză prea pompoasă, ce nu putea fi luată în serios de guvernele Europei, trata subiecte prea abstracte pentru a avea cu adevărat priză la marele public românesc. De aceea a fost urmat de un al doilea

[1] Arhivele acestei familii sunt depuse la Arhivele Statului din București, Fondul de Achiziții Noi, inventar 91 și 92. Marele vistier Nicolae Roznovanu murise la Viena în 1858, lăsând copii din două căsătorii. Divorțat, răpise în 1842 o fiică, măritată, a marelui logofăt Dimitrie Ghika. Soțul acesteia obținu ca ambii vinovați să fie afurisiți atât de mitropolitul Moldovei, cât și de patriarhul de la Constantinopol. Nicolae Roznovanu obținuse mai târziu ridicarea anatemei mitropolitului Moldovei, dar uitase să ceară iertarea capului Bisericii Grecești. După moartea sa, cele trei fiice din prima căsătorie, educate la Sankt-Petersburg, măritate cu nobili ruși și moștenitoare ale averii sale din Basarabia, îi atacară testamentul. Ele pretindeau că marele vistier nu avea dreptul să-și lase averea din Moldova unei soții excomunicate (mama lor vitregă) și unor copii (Nicolae, despre care vom vorbi mai departe, și Emma, soția unui general francez, contele Henri de Bouillé) născuți sub pedeapsa unei afurisenii a patriarhului de la Constantinopol. Acest litigiu de familie, deși judecat la Iași în 1862, în urma unei plângeri a consulului rus și a unor avocați veniți de la Sankt-Petersburg, dădu câștig de cauză marii vistiernicese. Autoritățile moldovene se opuseseră pe față trecerii unei mari averi sub controlul supușilor țarului, afirmând, între altele, că deciziile patriarhului de la Constantinopol nu puteau influența justiția română.

[2] *Codul Cuza față de familie și de religie. Apel la lumea civilizată*, Firmin Didot, Paris, 1865.

pamflet, al cărui conținut atingea mai bine punctul sensibil al unui alt grup de nemulțumiți : clerul ortodox. Publicat de data aceasta în românește la Cernăuți, pamfletul se intitula *Espunerea situațiunii religioase în Principatele Unite. Apelu la creștini*[1].

Textul, care conținea un apel « Mântuitorului care trimite revoluțiile după bunul său plac », reprezenta o adevărată incitare la subversiune. Domnia lui Cuza era din nou descrisă drept tiranică, despotică și umilitoare. Se vorbea în termeni extravaganți despre « o societate în plină destrămare », despre cetățeni legați în lanțuri, înăbușiți, constrânși să se « închidă în conștiința lor, cetate inexpugnabilă, expresie a credinței unde culmile tiraniei nu pot pătrunde ».

Un paragraf care – fapt semnificativ – făcea apel la bunăvoința panslaviștilor de la Moscova amintea că, deși românii nu renegaseră ortodoxia, « doar o lipsă de curaj politic » îi silea să păstreze tăcerea față de abuzurile domnitorului Cuza.

Partea finală a *Apelului la creștini*, așezată sub un motto sugestiv – « *Delendus est* » –, dezvolta ideea potrivit căreia « Sunt răni care nu pot fi lecuite decât prin foc și sabie ! [...] Noi atragem atenția Europei asupra unei stări de lucruri care nu va întârzia să devină o sursă de complicații ».

Pe lângă apelul la panslaviști și prin menționarea Basarabiei, « unde guvernul rus desfășoară o activitate din cele mai inteligente, ia toate măsurile pentru a spori bunăstarea normală și materială a populației și pentru a se face din aceasta un obiect de invidie pentru toți supușii domnitorului Cuza », apelul demonstra nemulțumiților încotro trebuiau să se uite ca să caute sfârșitul suferințelor prin care treceau. Autoritățile românești n-au rămas nepăsătoare față de acest apel la răzvrătirea conștiințelor asuprite. Au emis un mandat de arestare pe numele lui Nicolae Roznovanu, care părăsi în grabă Iașul, împreună cu mama sa, pentru a se refugia la Odesa.

La 15 august 1865 izbucniră la București dezordini provocate de vânzătorii ambulanți, cărora primăria le impusese măsuri profilactice având în vedere epidemia de holeră ce făcea ravagii la Constantinopol. Încăierările cu poliția, încurajate de partidele de opoziție, au fost prezentate în ziarele străine ca o manevră subversivă inspirată de Rusia. Armata trebui să pună capăt acestor tulburări care

[1] N. Rosetti-Roznovanu, *Espunerea situațiunii religioase în Principatele Unite. Apelu la creștini*, Cernăuți, 1865.

au provocat vreo douăzeci de morți, creând în Europa o impresie proastă despre conduita autorităților românești.

Presa rusească denunță, bineînțeles, « nemulțumirea generală manifestată prin tulburările de la București », pe care le califică drept « tragedie îngrozitoare : au fost la București peste două sute de morți, printre care femei și copii. Armata nu s-a arătat doar necruțătoare, a fost de-a dreptul barbară. [...] Sângele nevinovaților a curs pe străzile orașului ». Diplomația rusă se grăbi să tragă folos din aceste evenimente, care îl făcură și pe ministrul Afacerilor străine al Franței, Drouin de Lhuys, să-și piardă răbdarea. Ministrul îi scrise lui Cuza pentru a-l avertiza că dezordinile riscau să se repete în caz de proastă guvernare. *Le Moniteur*, oficios al guvernului francez, publică un avertisment, iar ministrul Afacerilor străine al Imperiului Otoman, Fuad Pașa, îi ceru explicații domnitorului Cuza.

Curând după aceea, la 24 august, Fuad și marele vizir Ali Pașa îl primeau pe Ignatiev, venit cu titlu oficios și din inițiativă personală să prezinte, împreună cu ambasadorul englez, Bulwer, două propuneri menite să remedieze proasta guvernare a lui Cuza[1]. Prima sugera o intervenție colectivă a marilor puteri în Principate, cealaltă – trimiterea unui înalt comisar turc la București.

Prima propunere a fost respinsă de reprezentanții diplomatici ai puterilor solicitate ; în ceea ce privește a doua propunere, Ali Pașa declarase categoric că « dezordinile de la București nu erau atât de grave pe cât se spunea și nu meritau luarea unor măsuri speciale »[2].

Starea de spirit a autorităților și diplomaților de la Constantinopol era pașnică. Ignatiev găsi prea puțină înțelegere pe lângă colegii săi, care plecaseră în vilegiatură unul după altul. Ei nu țineau să se asocieze semnalelor de alarmă ale ministrului rus.

[1] *L'Indépendance belge*, 7 septembrie 1865 ; *The Times*, 17 octombrie 1865, p. 9.

[2] În lipsa internunțiului [ambasadorului – *n. trad.*] Prokesch-Osten, interesele diplomatice ale Austriei în Turcia erau încredințate însărcinatului cu afaceri, Vetsera. Acesta bănuia că diplomația rusă încurajase dezordinile de la București, căci, spunea el, « generalul Ignatiev muta asupra lui Cuza tot resentimentul datorat pierderii vechii dominații rusești asupra României și nu-și ascundea niciodată dorința de a-i face rău acestuia » (R. Bossy, *L'Autriche et les Principautés unies*, Académie roumaine, Imprimerie Nationale, București, 1938, p. 187).

La începutul lunii octombrie, baronul Offenberg, consulul Rusiei la București, se prezentă la domnitorul Cuza pentru a-i transmite, din partea generalului Ignatiev, sfaturi « dezinteresate date de o putere ale cărei sentimente nu se schimbau după voia împrejurărilor și care au exprimat întotdeauna simpatie pentru Principate ». Față de politica « versatilă » a lui Napoleon al III-lea, consulul rus îl sfătuia pe Cuza să se « apropie sincer de Rusia ». Această apropiere ar trebui să înceapă prin renunțarea la politica de sprijin a latinismului național care, după spusele consulului, era potrivnică intereselor religiei ortodoxe. Cuza mai primea și un alt sfat, și anume să se apropie de anumite personalități din opoziție care l-ar fi vizitat recent pe baronul Offenberg pentru a-și exprima doleanțele. Cuza respinse aceste sugestii. După ce-i aminti că el nu era nici francez, nici austriac, nici rus, ci român, Cuza îl felicită ironic pe consulul Rusiei pentru încrederea de care se bucura pe lângă dușmanii guvernului. « Cunoșteam, îi spuse Cuza lui Offenberg, ideile și tendințele acestor domni, dar nu știam că ei erau destul de siguri de dispoziția agentului diplomatic al Rusiei pentru a face din el confidentul și consilierul lor, pentru a-l informa și a-l consulta asupra unor proiecte incompatibile cu împrejurările actuale. »[1]

Cuza, de altfel, își făcuse de mult o părere despre simpatiile Rusiei față de țara sa : « Atât timp cât Rusia a gândit că Unirea Principatelor ar putea deveni o cauză de slăbire a Turciei, ea s-a prefăcut că se arată favorabilă Unirii, cu toate că niciodată nu a dorit nimic din ceea ce poate contribui la puterea și la bunăstarea noastră. Dar când a văzut [...] că, dezvoltându-se, România ar putea deveni o piedică în expansiunea panslavismului, ea s-a asociat, dimpotrivă, la tot ce stânjenește dezvoltarea noastră. »[2]

Începând din luna decembrie 1865, față de insuccesul demersurilor diplomatice ale Rusiei, diplomații și ziarele rusești trecură la o campanie de defăimare sistematică a guvernului român și a Unirii Principatelor. Prin această campanie, ei se vor strădui să simpatizeze cu cei care încurajau tulburările în Principate și, simultan, să denunțe aceste tulburări Europei și să propună intervenția ruseas-

[1] Paul Henry, *L'Abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1930, pp. 135-136.

[2] *Ibidem*, p. 16.

că pentru a restabili ordinea. Dar, cu toate că un lung articol din *Journal de Saint-Pétersbourg* lansa pentru prima oară amenințarea unei intervenții militare a Rusiei în cazul în care autoritățile de la București ar persista în atitudinea lor independentă[1], agresivitatea ziarului oficios al guvernului rus a fost întâmpinată cu scepticism de acei care, chiar în Rusia, cunoscând slăbiciunea imperiului, au fost de părere că asemenea atacuri ale presei erau inoportune[2].

[1] Acest articol, reprodus de *Le Nord* din 30 decembrie 1865, afirma, între altele : « Este evident că Rusia nu poate confunda Principatele cu guvernul lor actual. Pentru primele, ea a dovedit întotdeauna bunăvoința cea mai amicală. Aceasta este o tradiție. Nu există nici un motiv pentru a o părăsi. Dar, dacă guvernul actual al Principatelor se dedă acum unor tendințe pe care nu vrem să le calificăm, dacă dezordinea și delapidarea banilor publici și, mai ales, a bunurilor Bisericii, dezorganizarea socială și apelul la cele mai josnice pasiuni intră în programul guvernului, se știe perfect în Rusia că masa populației din Principate a rămas, în fond, ceea ce era dintotdeauna : pașnică, legată de obiceiurile sale, de credința ei națională, doritoare de ordine și de odihnă și păstrând amintirea binefacerilor Rusiei [...]. Totuși, și oricare ar fi interesul amical cu care Rusia privește la ceea ce se petrece în Principate, dacă s-ar ivi eventualități din cauza cărora Rusia ar fi nevoită să ceară să i se explice ce fel de autorități se află pe lângă granițele sale, și anume, dacă este un guvern *independent* și, prin urmare, răspunzător de actele sale, sau dacă este un guvern *așezat sub suzeranitatea Porții*, ceea ce înseamnă că Poarta ar avea de garantat atitudinea Principatelor față de statele limitrofe. În ceea ce privește chestiunea religioasă [...], partidul care este acum la putere pare să fie inspirat din formula împrumutată de la școala revoluționară occidentală, și anume că legea trebuie să fie atee. Oricare ar fi părerea la care s-ar ajunge asupra acestei formule, aplicată cu precădere unei țări unde credința religioasă a fost întotdeauna și mai este încă simbolul existenței ei sociale și politice, trebuie să recunoaștem că ateismul nu ar putea fi extins până la spolierea proprietăților străine. Aceasta reprezintă o chestiune de echitate, iar faptul că ea interesează în cel mai înalt grad Biserica Ortodoxă, ale cărei dogme le profesează Rusia, reprezintă, desigur, un motiv ca Rusia să nu rămână indiferentă. În orice caz, această chestiune a făcut obiectul stipulațiilor din tratate, de aceea, toate aceste motive îndreptățesc guvernul rus să insiste ca problema să nu fie rezolvată printr-o decizie arbitrară și unilaterală. »

[2] *L'Indépendance belge*, 8 ianuarie 1866 (*Știri din Rusia*, Sankt-Petersburg, 2 ianuarie) : « Dat fiind că [în Rusia] nu am avut în ultimul timp nici un fel de politică externă și că prințul Gorceakov părea să se odihnească pe laurii cuceriți în campania sa diplomatică legată de evenimentele poloneze,

Guvernul țarist era însă hotărât să acționeze pe această cale. Ziarele rusești vor tipări de acum înainte, pe rând, câte un lung articol în medie la fiecare trei zile, plin de acuzații violente, denunțând « deplorabilul guvern al Principatelor, angajat pe căi potrivnice sentimentelor și tradițiilor populației », care nu avea altă dorință decât să scape de jugul impus de Cuza.

Mai mult, din ianuarie 1866, presa rusească începu să vorbească despre secesiunea Moldovei, ai cărei « locuitori nu îndrăgeau deloc ideile de naționalitate »[1]. Deși această ultimă afirmație era, evident, inexactă, era totuși adevărat că viața comercială de la Iași, capitala Moldovei, se resimțise de pe urma Unirii, mai ales după transferarea la București a celor mai multe dintre principalele instituții ale Moldovei. Valoarea imobilelor de la Iași scăzuse simțitor. Un mare număr de funcționari, refuzând să fie transferați la București, nu și-au mai putut găsi de lucru. Boierii și negustorii din Iași au văzut în Unire o lovitură dată prosperității și prestigiului orașului lor. De acolo s-a născut antipatia ieșenilor față de munteni și de miniștrii de la București, antipatie care nu ținea seama de faptul că jumătate din miniștri erau moldoveni și care nu era deloc împărtășită de locuitorii celorlalte orașe din Moldova, a căror viață nu fusese afectată de schimbarea capitalei. Iar în ceea ce privește țărănimea, principiul Unirii avea să rămână pentru ea multă vreme asociat cu numele lui Cuza, autor al primei reforme agrare românești. De aceea, ideea separatistă, pusă în circulație de ziarele rusești, nu găsi nici un spri-

veți înțelege mirarea publicului nostru după publicarea unui articol din *Journal de St.-Pétersbourg* asupra stării actuale a Principatelor Unite și asupra politicii principelui Cuza. Tonul acuzator al acestui text părea să indice că Rusia are intenția să intervină activ în ceea ce se petrece acum în România. Acest articol, a cărui origine oficială este perfect cunoscută, a impresionat penibil opinia publică. Ea estimează, pe bună dreptate, că intervenția Rusiei în treburile interne ale Principatelor Unite ar fi foarte deplasată și, mai ales, prost motivată. Nu pentru că în Belgia am avea vreo simpatie pentru principele Cuza, dar găsim curios să i se reproșeze secularizarea bunurilor mănăstirilor grecești în clipa în care opinia publică din Rusia cere aplicarea aceluiași principiu bunurilor clerului catolic. O intervenție a Rusiei în momentul de față în treburile României ar fi un mijloc foarte bun de a da Europei un pretext plauzibil pentru a reînvia sperietoarea panslavismului care ne-a adus războiul Crimeii. »

[1] *Le Nord*, 1, 23, 24 ianuarie 1866.

jin în afara Iașului și se lovi de la început de opoziția hotărâtă a guvernului și a armatei țării.

Rusia încercă atunci să intimideze autoritățile române[1] : în luna ianuarie 1866, trupele rusești staționate în Polonia începură să se deplaseze spre sud pentru a lua poziție de-a lungul graniței moldovenești. Ordinul de punere în mișcare fusese urmat de mobilizarea unor rezerviști și de interdicția comunicată ofițerilor de a-și aduce familiile cu ei[2]. Comentariile presei austriece la aceste concentrări de trupe erau că Rusia urmărea proclamarea ducelui de Leuchtenberg, nepot al țarului, ca principe al României.

Această candidatură nu avea șanse de reușită, deși mai fusese vorba despre ea în trecut. Ea părea să corespundă dorinței românilor de a fi guvernați de un principe străin, ceea ce ar fi pus capăt rivalităților marilor familii boierești, asigurând astfel o mai mare stabilitate politică a Principatelor. Rudă prea apropiată a țarului, ducele de Leuchtenberg nu putea să apară, deopotrivă pentru oamenii politici și pentru puterile europene, decât ca un guvernator rus. Iar în ceea ce-l privește pe ducele pravoslavnic, el îi declarase lui Gorceakov că nu va consimți niciodată ca un membru al familiei sale să devină vasalul sultanului[3]. Prin urmare, se credea că, punând în circulație ideea unei candidaturi pe care nu avea de gând să o apere, Rusia își rezerva posibilitatea de-a o retrage, obținând în schimb promisiuni cum că Principatele se vor despărți.

Alte comentarii erau publicate de presa engleză, mereu atentă la mișcările Rusiei în direcția Constantinopolului. Ziarele londoneze denunțau « baionetele rusești lucind de-a lungul Prutului » și

[1] Tillos, consulul Franței la București, îi scria lui Drouin de Lhuys : « Dl. Offenberg devine protectorul „oamenilor cinstiți". Fără a-i uita pe vechii săi aderenți, el încurajează toate opozițiile și spune că situația actuală nu poate continua » (depeșă din 22 ianuarie 1866, în P. Henry, *op. cit.*, p. 159). La 29 ianuarie următor, Tillos adăuga : « Excelența Voastră îmi reproșează că sunt poate prea preocupat de influența rusă. Nu cred că merit această învinuire, *rușii vor să distrugă opera din 1856 ; agentul lor de aici, dirijat de dl Ignatiev, lucrează în acest sens cu pasiune* » (*ibidem*, p. 163. – *s. a.*).

[2] « Von der polnischen Grenze », scrisori publicate de *Augsburger Allgemeine Zeitung*, 9 ianuarie 1866, p. 135, și 6 martie 1866, p. 1 054.

[3] Gorceakov către Ignatiev, scrisoare din 10 octombrie 1865, în G. Hilke, *op. cit.*

invadarea iminentă a Moldovei de către trupe ce se deplasau peste graniță « în virtutea unui soi de instinct tradițional »[1].

Mai sceptice în această privință, ziarele de la Paris scriau că dispozițiile amenințătoare ale Rusiei erau pătrunse de nehotărâre din pricina proastei stări economice, dificultăților financiare și izolării diplomatice în care se regăsise Rusia după înfrângerea din Crimeea[2].

Concomitent cu demonstrațiile militare de peste Prut[3], consulul Rusiei la București se deda propagandei împotriva măsurilor religioase ale lui Cuza și împotriva « reformelor imitate după cele din Franța »[4]. Emisari ruși parcurgeau Principatele împărțind promisiuni și adresându-se cu un limbaj diferit fiecăreia dintre clasele societății. Aristocrației i se asigurau vechile privilegii, care urmau să fie restaurate după despărțirea Principatelor ; înaltului cler i se spunea că moșiile secularizate vor fi restituite mănăstirilor grecești ; iar țăranilor, că li se va da, în sfârșit, pământ[5]. Vânzători ambulanți de cruciulițe

[1] *The Morning Post*, 26 februarie 1866 ; *The Daily News*, 28 februarie 1866.

[2] Părerile presei franceze erau împărțite în ceea ce privește sinceritatea acestor măsuri. « Rusia se preface că dezarmează », scria *L'Opinion Nationale* din 11 septembrie 1865. « Nu se știe oare că Rusia face tot ce nu spune și spune tot ce nu face ? » Un an mai târziu, proasta situație internă a Rusiei îi liniștea pe pacifiștii europeni. « Un stat înecat în bancnote fără valoare și care nu poate face împrumuturi fără să piardă 50 % este incapabil să ducă un război de anexiune. Când Rusia își va fi refăcut finanțele și restabilit creditul, când va fi pacificat teritoriile poloneze și-și va fi civilizat provinciile, când căile de comunicație îi vor permite să-și transporte rapid soldații și toate serviciile administrative ale unei armate mari, atunci Rusia va putea fi un subiect de îngrijorare pentru Europa liberală. Până atunci, lăsați-ne în pace cu această gogoriță » (Cucheval-Clarigny, « Le spectre russe », în *La Presse*, 26 septembrie 1866).

[3] Raport prezentat țarului de ministrul de Finanțe, publicat în W. Graf Reutern, *Die finanzielle Sanierung Russlands nach der Katastrophe des Krimkrieges* [« Asanarea financiară a Rusiei după catastrofa războiului Crimeii »], Berlin, 1914, pp. 16-19. În cursul anului 1865, ministrul de Război Miliutin, din motive de economie, ordonase reduceri masive ale duratei serviciului militar și acordarea unui mare număr de permisii (« Correspondances de Russie », în *L'Indépendance belge*, 15 noiembrie 1865).

[4] Raport al lui Tillos către Drouin de Lhuys, 1 februarie 1866, publicat în P. Henry, *op. cit.*, p. 164.

[5] Arhivele Ministerului Afacerilor Străine, Paris, *Mémoires et Documents* (citat *infra* : M et D. R.), 18, raport nenumerotat.

rusești, de iconițe sfințite la Moscova, de cărți de rugăciuni tipărite în Basarabia intrau în legătură cu populația Moldovei, căreia țarul îi era prezentat ca șeful tuturor pravoslavnicilor ortodocși.

Autoritățile române, bineînțeles, aveau motive serioase să se teamă de această propagandă religioasă al cărei țel era să-i atragă la sânul Rusiei pe toți supușii credinței adevărate[1] și al cărei promotor era Comitetul Filantropic Slav de la Moscova. Creat în 1858, Comitetul își propunea să trezească interesul rușilor pentru frații asupriți din Balcani prin colecte de fonduri, campanii de presă și conferințe. Forurile religioase din întregul imperiu se grăbiră să sprijine Comitetul Filantropic, a cărui influență se întinse curând dincolo de granițele rusești. Mitropolitul Hacman al Bucovinei austriece, de exemplu, își anunța adeziunea în 1863[2].

Comitetul Filantropic nu era chiar atât de dezinteresat pe cât părea. El își desfășura activitatea sub direcția ministerului Afacerilor străine, prin mijlocirea Departamentului asiatic, însărcinat cu afacerile Asiei Centrale și ale Balcanilor[3]. Ignatiev lucrase în cadrul acestui departament înainte de a fi numit ambasador la Constantinopol, cu convingerea pe care el însuși o enunță mai târziu : « religia ortodoxă nu este decât un drapel politic și un mijloc de acțiune. »[4]

În noaptea de 22 spre 23 februarie, Cuza era arestat de un grup de militari și obligat să abdice. Câteva zile mai târziu, părăsea țara.

[1] În 1868, cărți de rugăciuni de același fel apăreau în sudul Dunării. « Consulatele rusești de la Vidin și Tulcea distribuie printre bulgari un mare număr de cărți de rugăciuni tipărite în Rusia [... care constituie] un instrument de propagandă panslavistă din cele mai violente. Cuprind rugăciuni pentru fericirea țarului slavilor, Alexandru al II-lea, și toată familia sa ; pentru succesul armatelor sale, a căror misiune este să distrugă în tot universul religiile musulmane și neortodoxe și să supună toate popoarele sub sceptul singurului slujitor credincios al lui Iisus Hristos, țarul Alexandru [...]. Aceste volume sunt distribuite pe față și de destul de multă vreme, și numai din întâmplare s-a văzut că nu sunt deloc tipărituri bisericești. Asemenea cărți n-au putut să fie imprimate fără știrea guvernului rus, căci orice carte publicată în Rusia este supusă unei cenzuri severe » (« Nos correspondances de Constantinople », *L'Univers*, Paris, 17 octombrie 1868).

[2] L. Strakhovsky, « General N.P. Ignatiev and the Panslav Movement », *Journal of Central European Affaires*, 17, 1957-1958, p. 228.

[3] M. Boro Petrovich, *op. cit.*, p. 132.

[4] N.P. Ignatiev, *op. cit.*, 1915, I, p. 165.

Autorii loviturii de stat nu acționaseră independent de partida rusească : familia Roznovanu trimisese 2 000 de galbeni conjuraților de la București[1].

Rusia și Guvernul provizoriu

Orice păreri politice ar fi avut unii membri ai conjurației – și în această privință trebuie să ne gândim la Ion Ghica, devenit președinte al noului Guvern provizoriu –, ei se opuneau cu toții, înainte de orice, ca țara lor să fie supusă uneia sau alteia dintre puterile limitrofe. Nimeni nu se gândi la nepotul țarului atunci când Guvernul provizoriu se grăbi să-l proclame pe contele de Flandra, fratele regelui Belgiei, ca principe domnitor al Principatelor Unite.

Le Journal de Saint-Pétersbourg publică imediat un editorial exprimând dezamăgirea guvernului rus față de știrea răsturnării neașteptate a lui Cuza și-l sfătui pe contele de Flandra să aștepte hotărârea Conferinței diplomatice care trebuia să se întrunească pentru a discuta problema Principatelor[2]. Dar, așa cum se știe, deși aflat cu totul în afara planurilor rusești, contele de Flandra refuzase demnitatea care-i fusese oferită, lăsând deschisă scena politică părăsită de Cuza.

La Constantinopol, marele vizir Ali Pașa convocă reprezentanții puterilor pentru a le propune o ocupație militară turcă a Principatelor, singurul mijloc de a opri progresul lor spre independența politică totală. Ambasadorii Franței și Angliei se opuseră acestui proiect, arătându-i marelui vizir riscurile pe care le-ar comporta. Riscurile constau în pericolul intervenției rusești, față de care Anglia și Franța își menținеau cea mai hotărâtă opoziție. La Londra, lordul Clarendon îi exprima ambasadorului francez îngrijorarea sa legată de prezența trupelor rusești la granița moldovenească. Față de intensificarea dezacordurilor între Austria, Prusia și Italia, Anglia considera chestiunea Unirii sau separării Principatelor ca fiind cu totul secundară și se străduia să mențină acolo cel mai strict imobilism.

Cât privește Austria, prea ocupată cu ceea ce se petrecea atunci la granițele ei occidentale, ea nu era în măsură să-și impună punctul de vedere asupra Principatelor, a căror despărțire o dorea, ca și

[1] Mărturii mai târzii în *Patria*, București, 6, 17, 18 iulie 1885 ; *L'Indépendance roumaine*, 10 martie 1896.

[2] *Le Nord*, 1 martie 1866 ; *Le Temps*, Paris, 1 martie 1866.

în trecut. Opusă ocupării Principatelor de către Rusia, Austria avea nevoie de neutralitatea Franței în diferendul ei cu Prusia. Astfel, neavând încotro[1], Austria trebui să se alăture guvernului francez, care recomanda atât Înaltei Porți, cât și oamenilor politici români să aștepte decizia viitoarei Conferințe înainte de a întreprinde ceva[2].

Izolat pe scena diplomatică a Europei, guvernul de la Sankt-Petersburg anunță oficial hotărârea sa de a respecta dispozițiile tratatelor în privința Principatelor[3], dar Gorceakov îi comunica lui Ignatiev chiar de la 24 februarie tripla misiune pe care o vor avea de îndeplinit agenții ruși din București și din Iași :

a) să vegheze ca Guvernul provizoriu să nu depășească atribuțiile unei poliții locale.

b) să nu exercite nici o presiune asupra celor care ar dori întoarcerea la vechea ordine [adică la desfacerea Unirii].

c) să încurajeze pe sub mână partidul separatist[4].

Mai mult pe față, ziarele rusești recomandau formarea unui « front comun diplomatic » menit să desfacă Unirea Principatelor, această « *infracțiune la tratate* », această « *operă bastardă* », și le propuneau guvernelor europene argumente în acest sens[5].

[1] P. Henry, *op. cit.*, pp. 202-204.

[2] Drouin de Lhuys către Tillos, depeșă din 3 martie 1866, *ibidem*, p. 210.

[3] W.E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System*, Macmillan, Londra, 1963, p. 133.

[4] Ambasadorul Franței în Rusia scria că numai un acord ferm între puteri ar putea să împiedice Rusia să desfacă Unirea Principatelor acum că răsturnarea lui Cuza, anunțată și dorită de atâta vreme la Sankt-Petersburg, era un fapt împlinit. În realitate, totuși, guvernul rus a fost surprins de evenimente. Gorceakov îi scrisese de două ori lui Ignatiev, la 14/26 februarie și la 21 februarie/5 martie : « Revoluția de la București ne-a luat pe neașteptate. Mai curând sau mai târziu, ea trebuia să aibă loc, numai că nu se putea prevedea că se va face atât de repede și atât de simplu. » Gorceakov nu credea că se va găsi un prinț dintr-o casă suverană a Europei care să consimtă să devină vasalul sultanului și se declara convins de faptul că puterile occidentale nu vor pune capăt Imperiului Otoman doar ca să creeze un stat român independent. Prin urmare, politica rusească trebuia să se străduiască să-i convingă pe moldo-valahi că menținerea Unirii era imposibilă (G. Hilke, *op. cit.*).

[5] « Toate acestea ar putea să pară neserioase dacă nu ar fi vorba de destinele câtorva milioane de oameni, dacă toate aceste tulburări nu și-ar avea repercusiunea asupra intereselor generale, în sfârșit, dacă loviturі date atât

La 7 martie, *Le Nord* reproducea după *Invalidul rus*, iar la 20 martie după *Moskovskaia Gazeta* un rechizitoriu sever, redactat, desigur, încă dinaintea căderii lui Cuza, tratat de « vechil » al Franței. Pornind de la principiul că « Unirea nu profitase Principatelor » și nu trezise nici o simpatie printre « populațiile moldave », ziarele rusești cereau organizarea, în fiecare principat, a unor alegeri separate, în cursul cărora voința populară să se poată exprima liber. Pe lângă aceste considerente electorale, Rusia nu avea nici un motiv să țină la inviolabilitatea Tratatului de la Paris și nu s-ar opune modificării lui, cu condiția ca soarta Principatelor să fie « consolidată » fără să li se impună o unire străină intereselor lor[1].

În termeni aproape identici, Gorceakov îi comunica ambasadorului Austriei la 8 martie : « Timpul nu ar trebui pierdut [...], cele două Principate să fie puse să voteze separat, pentru ca vocea Moldovei să nu fie înăbușită de majoritatea valahă. »[2]

La 10 martie se deschidea la Paris Conferința ambasadorilor însărcinați să soluționeze chestiunea Principatelor. « Lucrările lor – așa spera Gorceakov – vor avea drept efect să facă presiune asupra moldovenilor și valahilor, să-i țină în frâu și să-i liniștească », conform termenilor folosiți chiar de Gorceakov în instrucțiunile transmise baronului Budberg, ambasadorul Rusiei la Conferință. Aceste instrucțiuni mai specificau[3] : « Majestatea Sa imperială este de părere că Unirea Principatelor nu a adus roadele la care se așteptau moldovalahii pentru fericirea și bunăstarea lor. Majestatea Sa crede că regimul cu două puteri este mai potrivit cu interesele lor. Avem chiar motive să credem că despărțirea este dorită de majoritatea populației, cu precădere în Moldova. Nu veți lua însă nici o inițiativă în această privință. Nu trebuie să avem aerul că împărtășim dorința fierbinte a unei astfel de soluții.

Vă veți mărgini să mențineți în general principiul aplicării convenției din 7/19 august 1858. Despărțirea celor două Principate și

de des principiilor de ordine și de autoritate nu ar suprima sensul moral al maselor și nu ar zgudui bazele fundamentale ale societății » (*Le Nord*, 3 martie 1866).

[1] W.E. Mosse, *op. cit.*, p. 134.

[2] P. Henry, *op. cit.*, p. 228.

[3] Gorceakov către Budberg, depeșă din 23 februarie 1866, *Le Nord*, 13 decembrie 1867.

alegerea a doi domnitori decurg chiar din textul acestei convenții. Credem că Poarta va cere aplicarea ei. O veți aprecia ca o urmare firească a dorinței noastre de a vedea respectate angajamentele internaționale existente.

Felul cum se va angaja discuția asupra acestei chestiuni va influența negreșit atitudinea dumneavoastră. Aceea a plenipotențiarului otoman poate s-o întărească sau s-o slăbească. S-ar putea chiar să se producă în exterior vreun incident care să vină în sprijinul părerii noastre. Noi știm de pe acum că Guvernul provizoriu a trimis trupe în Moldova, desigur, pentru a ține în frâu veleități separatiste. Dacă acestea ar ieși la lumină, ele ar permite ca argumentul voinței populare să se întoarcă împotriva apărătorilor Unirii. »

Soluția atât de mult dorită de cancelarul Gorceakov consta, după cum se vede, în apariția unor incidente separatiste în Moldova. Într-adevăr, marea vistiniceasă Maria Roznovanu și tânărul ei fiu Nicolae se înapoiaseră la Iași din surghiunul lor rusesc în zilele care urmaseră imediat căderii lui Cuza. Ei făcuseră din palatul lor din capitala Moldovei locul de adunare a tuturor « conștiințelor moldovenești », dovadă că energica boieroaică se va strădui de-acum înainte să creeze o veritabilă grupare politică. Ea era ajutată de una din fiicele sale și de soțul acesteia, principele Constantin Moruzi[1]. De origine fanariotă, Constantin Moruzi era supus rus. Mare proprietar funciar, își făcuse studiile la Colegiul Imperial de la Țarskoe Selo și era un partizan sincer al politicii țariste. Pentru Maria Roznovanu, dimpotrivă, Rusia nu reprezenta decât sprijinul ocazional necesar ca să obțină tronul Moldovei pentru fiul ei. Ambițiile ei pe termen scurt uitau de consecințele pe termen lung ale unei asemenea acțiuni. Faptul că nici unul dintre personajele influente înru-

[1] Cele trei fiice din prima căsătorie a Mariei Roznovanu cu beizadeaua Nicolae Sturdza erau : Ecaterina, măritată cu principele Constantin Moruzi ; Zoe, măritată cu Ioan Cantacuzino, om politic și literat român, traducător în limba franceză al operelor lui Schopenhauer ; Pulcheria, soția lui Petre Keșko, boier moldovean din Basarabia și colonel în armata rusă. Fiica acestora, Natalia, deveni mai târziu regina Serbiei. Crescută de mătușa ei, Ecaterina Moruzi, o chemă lângă dânsa la Belgrad, unde cele două femei contribuiră la înființarea unui partid rusesc ale cărui uneltiri dezordonate împotriva regelui Milan vor semăna cu cele ale lui Nicolae Roznovanu împotriva lui Carol de Hohenzollern. Amintim că fostul palat Roznovanu este astăzi sediul primăriei orașului Iași.

dite cu Maria Roznovanu și cu ginerele ei, cum de altfel nici unul dintre adversarii politici ai lui Cuza nu s-a alăturat proiectelor separatiste grăiește de la sine. Din lipsă de aliați mai reprezentativi, adepții Moldovei independente se recrutară mai ales din clientela familiei Roznovanu și un mic număr de boieri scăpătați de la Iași. Reprezentanții lor cei mai de vază erau un avocat reputat, Nicolae Ceaur-Aslan, fratele său Constantin, ofițer, și cumnatul acestuia, Teodor Boldur-Lățescu, un tânăr exaltat, cunoscut pentru delapidarea patrimoniului său familial. Micul grup a fost întărit prin sosirea la Iași a ataşatului Ambasadei Ruse la Paris, Alexandru Balș, boier basarabean înrudit cu Roznovenii. De îndată s-a întreprins formarea unui « Comitet electoral moldav »[1].

Se mai pot cita numele a trei diplomați aflați în serviciul țarului, care jucau rolul de intermediari între clientela palatului Roznovanu și reprezentanții politicii externe rusești : Catacazi, Onul și Leks.

Ca și vărul său, principele Moruzi, Constantin Catacazi era de origine fanariotă și proprietar în Basarabia. Ocupase funcțiile de secretar al Legației Rusiei la Hanovra, apoi la Lisabona, fiind după aceea transferat pe lângă Gorceakov spre a redacta, printre altele, articole destinate ziarului *Le Nord*[2].

Moldoveanul Mihail Onul, prim-dragoman al Ambasadei Ruse la Constantinopol, era fiul unui vechil al familiei Roznovanu[3].

[1] P. Henry, *op. cit.*, p. 344.

[2] În 1868, Gorceakov îl numi pe Constantin Catacazi ministru la Washington ; un an mai târziu, Catacazi intrase în conflict cu influentul ziar *New York Herald Tribune*, cu o parte din membrii Congresului și cu secretarul de stat Hamilton Fish. Într-adevăr, profitând de un diferend diplomatic între Statele Unite și Anglia, Catacazi plătise unele ziare americane pentru a agita opinia publică, pentru a împiedica soluționarea pașnică a conflictului și pentru a ajunge astfel să abată politica engleză de la chestiunile din Orient. Catacazi se dedase chiar la atacuri personale împotriva președintelui Grant, pe care-l acuză de capitulare în fața pretențiilor englezilor. Acesta ceru țarului să-l recheme pe Catacazi, care a fost înlocuit cu Offenberg, consulul rus la București. Printr-o politică asemănătoare față de regele Othon al Greciei, pe lângă care reprezenta Rusia, Gabriel Catacazi, tatăl lui Constantin, provocase în 1856 ruperea relațiilor diplomatice între cele două țări.

[3] Tatăl lui Mihail Onul fusese vechil la una dintre moșiile familiei Roznovanu. În timpul ocupației rusești a Moldovei, în 1853, generalul Bud-

Consilierul de colegiu Leks, sosit la București încă din 1864, era însărcinat de Gorceakov și Ignatiev să intre în legătură cu agenții ruși cu care consulul Offenberg, din cauza poziției sale oficiale, nu putea să ia contact[1]. Printre acești agenți mai mult sau mai puțin cunoscuți se aflau principele Moruzi și Boldur-Lățescu, care se duseseră la București înainte de abdicarea lui Cuza spre a discuta cu anumiți opozanți ai acestuia, îndeosebi cu Ion Ghica, viitorul președinte al Guvernului provizoriu. Ghica, politician abil, pătrunse repede intențiile separatiste ale interlocutorilor săi și se prefăcu a le favoriza planul, cu condiția să fie sprijinit pentru a prelua el însuși tronul muntean[2]. Cunoscând veleitățile princiare pe care le arătase Ghica în trecut, separatiștii moldoveni nu se îndoiră nici o clipă că, aliindu-se cu el, își vor atinge scopul.

În ceea ce privește diplomația rusă, ea nu părea că ar avea deocamdată vreun plan precis în privința viitorului statut al Munteniei, fiind dispusă să admită în cazul acesteia orice soluție preconizată de celelalte puteri[3].

berg apreciase meritele personale ale lui Mihail Onul, pe vremea aceea în vârstă de nouăsprezece ani, îl angajase în cancelaria sa și îl trimisese la Școala de Limbi Orientale de la Sankt-Petersburg ; de acolo, Onul trecu la Departamentul asiatic și apoi la Ambasada Rusiei de la Constantinopol, în calitate de prim-dragoman. Mihail Onul avea să joace un rol important în războiul ruso-turc din 1877-1878, după care va reprezenta Rusia ca ministru la Atena. Se căsătorise cu o nepoată a baronului Alexandre Jomini, emigrant elvețian care ocupa funcții înalte în diplomația rusă.

[1] Gorceakov către Ignatiev, depeșă din 9 ianuarie 1864 – *cf.* G. Hilke, *art. citat.* Leks era fiul unui consilier titular care, în 1821-1822, după anexarea Basarabiei, se afla pe lângă Gabriel Catacazi, guvernator civil al acestei provincii, și generalul Inzov, președintele comisiei însărcinate cu legiferarea admiterii boierilor basarabeni în funcțiile politice ale imperiului. Leks – tatăl – primise apoi de la țar moșii în sudul Basarabiei în același timp cu alte personalități care binemeritaseră favoarea imperială : fiica feldmareșalului Kutuzov, sora lui Alexandru Balș, contele Neselrode etc. G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, Fundația Regele Carol, București, 1940, I, p. 17 ; II, p. 10. Leks – fiul – era numit în 1868 consul al Rusiei la Cairo. Acolo se va strădui să-l încurajeze pe viceregele Ismail la o revoltă împotriva Porții. G. Cox, « Khedive Ismail and Panslavism », în *The Slavonic Review*, 32, decembrie 1953, pp. 151-167.

[2] Scrisoare a principelui Constantin Moruzi către principele Ion Ghica, fost bey de Samos, în *Tribuna Română*, Iași, 25 aprilie 1866.

[3] *Nazionalzeitung*, Berlin, 154, 4 aprilie 1866.

La Paris, prima întrunire a Conferinței ambasadorilor scosese în evidență, exact așa cum sperase Gorceakov, voința Turciei de a considera plecarea lui Cuza ca sfârșitul Unirii și de a se opune oricărei discuții asupra candidaturii unui principe străin. Baronul Budberg susținuse întru totul acest punct de vedere, declarând chiar că Rusia era dispusă să folosească forța în acest scop[1].

Presa rusă își însușise, bineînțeles, această soluție, « singura admisibilă », exceptând cazul în care Conferința ar fi adoptat principiul anumitor modificări ale Tratatului de la Paris, în virtutea cărora Rusia și Austria ar fi anexat fiecare unul dintre cele două Principate române[2].

Franța, dimpotrivă, susținea poziția opusă. Printr-o circulară din 16 martie, Drouin de Lhuys anunța că « politica franceză s-a condus întotdeauna conform dorințelor Principatelor. Acestea nu s-au schimbat : unirea sub un principe străin [...]. Poate că a venit momentul să acordăm populațiilor ceea ce cer »[3]. Gorceakov riposta a doua zi în *Le Nord* : « Moldovenii sunt însuflețiți de dorința vie de a scăpa de Unire [...], deputații lor sunt nerăbdători să-și elibereze țara de legăturile artificiale și nesuferite care o prind de Muntenia. »

Dificultatea poziției rusești apăru chiar la a doua întrunire a Conferinței. Incompetența și nehotărârea ambasadorului otoman îl lipsiră pe Budberg de sprijinul necesar pentru a dovedi că tezele rusești

[1] Lord Clarendon către Austin Layard, depeșă din 10 martie 1866, în T.W. Riker, *op. cit.*, p. 519. Aceste cuvinte au fost, de altfel, considerate un *bluff*.

[2] « Știri din Rusia », *L'Indépendance belge*, 18 martie 1866 : « Gazeta Academiei Ruse, ale cărei legături cu guvernul sunt cunoscute [afirmă că] Rusia nu are nici un motiv să dorească războiul. Ea are destul de lucru în vreme de pace, mai întâi de toate pentru că trebuie să așeze treburile ei interne pe o bază solidă ; și, dacă trebuie să accepte ca exactă fraza pe care ziarele franceze așa-zis democratice o repetă mereu, și anume că Rusia și Europa sunt lumi radical opuse și că, mai devreme sau mai târziu, o luptă deschisă între Rusia și Europa occidentală este inevitabilă, avem toate motivele să dorim ca aceasta să fie amânată până într-o vreme cât de îndepărtată. Dar aceasta nu înseamnă ca poporul rus să permită liniștit celorlalte puteri să se pretindă stăpâne pe chestiuni legate de interesul imediat al Rusiei. Aceasta nu înseamnă, de exemplu, ca poporul rus să se uite nepăsător cum Austria ocupă Principatele Dunărene și cum se mărește în dauna Turciei, fără participarea Rusiei. »

[3] *Les Archives diplomatiques*, I, 1867, p. 244.

erau identice cu cele ale Turciei[1]. Mai mult, Budberg nu avu nici un argument atunci când Drouin de Lhuys îi puse în față textele semnate în două rânduri de contele Kiseleff : în 1834 când fusese pus în vigoare Regulamentul Organic al Principatelor Dunărene, și în 1858, când se negociase convenția asupra instituțiilor lor comune. Termenii în care Kiseleff încuviințase eventualitatea unei uniri viitoare a Principatelor îl lăsară pe Budberg fără replică, într-atât comunitatea de origine, de obiceiuri, de limbă și de religie a Moldovei și Munteniei fuseseră acceptate de Kiseleff. Budberg se adresă lui Gorceakov, cerându-i argumente pentru a explica schimbarea din 1866 a poziției rusești față de atitudinea din 1834.

La 18 martie, înscriindu-se încă o dată în lunga tradiție de nerespectare a acordurilor internaționale subscrise de Rusia, Gorceakov îl instrui pe Budberg să respingă atitudinea din trecut a lui Kiseleff și documentele semnate de dânsul în numele țarului : « Contele Kiseleff a depășit și chiar a intrat în contradicție cu instrucțiunile Cabinetului imperial. El n-a făcut decât să-și exprime părerea lui personală. » Îndoita alegere a lui Cuza și Unirea din 1859 nu fuseseră acceptate, preciza Gorceakov, decât ca « un expedient menit să evite complicații »[2].

La 20 martie, Rusia își exprima scopurile pe față. *Le Nord* cerea fie respectarea integrală a Tratatului de la Paris, și deci separarea Principatelor, fie anularea Tratatului, și în acest caz libertatea înarmărilor rusești în Marea Neagră și proclamarea independenței tuturor popoarelor balcanice. Era evident că a doua soluție, cu toate periculoasele și imensele complicații diplomatice și militare pe care le implica, nu era menționată decât pentru a înlesni acceptarea primei propuneri.

Ziarele rusești denunțau Europei « regimul de teroare » pe care Guvernul provizoriu de la București îl impunea Moldovei : « Guvernul valah organizează manifestații, demonstrații și alte dezordini care, apoi, printr-un crescendo bine orchestrat, degenerează în măceluri și război civil. »[3] Acest sistem de dezinformare era întocmai ceea ce spera Rusia și la ce se pregătea să contribuie. *Le Nord* îi mai cerea Conferinței să « acorde » Moldovei despărțirea completă

[1] G. Hilke, *op. cit.*

[2] G. Hilke, *op. cit.*

[3] *Le Nord*, 17, 21, 25 martie 1866. Este interesant să comparăm acest articol cu ceea ce scrie, comentând aceleași evenimente, Pierre-Paul Ba-

de Valahia, locuitorii ei fiind convinși de faptul că unirea concepută de Cuza ca o cale spre independență nu se putea realiza decât cu prețul unor « războaie sângeroase și prelungite ». « Iată de ce – încheia *Le Nord* – puterile europene ar trebui înainte de toate să caute să cunoască adevăratele nevoi ale populațiilor Moldovei și Munteniei. Ele nu se pot îndoi de sinceritatea acestor sfaturi ale Rusiei, dictate de dorința fierbinte de a le face un bine. »[1]

De acum înainte, Rusia părea sigură că, obținând sprijinul Porții pentru organizarea unor alegeri în Moldova, va asigura triumful partidei separatiste[2]. *Le Nord* din 30 martie, ca și Budberg la Conferința din 4 aprilie, prezicea « tulburări serioase, evenimente grave », în cazul în care dorințele Moldovei nu vor fi satisfăcute[3].

Încăpățânarea Rusiei pentru ca mersul Conferinței să înainteze în sensul favorabil intereselor ei îl indispunea pe lordul Clarendon, ministrul britanic al Afacerilor externe. El era de părere că, în ches-

ragnon (fost secretar al guvernului Moldovei din 1857 și apoi directorul ziarului francez de la Constantinopol, *La Turquie*) : « Se vede clar că Rusia a reluat în mână treburile orientale. Cancelariile ei se agită. Astfel procedează Moscova aproape întotdeauna. Când Rusia vrea să învenineze problemele dificile, ea pregătește o notă. Această notă este comunicată în cel mai mare secret legațiilor și consulatelor, conținutul ei este încredințat indiscreției experimentate a câtorva agitatori plătiți, care au prestat jurământ în provinciile de pe malurile Savei și Dunării. Aceștia răspândesc fără întârziere zvonul că „creștinii din Orient vor înceta curând să sufere, că ei vor fi sprijiniți" etc. Încetul cu încetul, zvonul se extinde, răscoalele se pregătesc și, când le sună ceasul, izbucnesc. Și a doua zi vine nota diplomatică : ea se adresează fie direct Porții, fie puterilor europene. Pentru Poartă, tonul este dur ; pentru puteri, tonul este moderat. Porții nota îi cere să facă cercetări ; puterilor le recomandă conferințe. La aceste note sunt anexate lungi texte pregătite de mult, care semnalează abuzuri, fapte de neînchipuit, care nu pot fi calificate, asupra cărora Rusia, pentru a se degaja de răspundere, atrage atenția lumii civilizate » (« Affaires d'Orient », *La Presse*, Paris, 9 decembrie 1866).

[1] Depeșă a lui Tillos către Drouin de Lhuys, în P. Henry, *op. cit.*, p. 266.

[2] Depeșă a lui Revertera către Mensdorf, *ibidem*, p. 269.

[3] « O decizie [a Conferinței] ostilă Rusiei ar putea produce complicații supărătoare și dificultăți mai mari în loc să le rezolve pe cele existente [...]. De ce să permită guvernului de la București să facă terorism în Moldova ? Unirea a devenit o calamitate pentru populațiile moldave, Rusia nu se va încăpățâna să o apere » (*Le Nord*, 6 aprilie 1866).

tiunea Principatelor, « venită atât de inoportun să complice situația europeană », Guvernul provizoriu român va avea până la urmă câștig de cauză datorită sprijinului Franței, Prusiei și Italiei. Fermi opus amestecului rusesc în treburile moldo-valahe, Clarendon se temea ca Principatele să nu-și proclame independența completă și preconiza ca, în acest caz, ele să fie ocupate de un corp de armată austro-turc[1].

Gorceakov nu-și ascundea nici el nemulțumirea față de tărăgănările Conferinței, pe care le atribuia dorinței lui Budberg de a nu intra în conflict cu politica franceză. Neînțelegerea dintre vicecancelarul Rusiei și ambasadorul rus a fost adusă la cunoștința țarului, care îi porunci lui Budberg să execute fidel instrucțiunile care i se dădeau[2].

Dimpotrivă, încetineala Conferinței dădea curaj guvernului român. Dornic să aibă mână liberă în vederea altor măsuri unilaterale, acesta anunța, la 5 aprilie 1866, dizolvarea Parlamentului de la București. Nici de data aceasta Conferința de la Paris nu luă vreo măsură. În ziua de 7 aprilie, în cursul unei audiențe acordate ambasadorului Austriei, Gorceakov îi mărturisi cât de puțină considerație avea el de-acum înainte atât pentru Conferința de la Paris, cât și pentru proiectele guvernului de la București : « Europa constituită în areopag dă impresia că urmează inspirația unui stătuleț de mâna a treia. Cum ar putea astfel Conferința să exercite o autoritate de care pare ea însăși atât de nesigură ? [...] De-ar fi să fie unul

[1] « Iată aproape o lună de când Conferința s-a întrunit, nu s-au ținut decât trei ședințe și nu s-a făcut nimic decisiv. Lordul Clarendon învinuiește mai ales Rusia de această încetineală. O învinuiește de urmărirea unor gânduri ascunse și o acuză că nu vrea decât să creeze confuzie și anarhie. Rusia, spune el, nu vrea despărțirea Principatelor decât pentru a domina mai ușor în Moldova, ceea ce îl face pe lordul Clarendon să prefere Unirea, dacă s-ar putea să fie menținută cu un domnitor pământean [...]. El se teme de toate : de ocupația turcească, de intrigile franceze, de încăpățânarea de neînvins a Principatelor, de gândurile ascunse ale Rusiei, de slăbirea Imperiului Otoman. În mijlocul acestor temeri, lordul nu știe ce să aleagă » (P. Henry, *op. cit.*, p. 136, nr. 1). Clarendon îi afirmase deja pe șleau ambasadorului rus Brunnow : « Întârzierile și consecințele lor au fost provocate mai ales de guvernul dumneavoastră » (W.E. Mosse, *op. cit.*, p. 136, nr. 1).

[2] *Ibidem*, p. 137.

sau doi domnitori în Moldova și Muntenia, de-ar fi acolo republică sau altceva, Rusia este pregătită la orice eventualitate și nu ar avea de ce să se teamă. Dacă protectoratul colectiv al puterilor nu l-ar fi înlocuit pe cel al Rusiei, liniștea ar mai domni și acum, și Europa ar avea o problemă mai puțin de soluționat. »[1]

Rusia părea deci pregătită să triumfe în pofida puținului sprijin pe care Conferința era dispusă să i-l acorde. Din acest motiv, propunerea anglo-austriacă din 9 aprilie de a suspenda întrunirile ambasadorilor la Paris se bucurase de întreaga aprobare a baronului Budberg.

Neașteptata bunăvoință a lui Budberg nu se potrivea cu pericolele pe care presa rusă – de exemplu, *Journal de Saint-Pétersbourg* – continua să le prezică Europei[2], consecința unei încercări de separare pe care Moldova se pregătea să o provoace cu sprijinul Porții[3]. Consulul Offenberg pretindea chiar că la București dezordinile erau inevitabile[4].

Dacă diplomații și gazetele Rusiei aveau toate motivele să se exprime « cu gravitatea cuiva care știe să descifreze viitorul »[5], guvernul român reuși, la 19 aprilie, să-și atingă un obiectiv politic major : Brătianu izbutise să-l găsească pe principele străin dispus să domnească asupra Principatelor. În aceeași zi se anunța candidatura lui Carol de Hohenzollern și națiunea română era chemată să o accepte

[1] Revertera către Mensdorf, depeșă din 7 aprilie, în P. Henry, *op. cit.*, p. 292.

[2] « Toate știrile venite de la București confirmă că pasiunile politice și spiritul de anarhie se dezvoltă din ce în ce, Guvernul provizoriu pare să fi luat hotărârea de a întări aspirațiile naționale cele mai dezordonate. El se comportă, evident, într-un mod contrar Conferinței de la Paris, cuvântul său de ordine fiind : înarmarea țării și concentrarea de trupe pentru a rezista, dacă este cazul cu armele, hotărârilor puterilor garante, în cazul în care acestea nu s-ar potrivi cu așa-zisele dorințe ale Principatelor. Al doilea țel al Guvernului provizoriu este înăbușirea încercărilor de despărțire care ar putea să se producă în Moldova și să impună prin violență unirea întregii țări [...]. Moldovenii nu mai au altă speranță decât în Conferința de la Paris. Ei speră că areopagul european nu se va lăsa indus în eroare prin falsificarea dorințelor populației întreprinsă la o scară atât de mare de guvernul de la București » (*Le Nord*, 8 aprilie 1866).

[3] *Ibidem*, 10 aprilie 1866, după *Journal de Saint-Pétersbourg*.

[4] Tillos către Drouin de Lhuys, depeșă din 9 aprilie 1866, în P. Henry, *op. cit.*, p. 293.

[5] Saint-Marc Girardin, în *Le Journal des Débats*, 25 aprilie 1866.

prin plebiscit. Presa rusă se declara scandalizată la ideea unei consultații populare organizată pe tema principelui străin, și nu pe aceea a secesiunii Moldovei : « Aceste fapte sunt dureroase în cel mai înalt grad. Trebuie să credem că această ultimă măsură a provocat până la culme nemulțumirea și îngrijorările populațiilor moldave ; o parte a responsabilității nu incumbă oare marilor puteri ale Europei, care de două luni, de când Principatele nu au guvern legal, n-au luat alte măsuri pentru a asigura ordinea și liniștea decât câteva sterile întruniri diplomatice ? Vom vedea dacă marile puteri vor deschide în sfârșit ochii și dacă vor lăsa să se adune în aceste regiuni elementele de conflict și de tulburare până când va fi prea târziu pentru a restabili ordinea altfel decât prin dureroase sacrificii. »[1]

Insurecția separatistă

Pierzând speranța că va primi misiunea de a purcede ea însăși la despărțirea Principatelor, diplomația rusă se hotărî să pună în mișcare « partidul moldav » de la Iași. În ce măsură l-a asigurat că îi va da și sprijin militar, așa cum au lăsat să se creadă prin cuvântările lor înflăcărate oratorii separatiști ? Putem admite ipoteza că Offenberg a împărtășit cu dărnicie familiei Roznovanu și aderenților ei încurajări identice cu cele pe care le va împărți o lună mai târziu consulul rus din insula Creta locuitorilor (greci) care pregăteau răscoala împotriva dominației otomane : în timp ce-i încuraja pe cretani să ceară autonomia, consulul rus le făgăduia « ajutorul Rusiei » (fără altă precizare) și « sprijinul eventual la limitele atribuțiilor mele »[2].

Offenberg, care avea atribuții oficiale și altele mai discrete, a procedat probabil la fel, căci partidul separatist câștiga alt aliat, mult mai important decât avocații și negustorii din Iași care-i îngroșaseră rândurile până atunci : pe însuși mitropolitul Moldovei, Calinic Miclescu.

Capul Bisericii moldovene nu era cunoscut ca un adept al Rusiei. Dar, ca atâtea alte înalte fețe bisericești, era adversarul politicii de reforme a domnitorului Cuza și socotise că fracțiunea separatistă a

[1] *Le Nord*, 17 aprilie 1866.

[2] Domna N. Dontas, *Greece and the Great Powers, 1861-1875*, Institute for Balkan Studies, Salonic, 1966, p. 67.

familiei Roznovanu devenise destul de puternică pentru ca el să i se alăture în vederea restabilirii privilegiilor tradiționale ale mănăstirilor. Luarea de poziție a mitropolitului risipi ultimele nehotărâri ale facțiunii secesioniste. Pe zidurile Iașului se lipiră afișe care proclamau voința moldovenilor de a nu mai tolera munteni în funcțiile publice, în magistratură și în armată. « Valahii să se întoarcă de unde au venit ! Vrem să ne guvernăm prin noi înșine ! »

Pericolul unei lovituri subversive devenise atât de notoriu, încât guvernul de la București trimise la Iași câțiva dintre reprezentanții săi. Aceștia se alăturară partizanilor locali ai Unirii, care, după abdicarea lui Cuza, organizaseră un « Club național » în care făceau propagandă în favoarea Unirii sub un principe străin. Aderenții partidei rusofile, în cap cu tânărul Nicolae Roznovanu, ocupau sala primăriei de fiecare dată când Clubul național își ținea acolo ședințele. Întreruperile și dezordinile provocate de separatiști erau însoțite de discursuri în care erau atacați guvernul valah și bucureștenii, cauza tuturor problemelor, reale sau închipuite, ale Moldovei[1].

La 29 martie/9 aprilie, separatiștii provocaseră un scandal în urma căruia președintele Clubului național își dădu demisia. Nicolae Roznovanu se grăbi să-i ocupe fotoliul și să le dea cuvântul unor oratori improvizați, care se dezlănțuiră împotriva proiectului de candidatură a prințului străin. În timp ce partizanii Unirii denunțau prin Iași « scandaloase uneltiri ale separatiștilor », aceștia întocmeau liste electorale în favoarea secesiunii. Alegătorii au fost apoi poftiți să

[1] Episoadele răscoalei de la Iași au fost descrise în opera a doi memorialiști moldoveni, dar și în diverse documente și articole : R. Rosetti, *Amintiri din prima tinerețe*, Fundația Culturală Principele Carol, București, 1927, pp. 13-19 ; și Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București, 1921, capitolul « Putină politică » ; într-un memoriu semnat de N. Rosetti-Roznovanu, *Măcelul din Duminica Tomei*, Arhivele Statului, București, Fonduri personale, Arhivele Roznovanu, doc. CCLVI ; în depeșe ale consulilor Austriei și Franței la Iași, și într-o telegramă a lui Gorceakov către Budberg, reproduse de P. Henry, *op. cit.*, pp. 313-317 ; în ziarul separatist de la Iași, *Vocea națională*, 1-5 aprilie 1866 și 2-8 aprilie 1866, și în ziarul liberal de la București, *Românul*, din 4 și 5 aprilie 1866 ; în scrisoarea prefectului de Iași, Golescu, către consulul Rusiei, în Bresnitz von Sydacoff, *König Karl von Rumänien*, Berlin, 1897, pp. 41-43 ; vezi și Gh. Cristea, « Manifestări antidinastice în perioada lui Carol I în România », în *Studii*, VI, 1967, pp. 1 073-1 091.

semneze listele depuse în salonul cel mare al palatului Roznovanu. Listele însumară curând peste două mii de adeziuni, în timp ce colegiul (cenzitar) electoral al orașului Iași nu depășea opt sute de persoane. În aceeași seară, marea vistierniceasă oferea în palatul ei o masă « oficială » al cărei invitat de onoare era consulul Rusiei, baronul Offenberg, care tocmai sosise la Iași.

A doua zi, autoritățile și unioniștii ripostară organizând o mare întrunire în fața Universității, oratorii adresându-se mulțimii pentru a lăuda meritele principelui străin și a descrie pericolul unei secesiuni. Întrunirea se sfârși cu strigătele « Fuziune, fuziune ! Prinț străin de origine latină ! Fuziune ! ».

În ziua următoare, 31 martie/12 aprilie, sosiră la Iași mai mulți miniștri români, inclusiv ministrul de Război, generalul Golescu. Ei ceruseră consulului Rusiei să-l sfătuiască pe prințul Moruzi, supus rus, să se întoarcă la moșiile sale din Basarabia. Dar Moruzi răspunse că era de datoria sa să-și ajute tânărul cumnat Roznovanu să-și îndeplinească « programul politic ». De fapt, totul se petrecea ca și cum marii boieri separatiști, și Offenberg împreună cu ei, ar fi fost convinși că membrii guvernului de la București erau de conivență și că protestau doar de formă. Oare nu conspiraseră ei cu toții, împreună, pentru a-l răsturna pe Cuza, rezervându-și apoi dreptul de a desface Unirea Principatelor ? Cuza căzuse, rămânea de înfăptuit a doua parte a programului. Nici această convingere, nici prezența consulului Rusiei la palatul Roznovanu nu se pot explica altfel.

Candidatura lui Nicolae Roznovanu a fost proclamată oficial la Iași sâmbătă 2/14 aprilie seara, pe când marea vistierniceasă primea o delegație a separatiștilor. După ce ascultase lectura unei petiții, redactată în limba franceză, ea declarase, tot în franceză, în absența fiului ei : « *Messieurs, Nicolas accepte.* »[1]

Facțiunea rusofilă aduse la cunoștința locuitorilor Iașului că, de Duminica Tomei, marea slujbă de la Mitropolie avea să fie urmată de o împărțire masivă de pomeni. Concomitent, comitetul separatist afișa prin oraș o chemare la insurecție împotriva « opresorului valah ».

Duminica Tomei, 3/15 aprilie 1866, începu la Mitropolie cu o slujbă la care o mare mulțime umpluse curtea Mitropoliei și toată

[1] Merită menționat faptul că o mare parte din discursurile pronunțate de cele două tabere, precum și toată corespondența dusă în jurul chestiunii separatismului moldav foloseau limba franceză.

strada până la palatul Roznovanu, situat în imediata ei apropiere. În fața bisericii, urcat pe o masă, Teodor Boldur-Lățescu ținea un discurs înflăcărat, îndemnând poporul să apere « drepturile sfinte ale Moldovei ». Familia Roznovanu, la rândul ei, adusese la Iași mulți țărani de pe moșiile ei, le împărțise bâte și ciomege, îi poftise să golească butoiașe cu țuică și le făgăduise o recompensă de doi galbeni de om.

Marea vistiericească, fiicele ei, prințul Moruzi și alți câțiva boieri luaseră loc pe balconul palatului Roznovanu, de unde se putea asista la ieșirea mitropolitului din biserică. Când apăru Înalt Preasfințitul, înveșmântat în odăjdiile arhierești și ridicând crucea, mulțimea strigă : « Jos Unirea ! Trăiască revoluția moldoveană ! Vin rușii să ne ajute ! »

Clopotele Mitropoliei începură să sune, urmate de cele ale altor biserici din Iași. Acest semnal, folosit în caz de incendiu, scoase în stradă toți locuitorii orașului. Mitropolitul, înconjurat de grupul agitatorilor separatiști, se așeză în capul unei lungi procesiuni care se îndreptă spre fostul palat domnesc, unde-și aveau reședința miniștrii veniți de la București.

Rămasă pe balconul palatului, marea vistiericească îmbărbăta mulțimea, îndemnând-o să apere Moldova independentă și religia ortodoxă.

Procesiunea sosi în fața palatului domnesc, păzit de un detașament de lăncieri care avea ordin să se opună trecerii « agenților ruși ». Împins de gloată, mitropolitul se văzu îmbrâncit printre soldați, își pierdu crucea în îmbulzeală și, în cele din urmă, căzu la pământ. Cum se răspândise zvonul că ierarhul fusese ucis, începu o încăierare în cursul căreia soldații au fost atacați cu pietre.

De data aceasta, lăncierii scoaseră sabia din teacă și respinseră mulțimea, în timp ce un regiment veni ca întărire pentru soldați.

La sfârșitul dimineții, consulii străini se adunaseră la colegul lor prusac pentru a hotărî ce conduită să urmeze. Palatul domnesc fusese degajat, însă în jurul Mitropoliei și al palatului Roznovanu separatiștii organizau rezistența. Strada fusese desfundată, iar bande înarmate cu pietre, bâte și săbii continuau să strige « Jos Unirea ! ». O doamnă cu crinolină, Eugenia Aslan, coborî din balconul Roznovenilor, îmbărbătîndu-i pe separatiști.

Detașamentul de cavalerie se opri, nehotărât, în fața mulțimii care ataca cu pietre, în timp ce din curtea palatului Roznovanu și

din clopotnița Mitropoliei se trăgeau focuri de armă. Ofițerii dădură ordin să se distrugă baricada ridicată de răsculați. Aceștia se refugiară atunci în Mitropolie, în anexele ei și în curtea palatului Roznovanu, a cărui poartă grea se închise în fața armatei. Rezistența călugărilor baricadați în interiorul Mitropoliei încetă după câteva incidente sângeroase provocate de luarea cu asalt a clopotniței. Boierii adunați în salonul cel mare al palatului Roznovanu au fost asediați la rândul lor. Prințul Moruzi, deghizat în vizitiu, reuși să fugă printr-o ieșire laterală și să treacă clandestin granița rusească, peste Prut. Un pluton de soldați, spărgând poarta palatului, se avântă pe scări. Pe palier le găsiră pe principesa Zoe Cantacuzino, fiica marii vistiernicese, și pe Eugenia Aslan, care, după ce protestară împotriva acestei « agresiuni nejustificate », le deschiseră ușile salonului.

Căpitanul Pillat, același care-l arestase pe Cuza în noaptea abdicării, procedă acum la arestarea Roznovenilor și a celor credincioși lor, ducându-i pe toți în fața ministrului de Război.

Bărbații au fost închiși la cartierul general al comandamentului militar, pe când cucoanele, în urma intervenției curtenitoare a generalului Golescu, au fost readuse acasă, marea vistiniceasă într-un landou, însoțită de primarul Iașului, celelalte doamne, într-un al doilea landou, escortat de un ofițer călare.

În acest timp, Teodor Boldur-Lățescu scăpa, rănit, din arest și se refugia peste granița austriacă, în Bucovina. La Iași, după ce armata procedase la arestarea altor câtorva suspecți, ordinea era complet restabilită. Cele patru ore de răscoală au costat trupa șaisprezece morți, iar populația orașului, peste o sută.

Mitropolitul fusese găsit, rănit, ascuns în pivnița unui cârciumar, îmbrăcat în « straie nepotrivite cu rangul său ». Autoritățile îl trimiseră pe profesorul Titu Maiorescu să-l scoată din adăpost. După ce îngenunche în fața capului Bisericii moldave, Maiorescu chemă o birjă și-l însoți pe mitropolit la spital.

Un alt trimis al guvernului, doctorul Davila, se duse în inspecție la Stânca, una dintre moșiile familiei Roznovanu situată lângă granița rusească, și află că niște căruțe venite din Basarabia și încărcate cu arme fuseseră ascunse acolo până la începutul răscoalei. Prințul Moruzi, scăpat de la Iași, poruncise să fie duse în grabă înapoi, dincolo de Prut[1].

[1] Marchizul de Moustier către Drouin de Lhuys, depeșă din 2 mai, în P. Henry, *op. cit.*, p. 30.

Ziarele din București nu-și ascundeau bucuria : « Complicitatea guvernului de la Sankt-Petersburg a fost limpede stabilită ; încercarea supusului rus Moruzi, cu fanarioții și lipovenii săi, și cu alți venetici, a arătat pe ce sprijin se poate bizui Rusia printre românii de la Iași ! »[1]

Afirmația provocă protestele comitetului polonez și ale comunităților armene și evreiești din Iași. Baronul Offenberg se plânse oficial împotriva atacurilor antirusești ale presei românești. La rândul său, cancelarul Gorceakov informa puterile europene că Rusia nu avea nimic de-a face cu incidentele de la Iași.

Guvernul român, care dorea să-și menajeze relațiile cu Rusia, se grăbi să liniștească autoritățile de la Sankt-Petersburg. Părăsit de toți, Nicolae Roznovanu aștepta în arest deschiderea procesului său de înaltă trădare, în timp ce unii magistrați moldoveni demisionau pentru a nu fi obligați să participe la judecată.

Din Bucovina, Teodor Boldur-Lățescu îi denunța pe miniștrii moldoveni « asasini ai patriei lor »[2]. Refugiat în Basarabia, Constantin Moruzi dădu în vileag acordul încheiat între el și primul-ministru Ion Ghica înainte de răsturnarea lui Cuza. În sfârșit, marea vistiernicească redactă un memoriu destinat puterilor europene și adresă ministrului francez al Afacerilor străine o scrisoare, pregătită, fără îndoială, înainte de răscoală și care începea astfel : « Unirea este o idee și un principiu de discordie pe care le datorăm unor inspirații străine. »[3]

Toată aventura separatistă luă însă sfârșit după sosirea lui Carol de Hohenzollern pe pământul românesc, când o amnistie completă le-a fost acordată separatiștilor. Nicolae Roznovanu a fost eliberat și Boldur-Lățescu s-a întors în Moldova.

Dar presa europeană nu se mulțumi cu aceasta și denunță inspirația rusească a aventurii separatiste de la Iași[4].

[1] Ziarul *Românul* din București, 6, 7, 17 aprilie 1866.

[2] T. Boldur-Lățescu, *Adivărul adivărat*, Cernăuți, 1866.

[3] Arhiva Ministerului Afacerilor Străine, Paris, *Mémoires et Documents*, Russie, 18, p. 16.

[4] « Nu înseamnă a calomnia Rusia dacă spunem că ea s-a implicat adânc în tulburările de la Iași », *Le Temps*, 17 aprilie 1866. « Tendințele separatiste erau provocate chiar de Rusia, ea le asmuțea și ea le plătea, astfel încât, dacă ar fi vrut să spună tot ce știau în această privință, ziarele rusești ar fi putut să prezică ziua și ora răscoalei de la Iași », *Le Mémorial Di-*

Le Journal des Débats din 18 aprilie se mira constatând că presa rusă « regretă cu fățărnicie tulburările din Principate, deși diplomația rusă organizase concomitent lovitura separatistă de la Iași ». *L'Indépendance belge* din 1 mai se bucura de eșecul tulburărilor « instigate în mod notoriu din afară, pregătite și susținute cu abilitate de aurul străin » și sublinia faptul că ele serviseră, de fapt, cauza Unirii, dovedind neputința partidei rusofile.

Începuturile noului regim

În cazul presei de la Sankt-Petersburg și Moscova, lucrurile se petreceau altfel. În ciuda dezmințirilor oficiale ale lui Gorceakov și ale consulului Rusiei la București, ziarele se dezlănțuiau împotriva guvernului român ca și înainte de răscoală. Tulburările de la Iași, « această anarhie fără sfârșit – scriau ele – dovedeau cât era de periculoasă pentru ordinea europeană menținerea Unirii ». A stărui în apărarea Unirii, afirma presa rusă, ar însemna ca Principatele să se adâncească « într-o revoluție permanentă care ar pune iar pe tapet Chestiunea orientală în toată dimensiunea ei amenințătoare »[1]. *Le*

plomatique [săptămânal de la Paris care reprezenta interesele austriece], 22 aprilie 1866. La Berlin, *Nationalzeitung* publica la 3 mai « Scrisorile moldovenești » ale lui Eduard Friedländer, care afirma : « Rusia anexase în 1812 o parte a Moldovei, Basarabia. Putem fi siguri că avea acum intenția să îmbrățișeze cu dragoste și restul Moldovei. În interesul civilizației, nu putem tolera această încălcare suplimentară a Rusiei asupra Occidentului. » La Londra, *Daily News* din 19 aprilie 1866 făcea o comparație între prognozele baronului Budberg și realizarea lor puțin timp după aceea din Moldova : « Să sperăm că baronul Budberg va renunța de-acum înainte să se facă purtătorul de cuvânt al dorințelor Moldovei. »

[1] « Dacă puterile se pronunță în favoarea independenței Principatelor, atunci Chestiunea orientală se va pune pe tapet în fața Europei în toată dimensiunea ei amenințătoare. Atunci vor cădea deodată clauzele Tratatului de la Paris, care tindeau să asigure inviolabilitatea Porții și echilibrul în Orient. Edificiul se va zgudui din temeliile sale, iar lumea politică se va găsi din nou în fața uneia dintre problemele cele mai alarmante ale epocii noastre. [...]. A înșela nenorocita populație a Moldovei și a Munteniei prin vise irealizabile ar fi nu numai o gravă greșeală politică, dar un act inuman în cel mai înalt grad. [...] Orice organizare trecătoare, ne-

Nord publica o serie de scrisori și articole scrise în vederea unei victorii a separatiștilor, dar modificate după evenimente. De exemplu, « un cetățean de la Iași » acuza Franța că întreținea anarhia în Principate pentru a le oferi Austriei.

Ziarele rusești exprimau iritarea autorităților de la Sankt-Petersburg. Gorceakov și Budberg consimțiseră la închiderea Conferinței de la Paris după cea de-a cincea întrunire a acesteia, de la 5 aprilie, atunci când se convinseseră – în mod eronat – că răscoala separatiștilor va reuși. Înfrângerea separatiștilor readuse Conferința la ordinea zilei și Budberg propuse a șasea întrunire pentru ziua de 24 aprilie. Scopul era acela de a cere încă o dată respingerea principiului domnitorului străin, organizarea unui plebiscit separat pentru munteni și a altuia pentru moldoveni, și aplicarea *ad litteram* a Convenției din 1858.

Dorind să evite o intervenție militară, reprezentanții francezi și englezi se eschivară, șovăielile Conferinței încurajând din nou guvernul român. Trecând peste textele oficiale și peste recomandările puterilor, el proclama la 1/13 mai voința sa definitivă de a-l așeza pe Carol de Hohenzollern în capul statului. La 10/22 mai, noul domnitor intra solemn în București.

Aflând aceasta, Gorceakov îl convocă pe însărcinatul cu afaceri otoman și îl înștiință că-i va cere Conferinței să accepte ca trupele turcești să ocupe Principatele[1].

Poarta era pregătită să se alăture proiectului rusesc. Ultimele evenimente din Principate avuseseră la Constantinopol efectul unui trăsnet. Ținând seama că armata era cu totul nepregătită și că tezaurul era gol, cei mai chibzuiți dintre conducătorii otomani înclinau în favoarea recunoașterii oficiale a lui Carol de Hohenzollern,

hotărâtă a situației ar întreține în aceste provincii o anarhie fără sfârșit ; revoluția ar deveni o stare normală și firească, și, până la urmă, ele ar pierde orice respect pentru autoritatea Conferinței. Atâta vreme cât experiența a dovedit tot răul unirii politice a Principatelor, Rusia a putut să consimtă la o experiență de acest fel ; însă acum, după evenimentele la care am fost martori, ar fi incompatibil cu demnitatea Rusiei și cu sentimentele ei de bunăvoință pentru Moldova și Muntenia, să persistăm în a dori să menținem ceea ce trebuie considerat de-acum înainte ca o tristă eroare. » *Le Nord* din 24 aprilie cerea aplicarea unor măsuri energice pentru a face să înceteze ilegalitatea și anarhia « instalate » de guvernul de la București.

[1] Fr. Revertera, *art. citat*, p. 134.

fie și cu riscul scăderii prestigiului sultanului în ochii populațiilor creștine ale imperiului. Cu toate acestea, în capitala turcă se contura o puternică tendință în favoarea unei intervenții armate în Principate. Aceasta ar fi avut avantajul de a prezenta Conferinței de la Paris faptul împlinit al ocupației militare împotriva faptului împlinit al instalării noului domnitor la București. În caz de rezistență a românilor, Turcia – după spusele unora dintre miniștrii de la Constantinopol – își asuma riscul de a compromite pacea în această parte a Europei și chiar de a pierde definitiv Principatele, dar ar fi încercat cel puțin « să nu lase să le fie subtilizate printr-o manevră fără precedent în analele diplomației ».

În cursul unei serbări date pe Bosfor în noaptea de 4 iunie de viceregele Egiptului în onoarea sultanului, acesta îl soma pe marele vizir Fuad Pașa să fixeze data trecerii Dunării a celor șase mii de soldați egipteni puși la dispoziție de vicerege în acest scop. Marele vizir încercă să-i explice sultanului că o astfel de intervenție ar fi fost cu totul inoportună, fiindcă ar fi dat imediat Rusiei un pretext să treacă Prutul cu cei cincisprezece mii de soldați staționați de-a lungul granitei moldovene. Expunerea acestei dileme și neputința de a acționa îl supărară pe sultan într-atât, încât îl destitui pe Fuad.[1]

La rândul ei, această destituire strică relațiile dintre sultan și viceregele Egiptului, ale cărui eforturi de a asigura transmiterea ereditară a tronului familiei sale fuseseră încununate de succes tocmai datorită bunelor servicii ale lui Fuad Pașa. Viceregele Egiptului interpretă destituirea marelui vizir ca pe un afront personal al sultanului, ca pe o manifestare a opoziției acestuia față de ambițiile dinastice ale vasalului său din Egipt.

În chiar ziua următoare, viceregele se duse în vizită nu la sultan, ci la vizirul căzut din funcție. Două zile mai târziu, el se întorcea la Cairo fără să mai aștepte ceremoniile ce urmau să aniverseze urcarea pe tron a sultanului și exprimându-și totodată regretul de a fi furnizat Porții trupe egiptene de intervenție. De-acum înainte, supunerea acestor trupe la ordinele sultanului se arăta problematică.

Și astfel, Rusia, aflată în imposibilitatea de a-și pune trupele în mișcare de una singură, se resemnă și renunță la propriile ei proiecte de intervenție[2]. Într-o depeșă din 31 mai, Gorceakov îi ordona lui

[1] « Nos lettres de Constantinople », în *Le Monde*, 30 mai și 14, 15, 22 iunie 1866.

[2] *L'Opinion nationale*, 14 iulie 1866.

Budberg să dizolve definitiv Conferința de la Paris, « această comedie ». Folosind expresii care lăsau să se vadă supărarea sa față de România, « stat de mâna a patra », Gorceakov pretindea că nu renunțase la planul său decât datorită insistențelor Angliei, care – spunea el – dorea să evite războiul pe Dunăre[1]. Patru zile mai târziu, generalul Ignatiev, ambasadorul la Constantinopol, primea ordin să se abțină de-acum încolo să dea sfaturi Porții, ceea ce nu-l împiedică și după aceea « să alerge mai departe din pașă în pașă » pentru a pleda necesitatea ocupării militare a Principatelor.

Oricum, la 25 iunie, după ce primise de la Gorceakov o notă invitând Anglia să se alăture Rusiei pentru menținerea păcii în Balcani, Budberg îi propuse lui Drouin de Lhuys încheierea oficială a Conferinței[2].

Presa britanică nu-și ascunse satisfacția la eșecul rusesc. « Atitudinea Rusiei față de Principate dovedește că nu este dispusă sau că nu e pregătită să înceapă un război ; după tot ce s-a întâmplat, această atitudine îi surprinde plăcut pe moldo-valahi. »[3]

În sfârșit, pentru a găsi o soluție la impasul în care se aflau relațiile româno-ruse, marchizul de Moustier, amabsadorul Franței la Constantinopol, lua parte personal[4] la redactarea *hatișerifului* prin care sultanul îl recunoștea pe Carol de Hohenzollern, menținând însă drepturile sale de suzeranitate asupra Principatelor[5].

[1] « Conferința a pronunțat excluderea oricărui principe străin ; răspunsul a fost plebiscitul prin care principele Carol de Hohenzollern era chemat la tronul României. Conferința a declarat că alegerea acestui principe era ilegală ; el a fost aclamat și a preluat puterea care i-a fost conferită. Era imposibil ca hotărârile Europei să fie batjocorite cu mai multă îndrăzneală. Față de aceste acte de cutezanță ale unui stat de mâna a patra, Conferința nu găsește altceva de făcut decât să se închine în fața faptelor împlinite și să lase revoluției grija de a desface însăși opera Conferinței. Noi nu putem să ne asociem unei asemenea comedii. Fără a mai vorbi de demnitatea noastră, ne vine greu să participăm, în privința a ceea ce se petrece în Principate, la aceeași nepăsare ca a celorlalte guverne. Noi suntem o putere limitrofă și avem acolo interese imediate » (Gorceakov către Budberg, depeșă din 31 mai 1866, *Le Nord*, decembrie 1867).

[2] W.E. Mosse, *op. cit.*, pp. 153-154.

[3] *The Times*, 31 mai 1866, p. 5.

[4] *Le Monde*, 22 iulie 1866.

[5] Scepticismul lui Fuad Pașa față de soarta pe care Rusia avea de gând să le-o rezerve statelor vasale ale Porții se va exprima în 1867, în cursul

Încă de la începutul lunii iulie, Poarta se confrunta cu complicații mult mai importante decât cele cărora li se pusese capăt în Principate : insurecția grecilor din Creta, a cărei extindere îl obliga pe sultan să retragă în grabă soldații egipteni eșalonați de-a lungul Dunării pentru a-i folosi la combaterea cretanilor[1].

Ignatiev, văzând că Rusia era astfel lipsită de orice pretext de ingerință în treburile românești, acuză Franța că ar fi ajutat la izbucnirea revoltei în Creta pentru a deturna atenția Turciei de la Principate. Într-adevăr, unii comentatori politici de la Paris salutaseră această insurecție, calificând-o drept ajutor indirect la consolidarea statului român[2] ; de fapt, nu Franța, ci însuși Ignatiev contribuise mai mult ca oricine la răscoala din Creta[3]. Ea se producea însă într-un moment nefavorabil pentru interesele rusești : victoria foarte rapidă a Prusiei, după șase săptămâni de război împotriva Austriei, nu-i lăsase lui Ignatiev timpul necesar pentru a organiza în Bosnia răscoala antiotomană prevăzută în caz de înfrângere a armatei austriece[4].

În ciuda eforturilor noului guvern român, menite unei concilieri cu Rusia, îndeosebi prin transmiterea la Sankt-Petersburg a unei misiuni însărcinate să reglementeze chestiunile religioase, politica rusească avea să mențină o atitudine dușmănoasă față de Carol de Hohenzollern. Tăcerea diplomaților ei în această privință era compensată de comentariile ostile ale ziarelor de obediență rusească denunțând « auspiciile sumbre sub care începe această a doua experiență unionistă, organizată contrar dorințelor și intereselor reale ale țării de către o adunătură de revoluționari ambițioși care exploatează intrigile din afară »[5].

unei convorbiri cu Ignatiev : « Oare Serbia și România cred în mod serios că ar putea trăi o viață politică cu totul distinctă ? Contest în mod absolut acest lucru. Semănând cu doi sateliți, ele gravitează în jurul nostru. Dacă și-ar părăsi orbita, ele riscă să fie atrase de un alt corp politic, mai compact și mai puternic, care le-ar absorbi fără greș » (N. Ignatiev, *art. citat*, p. 67).

[1] *L'Indépendance belge*, 16, 25, 30 iulie 1866.

[2] Saint-Marc Girardin, *Le Journal des Débats*, 30 mai 1867.

[3] Ediția din 1869 a *Cărții Albastre Elene* publica textul mai multor conversații ale generalului Ignatiev cu diplomați de la Constantinopol, care nu lăsau nici o îndoială asupra rolului pe care-l jucase generalul la începutul insurecției cretane.

[4] N.P. Ignatiev, *op. cit.*, p. 67.

[5] *Le Nord*, 15 iunie 1866.

Pentru autoritățile de la Sankt-Petersburg, religia catolică și originea germană a noului domnitor erau tot atâtea argumente pentru a demonstra că nu era compatibil cu tradițiile poporului român[1]. Însă victoria prusacă asupra Austriei și prestigiul care se revărsase din acest motiv asupra familiei de Hohenzollern nu permiseră guvernului de la Sankt-Petersburg să persevereze în ignorarea dispreţuitoare a noului principe al României[2]. Mai mult, dat fiind că domnitorul Carol se dusese în noiembrie la Constantinopol pentru a primi învestitura sultanului, Rusia nu mai putea să mizeze în continuare pe degradarea relațiilor dintre Poartă și România[3]. La 10 aprilie 1867, baronul Offenberg, rămas ultimul dintre reprezentanții marilor puteri care să exprime recunoașterea diplomatică a noului șef de stat al Principatelor Unite, venea să-i prezinte scrisorile de acreditare.

Dacă ne oprim acum asupra cauzelor precumpănitoare în eșecul acestui trist episod al relațiilor ruso-române, prima este, fără îndoială, slăbiciunea de moment a Imperiului Rus. Dacă ar fi avut mână liberă, țarul nu ar fi ezitat să-și trimită armata în ajutorul micului grup de separatiști moldoveni, după ce i-ar fi pus în prealabil să redacteze o oarecare cerere de ajutor.

Curajul și iscusința Guvernului provizoriu de la București nu i-ar fi fost de mare folos în cazul unei noi ocupații rusești care, de data aceasta, ar fi zădărnicit pentru multă vreme desăvârșirea unității statale românești. Evenimentele care au urmat aveau să dovedească faptul că oamenii politici români, după ce au profitat din plin de conjunctura europeană de după înfrângerea rusească din 1856, au avut inspirația, după 1867, de a trece sub tăcere eșecul uneltirilor rusești și chiar de a-i da Rusiei unele satisfacții de politică externă. Prima dintre acestea a fost aceea de a sprijini ajutorul secret acordat de Rusia comitetelor naționaliste bulgare care combăteau dominația otomană.

Text publicat în limba franceză sub titlul « La Russie et la désunion des Principautés Roumaines », în *Cahiers du monde russe et soviétique*, vol. XII, Paris, Sorbonne, 1971, pp. 247-285

[1] *Ibidem*, 10 iunie 1866.

[2] Bătălia de la Sadowa a avut loc la 8 iulie 1866.

[3] « Nouvelles de Russie », în *L'Indépendance belge*, 19 noiembrie 1866.

Junimea - societate secretă

Un episod înregistrat în însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu lasă să se înțeleagă că marele critic fusese în tinerețe francmason. Arhivele Marelui Orient al Franței, deschise de curând publicului, aduc în această privință o sumedenie de precizări pline de interes[1].

La 1860, loja Sincère Amitié, care funcționa la Paris, 374 Faubourg Saint-Denis, se distingea printr-un pronunțat caracter internațional[2]. Pe lângă diferiți meseriași și funcționari, loja număra printre membrii ei : pe ambasadorul Persiei, împreună cu tot personalul său ; pe Christian-Friederich Hennig, profesor la școala militară din Berlin ; pe Karl Dolz, directorul Mesageriilor Confederației Germane ; pe istoricul francez Henri-Auguste Mathieu ; pe ducele domnitor Ernest al II-lea de Saxa-Coburg-Gotha[3] ; pe studentul în drept Charles-Jules de Cullant și (de la 1857) pe alți doi studenți în drept, Jean Ventura (născut la Botoșani, la 4 iunie 1836) și Jean Diamandy (născut la Bârlad, la 1 ianuarie 1835), precum și pe medicul George Sachellarie (născut la Iași, la 11 martie 1832). Acești trei moldoveni recrutau la 1860 alți « frați » compatrioți : Vasile Agapi, student la medicină (născut la Iași, la 13 februarie 1831), Anton Naum, student la drept (născut la Iași, la 17 ianuarie 1829), precum și trei personalități care au jucat un rol de prim-plan în istoria României

[1] Arhiva Marelui Orient al Franței, confiscată în 1940 de trupele hitleriste și recuperată de francezi în 1945, poate fi consultată la Biblioteca Națională din Paris.

[2] Biblioteca Națională (a Franței), f[ond] m[açonnique] 601, loge La Sincère Amitié de Paris.

[3] Carl Bröcker, *Die Freimaurerlogen Deutschlands von 1737 bis 1893*, Berlin, 1894, p. 104. Ernest al II-lea de Saxa-Coburg declarase la 1857 : « Datoriile unui suveran sunt acelea ale unui mason. Lojile sunt deasupra Bisericii. Suveranii sunt francmasoni prin naștere. »

moderne : Petru Mavrogheni, pe atunci vicepreședintele Adunării Legislative de la Iași, Anastasie Panu, membru al aceleiași Adunări, și Dimitrie Sturdza, viitorul om politic liberal. La 1862, Dimitrie Sturdza îi prezenta lojii pariziene pe doi dintre cumnații săi : prințul George Sutzu, mare proprietar, și Dimitrie Balș, de asemenea mare proprietar[1].

În același an 1862, loja Sincère Amitié cădea pradă unor disensiuni provocate de certuri doctrinare. Un grup disident, compus din optsprezece « frați », printre care toți moldovenii, o părăsi spre a pune temelia unei alte loji, denumită L'Amitié Parfaite și urmând ceremonialul ritului de Memfis. Noua lojă era condusă de J.Th. Silbermann, învățat alsacian, fizician, geograf, custode al colecțiilor Conservatorului Imperial de Arte și Meserii și inventatorul procedeului de aplicare a galvanoplastiei la reproducerea medaliilor[2]. Ca numismat, Silbermann se împrietenise cu Dimitrie Sturdza, numismat și el. Loja L'Amitié Parfaite fu inaugurată la 18 februarie 1862 de Marele Maestru al Marelui Orient, mareșalul Magnan. Un an mai târziu, printre noii frați admiși se numără și prințul Alexandru Sutzu, născut la București, la 30 august 1830, mare proprietar, domiciliat la Paris, 71 rue Raynouard. La 1864, Alexandru Sutzu rămăsese singurul român prezent la întrunirile lojei L'Amitié Parfaite. Ceilalți se întorseseră în țară, fie că-și isprăviseră studiile, fie că fuseseră chemați de răspunderile lor politice. Ei păstraseră totuși legăturile cu Marele Orient și contribuiau la extinderea rețelei masonice din România. Astfel, la sfârșitul anului 1865, Petru Mavrogheni și Iorgu Sutzu se aflau la Iași, unde, împreună cu Vasile Pogor, președintele Curții de Apel, și cu Titu Maiorescu, rectorul Univer-

[1] Ventura și Diamandy locuiau pe rue de l'Ouest la numărul 22, acolo unde, cu douăzeci de ani mai înainte, locuiseră alți doi tineri francmasoni români : Dumitru Brătianu și C.A. Rosetti.

Prințul George Sutzu, care a jucat un rol însemnat în istoria secretă a Junimii, era cunoscut la Iași sub numele de « beizadea Iorgu Sutzu ». Se născuse la Constantinopol în 1817, ca fiu al domnitorului Mihail Sutzu și al domniței Roxana Caragea. Avea să moară la moșia sa Sasca, de lângă Fălticeni, în 1875. Dintr-un necrolog sumar publicat de *Curierul* la 28 septembrie 1875 se poate afla doar că el ținea o herghelie de cai arabi și englezești, că a introdus la Iași cursele de cai și că a fost organizatorul Jockey-Club-ului din fosta capitală a Moldovei.

[2] Biblioteca Națională, f. m. 114, loge L'Amitié Parfaite de Paris.

sității, înființau loja L'Étoile de Roumanie.[1] Dacă ținem seama de faptul că, în același timp, Pogor și Maiorescu puneau bazele societății literare Junimea, se naște o întrebare privind adevărata natură a Juniniii. Fost-a aceasta o creație masonică sau, dimpotrivă, răsărit-a Steaua României din discuțiile unui cenaclu de oameni culți, interesați, printre alte curiozități ale spiritului omenesc, de misterele ezoterismului ?

Un prim răspuns se poate găsi examinând compoziția noii loji ieșene. Spre a scoate în evidență criteriile care au prezidat la constituirea ei, nu vom reproduce întocmai lista membrilor, aflată la secția de manuscrise a Bibliotecii Naționale din Paris, ci îi vom grupa pe acești membri în funcție de apartenența lor socială. Celelalte indicații vor fi respectate : funcția sau profesia noilor inițiați, ordinea în care au fost admiși, data și locul lor de naștere[2]. Numele masonilor care erau totodată membri marcanți ai Juniniii au fost subliniate de noi (în italice). Precizările dintre paranteze ne aparțin.

BOIERIMEA

George Sutzu, membru fondator « venerabil » al lojii ; *Petru Mavrogheni*, membru fondator.

Inițiați la 1866 :

Vasile Pogor, președintele Curții de Apel, n. Iași, 15 aug. 1831 ; Constantin Sutzu, ex-ministru, n. Iași, 10 iun. 1820 ; Alexandru Balș, mare proprietar, n. Iași, 5 oct. 1838 ; *Constantin Cazimir*, avocat,

[1] *Ibidem*, f. m. 862, loge L'Étoile de Roumanie de Iassy.

[2] Limita dintre mica boierime cu idei liberale, antinobiliare, și « ciocoii noi » cu pretenții boierești este greu de stabilit. Selecția arbitrară făcută aici între boieri și celelalte categorii este totuși justificată de exemplul istoricilor literari care s-au ocupat de Junimea. George Călinescu vorbește în *Istoria literaturii române*... de opera Juniniii, care a fost « chemarea la creație a țăranilor de către aristocrați ». Z. Ornea vorbește despre moșierime (« Junimismul nu s-a deosebit de ceea ce se numește moșierimea liberală »). După părerea noastră, termenul de « aristocrație », occidentalizant, nu reflectă în mod fericit starea socială, orientală, din Principatele Dunărene. Pe de altă parte, termenul de « moșierime », potrivit economiei politice care studiază relațiile de producție, nu se poate aplica în istoria ideilor, unde nuanțele își au importanța lor. Mulți mari boieri de la Junimea nu mai erau moșieri pentru că scăpătaseră. Iacob Negruzzi, P.P. Carp erau moșieri. Ce-i deosebește atunci de Dinu Păturică ?

n. Iași, 12 iul. 1827 ; George Cimara, avocat, n. insula Kephalonia, 15 mai 1834 ; Emanoil Argyropoulo (fiul domniței Ralu Caragea), n. Pisa, Italia, 13 aug. 1819 ; Dimitrie Cozadini, proprietar, n. Chișinău, 12 oct. 1824 ; Dimitrie Rosetti (Solescu), n. Iași, 16 oct. 1830 ; George Assaki, rentier (scriitorul), n. ... ; Alexandru Scorțescu, rentier, n. Iași, 8 noi. 1828 ; Grigore Cozadini, prefect de Suceava, n. 18 mar. 1828 ; Matei Gane, proprietar, judecător, n. Fălticeni, 22 dec. 1841 ; Dimitrie Morțun, rentier, primar de Fălticeni, n. Fălticeni, 23 oct. 1829 ; Vasile Cantacuzino, rentier, n. Iași, 25 iun. 1816.

Inițiați la 1867 :

Nicolae Sutzu, rentier n. Iași, 15 aug. 1840 ; Alexandru Ventura, ex-prefect, n. Botoșani, 11 mai 1840 ; Nicolae Cantacuzino, ex-prefect, n. Iași, 11 mai 1828 ; *Leon Negruzzi*, procuror, n. Iași, 7 oct. 1840 ; *Nicolae Gane*, judecător, n. Fălticeni, 1 feb. 1838 ; *Grigore Sturdza*, general, n. Iași, 11 mai 1831 ; Nicolae Mavrocordat, general, n. Iași, 14 oct. 1812 ; Alexandru Mavrocordat, colonel, n. Iași, 19 iul. 1819 ; Constantin Sturdza (Șcheianu), rentier, n. Iași, 15 apr. 1799 ; *Teodor Rosetti* (Solescu), ex-prefect, n. Iași, 6 mai 1837 ; Paul Șubin, proprietar, n. în Rusia, 10 iun. 1835 ; *Iacob Negruzzi*, doctor în drept, « mare expert » al lojii, n. Iași, 31 dec. 1841 ; Petre Palladi, judecător, n. Iași, 1825 ; *George Racoviță*, avocat, n. Vaslui, 5 noi. 1838 ; George Exarhu, mare proprietar, n. Iași, 20 dec. 1841 ; *Mihai Korne*, avocat, n. Iași, 17 oct. 1844.

Inițiați la 1868 :

George Beldiman, proprietar, n. Iași, 20 dec. 1841 ; *Petre Carp*, proprietar, n. Iași, 29 iunie 1837 ; Lascăr Iamandi, proprietar, n. Botoșani, 8 mai 1827 ; Scarlat Mavrogheni, proprietar, n. Bârlad ... ; Alexandru Sutzu, proprietar, n. Iași, 27 mar. 1837 ; *C.N. Callimaki-Catargi*, proprietar, n. Iași, 24 mar. 1830 ; *Teodor Aslan*, avocat, n. 9 iul. 1837 ; Eugen Voinescu, proprietar.

Inițiat la 1869 :

Jean Ventura, proprietar, n. Iași, 15 mar. 1835.

MILITARI ÎN ACTIVITATE

Inițiați la 1866 :

Nicolae Mavriki, colonel, n. Botoșani, 19 ian. 1831 ; Lascăr Lupu, comandant, n. Focșani, 28 oct. 1820 ; Ioan Cornescu, colonel, n. București, 6 ian. 1824 ; Constantin Alexandrescu, căpitan

de lăncieri, n. Tecuci, 15 feb. 1839 ; Nicolae Grădișteanu, căpitan de lăncieri, n. București, 18 sep. 1837.

Inițiați la 1868 :

Constantin Carp, « militar », n. Iași, 17 iul. 1835 ; Teodor Galiță, maior, n. Iași, 2 mai 1834.

Ce concluzii se pot trage din citirea acestei liste ? În primul rând, aparenta concesie făcută egalitarismului burghez al masoneriei prin renunțarea la folosirea titlurilor nobiliare. A fi boier nu era lucru democratic ; a te numi « rentier » însă era cât se poate de onorabil. Marele număr de reprezentanți ai marii boierimi moldovene, fanariote și chiar muntene (Cornescu, Grădișteanu) arată că loja de la Iași avea un caracter boieresc bine definit. Mulți dintre noii masoni erau frați, veri primari, cumnați, dar nu această trăsătură familială a stat la baza constituirii lojii de către beizadeaua Iorgu Sutzu și Petru Mavrogheni. Primul a avut în vedere concepții mai ales masonice ; cel de-al doilea, dimpotrivă, ca om politic, nu lua în considerare decât aspectul politic al organizației pe care o introducea la Iași. De aceea s-a operat o selecție foarte atentă la admiterea de noi « frați ». Rudele legate de partidul liberal nu au fost primite și absența lui Dimitrie Sturdza este, în acest sens, grăitoare.

Interesantă la Steaua României este prezența unor personaje care făcuseră parte din anturajul imediat al lui Alexandru Ioan Cuza : colonelul Mavriki, doi dintre frații doamnei Elena Cuza (născută Rosetti-Solescu), Dimitrie Cozadini, văr primar și om de încredere al fostului domnitor. Marea boierime de la Iași făcea front comun cu partizanii apropiați ai lui Cuza împotriva grupului politic a cărui conspirație îl răsturnase pe domnitor.

Lipsa oricărui militar cunoscut ilustrează faptul că armata, în noaptea loviturii de stat, fusese de partea conjuraților, iar nu alături de domnitor. E drept, doi din membrii noii loji se intitulau generali, dar aceasta înseamnă doar că unul fusese general otoman, iar celălalt hatman, pe vremuri, al oastei moldovene. Nici unul, nici celălalt nu mai juca vreun rol în treburile militare ale statului român. Se mai poate observa că personalitățile conservatoare folosiseră și alt criteriu de selecție : dintre rudele și prietenii lor, ele nu-i admiseseră decât pe aceia care arătaseră interes pentru manifestările culturale ale vremii ; iar dintre aceștia, îi ținuseră la distanță pe partizanii Rusiei absolutiste, dușmana francmasoneriei și a oricărei forme de gândire alta decât cea dictată de stăpânire.

În ceea ce-i privește pe intelectualii ieșeni, Steaua României apare iarăși ca o grupare de opoziție, și anume de opoziție față de grupul dirijat de Simion Bărnuțiu. Profesorii și preoții care compuneau acest grup duceau atunci o violentă campanie naționalistă, foarte populară, întocmită – spunea Iacob Negruzzi – din « deșerte declamații întru lauda nemărginită a ginții latine ». Intrat în conflict cu Maiorescu și cu junimiștii încă înainte de apariția *Convorbirilor literare*, grupul Bărnuțiu îi acuza pe adversarii săi că nutresc ura ginții latine, că sunt cosmopoliți, că vor să germanizeze țările române și că vând țara evreilor[1]. Campania de propagandă era privită cu dispreț, dar și cu neliniște de consulii străini de la Iași. Considerați de membrii grupului Bărnuțiu principali sprijinitori ai străinismului deznaționalizator, consulii străini se plângeau de lipsa de bună cuviință cu care erau întâmpinați la serbările religioase sau școlare. « E o campanie șovină, o adevărată cruciadă care vrea să scape țara de străini [...] », scrie consulul francez, indignat de discursurile ce tindeau, după el, să ridice la rang de dogmă un sistem de intoleranță într-o țară al cărei cler fusese până atunci deosebit de tolerant. Consulul francez îi definea astfel pe membrii grupului Bărnuțiu, din care va lua naștere mai târziu cunoscuta « fracțiune independentă » de la Iași : « mâncători de evrei, oameni oarecare, fără adevărate capacități, fără avere, la fel de invidioși pe cât sunt de neputincioși [...], dușmani nu numai ai evreilor, ci ai tuturor străinilor, porniți împotriva oricărei superiorități sociale, ei sunt primii inamici ai regimului pe care Occidentul l-a creat pe Dunăre »[2], într-un cuvânt : xenofobi invidioși. Consulul adăuga că principalii vizați erau medicii, funcționarii de la telegraf (în mare parte nemți, francezi sau polonezi) și, mai ales, magistrații greci și negustorii evrei. După cum se poate vedea în lista ce urmează, aceste categorii sunt toate bine reprezentate la Steaua României. Loja masonică apare astfel ca un refugiu, ca un organism de apărare, în care intelectualii de origine străină, provenind în bună parte de la Societatea de Medici și Naturaliști din Iași, făceau bloc cu boierimea conservatoare și cu negustorii evrei din fosta capitală.

[1] Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea* (cap. « Prieteni și dușmani »), Cartea Românească, București, 1939, p. 239.

[2] Ministère des Affaires Étrangères, Paris, Corresp. Polit., rapports des consuls, Iassy, 10 janvier 1868.

INTELECTUALI

Membri fondatori la 1865 :

Adolf Hennigh, proprietar (librar), membru al lojei Drei Weltkugeln din Berlin, n. Berlin, 15 mar. 1805 ; Gustav Otremba, dr. în medicină, n. Cracovia, 29 mar. 1833 ; Ioan Holban, avocat, director al Spitalelor (Eforiei Sf. Spiridon), n. Iași, 29 dec. 1829.

Inițiați la 1866 :

Tit-Liviu Maiorescu, rector al Universității, n. Craiova, 27 feb. 1840 ; Louis Castaing, cancelar al consulatului francez, n. în Polonia, 7 sep. 1821 ; Charles Tissot, consul al Franței la Iași, n. Paris, 29 aug. 1828 (apoi membru al Institutului Franței, ambasador la Constantinopol și Londra) ; Emanoil Filipescu, avocat, n. Moinești, 15 aug. 1819 ; George Miller (fiu al unui negustor austriac din Bucovina), avocat, n. Iași, 20 oct. 1834.

Inițiați la 1867 :

Emil Max, dr. în medicină, n. Rszeszow (Polonia), 12 mai 1834 : Louis Jourdan, profesor, n. Eauborne (Elveția), 11 noi. 1804 ; Ludovic Russ, dr. în medicină, n. Pfaffenschlag (Germania), 16 aug. 1816 ; Charles Kugler, arhitect (austriac), n. București, 1 ian. 1814 ; Ioan Ianov, președintele tribunalului, n. Iași, 24 iun. 1836 ; Charles Cazabon, chirurg dentist, n. Toulouse, 4 noi. 1826 ; Dimitrie Zissy, medic, n. Macedonia, 15 oct. 1813 ; Alexandru Degré (francez), procuror la Curtea de Apel, n. Iași, 10 mai 1839 ; Victor Foulquier, directorul biroului telegrafic, n. în Galiția, 26 dec. 1827 ; Scarlat Capșa, amploaiat, n. Iași, 8 apr. 1838 ; *Julius Lewandowsky*, amploaiat, n. Cernăuți, 5 dec. 1831 ; Vasile Ionescu, amploaiat, n. Iași, 20 ian. 1845 ; Ioan Bogdan, « privatier » (casierul Băncii Moldovei), n. Iași, 16 mar. 1833 ; Constantin Corbu, proprietar, n. Iași, 18 feb. 1834 ; Anghel Vally, amploaiat, n. Bacău, 1843 ; Alexandru Livaditi (fiul pictorului, italian), amploaiat, n. Iași, 24 iun. 1840.

Inițiați la 1868 :

Nicolae Culianu (fiul unui negustor grec, Guliano), profesor, n. Iași, 29 aug. 1834 ; *Nicolae Mandrea*, profesor, n. ... ; Tobias Klauber, dr. în medicină, n. Praga, 15 noi. 1836 ; Jean Guénault, amploaiat, n. Iași, 28 ian. 1838 ; Teophil Steiner, doctor în științe, n. Kronstadt (Brașov), 14 sep. 1823 ; Andreas Iasinsky, farmacist, n. Huși, 1 ian. 1840 ; Anton Lochmann, farmacist, n. Iași, 1 apr. 1826 ; Francisc Caudella, profesor (italian) de muzică, n. Viena, 4 mai 1812 ; *Eduard Caudella*, profesor, n. Iași, 21 aug. 1840 ; *Ioan Melic*,

profesor, n. București, 21 aug. 1840 ; Bernhard Taussig, dr. în medicină, n. Praga, 21 dec. 1835 ; *Lascăr Ciurea*, judecător, n. Iași, 1 ian. 1835.

Inițiat la 1869 :

Emanoil Cristodulo, magistrat, n. Focșani, 18 iul. 1838.

BANCHERI ȘI COMERCIANȚI

Joseph-Charles Gally, membru fondator, comerciant, n. Toulouse, 28 oct. 1813.

Inițiat la 1865 :

Alexandre Fournel, comerciant, n. Neubourg, 25 dec. 1819.

Inițiați la 1867 :

Jacques Kauffmann, comerciant, n. Iași, 7 oct. 1838 ; Salomon Goldbaum, bancher, n. Lemberg (Galiția), 27 dec. 1836 ; Jonas Byk, bancher, n. Brody (Galiția).

Inițiați la 1868 :

Karl Walter, comerciant, n. Heidelberg, 9 noi. 1830 ; Leon Daniel, bancher, n. Iași, 8 iul. 1833.

Inițiați la 1869 :

Ernest Gérardin, comerciant, n. Fauquemberge ... ; Herman Rosenblum, comerciant, n. Tysmenitz (Galiția), 9 feb. 1829.

Steaua României, astfel constituită, se prezenta ca o replică fidelă a lojilor ce funcționau în apusul Europei cu un veac mai înainte. Într-adevăr, la vremea apariției ei – către mijlocul secolului al XVIII-lea în marile orașe de provincie ale Franței sau în micile capitale italiene sau germane –, francmasoneria fusese un factor de introducere a ideilor noi. Lojile cuprindeau pe atunci doar reprezentanți ai claselor avute, aristocrați sau burghezi cosmopoliți. La Roma exista pe la 1750 o *Roman Lodge*, în care nu erau admise decât persoane ce cunoșteau limba engleză. La Florența, la Parma, lojile masonice din Settecento erau un fel de mici academii rezervate nobilităților locale, cercuri de discuție liberă, dar nu și publică, dominate de elita cultivată a clasei suprapuse[1].

Această elită, atrasă de noile idei apărute în Franța sau în Anglia, trebuia în același timp să se ferească de supravegherea Bisericii Catolice și a guvernelor absolutiste, pentru care filosofia modernă con-

[1] Renato Soriga, *Settecento massonizzante*, Tip. Cooperativa, Pavia, 1920.

stituia, pe bună dreptate, un ferment revoluționar. Masoneria trebuia deci să apară ca pusă sub garanția respectabilă și liniștitoare a elitei, a distincției sociale. La Toulouse, această garanție era însăși condiția pentru a fi admis în loja acestui oraș, închisă celor care nu ocupau « o poziție distinsă în societatea civilă »[1]. Tendința de segregare este evidentă în toate aceste grupări masonice ascunse sub denumirea de « cenacluri » literare, « academii » de provincie sau « muzee » ale erudiților. Ele erau expresia unei tendințe reformiste în virtutea căreia partea « gânditoare » a clasei dominante își afirma rolul de îndrumător cultural al națiunii. Noua elită, bazată pe avere și cultură, trebuia să ia locul clasei ale cărei privilegii se justificau doar prin naștere.[2]

Grupare de opoziție politică, ascunsă sub aparențele masonice ale unui cerc cultural, Steaua României fusese concepută de marii boieri din Iași ca un cenaclu mai mult sau mai puțin secret, destinat convorbirilor politice cu somitățile locale ale burgheziei bogate, cu intelectualii de vază și cu câțiva funcționari mai subțiri, atrași de perspectiva frecventării unui cerc din care altfel ar fi fost excluși.

Aspectul public al acestei asociații era eminamente boieresc, după cum reiese din compoziția comitetului noului ziar « politic, literar și comercial », scos de gruparea conservatoare de la Iași în toamna anului 1866, sub titlul *Constituțiunea*. Din comitetul de redacție făceau parte aproape toți membrii prezenți sau viitori al lojii masonice : Iordache Beldiman (fost vornic, al cărui fiu George, masonul, era ginerele lui Petru Mavrogheni), Costache Negruzzi (scriitorul), Vasile Pogor, Constantin N. Sutzu, beizadea Grigore Sturdza, Constantin Sturdza Scheianu, Dimitrie Cozadini, Al.C. Mavrocordat, Alexandru Balș, Nicolae Alcaz, C. Cerchez-Cristodulo, Lascăr Ciurea, Iacob Negruzzi, Gheorghe Racoviță, Leon Negruzzi, Mihai Korne, Anton Lochman, Titu Maiorescu, avocatul Gheorghe Mârzescu, boierul fălticenean Văsescu și, în sfârșit, Anghel Vally, ca girant.

Ziarul politic, literar și comercial *Constituțiunea* își schimbă titlul la începutul anului următor, pentru a apărea sub numele de *Gazeta*

[1] Daniel Ligou, « La franc-maçonnerie française au XVIIIe siècle », în *L'Information historique*, 1964, nr. 3, pp. 98-110.

[2] Albert Soboul, « La Franc-maçonnerie et la Révolution française », *Annales historiques de la Révolution française*, 1969 ; Jean Servier, « Utopie et franc-maçonnerie », în *Annales historiques de la Révolution française*, 1969, nr. 167, iul.-sep., p. 376 *passim*, p. 411 *passim*.

de Iassi. Interesantă este menţiunea făcută de *Constituţiunea* asupra locului unde se ţineau întrunirile boierilor care îi asigurau apariţia : salonul casei Alexandru Balş. Cum acelaşi nume figura în capul listei masonice, nu credem să greşim scriind că în aceeaşi casă Balş (azi Conservatorul de muzică) s-a constituit şi Steaua României.

Gazeta de Iassi conţine prima polemică dusă de juniniştii împotriva lui B.P. Hasdeu, sub forma unei lecţii de aristocraţie ţinută de Petre Carp : « A vorbi de pergamentele sale este o deprindere de parvenit. » *Gazeta de Iassi* dispăru la 10 decembrie 1867, puţin după apariţia *Convorbirilor literare*, pentru a reapărea după trei ani, la 1871, sub titlul de *Gazeta naţională*, iarăşi un ziar politic. Toată această activitate nu-i impiedică pe junimişti să susţină că grupul lor nu avea caracter politic ; acelaşi lucru îl afirmau toţi iniţiaţii Stelei României. De ce această insistenţă ?

Caracterul discret, conservator şi « apolitic » al lojii de la Iaşi nu era întâmplător. La Paris, sub supravegherea guvernului, Marele Orient şi masoneria de rit scoţian nu pierdeau nici o ocazie de a pretinde că nu se ocupau de politică, ci doar de filantropie, de literatură şi de serbări cu totul inofensive. Singura propagandă autorizată de Napoleon al III-lea a fost cea religioasă împotriva iezuitismului. Masoneria se aruncă pătimaş în lupta pentru libertatea de conştiinţă, împotriva anumitor şcoli confesionale catolice. Mişcarea luase amploare şi încăpu pe mâinile partidelor politice interesate să slăbească puterea Bisericii Catolice. Începută sub steagul raţionalismului, continuată sub lozinca luptei contra dominaţiei temporale a Papei, mişcarea anticlericală ajunsese pe la 1860 la violente manifestaţii anticatolice, uneori chiar anticreştine. Unele loji masonice din Franţa şi Italia au jucat cu această ocazie un rol de căpetenie.

Pe de altă parte, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se situează începuturile mişcării naţionale a comunităţilor evreieşti răspândite prin Europa pentru câştigarea de drepturi civile şi politice. Aceasta se desfăşura, din motive lesne de înţeles, în condiţii foarte diferite de lupta dusă de alte naţiuni. Francmasoneria – organizaţie ocultă, ramificată în lumea întreagă, pusă sub semnul toleranţei naţionale şi religioase – deveni unul dintre obiectivele de căpetenie în eforturile de penetrare ale comunităţii israelite[1].

[1] Jacob Katz, *Jews and Freemasons in Europe 1723-1929*, Harvard University Press, 1970.

Numărul evreilor din lojile masonice va crește considerabil, prezența lor fiind înfățișată ca o garanție de umanism și toleranță ; mai mult, în virtutea unei teorii recente a evreilor amestecați în luptele revoluționare, națiunea evreiască, cea mai oropsită dintre națiuni, era asimilată cu proletariatul mondial, cea mai oropsită, și deci cea mai revoluționară, dintre clasele sociale. Adevărata democrație nu putea fi deci concepută în afara unui program politic ce menționa drepturile comunităților israelite dintr-o țară sau alta.

Un grup de personalități din capitala Franței, printre care Adolphe-Isaac Crémieux, avocat celebru și fost ministru al Justiției în guvernul de la 1848, întemeiase la 1860 Alianța Israelită Universală. Această organizație, internațională în toată puterea cuvântului, era sortită unui viitor plin de realizări. Primul articol din statutele ei prevedea ca Alianța să lucreze peste tot pentru emanciparea și progresul moral al israeliților.

În ianuarie 1863 lua ființă la București Societatea de Cultură Israelită, prezidată de doctorul Barasch, autor, printre alte lucrări, al unei broșuri tipărite în 1861 la Paris : *L'Émancipation israélite en Roumanie*. Societatea primi o scrisoare de încurajare din partea lui Baligot de Beyne, secretarul domnitorului, iar doamna Elena Cuza asistă la prima serbare dată de noua asociație[1].

Avântul dat mișcării de emancipare a evreilor români se datora în mare măsură lui Baligot de Beyne, secretarul francez al lui Cuza. Baligot trăise o vreme la Constantinopol, unde se aflase în strânsă legătură cu marele bancher evreu Camondo, viitor demnitar al Alianței Israelite și Venerabil al lojii masonice instalată de Marele Orient în capitala otomană.

Iată cum vedea noua mișcare un evreu din București, Flügel, care-i scria lui Crémieux în vara anului 1864 : « Soarele civilizației moderne nu ar putea pătrunde în imensele regiuni ale Orientului fără să fi luminat și încălzit mai întâi nuca Românie. De aceea Alianța Israelită Universală, a cărei nobilă misiune este progresul civil și politic al iudaismului oriental, trebuie să-și înceapă eforturile eliberatoare cu această țară ; căci, odată ce compatrioții mei vor deveni adepții progresului, ei vor contribui cu toată puterea la progresul fraților lor din Polonia și Turcia, vecinii lor [ai celor din România]. » Cu alte cuvinte, dacă mari puteri ca Rusia și Turcia

[1] *Les Archives Israélites*, 1863, pp. 23-26, 342, 383.

nu puteau fi silite să acorde drepturi civile și politice evreilor, acțiunea pentru emanciparea acestora trebuia să înceapă într-o țară mică[1].

După o perioadă de activitate relativ discretă și încurajată de succesul obținut, Alianța Israelită lansa prin vocea lui Crémieux, la 15 iulie 1863, un apel la solidaritate : « Dragi coreligionari, veniți la mine, veniți la noi. Trimiteți-ne mii și mii de aderenți ; organizați-vă în comitete. [...] Evrei din toate statele Europei, evrei din Africa, evrei din America, evrei din toate locurile lumii în care a ajuns religia noastră, numărați-vă și uniți-vă printr-o legătură frățească cu comitetul din Paris [...]. Fie ca prin număr să fim o nouă putere. »

Apelul fu auzit și la București, de unde comitetul central al Alianței Israelite primi o cerere de ajutor semnată de Societatea de Cultură Israelită. Alianța Israelită publică imediat un manifest cerând emanciparea politică a tuturor evreilor din România și descriind starea în care erau ținuți de legile acestei țări. Cuza, dorind să evite polemici, îi ceru agentului său diplomatic la Paris să intre în legătură cu fruntașii Alianței Israelite.

Mesajele acesteia către Cuza nu sunt cunoscute. Fapt este că domnitorul se va arăta dispus să soluționeze chestiunea în sensul dorit de Alianța Israelită, în ciuda campaniei antisemite dusă de *Buciumul* lui Cezar Bolliac și în ciuda reticențelor arătate de o serie de oameni politici de la Iași și București.

Alianța Israelită începu să-și consolideze poziția în România. În luna iulie 1864 luau naștere la București loja masonică Les Sages d'Héliopolis, precum și primul comitet din România al Alianței Israelite. Acest comitet, organizat prin grija Societății de Cultură a lui Barasch, le trimise un apel evreilor din Iași, Botoșani, Craiova și Galați, invitându-i să se afilieze, la rândul lor, Alianței de la Paris. Astfel, spunea apelul redactat în limba franceză, « partidul progresist din România va câștiga putere, demnitate și încredere »[2].

[1] Biblioteca Alianței Israelite (Paris), mss. « Roumanie » I.C.I. Ideea lui Flügel se apropie mult de o declarație făcută la 1852 de Armand Lévy marelui rabin de la Constantinopol : « Simt că se apropie vremea întoarcerii evreilor la Ierusalim. » — « Pe ce semne vă bizuiți ? » se mirase rabinul — « Prăbușirea iminentă a autorității papale, agonia prezentă a Turciei și ruina Rusiei. » Citat după J. Borejsza, *Armand Lévy...*, Varșovia, 1970.

[2] *Bulletin de l'Alliance Israélite*, Paris, 1864, p. 712.

Apelul fu ascultat. La începutul lunii august se afla că fiul bancherului Haim Cahana din Iași, împreună cu alți câțiva tineri, printre care unii creștini, fondase un cabinet de lectură destinat educației junilor israeliți dornici « să-și formeze bunul-gust și să-și înnobileze sentimentele ». Prospectul acestui cabinet sublinia faptul că « instituția este foarte meritorie în ochii locuitorilor orașului nostru, care s-au plâns de mai multe ori de lipsa de cărți și care suferă, neputând înainta odată cu secolul »[1].

În septembrie 1864 se crea Uniunea Israeliților din Iași, transformată în anul următor în comitetul ieșean al Alianței Israelite ; la aceeași dată se observă apariția, tot la Iași, a lojii L'Étoile de Roumanie, a comitetului din Bârlad al Alianței Israelite și a lojii Le Phare Hospitalier de la Brăila. Din comitetul de la Iași făceau parte, sub președinția bancherului Neuschotz, diferiți alți bancheri și comercianți, printre care Samuel Goldenthal, Jonas Byck, Mihel Daniel și fiul său Leon, frații Cahana, A. Pauker etc.[2]

Chestiunea evreiască fu adusă în fața Parlamentului, unde provocă discursuri aprinse și contradictorii. Cuza însuși, în mesajul adresat Camerelor în 1864, le invitase să voteze în favoarea emancipării. În schimb, Alianța Israelită îl susținea pe domnitor în străinătate, unde campania dusă împotriva lui de Ion Ghica, I.C. Brătianu și C.A. Rosetti devenea din ce în ce mai puternică. Majoritatea ziarelor influente din capitala Franței luaseră poziție împotriva lui Cuza. Singură *L'Opinion Nationale* îl apăra cu statornicie. Redactorul ei principal, Guéroult, fost consul al Franței în Moldova, era membru al Alianței Israelite.

Căderea lui Cuza însemnă deci pentru Alianța Israelită o grea și neașteptată lovitură. Trebuiau luate măsuri rapide, grație cărora viitorul comunității evreiești din România să nu fie compromis.

Problema israelită din România preocupa în primul rând două personaje aflate la conducerea Alianței, pe Crémieux și pe ziaristul Armand Lévy. Lupta pe plan internațional a lui Crémieux poate fi comparată cu aceea dusă de maghiarul Kossuth și de italianul Mazzini, care și ei au încercat (dar fără rezultat) să se folosească de masonerie. Succesele repurtate grație perseverenței și talentelor diplomatice ale lui Crémieux au fost remarcabile. Nu același lucru

[1] *Ibidem*, p. 658.

[2] *Ibidem*, pp. 794-796.

se poate spune despre Armand Lévy, eminență cenușie a francmasoneriei europene, partizan pătimaș al celor mai intransigente și utopice teze sioniste și participant la multe dintre comploturile politice ale veacului al XIX-lea. El intrase la 1847 în legătură cu Brătienii și cu C.A. Rosetti, ajutându-i câțiva ani să înfrunte greutățile luptei pentru unirea Principatelor. Lévy rămăsese în relații cu o serie de oameni politici români, dar de încredere reciprocă nu mai putea fi vorba : marile principii de cooperare internaționalistă pentru eliberarea popoarelor dăduseră greș în fața aspirațiilor divergente ale diferitelor curente naționaliste.

După căderea lui Cuza, Armand Lévy își propuse serviciile lui Anastase Panu, venit la Paris în căutarea unui principe străin[1]. Guvernul provizoriu de la București voia un principe străin pentru a asigura stabilitatea politică a statului român, Alianța Israelită urmărea emanciparea evreilor din Principate. Trebuia deci găsit un suveran binevoitor cu această idee, tolerant față de evrei, indiferent la cauza Papei – într-un cuvânt, un suveran democrat. Membrii familiei de Saxa-Coburg, francmasoni notorii, corespundeau acestor cerințe. Anastase Panu îl cunoscuse, de altfel, personal pe prințul Ernest II de Saxa-Coburg, alături de care luase parte la reuniunile lojii masonice Sincère Amitié în 1860 ; așa se explică originea proclamării lui Filip de Saxa-Coburg, conte de Flandra, ca principe al României.

Înzestrați cu deosebite calități politice, principii de Saxa-Coburg, foarte bogați, erau, de asemenea, excelenți oameni de afaceri. O țară săracă era pentru ei o țară fără viitor. Tatăl contelui de Flandra, Leopold, înainte de a primi tronul Belgiei, refuzase tronul Greciei din acest motiv[2]. Același motiv fu deci invocat de un alt grup care nu avea nici un interes în consolidarea statului român și care-și expedie în grabă emisarul spre a-l convinge pe Filip de Flandra să renunțe la tronul ce i se propunea.

Este vorba de guvernul italian, care susținea la Viena și la Paris un proiect în virtutea căruia Austria urma să-i cedeze Veneția Italiei,

[1] Olimpiu Boitoș, *Contribuții la istoria misiunii lui Anastasie Panu în Apus*, Tipografia Cartea Românească, Cluj, 1935.

[2] Honoré de Balzac, *Une séance de l'hôtel Bullion*, *Œeuvres*, vol. 39, Ed. Conrad, Paris, 1938, p. 188 : « Prințul de Saxa-Coburg, bogat prin naștere, voia să-și păstreze cele cincisprezece milioane. Iată de ce a refuzat sceptrul Greciei, țară în care un senior al insulei Hidra, înzestrat cu o sabie viteză și cu cel mai mândru curaj, n-are adesea cu ce se încălța. »

anexând în schimb Principatele Dunărene. Guvernul austriac nefiind dispus să cedeze Veneția, sosirea unui Saxa-Coburg la București ar fi compromis definitiv planurile italiene. De aceea regele Victor-Emmanuel își trimise ginerele, pe Napoléon-Jérôme Bonaparte, să-i comunice contelui de Flandra un argument hotărâtor pentru renunțarea la tronul ce i se propunea : « Sper că nu vă duceți în România ! Când cineva ca Dumneavoastră se bucură de un venit de 10 000 de livre, nu trebuie să accepte o asemenea domnie. »[1]

Alianța Israelită își dădu seama că nu putea fi sigură de sprijinul noului Guvern provizoriu de la București. Deși I.C. Brătianu și I. Bălăceanu îl asiguraseră pe Armand Lévy, în cursul ultimei lor șederi la Paris, că emanciparea evreilor era înscrisă în programul noii orânduiri din România și, deși C.A. Rosetti îi scrisese în același sens tot lui Armand Lévy, comitetul central al Alianței Israelite, întrunit la 12 iunie 1866, recunoștea că nu exista vreo speranță atâta vreme cât autoritățile române vor subordona emanciparea unei naturalizări pe care nu erau dispuse s-o acorde. În afară de aceasta, sosirea la București a lui Carol de Hohenzollern, cu totul străin de masonerie, prezenta pentru Alianța Israelită alte două neajunsuri : fiind vorba de un catolic practicant, se putea presupune că nu va fi partizanul convins al emancipării evreilor ; adus grație lui Brătianu, se putea iarăși presupune că ar fi susținut poziția partidului liberal. Trebuia deci găsit alt grup politic dispus să apere democrația și progresul social din România. Ca și în alte cazuri, Marele Orient fu ales pentru a patrona realizarea acestui obiectiv.

Cercetători evrei contemporani au arătat că Alianța Israelită și guvernul francez căzuseră la înțelegere să se sprijine reciproc în Europa Răsăriteană și în Africa de Nord : Franța trebuia să ia apărarea comunităților israelite din regiunile menționate, în timp ce aceleași comunități ar fi favorizat penetrarea intereselor economice și politice ale Franței[2].

Presa franceză începu o nouă campanie, îndreptată de data aceasta împotriva liberalilor de la București, acuzați că ar profesa concepțiile retrograde ale Evului Mediu. La începutul lunii iulie 1866 sosea la București Crémieux. Deși la acea dată ilustrul avocat nu

[1] E. de Kératry, *Mourad V*, Dentu, Paris, 1878, p. 333.

[2] Zosa Szajkovski, « The schools of the Alliance Israélite », în *Historia Judaica*, XXII, 1960, pp. 3-19.

ocupa nici o funcție oficială, el fu întâmpinat cu deosebită atenție de opoziția conservatoare. Președintele Camerei, Manolache Costaki-Epureanu, îl primi în fruntea a cincizeci de deputați conservatori. Părerile lor, raportate la Paris de Crémieux, sunau satisfăcător : « Am găsit în Cameră, mai ales printre cei cunoscuți ca aristocrați conservatori, oameni luminați, pe măsura vremurilor pe care le trăim. »

Argumentele folosite de Crémieux nu se bucurară însă de o reacție unanim entuziastă : în focul discuției, avocatul folosise o frază nefericită despre lenea românească, frază imediat remarcată de adversarii emancipării : « Lenea le e dragă românilor, ca tuturor popoarelor orientale. Evreii însă nu cunosc lenea ! » Camera fusese înconjurată de o mulțime de manifestanți care strigau insulte antisemite, în timp ce două sinagogi bucureștene erau devastate. Crémieux se întoarse la Paris fără să fi obținut măsurile legale pe care le dorea. O intervenție a sa pe lângă ministrul de Externe al Franței rămase, de asemenea, fără rezultat. Celebrul avocat se văzu silit să exprime dorințe platonice în presa pariziană : « Bine ar fi să vedem curând că se formează, în loc de două alianțe, una israelită și alta creștină, o sfântă alianță a tuturor inimilor generoase, fără deosebire de confesiune ! Fie ca noul semnal să vină din Franța, această inițiativă e demnă de ea ! »[1].

În realitate, semnalul demn de Franța era deja dat, ba chiar transmis personal de Crémieux. Inițiativa Alianței Israelite, nefiind sortită să devină de domeniul public, rămase apanajul unui cerc restrâns de inițiați : consolidarea lojii ieșene L'Étoile de Roumanie este contemporană cu vizita în România a neobositului Crémieux, după cum contemporane cu aceeași vizită erau 31 de noi comitete ale Alianței Israelite Universale, înființate în diferite orașe și târguri românești[2].

*

* *

[1] « Protestation contre l'intolérance : deux lettres de monsieur Crémieux », în *Le Siècle*, 1866, 28 iulie/7 august.

[2] La Adjud, Bacău, Bârlad, Botoșani, Brăila, Buhuși, Dorohoi, Fălticeni, Focșani, Galați, Giurgiu, Hârlău, Herța, Huși, Leova, Mihăileni, Moinești, Piatra Neamț, Ploiești, Podul Iloaiei, Rădăuți, Râmnicu Sărat, Roman, Sulița, Ștefănești, Tg. Frumos, Tg. Neamț, Tg. Ocna, Turnu Severin și Vaslui.

Privită din unghiul intereselor Alianței Israelite, loja de la Iași nu se deosebea fundamental de celelalte surori ale ei născute între 1864 și 1871 în România, sub același patronaj ocult.[1]

Toate aceste loji cuprindeau boieri conservatori opuși partidului liberal, negustori evrei favorabili progresului și diferite personaje de origine străină presupuse a fi indiferente la politica naționalistă oficială.

Privită retrospectiv, din punctul de vedere al istoriei culturii românești, loja de la Iași prezintă o trăsătură foarte specială : cei care o întemeiaseră – Iorgu Sutzu (mai ales), Maiorescu, Pogor – considerau masoneria ca moștenitoare a societăților secrete din epoca Iluminismului și a restaurației Bourbonilor. Această concepție spunea că puterea politică, pentru a fi eficace, trebuie să fie înconjurată de secret, condusă de o elită ocultă, ascunsă sub aparențele unei asociații filantropice, literare sau filosofice. Această elită nu exista atunci decât la Iași. În celelalte orașe nu se aflau nici destui boieri cu preocupări cărturărești și nici destui intelectuali cu un vast orizont cultural – nici măcar la București pentru a putea forma un grup comparabil cu acela din care s-a întrupat Junimea.

Ar fi riscant să afirmăm că Junimea nu s-ar fi putut constitui fără concursul de împrejurări politice expus mai sus ; se știe că principalii junimiști de mai târziu căutau încă din 1864 să înjghebeze un ciclu de conferințe. Caracterul organizat al asociației se datorează însă structurilor instalate de Alinața Israelită, care a jucat un rol de catalizator.

Odată cristalizată, Steaua României s-a metamorfozat într-o grupare a cărei orientare a fost cu totul diferită de ceea ce ar fi dorit să vadă Crémieux și Armand Lévy. Fapt este totuși că originile Junimii nu se pierd în noaptea timpurilor, așa cum se repeta la fiecare banchet pentru a nu pomeni de Alianța Israelită și de Marele Orient.

Caracterul masonico-politic al lojii junimiste a devenit și mai evident după decretarea de către guvernul Brătianu a faimoaselor circulare împotriva vagabonzilor străini la 24 aprilie-5 mai 1867.

[1] Lojile masonice întemeiate după 1865 sunt următoarele : Les Disciples de la Vérité, la Roman în 1866 ; La Couronne d'Étienne le Grand, la Botoșani în 1867 ; La Concorde, la Ploiești în 1869 ; L'Union, la Craiova în 1870 ; La Couronne de Michel le Brave, la Pitești în 1871.

Circularele erau răspunsul României la o notă transmisă în februarie de Poartă, care cerea măsuri energice împotriva bandelor înarmate de « vagabonzi » ce treceau clandestin Dunărea, venind din Rusia, în ajutorul comitetelor naționale bulgărești. Guvernul Brătianu dădu satisfacție puterii suzerane, dar transformă măsura prin aplicarea ei la ansamblul teritoriului român. Se pare că intenția guvernului nu era atât să stârnească persecuții rasiale, cât să creeze o diversiune menită să slăbească poziția partidei separatiste din Moldova și, mai ales, să atragă grupul Bărnuțiu în orbita partidului liberal.

Dintre străinii desemnați să facă obiectul unor măsuri polițienești, evreii erau, prin numărul lor, cei mai expuși. Consulul francez, aflat, prin forța lucrurilor, alături de ei în campania care se pregătea, scria guvernului său : « De un secol încoace au venit în Moldova înspăimântător de mulți evrei din Galiția și din Rusia. În Iași se află nu mai puțin de 50 000 la o populație de 80 000. [...] Totul e azi în mâinile lor. [...] În orașe, ei au ajuns să dețină aproape toate clădirile. Iar dacă legile le-ar permite să achiziționeze bunuri la sate, tot pământul Moldovei ar trece în câțiva ani în mâinile lor. Ei sunt singurii care dețin astăzi capitaluri disponibile și nu le împrumută decât cu dobânzi de 18 până la 30 % pe an, și asta contra garanții ipotecare. Toate aceste lucruri explică invidia și temerile pe care le inspiră. »[1]

Circularele Brătianu nu vorbeau de evrei, ci de « vagabonzii străini » care trebuiau expulzați din România. Aflat în fața unor grave dificultăți economice, guvernul liberal nu voia să acorde cetățenia română unor fugari fără domiciliu, fără meserie productivă și necunoscători ai limbii țării. Circularele erau declarația de război lansată de burghezia română, condusă de partidul liberal, care era pe cale de a smulge puterea politică din mâinile boierimii, împotriva burgheziei evreiești, deținătoare a capitalului financiar. Consulul francez constata aceasta de la bun început : « Din pricina înclinației pentru speculație și a activismului ce-i caracterizează pe israeliți, din pricina defectelor tradiționale ale românilor, dispuși să urmărească un singur tip de carieră, cea din funcțiile publice, defecte care i-au îndepărtat de ocupațiile industriale și comerciale, pe care le dispre-

[1] M.A.E. Paris, Correspondance politique, rapports des consuls, Iassy, 20 juillet 1867.

țuiesc, cele mai multe întreprinderi mici, mai ales în Moldova, precum și tot comerțul, atât exterior, cât și interior, au ajuns să fie aproape în exclusivitate apanajul evreilor. Mai mult : băncile din țara asta aparțin toate unor israeliți [...]. Ca urmare, capitalurile din țară se plasează în mâinile evreilor și nici o afacere nu se poate încheia decât prin intermediul lor. Așa se explică, la unii, invidia și animozitatea, neîndreptățite din punct de vedere moral, iar la alții, o teamă, poate sinceră, deși nu prea motivată, de a-i vedea pe israeliți constituindu-se într-o adevărată putere în România.

De aceea, nu partea săracă și amărâtă a populației israelite este ținta resentimentelor [...], ci negustorii bogați. Lor vrea lumea să li se refuze toate drepturile civile, așa încât să fie până la urmă expulzați din țară și duși la ruină. »[1]

Speriat de posibilele consecințe ale circularelor, consulul francez, profund ostil guvernului « roșu » de la București, intră în legătură cu reprezentanții ieșeni ai conservatorismului și liberalismului « moderat » : Pogor, Maiorescu, Alexandru Mavrocordat. Consulul se duse apoi să ceară explicații prefectului de poliție (« roșu ») al Iașilor. Acesta minimiză măsurile plănuite : « o să scoatem din oraș câțiva evrei sub bună pază și, după câteva zile, o să se întoarcă. »[2] Realitatea se dovedi a fi cu totul alta. Lăsând punerea în aplicare a circularelor la discreția polițailor locali, guvernul autorizase nenumărate abuzuri de putere. « Agenții din subordine se dedau la vânătoarea de evrei. [...] nu sunt arestați decât cei care-și pot răscumpăra libertatea. »

Campania antisemită provocă o luare de poziție fermă împotriva partidului liberal. La 29 mai 1867, domnitorul primea o petiție cerând să fie apărate drepturile israeliților din Moldova. Petiția purta peste 600 de semnături, în fruntea cărora se aflau numele lui Manolache Costaki-Epureanu și ale unor membri al Stelei României : Pogor, Nicolae Mavrocordat, Constantin Sturdza, Petre Palladi, Constantin Sutzu, P.P. Carp, Lascăr Ciure etc.

Bancherii Neuschotz, Daniel, Salomon Cahana părăsiră Iașii spre a cere sprijinul Alianței Israelite și a lua parte la reuniunea comitetului central al acesteia. Pe urmele lor sosi la Paris Émile Picot, secretarul domnitorului Carol, purtător al unui mesaj liniștitor al

[1] *Idem.*

[2] *Ibidem*, 22 mai 1867.

acestuia către Crémieux. Mesajul nu convinse pe nimeni, cu atât mai mult cu cât știrile venite din Moldova arătau că excesele antisemite persistau. Petiția înaintată de Alianța Israelită Împăratului Francezilor primi un răspuns favorabil, dar care nu promitea măsuri efective împotriva guvernului român : « Puteți conta pe solicitudinea Împăratului. »[1]

În toamna aceluiași an, Brătianu veni și el la Paris, unde-l întâlni pe Armand Lévy. Pertractările lor nu dădură nici un rezultat, iar polemica dintre guvernul român și Alianța Israelită se înteți, fiecare parte acuzând-o pe cealaltă de rea-credință în prezentarea faptelor.[2]

Marele Orient încercă atunci un alt mod de acțiune. Trecând peste capul primului-ministru, Iorgu Sutzu îi propuse domnitorului Carol să devină mason și totodată șeful francmasoneriei române depinzând de Marele Orient. Beizadeaua declară că statutele interziceau în mod imperativ amestecul masonilor în controversele politice și religioase, lojile fiind asociații pur filantropice. Totuși, adăugă Iorgu Sutzu, « francmasoneria este în stare, printr-o acțiune lentă dar sigură, să-i ofere Alteței Voastre mijloacele de a reuni cândva elementele risipite ale națiunii române aflate pe meleaguri limitrofe »[3].

Propunerea nu numai că rămase fără ecou, dar Carol, scrie Maiorescu, « n-a avut altceva mai grabnic de făcut decât să trădeze întreaga afacere ministrului său Brătianu ». Domnitorul primi vizita consulului britanic Green, neliniștit de zvonurile cu privire la persecuțiile evreilor și curios să afle ce măsuri se vor lua în legătură cu adresa de protest a notabilităților ieșene. Carol se străduí să minimalizeze întreaga afacere : adresa, îi spuse el consulului, « era opera partidei boierești, care face opoziție sistematică guvernului său liberal »[4].

Brătianu socoti pe drept cuvânt că ofensiva masonică împotriva sa era inspirată din străinătate și luă măsuri împotriva lojilor compuse mai cu seamă din elemente neromânești. Astfel fu interzisă loja de la Brăila, ai cărei membri erau aproape toți negustori greci sau

[1] *Bulletin de L'Alliance Israélite*, 1867, 1er trimestre, p. 15 ; *ibidem*, 2e trimestre, pp. 1-6.

[2] « Negocierile dintre Brătianu și Alianța Israelită », în N. Leven, *Cinquante Ans d'histoire. L'Alliance Israélite Universelle*, Paris, 1910, vol. II, pp. 122-146.

[3] M.A.E. Paris, rapports des consuls, Iassy, 7 février 1868.

[4] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I, Socec, București, f. a., pp. 146-148.

evrei. Protestele francmasonilor brăileni trimise Marelui Orient la Paris rămaseră zadarnice, deși aceștia se mirau cum de Brătianu, francmason, se putea deda la represalii împotriva lojilor din România[1]. Or, dacă Brătianu fusese într-adevăr francmason în tinerețe, el rupsese demult legăturile cu Marele Orient, de îndată ce-și dăduse seama că organizația masonică servea ca instrument unei politici pe care autoritățile române nu o puteau controla.

Câteva luni mai târziu, Crémieux devenea aproape concomitent președintele Alianței Israelite Universale și Marele Comandor al francmasoneriei de rit scoțian. Lojile de la Iași, Botoșani și Roman, așezate de Iorgu Sutzu, din motive doctrinale, sub obediența ritului de Memfis, trebuiră să-și revizuiască statutele. Se știe că loja Sincère Amitié de la Paris trecuse printr-o criză provocată de membri disidenți, care erau chiar partizani ai ritului de Memfis. Noua lojă creată de ei, Amitié Parfaite, se călăuzea după principiile acestui rit. Între timp, ritul de Memfis fusese supus la diferite presiuni și recunoscuse, cu inima îndoită, autoritatea Marelui Orient. Acesta ceru deci la 1867 lojilor moldovenești să renunțe la orice legătură cu ritul eretic. Lojile solicitate urmară recomandarea lui Crémieux, declarând că aderă la ritul scoțian sub obediența directă și unică a Marelui Orient.

La 1868, Steaua României luase proporții respectabile și își putea face inaugurarea solemnă. Ceremonia « instalării » avu loc în ziua de 21 august, în fața unui fel de plenipotențiar al Marelui Orient, negustorul francez Auguste Carence, figură tulbure de aventurier de care se ferea Iorgu Sutzu și care petrecu mulți ani în România făcând comerț, printre altele, cu diplome masonice. Discursurile inaugurale fură rostite de Carence, de Iorgu Sutzu, de negustorul francez Gally și, în sfârșit, de Pogor.

Faptul că ritul scoțian, de care depindea loja ieșeană, era condus de președintele Alianței Israelite Universale fu trecut sub tăcere. Prezența consulului francez putea să dea impresia că Steaua României se bucura de sprijinul guvernului de la Paris. Se poate presupune că, dacă personalitățile conservatoare ar fi știut toate că peste adunarea lor se profila umbra lui Crémieux, nu și-ar fi dat adeziunea cu atâta ușurință.

Discursul lui Pogor – pronunțat în franceză și cel mai interesant – începu printr-o largă descriere istorică, menită să dezvăluie

[1] Bibl. Nat., Paris, f. m. 859, loge « Le Phare Hospitalier » de Braila.

auditoriului solemnitatea clipei pe care o trăia : « Originea francmasoneriei se pierde în negura timpurilor. Riturile, ceremoniile pe care le practicăm astăzi sunt continuarea vechilor mistere care s-au născut în India, acest leagăn al neamului omenesc. Nu există privelişte mai mişcătoare, mai grandioasă decât această legătură frater-nă neîntreruptă, care începe în Asia, cu societăţile sale în formare, care trece prin atâtea secole, atâtea încercări, pentru a ajunge până la noi, pentru a ne mai transmite o rază sacră din acea dragoste imen-să care odinioară a aprins inima divinului Brahma. »[1]

După ce vorbi de teoriile lui Michelet despre vechile religii indi-ene, Pogor pomeni « Egiptul, ţară sumbră şi misterioasă, care parcă a lucrat mai mult pentru moarte decât pentru viaţă. Masoneria a făcut acolo progrese imense ». Vorbi apoi despre misterele Greciei Antice şi despre regele Solomon care, iniţiat la Memfis, transportase adevărul masonic pe pământul Iudeii. Oratorul exclamă în încheiere : « Să mulţumim Marelui Arhitect al Universului că a făcut din noi depozitarii ştiinţei masonice, să fim demni de a poseda acest tezaur. [...] Astfel vom fi binemeritat de la francmasonerie şi de la patria română, în sânul căreia cei mai mulţi dintre noi au văzut lumina zilei. »

Deşi nimeni nu menţionase emanciparea evreilor, noii membri ai lojii de la Iaşi se ocupau îndeaproape de această chestiune. La Iaşi, dar mai ales în cursul dezbaterilor parlamentare din Capitală, Maiorescu, Petre Carp, Pogor atacară campania de persecutare a străinilor din România, devenind astfel apărătorii umanitarismului, ai toleranţei şi ai adevăratului liberalism[2]. Alianţa Israelită făcuse totuşi un calcul greşit încercând să creeze o simbioză de interese între boierimea moldoveană – clasă care intra în ultima fază a exis-tenţei ei politice – şi iudaismul universalist, mişcare ce nici măcar nu-şi atinsese atunci primele obiective.

Marea boierime conservatoare găsise oportună campania dusă de Crémieux împotriva lui Brătianu. Pe de altă parte, din pricina crizei economice, a foarte proastei administrări a moşiilor şi, mai ales, din cauza unui trai luxos, cu totul inadecvat la evoluţia lucru-

[1] Tot astfel suna şi prima frază a oricărui discurs de la banchetul anual al Junimii : « Originile Junimii se pierd în noaptea timpurilor. » Expresia se consacrase şi provoca de fiecare dată mare veselie.

[2] Z. Ornea, *Junimismul*, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966, pp. 33-34.

rilor, familiile boierești luau, una după alta, calea ruinei. Istoria boierimii moldovene din a doua jumătate a veacului al XIX-lea este aceea a unui dezastru economic. În nenumărate cazuri, moșiile, casele din Iași, recoltele erau amanetate chiar pe câțiva ani înainte ; de cele mai multe ori, creditorii erau cămătarii și bancherii evrei.

Crémieux spera, oarecum logic, într-un schimb de servicii : boierii puteau beneficia de facilități la plată din partea creditorilor pentru a se revanșa făcând campanie în favoarea emancipării evreilor. Departe de a fi iluzorie, ideea fusese deja experimentată cu succes în Apus. Cu douăzeci de ani mai înainte, Marx, dușmanul capitalului, și deci al evreilor capitaliști, scrisese în *Chestiunea evreiască* : evreii s-au emancipat devenind stăpânii pieței financiare.

Avântul pe care-l luase mulțimea de proiecte economice născute după Unirea Principatelor antrenase participarea multor boieri conservatori. Punerea în aplicare a proiectelor fără cooperarea capitalului israelit era lucru anevoios. De acelea găsim în multe cazuri numele lui Petru Mavrogheni și al lui Emanoil Costaki-Epureanu alături de acelea ale marilor bancheri din Iași. Iacob Negruzzi și Dimitrie Cozadini se aflau împreună cu Neuschotz la conducerea societății de credit România. Un alt juninist, Constantin N. Sutzu, ca asociat al bancherilor Byck din Iași și Oppenheimer din Frankfurt, va fi ținta multor atacuri după izbucnirea scandalului Strousberg. Tot el, finanțat de Byck, va publica în 1879 la Leipzig o broșură pe tema chestiunii israelite din România. Asemenea asocieri vremelnice nu constituiau totuși regula ; omul politic român cumpărat de marea finanță străină nu aparținea partidului boieresc, ci celui liberal. Este vorba de Mihail Kogălniceanu.

Deși proasta stare financiară îi făcea pe mulți boieri vulnerabili la unele compromisuri, tagma boierească de la Iași era prea sigură de superioritatea ei ca să se lase pusă la remorca lui Crémieux. În Moldova existau încă multe latifundii, târguri, chiar și orașe stăpânite de membrii clanului conservator. Junimea însăși – prin Pogor, Ianov și C.N. Sutzu – controla direct administrația a două foarte mari averi : epitropia moșiilor Spitalului Sf. Spiridon din Iași și aceea a Institutului Agronomic Basotă de la Pomârla[1]. Ideea lui Crémieux

[1] Un oraș întreg, cu moșia dimprejur – Vasluiul –, era încă în posesia polcovnicesei Elena Șubin, sora fostului domn Grigore Ghika ; târgul Herța îi aparținea familiei Cazimir, orășelul Buhuși, lui Alexandru Exarhu, iar târgul Pașcani, lui Nicolae Rosetti-Roznovanu.

se vădi imposibil de pus în practică. Nepăsătoare la propriul ei destin, boierimea nu concepea că ar putea dispărea averile și privilegiile seculare de care se bucura. Indiferentă la problemele iudaismului, gruparea conservatoare de la Iași nu dovedi perseverență luând apărarea unei comunități cu care nu-și simțea nici o afinitate. Sentimentele altruiste dispărură de îndată ce demagogia deveni numitorul comun al articolelor din *Românul* și din *Buciumul*, al discursurilor grupului Bărnuțiu și ale tuturor acelora care prezentau boierimea drept o clasă ce se pregătea să trădeze interesele românești în beneficiul evreilor. Relațiile dintre boieri și cămătari păstrară vechiul făgaș, acela al aranjamentelor între patru ochi și al protecțiilor, variind de la caz la caz.

Consulul francez din Iași, ale cărui rapoarte conțin o sumedenie de amănunte despre felul în care protipendada moldoveană își pregătea propria ruină, nu-și putea ascunde uimirea în fața traiului nesocotit al acesteia : « Odată cu luna iulie, când vine vremea vacanței, orice moldav care se respectă are un singur gând, să părăsească orașul și să călătorească. Așa e tradiția. Dacă e bogat, el își adună, nu spun economiile, căci nu se fac economii în țara asta, dar cele câteva sute de galbeni pe care un cămătar evreu îi va da avans în contul viitorului venit al moșiei ; el va avea grijă să anunțe sus și tare că pleacă în străinătate, căci e de bonton, iar apoi își va lua zborul spre Occident. Nu se va întoarce decât după trei sau patru luni, după ce se va fi plimbat prin principalele orașe de vilegiatură din Franța și Germania [...]. Dacă nu-și poate oferi luxul unui asemenea voiaj, se va retrage la moșia sa sau la cea a vreunui prieten, ori, în cel mai rău caz, la vreo vie din împrejurimile Iașului. Desigur, se va plictisi grozav acolo, dar nu se va putea spune că și-a petrecut vara la Iași. »[1]

Etica de clasă nu le permitea acestor oameni să fie economi. Banul era făcut pentru a fi cheltuit și a dovedi influență socială. Creditorii n-aveau decât să aștepte. Ce era un cămătar pe lângă urmașii vechilor boieri ?!

Iată de ce acumularea constantă a datoriilor accentua an de an dependența debitorilor față de reprezentanții ieșeni ai Alianței Israelite, fără ca totuși chestiunea emancipării să facă vreun pas înainte. Un exemplu de caz ales dintre cele ale membrilor cena-

[1] M.A.E., Paris, rapports des consuls, Iassy, 1er décembre 1873.

clului masonico-juninist ilustrează perfect această mentalitate. La 1865 murea la Iași Emanoil Hrisoverghi, fratele poetului și urmaș al unui vechi neam fanariot. În urma răposatului rămânea un testament patetic, din care reieșea că atât averea sa, cât și aceea a soției sale erau ipotecate la limită și urmărite de creditori[1]. O moșie era amanetată la cămătarul Simon Șaraga, cealaltă, la bancherul Leiba Cahana. Invocând prietenia ce-l legase de un sfert de veac de Petru Mavrogheni și de beizadea Iorgu Sutzu, Hrisoverghi îi ruga, « ca oameni de onoare și gentilomi », să ia legătură cu Leiba Cahana și să găsească un mijloc « de împăcăciune în care nici dumnealui să fie păgubaș, dar nici familia mea să rămâie de tot săracă ». Moșiile boierului ruinat nu putură fi răscumpărate. Fiica sa se căsători cu Constantin Cazimir, magistratul juninist de la Steaua României. Soții Cazimir muriră săraci, fără să fi putut renunța la un fel de viață ce le depășea mijloacele. La fel muri și prietenul lor Pogor, moștenitor al unei frumoase averi, repede pierdută, fără a putea acoperi toate datoriile proprietarului ei.

În alte cazuri, atitudinea unor membri ai lojii de la Iași va lua calea antisemitismului. Contele George Cimara era un alter ego al lui Maiorescu : avocat de mare talent și cu o vastă cultură, străin și el de Moldova ca unul născut în Grecia și crescut în Italia și Franța. Om de mentalitate apuseană, observase relele care măcinau starea boierimii și se credea îndreptățit să joace rolul de mentor al societății în care intrase prin căsătoria sa cu fata hatmanului Teodor Balș. Hatmanul, proprietar cândva a nu mai puțin de douăsprezece moșii, murise la 1867, lăsând în urmă o singură moșie, Darabanii, și aceasta pe punctul de a fi scoasă la mezat pentru datorii.

Cimara ilustrează observația pertinentă a unui istoric literar, și anume că junimismul a fost o tentativă de a prelungi la nesfârșit forța socială a moșierimii[2]. În fața modului aberant în care fusese administrată și pierdută averea socrului său, Cimara se hotărâse să pună capăt metodelor orientale folosite de vechilii Darabanilor în relațiile lor cu populația evreiască din localitate.

Aflat în prima linie a fluxului de refugiați evrei emigrând în Moldova, așezat la răscruce de drumuri, la granița cu Bucovina și

[1] *Progresul*, foaia publicațiilor oficiale de resortul Curții de Apel din Iași, 1 martie 1865.

[2] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 36.

Basarabia, târgul de la Darabani era locul în care se țineau douăsprezece iarmaroace în fiecare an. Înlesnirile făcute de răposatul hatman, câștigul tras de la taberele de cărăuși, mulțimea cirezilor de vite trecând pe acolo pentru a fi exportate în Austria făcuseră din Darabani un centru comercial cu dughene și hanuri ai căror beneficiari erau în exclusivitate evrei. Biserica târgului, înconjurată cu vremea de opt sinagogi, « chema la rugăciune pe creștinii care n-o mai aud »[1]. Jumătate din populația Darabanilor ajunsese să fie evreiască. Contractul semnat încă din 1839, care prevedea plata unei taxe anuale de folosire a dughenelor, nu mai era respectat, negustorii înțelegându-se cu vechilii hatmanului pentru a le plăti acestora sume mai mici pe sub mână.

Cimara preluă personal administrarea moșiei și deschise o lungă serie de procese atât cu negustorii evrei, cât și cu foștii vechili ai socrului său. Procesele nedând nici un rezultat, Cimara se folosi de neînțelegerile dintre negustorii târgului și țăranii dimprejur. La 1877 avură loc la Darabani primele mari tulburări antisemite din România, folosite la scurt timp de Crémieux în fața Congresului de pace de la Berlin pentru a combate politica de independență susținută de Brătianu. La acea dată, ruptura dintre gruparea junimistă și Alianța Israelită era lucru cunoscut.

Falimentul fraudulos al bancherului Leiba Cahana, care fugise în 1870 la Viena, luând cu el capitalurile depuse în grija sa, compromisese celelalte case comerciale evreiești[2]. Cauza emancipării pierduse apoi o altă fracțiune a sprijinitorilor ei români după ce Crémieux, devenit ministru de Justiție în guvernul francez de la 1871, emisese decretul ce-i purta numele, care acorda cetățenia franceză evreilor din Algeria, nu însă și arabilor. Se vedea astfel cum un grup minoritar ce reclama toleranța generală aplica discriminarea de îndată ce dispunea de mijloace guvernamentale. Alianța Israelită, universalistă prin definiție, se dovedea în stare de un egoism egal cu al celorlalte partide naționaliste.

În sfârșit, după Congresul de la Berlin, când evreii au obținut indigenatul român, conflictul dintre Junimea și bancherii ieșeni devenise public. Dispunând acum față de datornicii lor de drepturi

[1] Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română în județul Dorohoi*, Imprimeriile Statului, București, 1866, pp. 56-57.

[2] *Dreptatea*, Iași, 16 iulie 1870.

egale în fața legii, creditorii evrei cerură restituirea grabnică a sumelor, uneori colosale, avansate de ei familiilor boierești. După doar câțiva ani de la proclamarea independenței României, un mare număr de moșii își schimbaseră proprietarul și aparțineau marilor bancheri din Iași[1]. Într-un caz, litigiul fu adus în fața Parlamentului și discutat pe plan național. O doamnă din Iași, populară în înalta societate pentru că dădea recepții și organiza concerte, dar populară și printre țăranii moșiei deoarece le plătea ocazional impozitele către stat, se văzu și ea somată să-și achite datoriile. Fiind vorba de persoane binecunoscute, ziarele anunțau diferitele faze ale procedurii : « Doamna Esmeralda Mavrocordat își scapă moșia Ștefănești de sub urmărirea bancherilor Mihel Daniel, Agatstein și Neuschotz ». Chestiunea era încă departe de a fi soluționată, când bancherul Neuschotz ceru, în 1882, cetățenia română. El fusese până atunci supus austriac, obținuse titlul de baron de la Viena, iar de la Washington, numirea de consul al Statelor Unite la Iași. Junimea se ridică împotriva cererii lui Neuschotz și Iacob Negruzzi îl califică la Senat

[1] Ziarul ieșean *Curierul* publica la 23 august 1884 o « Listă de moșiile cumpărate în Moldova de către israeliți de când li s-a conferit împământenirea » (1878). De aici se vede că bancherul Leon Daniel cumpărase moșiile Ionășeni (Botoșani), 1 000 de fălci cu 12 000 de galbeni și Bădeni (Iași), 3 800 de fălci cu 15 000 de galbeni, de la Alexandru Balș ; moșia Țibucani (Neamț), 3 000 de fălci cu 10 000 de galbeni, de la Iorgu Sturdza ; moșia Buznea (Iași) de la Matei Gane, 1 300 de fălci cu 28 000 de galbeni ; frații Weisengriin deveniseră proprietari la Tăcuta (Vaslui), 2 000 de fălci cumpărate cu 40 000 de galbeni de la Iancu Sturdza ; la Țigănași (Iași), 2 200 de fălci cumpărate cu 40 000 de galbeni de la Grigore Carp, la Bogdănești (Bacău), 2 500 de fălci plătite cu 500 000 de franci francezi lui Lascăr Bogdan, la Șoldănești (Suceava), 580 de fălci plătite cu 22 000 de galbeni postelnicesei Ralu Forăscu, născută Bașotă, și la Holboca (Iași), cumpărată de la Elena Bașotă, soția cneazului rus Jorj Cantacuzino.

Bancherul Theiler cumpărase cu 40 000 de galbeni moșia Moinești (1 500 de fălci) de la Dumitru Mavrocordat și, cu 600 000 de franci francezi, moșia Solonț a beizadelei Constantin Sturdza, ambele în județul Bacău. În județul Dorohoi, bancherul Costiner cumpărase Baloșenii, 870 de fălci pentru 30 000 de galbeni de la Iancu Boldur-Lățescu ; bancherul Mihel Juster cumpărase lângă Iași moșia Cănești, plătită cu 22 000 de galbeni familiei Gane ; în sfârșit, târgul și moșia Sascut, vândute la mezat pentru a plăti datoriile vornicului Constantin Ceaur-Aslan, deveniseră proprietatea bancherului Mendel Poener.

drept cel mai sângeros cămătar al Moldovei, ca unul ce obținuse de la doamna Mavrocordat o dobândă de 36 % pentru amânarea scadențelor de plată. « Nu vă grăbiți, domnilor, cu împământenirea », exclamă Negruzzi, « căci toate moșiile mari din Ungaria sunt în mâinile cămătarilor evrei. »[1]

Junimea fiind acum adversara împământenirii evreilor, partidul liberal trecu de partea acestora : Neuschotz primi cetățenia română grație unui discurs al lui Kogălniceanu, iar moșia doamnei Mavrocordat sfârși prin a fi vândută la mezat. Asemenea lucruri ajută la a explica afirmația destul de vagă din amintirile lui Negruzzi despre schimbările survenite la juniniștii cei « cu vederi largi și liberale » asupra chestiunii evreiești[2].

Remarcabil rămâne însă faptul că, în decursul acestei evoluții, întru totul comparabilă cu aceea ce intervenise anterior în relațiile dintre Brătianu și Armand Lévy, nici juniniștii și nici bancherii evrei nu au pronunțat vreodată numele Marelui Orient, sub al cărui patronaj ei se apropiaseră odinioară în cadrul unei efemere alianțe. Chiar și după ce Alianța Israelită și Junimea se lepădaseră una de cealaltă, ele respectară jurământul masonic.

*
* *

Junimea n-a vrut să recunoască amprenta lui Crémieux, care a stat la baza organizării ei ; tot așa, ea a refuzat să admită că spiritul ei cuprindea un notabil element grecesc. Din paginile anterioare se vede cu ușurință că doamna Mavrocordat, ca și beizadeaua Iorgu Sutzu, Petru Mavrogheni, familia Hrisoverghi sau contele Cimara purtau nume grecești, ca mulți dintre membrii Stelei României și ai Junimii. Acesta era motivul pentru care grupul Bărnuțiu le arunca în față termenul de « fanarioți » în chip de oprobriu, trecut în vocabularul discursurilor politice și întors mai târziu de Eminescu, din partea Junimii, la adresa liberalilor cu nume grecesc. Iacob Negruzzi va simți nevoia de a trece fanariotismul printre noțiunile de care trebuia spălată reputația Junimii.

[1] *Dezbaterile Senatului*, 4 decembrie 1882.

[2] Iacob Negruzzi, *op. cit.*, ed. cit., p. 187 (capitolul « Sâmbătă seara »).

Masoneria, devenită organizație politică, pretindea că nu face politică. Boierii de la Junimea se apărau și ei de afirmația că fac politică, deși acesta fusese motivul constituirii lor într-un grup reprezentând o anumită poziție. Negruzzi scrie chiar că Junimii îi lipsea « cu desăvârșire » orice organizare exterioară, dar nu spune că Marele Orient nu opera decât prin organizații ascunse. Tot Negruzzi precizează că termenul de « fanariot » nu mai corespundea realității, el fiind o invenție demagogică a grupului Bărnuțiu. Rămășițele fanarioților – lămurește memorialistul – erau de mult contopite cu românii[1] ; iar atunci când îl menționează pe junimistul Caragiani, Negruzzi nu uită să adauge că este vorba de « macedoromânul Ion Caragiani », nu care cumva rezonanța grecească să dea de bănuit.

Cum se explică atunci numărul mare de nume grecești atât la Junimea, cât și la Steaua României ? Una dintre eroinele războiului de independență al Greciei, ca și medicul personal al sultanului la 1886 purtau numele de Mavrogheni. Amândoi erau verii primari ai juniministului și omului politic Petru Mavrogheni.

Ministrul plenipotențiar al Greciei la Petersburg, ca și soția profesorului atenian Paparigopoulo, autorul unei monumentale istorii a civilizației elenice, aveau un frate la Iași, care era beizadeaua Iorgu Sutzu, amestecat îndeaproape în toate treburile lojii masonice. Neamurile fanariote nu erau decât în unele cazuri de mult contopite cu românii ; în altele, asimilarea era foarte recentă și parțială, iar în multe altele, ea nu se făcuse încă.

Răspunzătoare până la 1821 de legăturile politice ale Porții cu celelalte puteri europene, familiile fanariote păstraseră și după aceea mentalitatea unei caste ale cărei privilegii se datorau în primul rând inteligenței. Gândirea lor depășea cu mult orizontul țărilor mici în care se adăpostiseră după 1821. Fanarioții nu erau bine văzuți în România, dar nici în Grecia, unde erau considerați niște cosmopoliți pe care elenismul militant nu putea pune temei : aveau prea multe rude deținând chiar și la 1860 funcții importante în politica și în diplomația României, a Greciei și, lucru grav, a Turciei. Mulți se stabiliseră în România pentru că doar aici existau moșii grație cărora puteau duce un trai larg, prielnic studiului și plăcerilor sociale, departe de apăsătoarea supraveghere turcească și

[1] *Idem.*

de agitația mercantilă a Greciei moderne. Oameni subțiri, dar fără rădăcini solide în România, se interesau de cultură, dar nu de cultura românească, neformată, după părerea lor, și departe de a putea fi asemuită cu regina culturilor, cea grecească, ai cărei reprezentanți se mândreau a fi. Fanarioții călătoriseră, cunoscuseră figuri ilustre ale literaturii și politicii din marile orașe ale continentului și aveau o viziune cuprinzătoare a faptului cultural din Europa. Mulți străini au remarcat că fanarioților li se datora rafinamentul bizantin al păturii culte din România ; tot ei au moderat pedantismul care-i pândea pe mulți dintre « doctorii » de la Junimea, a căror formație era rodul universităților germane.

Purtători de idei – și în aceasta constă însemnătatea lor în istoria culturii române –, fanarioții au introdus Iluminismul în Principate. Tot ei, înainte de a dispărea, au adus la Iași Iluminismul masonic. Aspectul definitiv, stilul românesc al Junimii a fost însă dat de români cu iubire de țară – Pogor, Maiorescu, Negruzzi –, pentru care prioritatea consta în constituirea unei culturi demne de a figura alături de celelalte culturi ale Europei.

Apariția la 1867 a *Convorbirilor literare* dovedește că spiritul cosmopolit al Marelui Orient nu a putut influența dezvoltarea conștiinței naționale. Aparențele literare căpătau întâietate asupra esenței masonice și Junimea adopta calea națională, urmată înaintea ei, în alte împrejurări, de Jeune France și Giovine Italia, societăți secrete liberale pe care masoneria încercase în zadar să le manipuleze.

Steaua României, dacă n-a fost cu adevărat o societate secretă, conspirativă, a rămas înconjurată de secret mai bine de un veac, lăsând astfel nelămurite originile tenebroase ale Junimii. S-a văzut că inițierile de noi membri la Steaua României se opriseră în cursul anului 1869. Armand Lévy, venit atunci la Iași pentru a examina la fața locului starea chestiunii evreiești, se convinsese că masoneria ieșeană nu-i putea fi de nici un ajutor. Steaua României se destrămă, dând naștere altor patru grupări, reflectând fiecare preocupări specifice, dar păstrând legături între ele.

Cea mai însemnată dintre cele patru urmașe ale Stelei României, Junimea, se formase datorită boierilor și profesorilor ce crezuseră că fac parte dintr-o organizație ocultă patronată de Napoleon al III-lea. Realitatea se dovedise a fi alta, căci riturile masonice, inspirate în mare parte de Cabala ebraică, precum și directivele lui Crémieux le cereau masonilor ieșeni să facă profesiuni de credință puțin conforme cu adevăratele lor opinii.

Cerc masonic al unei capitale în declin, Steaua României apăru ca un excelent remediu contra plictisului. După un succes bazat pe curiozitate, formulele cabalistice ale Marelui Orient, originile apocrife ale ritului de Memfis încetară a mai interesa. Omida masonică, crescută departe de ochii grupului Bărnuțiu și de cei ai prefectului de poliție, se prefăcu în scurt timp în fluture literar. Junimiștii nu erau oameni care să-și piardă vremea în adunări secrete. « Complotul masonic » își transportă ședințele în salonul lui Pogor și se dedică propășirii culturii românești.

Evreii cu stare se regrupară în mijlocul altei loji masonice, Paix et Union, ai cărei membri erau toți israeliți, cu excepția Venerabilului – mai întâi un pictor grec, apoi un ofițer de jandarmi român. Spre deosebire de Steaua României, noua lojă se bucura de un local propriu, pe strada Săulescu, și întreținea o corespondență regulată cu Marele Orient[1].

Boierii atrași de politică, și nu de literatură au pus bazele altei grupări, aripa junimistă a partidului conservator, condusă de Petru Mavrogheni, P.P. Carp și beizadea Grigore Sturdza.

În sfârșit, boierii domici de întruniri mondene, de curse de cai și de partide de vânătoare se adunară în jurul beizadelei Iorgu Sutzu, care întemeia la 1875 Jockey-Club-ul din Iași, cerc exclusivist, compus după omonimele sale din Paris și de la Londra.[2]

La 1876, părăsită de mult de trei sferturi dintre acei care o întemeiaseră, Steaua României nu mai era decât umbra celei cunoscute cu zece ani înainte. Leon Negruzzi și bancherul Daniel rămăseseră singurii membri marcanți în mijlocul câtorva funcționari obscuri – lojă fără rost, formă fără fond.

Unele dintre principiile Marelui Orient nu se pierdură totuși. Obligația Junimii de a se întruni o dată pe săptămână a fost o moștenire a statutelor masonice, după cum masonică a fost atitudinea filantropică adoptată de junimiștii cu dare de mână față de studenții merituoși lipsiți de mijloace. Tot masonică a fost « democrația » ostentativă în virtutea căreia beizadelele consimțeau să se așeze ală-

[1] Bibl. Nat., Paris, f. m. 152, *Loge « Paix et Union » de Iassy.*

[2] Acest cerc reunea înalta societate a Iașului. Printre numele membrilor săi figurează aproape toți boierii de la Steaua României, precum și o mulțime de junimiști. Lista numelor se află în Rudolf Sutzu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Editura Viața Românească, Iași, 1928, p. 445.

turi de oameni de rând pentru a discuta pe teme la ordinea zilei, fixate iarăși de programul ceremonialului masonic. Un alt element preluat din ritualul Marelui Orient a fost cel al banchetelor anuale. Se știe însă ce formă au luat acestea după aclimatizarea operată pe malul Bahluiului. Ritualul ezoteric importat la 1866 devenise pentru junimiști prilej de glume și de zgomotoasă veselie. Așa cum va scrie Mihai Eminescu :

« Sus în curțile din Memfis, unde-n săli lumină luce ;
Ei petrec în vin și chiot orice noapte pân-în zori ! »

Anexe

Deși fără legătură directă cu evenimentele care au dat naștere Juniniii, cele două texte care urmează aduc precizări interesante privind starea de spirit a două personaje ce au jucat un rol important în crearea lojii masonice de la Iași : Alexandru Balș și Armand Lévy.

I

În anii imediat următori Unirii, boierimea moldoveană era încă destul de numeroasă pentru a putea fi considerată un grup social cu o mentalitate omogenă. Alexandru Balș, unul dintre prietenii cei mai apropiați ai lui Maiorescu, nu a atras până acum atenția istoricilor Juniniii. Așa cum s-a văzut, în casa lui s-a format comitetul de redacție al ziarului antiliberal *Constituțiunea* concomitent cu primul nucleu al lojii Étoile de Roumanie.

Alexandru Balș era fiul marelui logofăt și stâlp al Moldovei Alecu Balș, de la care primea, la 17 martie 1864, târgul Adjud, șapte moșii așezate în ținutul Putnei și alte trei în județul Tecuci, pentru a le stăpâni, spunea actul de donație, « din neam în neam »[1]. Puțin mai târziu, Alexandru Balș avea să mai moștenească de la părintele său latifundiul de la Broșteni, compus din 34 000 ha așezate de-a lungul Văii Bistriței și la poalele Ceahlăului.[2]

[1] *Progresul. Foaia publicațiilor oficiale ale Curții de Apel din Iași*, 6 aprilie 1864.

[2] A. Popovici și G.T. Kirileanu, *Descrierea moșiei regale Broșteni, jud. Suceava*, Carol Göbl, București, 1906.

Om cumpătat, despre care contemporanii nu au vorbit decât cu stimă, dar administrator mediocru, Alexandru Balș nu mai poseda în 1894 – anul morții sale – nici un fel de avere. Cazul său este destul de tipic pentru a merita o mențiune, în măsura în care comportamentul său economic ilustrează situația unui întreg grup social.

Educat în Occident sub supravegherea unui profesor elvețian, Alexandru Balș avea o mentalitate cu totul deosebită de aceea a marii boierimi din vremurile fanariote sau regulamentare, acaparatoare de ocini și fără prea multe scrupule atunci când era vorba să cucerească sau să mențină poziții politice. Educația liberală și influența romantismului aristocratic făcuseră ca Alexandru Balș să renunțe la multe dintre ideile și privilegiile puțin egalitare, dar eficiente care făcuseră până atunci forța morală și socială a boierimii.

Situația în care vedeau cârma țării ajunsă pe mâna oamenilor noi adunați în jurul partidului liberal și perspectiva de a vedea moșiile strămoșești încăpând ca valoare comercială pe mâna străinilor (și nu numai a evreilor, căci cumpărătorul de mai târziu al latifundiului de la Broșteni va fi Carol I în persoană) lăsaseră o seamă de boieri moldoveni cu sentimentul de a fi rămas oameni fără rost. Erau lipsiți de privilegii și de moșii – deci de simbolurile puterii –, de publicul format până atunci din țărani și de însuși cadrul în care protipendada își desfășurase spectacolul unei vieți fără griji : mutarea capitalei le dăduse Iașilor o lovitură de moarte.

Iată de ce o serie de oameni care mai aveau disponibilitate, dezgustați de politică pentru că erau dezgustați de vremurile noi, găsiră deosebit de atrăgătoare ideea lui Maiorescu și a lui Iacob Negruzzi de a face operă utilă contribuind la dezvoltarea culturii românești.

Cele câteva rânduri pe care le reproducem mai jos i-au fost adresate de fiul marelui logofăt Alecu Balș beizadelei Nicolae Sutzu, economistul. Ele înfățișează cum nu se poate mai bine starea de spirit a unei întregi fracțiuni a marii boierimi moldovene, martoră lucidă și neputincioasă a propriei ei dezintegrări sociale :

« Adjud, 22 martie 1868

[...] Regret mai mult ca niciodată că am acceptat mandatul de deputat, așa ceva nu e pentru mine, și apoi, după părerea mea, reprezentanța națională [la Parlament] este la fel de dăunătoare pentru țară ca și ministerul. Am plecat din București cu totul descurajat și tare mă îndoiesc că un viitor fericit îi surâde țării noastre. Drojdia, mocirla intelectuală se umflă,

năpădește totul, și sub aparențe de patriotism, de libertate, de progres se ascund patimi pline de ură, adevăratul motiv al acțiunii. Toată lumea asta, departe de a se preocupa de treburile serioase ale țării și de a urmări ameliorarea finanțelor, nu face decât să se ciorovăiască fără rușine, se vor vota bugete și legi absurde, dacă nu sunt deja votate, spre nenorocirea țării.

Nu trebuie să-ți pierzi niciodată nădejdea, se spune ; în ceea ce mă privește, nu mai sper la nimic, sunt pesimist, și asta poate pentru că am sperat prea mult de la sosirea prințului Carol în țară. »[1]

II

Armand Lévy a jucat un rol prea important în istoria României moderne pentru ca o informație nouă referitoare la el să nu stârnească interes. Au apărut în 1970 două biografii serioase ale sale : una la Varșovia, foarte elogioasă, semnată de Jerzy Boreisza-Goldberg ; cealaltă, defavorabilă, la Paris, în cadrul colecției îngrijite de Jean Maintron *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français.*

Amestecat în frământările Primei Internaționale, apoi în acelea ale Comunei din Paris, Armand Lévy trăia după 1871 în exil la Roma. Lipsit de orice sprijin, în afară de acela, foarte relativ, al câtorva masoni italieni, Lévy încercă să pătrundă din nou în circuitul negocierilor internaționale intrând în grațiile lui Crémieux. Acesta însă, prudent, dădea răspunsuri evazive la sugestiile pline de riscuri ale corespondentului său. Una dintre propunerile privind mecanismele de acțiune ale masoneriei este ilustrată de o scrisoare trimisă la 31 august 1879 de la Roma de către Armand Lévy lui Crémieux. Acesta intervenise pe diferite căi pe lângă reprezentanții puterilor occidentale aflați la Congresul de la Berlin, cerându-le să nu recunoască independența României atâta vreme cât nu va fi legiferată la București emanciparea evreilor. Pentru a stăvili amestecul Alianței Israelite în afacerile României, Carol I hotărâse înființarea unei masonerii autocefale, Marele Orient al României. Noua organizație urma să fie condusă de Teodor Rosetti (reprezentând boierimea juniministă), de generalul Davila (reprezentând partidul liberal) și de secretarul elvețian al regelui, Basset. Armand Lévy încer-

[1] Biblioteca Națională a României, fond Saint-Georges, LXIII I-3, mapa Nic. Sutzu.

că să pareze sugerându-i lui Crémieux crearea unei noi rețele masonice bazată pe societățile de Sion, grupări pur filantropice, fără nici o caracteristică politică, înființate în România de un bogătaș evreu din München, baronul Hirsch, pentru a înlesni emigrarea în Palestina. Dar baronul Hirsch nu colabora cu Crémieux și nu se sprijinea decât în foarte mică măsură pe Alianța Israelită. Scrisoarea lui Armand Lévy arată limpede cum acest conspirator impenitent contribuia la crearea complicațiilor între diferite grupări evreiești, pe de-o parte, și între comunitatea israelită și autoritățile române, pe de alta : « I s-a scris Marelui Orient de aici [din Paris] că nimic nu poate împiedica crearea unui Mare Orient al României, ceea ce măgulește dorul de independență al românilor și este în firea lucrurilor. Mi se pare că singurul mijloc pe care-l avem pentru a împiedica un mare rău este acela de a provoca formarea, prin societățile de Sion, a multor loji [masonice], mai ales de rit scoțian antic și acceptat, depinzând unele de Marele Orient al Italiei și în parte de Supremul Consiliu al Franței. Și aceasta, în așa fel încât, în fiecare grup [al societăților] de Sion, vreo zece membri, fără a înceta să depindă de Sion, să creeze o lojă masonică, chemând printre ei pe creștinii dispuși să adere [la lojă]. Acesta ar fi mijlocul de a crea în România un rit scoțian puternic, care ar rămâne independent și ar fi un focar de egalitate israelito-creștină, care ar obliga Marele Orient al României să se constituie, ca și acela al Italiei, pe principiul de libertate a riturilor. »[1]

Textul a fost publicat inițial în limba română, în revista Ethos *de la Paris, Caietul I, toamna 1973.*

[1] Bibl. de l'Alliance Israélite, Paris, mss Italie, I.D. 2-1068. Armand Lévy propunea un alt lucru imposibil, știind prea bine că masonii Marelui Orient se aflau în conflict cu masonii Supremului Consiliu.

Un germanofil antirus: Lupu Kostaki (1851-1923)

Lupu Kostaki era urmașul unei vechi și importante familii boierești din Moldova, căreia îi aparținuseră mitropolitul din vremurile regulamentare Veniamin Costaki și omul politic conservator Emanoil Costaki Epureanu. În secolul al XIX-lea, numele era folosit și citat în numeroase feluri – Costache, Costaki, Kostaky sau Boldur Costaki –, după acela al unui imaginar strămoș, vornic al lui Ștefan cel Mare. Unii istorici neavizați îl confundă pe Lupu Kostaki cu doctorul Nicolae Lupu, omul politic național-țărănist, cu care nu era rudă, iar sursele vremii îi ortografiază numele în tot felul de variante.

Lupu Kostaki urmase studii liceale la Gimnaziul Francez din Berlin și apoi câteva semestre la Institutul Politehnic din Zürich[1].

Rudă cu P.P. Carp, mentorul și apoi patronul său politic, a beneficiat în tinerețe de sprijinul acestuia în cursul unui complicat proces de moștenire, în urma căruia a rămas proprietar al frumoasei moșii Dealul Mare (județul Tutova). Convingerile antirusești le avea, spunea el, încă din leagăn, deoarece prenumele de Lupu îi fusese dat « din tradiționala ură a familiei față de ruși »[2].

Din aceste lungi și complicate procese succesorale, precum și dintr-o comună dușmănie față de politica rusească s-a născut prietenia de-o viață dintre P.P. Carp și vărul său mai tânăr, Lupu

[1] Victor Beldiman, « Lupu C. Kostaky », *Libertatea*, an VII, nr. 3, 5 februarie 1939, pp. 34-36.

[2] În textul de față sunt utilizate memoriile rămase nepublicate ale lui Lupu Kostaki, intitulate *Amintirile unui trădător 1850-1919*, aflate la departamentul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române (cota A 1825).

Kostaki, căruia primul avea să-i sprijine mereu cariera politică, dându-i și sfatul : « Fii boier moldovean, prudent în vorbă, țanțoș în atitudine. »[1]

În 1888, Lupu Kostaki a fost numit secretar general al ministerului de Interne în guvernul conservator format de Theodor Rosetti și condus de fapt de Carp, ministrul de Externe. Lupu Kostaki a fost atunci însărcinat să ancheteze în satele răsculate din jurul Bucureștiului : Jilava, Snagov, Periș, Berceni, Dobreni (unde țăranii incendiaseră conacul beizadelei Dimitrie Ghica), Tunari (unde fuseseră devastate casele lui Gheorghe Vernescu) și Micșunești (unde arseseră casele egumenului Mănăstirii Căldarușani, starețul Gherasim, care era și arendașul moșiei, proprietatea familiei Polizu). Lupu Kostaki dovedi în această misiune un spirit conciliant, numind printre membrii noilor comisii interimare de împăciuire și țărani desemnați de răsculați[2].

Prefect de Prahova (1891), comisar al guvernului pe lângă Banca Națională (1892), director general al închisorilor (1897), iarăși prefect de Tutova și apoi de Covurlui, îl plăcea să se înfățișeze și să se fotografieze « înalt și drept », în postura boierului de țară, cu căciulă răzeșească și vorbire moldovenească neaoșă, lângă portretul mitropolitului Venianin și al vechilor cronici așezate pe masa de lucru.[3]

Omul avea prestanță și comportamentul său îi făcuse mai mulți prieteni decât dușmani. Membru în Consiliul superior administrativ, el se declara în 1914 adversar al Rusiei – ca și Carp – și simpatizant al politicii Germaniei, singura putere capabilă, în opinia lui, să apere România de tendințele anexioniste ale Rusiei în tradiționala înaintare a acesteia spre Constantinopol. « Întreaga mea ființă și întreaga mea convingere îmi spun că singura noastră nădejde trebuie să fie numai în Germania, și că singura noastră scăpare este numai alături de dânsa [...]. Rușii sunt adversarii noștri fatali și ireductibili », afirma el în 1914. Și adăuga : « dacă luăm de la ei Bucovina și Basarabia, întregim moșia lui Ștefan cel Mare [...]. Cu

[1] Lupu Kostaki, *Amintirile...*, sursa citată, p. 254.

[2] Victor Bilciurescu, *București și bucureșteni de ieri și de azi*, Editura Universul, București, 1945, pp. 227-239.

[3] *Studii. Revistă de istorie*, 1978, 6, pp. 996-1004, și fotografii ale sale aflate în posesia autorului.

aceasta nu vreau să zic cum că trebuie să renunțăm la Transilvania ; ea va veni să se lipească în mod firesc la sânul patriei mame atunci când ceasul lichidării Austro-Ungariei va fi sosit [...]. Noi suntem un popor încă mic, înconjurat de dușmani. »[1]

Cu o asemenea profesiune de credință, era firesc ca Lupu Kostaki să-i rămână fidel (împreună cu Virgil Arion și Dimitrie Nenițescu) lui Petre Carp în clipele de grea cumpănă de la începutul războiului mondial.

În momentul plecării la Iași a Familiei regale și a autorităților proantantiste, când Capitala a fost ocupată de armata germană, Lupu Kostaki se afla la București, ca reprezentant de frunte al grupărilor progermane. Numit, cu acordul lui Ion I.C. Brătianu, de ministrul de Interne Vasile Morțun (prieten al său, care plecase și el la Iași), în funcția de girant al ministerului de Interne pe timpul ocupației inamice a Bucureștiului, căpătă depline puteri de a reprezenta guvernul român față de autoritățile militare germane. Rămase deci în Capitală, împreună, printre alții, cu Alexandru Marghiloman, Constantin și Virgil Arion, Constantin Stere, Ion C. Filitti (director al Teatrului Național), Alexandru Tzigara-Samurcaș (însărcinat de rege la 15 noiembrie 1916 să reprezinte în teritoriul ocupat Casa regală și Domeniile Coroanei).

La 29 noiembrie 1916, Lupu Kostaki respingea propunerea de pace separată făcută de mareșalul Mackensen. Lucrând, împreună cu Carp, la proiectul de descentralizare administrativă a României și la normalizarea vieții administrative în prefecturile județene, Lupu Kostaki a încercat – fără succes – să negocieze împăcarea dintre grupările conservatorilor germanofili Carp, Marghiloman și Maiorescu, obținând de la Comandamentul german înlesniri pentru populația civilă – de pildă, renunțarea la impunerea amenzii de un milion asupra locuitorilor Bucureștilor[2].

La 23 ianuarie 1917, câțiva ofițeri aparținând corpului de ocupație bulgar s-au prezentat la sediul Academiei Române și au reușit, în pofida opoziției secretarului general Ion Bianu (care a fost arestat), să se facă stăpâni pe mai multe lăzi cu documente în chirilică,

[1] Profesor G. Alexandrescu, « De vorbă cu dl Lupu Kostaki », *Convorbiri literare*, XLVIII, 1914, 12, pp. 1 273-1 282.

[2] C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. 2, Editura Ziarului *Universul*, București, 1936, pp. 544-545.

pe care voiau să le ducă la Sofia. Lupu Kostaki i s-a plâns imediat lui Mackensen, comandantul trupelor de ocupație germane, denunțând delictul de care se făcuseră vinovați bulgarii – documentele erau fără doar și poate românești – și cerând restituirea lor, ceea ce s-a și întâmplat, cu destule peripeții.[1]

Nici o lună mai târziu, a avut loc o altă tentativă de rapt. La 17 februarie 1917, un grup de soldați bulgari a scos din Biserica Mitropoliei racla conținând moaștele Sfântului Dumitru Basarabov « cel Nou », patronul Capitalei. Moaștele se găseau depuse acolo din 1769, când generalul rus Soltîkov le adusese din Bulgaria în decursul războiului ruso-turc. Invocând pericolul unor dezordini de stradă la care s-ar fi putut deda bucureștenii indignați, Lupu Kostaki interveni din nou pe lângă Comandamentul german, care-și obligă aliatul bulgar să restituie racla.[2]

Acestor două incidente, a căror rezolvare s-a datorat întru totul lui Lupu Kostaki, le-a urmat un eveniment mult mai grav, a cărui vinovată inițiere – nu însă și desfășurare – îi aparține tot lui Lupu Kostaki. Este vorba de colaborationismul total, ieșit la iveală în iulie 1917, odată cu manifestul intitulat « Chemarea Mitropolitului Primat », răspândit de avioane germane în ajunul luptelor de la Mărășești în tranșeele ocupate, peste linia frontului, de armata română. « Chemarea Mitropolitului Primat » apărea semnată nu doar de emitentul ei, ci și de trei episcopi, de câteva fețe bisericești și de înalți funcționari civili depinzând de Cancelaria Sfântului Sinod, precum și de directorul Seminarului Teologic Central din București. Luca (Luki) Caragiale, fiul scriitorului și șef de cabinet într-unul din ministere, se ocupase de colectarea semnăturilor pe un text pătruns de spirit defetist și de îndemn la pactizare cu inamicul. « Țara vrea pace !... Domnul Dumnezeu s-a îndurat de țara aceasta. El a îmblânzit inima biruitorului către noi și a făcut dintr-însul tovarășul nostru de muncă pentru mântuirea României [...]. Aveți buna încredințare că biruitorul care intră în Moldova nu e setos de răzbunare, nu ucide, nu jefuiește, nu dă foc, nu pustiește ! »

Lumea politică a Bucureștilor, în comentarii alimentate de confidențe din chiar sfera autorităților, era de părere că ierarhia bi-

[1] Petru Comarnescu, *Politica*, 1927.

[2] Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. IV, 1910-1918 (reeditare), Editura Albatros, București, 2005, p. 140.

sericească se lăsase convinsă de Lupu Kostaki, socotit de mulți a fi inițiatorul « chemării », și de Virgil Arion, girantul ministerului Învățământului și al Cultelor. Se spunea și că adevăratul redactor al textului semnat de înaltele fețe bisericești fusese (fostul preot) Gala Galaction, al cărui talent literar era binecunoscut. Alexandru Vlahuță era chiar de părere că manifestul fusese scris « în chip superior » mai târziu, după ce sorții războiului se schimbaseră.

Galaction a încercat să se disculpe, dând vina pe Virgil Arion, ca unic autor, dar nu a prea fost crezut. Eugen Lovinescu, de exemplu, era de părere că apelul la dezertare fusese obținut și prin presiuni exercitate de Gala Galaction cu argumente de genul : « Lasă, părinte, nu te teme, de acum suntem una cu nemții. »[1]

Oricum, convocați în 1918 în fața Curții Marțiale, semnatarii « chemării » se apărau argumentând că, « dacă Prea Sfinții Arhierei, membrii Sfântului Sinod, mai mari decât noi, au iscălit, cum puteam noi, preoți supuși Înalt Prea Sfântului Mitropolit, să nu iscălim, când alți șase, înaintea noastră, iscăliseră ? [...] nu puteam să bănuim scopuri infame, trebuie să se cerceteze și să se dovedească cine a poruncit să se facă acel act [...] Cum puteam să bănuim afirmările unui ministru ca dl Lupu Costache, om bătrân ?... »[2]

« Chemarea » Mitropolitului nu a avut succes, iar ostașii români nu au dat ascultare nici propagandei bolșevice de peste Prut. Mitropolitul, devenit filogerman mai mult din slăbiciune, era, oricum, compromis și, odată cu el, o parte a ierarhiei bisericești.[3]

În aprilie 1917, Lupu Kostaki preluase funcția de ministru de Interne în guvernul Bucureștiului ocupat, angajându-se apoi în pertractările care aveau să ducă – în cele din urmă, deși împotriva voinței sale și a lui Carp – la semnarea dezastruosului tratat de pace de la București (23 aprilie/7mai 1918). Acest episod nu va reprezenta însă punctul final al tulburatei cooperări a grupurilor germano-

[1] Eugen Lovinescu, *Scrieri*, vol. 2, Editura Minerva, București, 1970, pp. 196-197.

[2] Iuliu Scriban (ed.), *Acte și mărturisiri privitoare la chestiuni și fapte bisericești din timpul ocupațiunii germane în România*, Tipografia Mitropoliei, București, 1919.

[3] La 1 ianuarie 1919 i se va impune, de altfel, demisia. Mitropolitul Conon se retrase la Mănăstirea Cernica, unde a murit în anul 1922 : *Viitorul*, 30 decembrie 1918 și 9 august 1922 ; *Universul*, 9 august 1922.

file – certate între ele – care încercaseră să administreze România ocupată de trupele Puterilor Centrale și să-i pregătească totodată viitorul de țară învinsă. Nicolae Lupu Kostaki, fiul lui Lupu, numit de acesta prefect de Argeș și om de legătură între grupările conservatoare și socialiste, va recapitula mai târziu programele divergente ale celor trei curente germanofile din România ocupată. Grupul condus de P.P. Carp, Lupu Kostaki și Virgil C. Arion era convins că soluția salvatoare consta în schimbarea dinastiei, dar tot în cadrul Casei de Hohenzollern, și anume prin înlocuirea regelui Ferdinand cu unul dintre fiii kaiserului Wilhelm al II-lea. Această grupare credea că doar o astfel de soluție ar fi putut, pe de-o parte, să mențină integritatea teritorială a României (inclusiv Cadrilaterul alipit de la bulgari în 1913) și, pe de alta, să-i impună Austro-Ungariei măsuri în favoarea românilor din Ardeal.

Populația maghiară, austriacă și evreiască a Bucureștilor le-a făcut trupelor germane o primire entuziastă. Devenit personaj prim – un fel de proconsul – al administrației române instalate de germani la București, Lupu Kostaki îl găzduia în locuința sa pe colonelul Alexandru Sturdza, întors din Germania, unde fugise, părăsind frontul, după eșecul total al apelului de întoarcere a armelor pe care-l adresase armatei române.[1]

Sorții de izbândă ai Puterilor Centrale păreau de-acum înainte siguri, în pofida victoriilor românești din vară de la Mărăști, Mărășești, Oituz și Cireșoaia, care opriseră înaintarea inamicului în inima Moldovei. În seara zilei de 25 octombrie/7 noiembrie 1917, care văzuse izbucnirea Revoluției din Rusia – alt succes bine pregătit de germani –, Lupu Kostaki dădea o mare recepție, la care luau parte autoritățile armatei de ocupație germano-austriece și toate personalitățile germanofile ale lumii politice, bisericești și intelectuale din București[2].

La 22 noiembrie/5 decembrie 1917 se deschideau la Brest-Litovsk negocierile de pace separată între austro-germani și noile autorități bolșevice ale Rusiei, care aveau nevoie de pace la granițele lor europene pentru a putea desăvârși revoluția în țară. În Franța izbucniseră rebeliuni în mai multe unități militare și circulau zvo-

[1] Glen Torrey, *The Case of Colonel Alexandru Sturdza*, Emporia State University, Emporia, Kansas, 1992, p. 55.

[2] *Gazeta Bucureștilor*, 30 octombrie 1917.

nuri despre o posibilă victorie totală a Germaniei. Lupu Kostaki se vedea acum posibil viitor prim-ministru al României, cu atât mai mult cu cât, la 26 noiembrie/9 decembrie 1917, guvernul de la Iași ceruse la rândul său încheierea unui armistițiu cu Puterile Centrale. Pe lista « ministeriabililor » care circula la București se aflau colonelul Sturdza la Război, Marghiloman la Externe, Constantin Stere la Interne, Virgil Arion la Instituțiunea Publică, Dimitrie Nenițescu la Justiție etc. Mitropolitul germanofil rămânea, bineînțeles, în fruntea Bisericii Ortodoxe Române.

Cu același mare ceremonial, iarăși sub președinția lui Lupu Kostaki și în prezența unor intelectuali filogermani de marcă, precum Gala Galaction, Ioan Slavici, Grigore Antipa etc., se redeschideau cursurile Facultății de Medicină la 3/15 decembrie.[1]

Invitat de onoare la prânzul oferit cu ocazia Anului Nou 1918 de generalul Tülf von Tscheppe, guvernatorul german al teritoriului ocupat din România, Lupu Kostaki își văzu poziția definitiv consacrată după 28 ianuarie/10 februarie 1918, când guvernul de la Iași se resemnă să ceară deschiderea oficială a negocierilor de pace separată cu Puterile Centrale. Autoritățile acestora formulară trei condiții principale : cedarea Dobrogei, umilitoare rectificări de graniță la Carpați și imense concesiuni economice. Lupu Kostaki prezentă o a patra : la 30 ianuarie/12 februarie, la întâlnirea de la Hotelul Athénée Palace dintre delegații autorităților române din Iași și fruntașii germanofili din București, în mijlocul unei liniști mormântale, el citi telegrama trimisă de la Țibănești de Petre Carp în care cerea abdicarea regelui Ferdinand.[2]

Oricât de aparent atrăgătoare pentru Germania ar fi fost ideea aceasta, ea era, de fapt, o cursă pe care Petre Carp i-o întindea Berlinului cerând un rege din Casa sa imperială. Politicienii nemți erau prea abili pentru ca, în situația extrem de gravă a Germaniei, să nu-și dea seama că soluția aceasta le-ar fi putut crea conflicte și cu Austro-Ungaria, și cu Bulgaria. Reprezentantul în teritoriul ocupat al ministerului de Afaceri străine german, un domn Horstmann, nu se sfia de altminteri să marcheze față de Carp și prietenii săi printr-o răceală abia politicoasă directivele șefilor săi ierarhici.

Soluția lui Petre Carp se mai lovea în Germania și de puternica opoziție a partidului catolic, care nu vedea cu ochi buni înlo-

[1] Lupu Kostaki, *Amintirile...*, sursa citată, p. 233.
[2] *Ibidem*, p. 258.

cuirea unui Hohenzollern catolic cu un Hohenzollern protestant, ceea ce ar fi diminuat autoritatea Habsburgilor în Orient. Contele Prachma, un lider al partidului catolic în *Reichstag*, a fost trimis la București pentru a supraveghea și a combate curentul carpist, reprezentat foarte la vedere de Lupu Kostaki.[1]

Ceea ce a dus, inevitabil, la favorizarea de către guvernul de la Berlin a altui grup germanofil, cel condus de Alexandru Marghiloman și Titu Maiorescu. Acesta se împotrivea schimbării de dinastie pe motiv că ar fi supus statul unor « consecințe funeste », capabile să zdruncine chiar temeliile sociale ale țării. Maiorescu și Marghiloman credeau că vor putea să-și aplice programul cu atât mai ușor cu cât liberalii aveau să fie eliminați de pe scena politică. Merită remarcat că nici unul dintre planurile politice ale acestor două grupări – nici cel al lui Carp, nici cel al lui Maiorescu – nu prevedea introducerea unor reforme sociale.

Germanii sprijineau și o a treia grupare, condusă de Constantin Stere. Aceasta era inspirată atât de idei socialiste, cât și de federalismul promovat de bănățeanul Aurel Popovici, care susținea alipirea României la Imperiul Habsburgic, ceea ce ar fi soluționat – prin federalizare – problema națională românească în ansamblul ei. Gruparea Stere preconiza o reformă agrară de proporții și introducerea sufragiului universal (ceea ce, de altfel, urmăreau și liderii liberali refugiați la Iași împreună cu Familia regală), precum și acordarea de drepturi cetățenești tuturor evreilor.

Și Nicolae Lupu Costaki, fiul lui Lupu, își continua astfel amintirile : « În asemenea condițiuni, concepțiile grupului Maiorescu-Marghiloman, de-o parte, și grupul Stere, de cealaltă, puteau singure fi cu șanse discutate la Berlin și la Viena. După întoarcerea sa de la Berlin, punctul de vedere al lui Stere părea a fi prevalat. Apariția la câteva săptămâni în urmă a *Luminei* constituia o indicație hotărâtă

[1] Nicolae Lupu Costaki, « Amintiri din vremi uitate », *Revista Vremii*, 24 februarie 1924, pp. 17-19. Fiul lui Lupu Kostaki a fost și autorul multor studii și articole din care apare ca simpatizant al mișcării socialiste. Nepotrivita simbioză dintre filogermanismul unora dintre boierii conservatori și germanofilia afișată a cercurilor socialiste, devenite apoi comuniste, se consolidase în anii neutralității în coloanele cotidianului *Minerva*, finanțat de Grigore G.Gr. Cantacuzino și apărut sub conducerea lui Ioan Slavici.

și o lovitură puternică dată grupărilor adverse și în primul rând aceleia a lui Petre Carp.

A fost atunci vorba de retragerea tuturor giranților carpiști din capul ministerelor pe care le conduceau și, dacă nu au făcut-o atunci, a fost numai din convingerea că înaintea ideilor lor politice trebuia să treacă datoria supremă a apărării intereselor populației. Rămași ca simpli funcționari români, carpiștii au început o nouă activitate politică după căderea cancelarului german Bethmann-Hollweg, ceea ce îi făcea să spere într-o schimbare a politicii Berlinului.

Speranța lor a fost însă de scurtă durată. Directiva nouă favorabilă lui Margiloman a adus pe carpiști într-o opoziție din ce în ce mai îndârjită față de Puterile Centrale, opoziție care a culminat în candidaturile lui Carp și ale prietenilor săi la alegerile din 1918 în teritoriile ocupate, având ca principal punct respingerea păcii de la București. »[1]

Se știe ce a urmat. Odată cu înfrângerea Puterilor Centrale și prăbușirea Rusiei, « partida franceză », victorioasă, în frunte cu regele german și cu regina engleză, cu generalul Berthelot, cu Brătienii și cu Iorga, se întorcea de la Iași. Încurajată de « lichelismul superpatrioților » refugiați la Iași, prigoana împotriva germanofililor era încurajată și de la Paris.[2]

Reprezentanții de vază ai « partidei germane » (Titu Maiorescu și P.P. Carp muriseră), Lupu Kostaki, laolaltă cu alte multe personalități (Ioan Slavici, Tzigara-Samurcaș, C. Stere etc.) au fost arestați și deferiți Curții Marțiale sub acuzația de trădare a intereselor țării. Cum rămânerea sa la București fusese totuși hotărâtă în 1916 în acord cu aceiași oameni politici care în 1919 îl dădeau în judecată, Lupu Kostaki protesta. Era cu gândul la averile adunate de proaspeții îmbogățiți de război care, chiar atunci când nu operaseră cu girul liberalilor, erau acum acoperiți de ei : « Astăzi, în aceste timpuri când nu te poți întoarce fără a te lovi de milionari, dacă nu chiar de miliardari, [...] mi se atinge, fără cruțare, bunul nume al familiei mele, pe care l-au purtat cu cinste strămoșii mei. [...] Nu sunt învinuit pentru incorectitudine în mânuirea banilor publici. [...] Voi spune totul. N-am iubit niciodată oamenii incorecți, și dragostea și ura lor le-am disprețuit deopotrivă. M-am mulțumit să am în

[1] *Idem.*

[2] Victor Beldiman..., *op. cit.*, p. 35

orice vreme conștiința liniștită, păstrându-mi curate cugetul și mîinile. În chipul acesta cred că voi da oamenilor de bine putința să judece în cunoștință de cauză și de a aprecia dacă am fost sau nu capabil de a săvârși faptele ce mi s-au imputat. »[1]

Anunțând că « va spune totul » – adică tot ce aflase fiind la Interne între 1916 și 1918 – și afirmând la deschiderea procesului că lua toată vina asupra sa, Lupu Kostaki se pregătea să facă o depoziție zdrobitoare pentru adversarii săi. Fără să mai piardă timpul, guvernul a hotărît să închidă procesul.[2]

O mână spăla pe alta.

Retras la moșia Dealul Mare, Lupu Kostaki și-a consacrat ultimii ani redactării unor memorii care n-au văzut până acum lumina tiparului. A murit la 12 iulie 1923 și a fost condus pe ultimul drum, spre mormântul din Bârlad, de multe rude și de câțiva prieteni, printre care și Gala Galaction, care a rostit cuvântarea funebră.

Urmașul familiei Kostaki în viața politică și gazetărească a României Mari a fost nepotul de soră al lui Lupu, Grigore Gafencu.

[1] Lupu Kostaki, *Amintirile...*, sursa citată, p. 571. Controversele de atunci și de totdeauna cu privire la « patrioți » și « trădători », și la imaginea lor în fața contemporanilor sau a Istoriei au fost sintetizate de un istoric al emigrației franceze de după Revoluția din 1789 : « Trebuie multă vreme, cel puțin un secol și jumătate, inclusiv evenimentele celui de-al doilea război mondial, pentru ca opinia publică să-și dea seama că aceia care-și abandonează țara în vreme de criză nu sunt trădători din acest motiv și că sprijinul unei puteri străine, oricât de jenant ar fi, nu este întotdeauna dezonorant, ba este chiar uneori indispensabil. Monopolul patriotismului, pe care și-l atribuiseră francezii rămași în Franța în timpul Revoluției [din 1789-1793], a fost revendicat după 1945 de aceia care au părăsit-o [între 1940 și 1944]. Și aceștia și-au asumat conștiința, au rămas fideli unei anumite idei pe care și-o făceau despre Franța... » – Ghislain de Diesbach, *Histoire de l'émigration : 1789-1814*, Édition Bernard Grasset, Paris, 1975, p. 563.

[2] Dim Th. Pascu, « Lupu Kostache. Amintiri », *Adevărul*, 18 iulie 1923 ; Un ofițer superior, « Lupu C. Kostachi. Un episod din viața bătrânului boer moldovean », *Adevărul*, 25 iulie 1923, p. 2.

Anexă

În legătură cu controversele din vremea ocupației germane, un ziar liberal scria :

« Primim spre publicare următoarea scrisoare :

Domnule Director !

Vă rog să binevoiți a publica în coloanele ziarului Dstră următorul răspuns adresat Dlui Horia Carp, secretarul Uniunii Evreilor Pământeni, publicat în ziarul *Izbânda* cu data de 27 ianuarie 1919.

Mă surprinde afirmația d-sale cum că n-a făcut și nu va face cerere de împământenire, se vede că D-sa nu a citit decretul-lege pe care îl rog a-l reciti, și va vedea că sunt excluși de la împământenire toți aceia care au lucrat sau ajutat pe dușmanii țărei, categorie în care cred că intră și domnia sa și pentru asta apelez la memoria d-sale să-și reamintească de timpul prieteniei cu dl Paul Nathan și Hautke din Berlin și de voiajurile făcute în Moldova în wagon-lits pentru înființarea de birouri de tristă memorie pentru acordarea drepturilor cetățenești a legei nefaste a dlui Marghiloman.

Termin deocamdată, afirmând că locul d-sale ar fi mai bine astăzi în fața Curții Marțiale, loc pe care-l merită toți trădătorii neamului, iar nu în polemici de presă.

I. Finkelstein
Licențiat în drept, diplomat al Școalei Superioare de Comerț,
Str. Labirint, nr. 85[1] »

[1] *Viitorul*, an XI, nr. 2 244, 28 ianuarie 1918.

De la anarhiști la comuniști : propagandă, război, armistițiu

De la anarhism la bolșevism: Zamfir Arbore și fiica sa Ecaterina

Firavele începuturi ale socialismului în Vechiul Regat au stat sub semnul influenței străine, cu precădere a celei ruse. Activitatea basarabeanului Zamfir Arbore nu a fost pe deplin cunoscută nici în timpul vieții, biografia sa suferind chiar de pe urma unor confuzii făcute de cercetătorii ruși ai anarhismului.

Educată după principiile cele mai progresiste ale vremii, fiica sa Ecaterina s-a dedicat pe de-a-ntregul crezului bolșevic. Moartea ei apare ca o susținere a afirmației că Stalin a ucis mai mulți comuniști români decât autoritățile române în România.

Zamfir Arbore (1845-1933): de la anarhism la onoruri militare

Cum lunga viață de propagandist anarhist și apoi socialist a lui Zamfir Arbore s-a desfășurat sub două nume diferite – dându-le unor istorici impresia că ar fi vorba de două persoane diferite –, ea a fost prezentată în mare măsură sub două aspecte care se ignoră reciproc. Istoricii români au citat mai ales lucrările publicate sub numele de Arbore, după stabilirea lui Zamfir în România – temporar în 1875 și definitiv în 1879[1]. Istoricii anarhismului rus, care

[1] Petre V. Haneș, « Zamfir Arbore », în *Scriitori basarabeni, 1850-1940*, București, f. d. [1942], pp. 268-285. Corectat și mult completat de G.G. Bezviconi, « Zamfir Ralli-Arbure », în *Analele Moldovei*, Iași, 1943, pp. 109-128. Bezviconi dovedește o prudentă rezervă față de justificarea avansată

nu au cunoștință de lucrările lui Zamfir Arbore, nu se ocupă decât de publicațiile acestuia din Elveția, în limbile rusă sau franceză, apărute însă sub alt nume, acela de Zamfirii (sau Zemfirii) Konstantinovici Ralli[1].

Într-adevăr, după stabilirea sa în România, în 1879, și din motive care se vor vedea, Zamfirii Ralli, nobil basarabean și anarhist rus, a reînviat numele vechiului neam boieresc din care cobora o bunică a sa pentru a se numi doar Arbore.

Cazul nu este unic. Spre a evita stingerea numelui în caz că ultimul urmaș în linie directă bărbătească nu avea copii sau avea doar fete, se proceda fie la adoptarea unui nepot, căruia i se lăsa averea, cu obligația însă de a-și schimba numele, fie socrul se înțelegea cu ginerele pentru a-i lăsa, odată cu moștenirea materială, și pe aceea spirituală a numelui. Sunt binecunoscute cazurile legate

de Zamfir Arbore, născut Ralli, pentru a-și fi luat numele de Arbore după împlinirea vârstei de 30 de ani. El mai arată că multe dintre paginile memorialistice ale lui Zamfir Arbore conțin fabulații și afirmă că « un om care s-a manifestat pe tărâmul politic, publicându-și apoi autobiografii și memorii, care ataca vehement un regim și-și crea un merit din lupta sa nu poate să pretindă ca posteritatea să nu-i cerceteze în mod amănunțit viața ».

Alte texte despre el : Alexandru Kidel, *Zamfir C. Arbore. Bibliografia scrierilor sale*, Chișinău, 1936 ; Teodor Cornel, « Zamfir Arbore », în *Figuri contemporane din România*, București, 1909, pp. 86-89 ; Gabriela Drăgoi, « Zamfir Arbore », în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei RSR, București, 1979, pp. 46-47.

[1] Franco Venturi, *Il populismo russo*, Einandi, Torino, 1952 (lucrare devenită clasică, tradusă în franceză și engleză), relatează cu lux de amănunte, citând publicații rusești greu accesibile, rolul important jucat de Z.K. Ralli în mișcarea revoluționară-anarhistă rusă până la plecarea sa definitivă din Elveția, în 1879. După această dată, Z.K. Ralli dispare din paginile lucrării marelui istoric italian. Noi date despre Z.K. Ralli – din alte surse rusești, depistate și la Arhivele Universității Stanford din California, SUA – sunt prezentate de istoricul american Adam Ulam, *In the Name of the People. Prophets and Conspirators in Prerevolutionary Russia*, Viking Press, New York, 1977. *The Modern Encyclopaedia of Russian and Soviet History*, Joseph L. Wieczynski ed., vol. 30, Gulf Breeze, Florida, 1984, p. 177, conține o sumară și incompletă notă despre Ralli, Zemfirii K. În nici una din cele trei lucrări susmenționate nu sunt cunoscute legăturile românești ale lui Z.K. Ralli și nici faptul că acesta purtase și numele de Arbore.

de continuitatea unor neamuri mari, istorice : Basarab, Golescu, Știrbey, Brâncoveanu și altele. În Moldova, obiceiul a fost folosit destul de rar. În nici unul din Principatele Române însă, reluarea prin femei a vechiului nume nu s-a produs de patru ori de-a lungul veacurilor, așa cum s-a întâmplat în cazul lui Zamfir Arbore și al înaintașilor săi. Prima oară în veacul al XVI-lea, când unii din nepoții de fiică ai celebrului hatman Luca Arbore au reluat numele acestuia. A doua oară la sfârșitul veacului al XVII-lea, când Mierla, fiica sărăcitului spătar Grigore Arbore, și-a transmis numele copiilor născuți din căsnicia ei cu un mazil obscur, Gavrilaș Nemțanul. La rândul ei, ultima purtătoare a numelui, căsătorită la sfârșitul veacului al XVIII-lea cu un negustor grec din Botoșani, Dimitrie Gheorghiu, a făcut astfel încât copiii ei să poarte numele de Gheorghiu-Arbore[1].

[1] Despre familia Arbore a scris G.G. Bezviconi, care a folosit arhivele Colegiului Nobilimii din Basarabia. Redând versiunea « Arbore » în detrimentul versiunii « Ralli », el precizează însă că toate rudele basarabene ale lui Zamfir Arbore, coborâtoare doar prin femei din neamul moldovenesc Arbore, purtau numele Ralli. Posed în documentația mea nota sa manuscrisă, subliniată, conform căreia, în secolul al XIX-lea, toată familia s-a numit doar Ralli, și « niciodată » Arbore. G.G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, București, 1940, pp. 172-174, vol. II, Fundația Regele Carol, București, 1943, pp. 149-150, și, de același autor, « Zamfir Ralli-Arbore », în *Analele Moldovei*, Iași, 1943, pp. 109-128. Același lucru este evidențiat și de inscripțiile de pe mormintele din cimitirul de la Chișinău, care s-au păstrat până azi, și ale căror fotografii le posed, datorită amabilității istoricului moldovean Silviu Tabac.

Afirmația făcută lui G.G. Bezviconi de către baroana Hübsch von Grossthal, născută Ralli, cum că tatăl ei făcea parte din familia Ralli din Creta, și nu din neamul negustorilor Ralli de la Odesa, a fost acceptată de Bezviconi și este concordantă cu documentele de familie necunoscute de Bezviconi dar văzute ulterior de mine, moștenite de familia Stîrcea. Nu poate fi admisă versiunea lui Zamfir Arbore cum că strămoșul său « Zamfir Ralli, moldovean » ar fi « emigrat cu Hasdeii în Polonia, apoi s-a stabilit în Basarabia ». Se recunoaște aici influența lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, mare specialist în plăsmuiri documentare.

G.G. Bezviconi, bun cunoscător al boierimii basarabene, afirmă, contrar spuselor lui Zamfir Arbore (socialistul), că tatăl acestuia, Constantin, ofițer de husari în armata rusă, nu a purtat alt nume decât acela de Ralli. Paginile consacrate de el familiei Arbore și Ralli-Arbore în periodicul

Negustorul grec era bogat și își căsători fata, pe Smaranda Gheorghiu-Arbore, cu un alt negustor grec și mai bogat, Zamfir Ralli, venit în Basarabia din Odesa, unde tatăl său, Hristofor, pribegise de la Constantinopol.[1]

De data aceasta, vreme de două generații, urmașii lui Zamfir Ralli au păstrat numele de Ralli, cu atât mai mult cu cât Zamfir fusese înscris sub acest nume în noua Carte a nobilimii introdusă de autoritățile ruse din Basarabia.

Zamfir Ralli, soțul Smarandei Gheorghiu-Arbore, născut pe la 1769 și decedat la Chișinău în 1831, părăsise Odesa pentru a se stabili ca mare proprietar funciar în Basarabia încă moldovenească. Boierit cu rangul de căminar, cumpărase mai multe moșii în ținutul Orheiului : Dolna (cu 75 de curți țărănești), Tânjelești și Soltănești (cu 70 de curți), Iurceni (cu 30 de curți), jumătate din Vărzărești Noi (trecută apoi în județul Lăpușna, cu 57 de curți de săteni, și dată mai târziu de zestre nepoatei sale de fiu, Elena, la căsătoria ei cu baronul danez, dar de origine germană catolică din Constantinopol, Alexandru Hübsch von Grossthal, al cărui tată ținuse într-o primă căsătorie pe una dintre fiicele lui Barbu Știrbey, domnul Țării Românești) ; apoi, tot în ținutul Orheiului, moșia Găureni (cu 20 de curți). Pe aceste proprietăți trăiau peste 300 de robi țigani, dintre care 188 de bărbați. Zamfir Ralli primise de la țarul Alexandru I cinul de asesor de colegiu. A fost apoi ales deputat al nobilimii de către Sfatul Suprem de la Chișinău și înscris în Cartea genealogică a nobililor pentru ținutul Orhei, calitatea de nobil fiindu-i confirmată abia în 1848. Prin unul dintre fii săi, Constantin, Zamfir Ralli a fost bunicul viitorului anarhist Zamfir Ralli, numit apoi Arbore, a cărui biografie începe în 1845, când se naște ca fiu al ofițerului

basarabean *Din trecutul nostru*, III, nr. 17-20, februarie-martie 1935, pp. 75-94, cu numeroase portrete de familie, i-au adus scrisori de completare din partea unor cititori vârstnici care cunoscuseră familia Ralli înainte de 1900. El le-a folosit în articolul său din 1943, publicat în *Analele Moldovei*. Acolo se află mențiunea – singura existentă – despre fratele și surorile lui Zamfir Arbore, precum și sublinierea propriei afirmații a lui Zamfir Arbore cum că tatăl său, proprietar al moșiei Iurceni, se numea Constantin Ralli.

[1] Despre familiile Ralli, vezi Mihail Dimitrie Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, pp. 386-394.

rus Constantin Ralli, proprietar la Iurceni, și al ucrainencei Olga Reva. Mama lui, mai mult ca sigur, nu știa românește.

Ca și Bogdan Petriceicu Hasdeu, în vinele căruia aproape că nu curgea sânge românesc, Zamfir Ralli, devenit mai târziu, din românism și din prudență, Zamfir Arbore, nu era român decât printr-o optime, și anume prin bunica sa paternă, Smaranda Gheorghiu-Arbore, moartă în 1815, care era, la rândul ei, fata unui grec. Bunicul din partea tatălui lui Zamfir Arbore era grec – Ralli –, iar mama sa, Olga, era ucraineancă, fiica unui președinte de tribunal, Condratie Reva, străin de Basarabia. Zamfir Arbore însuși se născuse la Cernăuți, unde părinții săi se aflau în vizită la rudele lor bucovinene din familia Stîrcea.

Rămas orfan de amândoi părinții la vârsta de nouă ani, copilul Zamfir Constantinovici Ralli trăi mai mult prin internate rusești, rudele ocupându-se de el de departe. În amintiri, nu pomenește despre fratele lui și despre cele două surori ale sale. Bacalaureat al liceului din Harkov, student al Facultății de Medicină din Moscova, apoi al Academiei Militare de Medicină din Petersburg, nu și-a terminat studiile universitare, ajungând doar până în anul trei. Cum intrase în rândurile mișcării revoluționare studențești a narodnicului Serghei Neciaiev, care propăvăduia « mersul intelectualilor către popor », și era membru al comitetului revoluționar, Zamfir a fost arestat, eliberat condiționat în scurt timp până la proces și apoi rearestat la 9 aprilie 1866 ca participant la complotul studentului Karakozov, care trăsese – fără succes – asupra țarului, fiind apoi condamnat la moarte.

Zamfir Constantinovici Ralli a fost închis mai bine de doi ani și opt luni în faimoasa fortăreață Petropavlovsk. Mai târziu a afirmat însă că a fost condamnat la deportare în Siberia, de unde a reușit să fugă în Elveția. Adevărul – cu totul altul – a ieșit la iveală după multă vreme : la cererea mătușii lui Zamfir, Zoe Botezatu, născută Reva, influentul principe Constantin Moruzi, mare proprietar în Basarabia, intervenise pe lângă autoritățile imperiale pentru ca « acest copil nepriceput » să fie lăsat liber până la proces. Zamfir Constantinovici își dădu cuvântul prințului care garantase pentru el, dar, odată liber, se grăbi să părăsească Rusia, unde nu se mai întoarse niciodată și căreia îi duse dorul până la ultima sa suflare.

Odată ajuns în Elveția, el îi scrise prințului Moruzi pentru a-i cere iertare de călcarea cuvântului dat, comunicându-i totodată că se înscrisese la cursurile Facultății de Medicină din Zürich. « Îndată ce voi termina cursul, mă voi preda judecătorilor patriei mele. »[1]

Zamfir Constantinovici, în cele din urmă, nu-și va termina studiile nici acolo. Făcuse cunoștință cu Bakunin, care locuia atunci la Locarno, « capitala anarhismului european ».[2]

Colonia rusă din Elveția, compusă din studenți ruși și emigranți revoluționari, era concentrată la Geneva, Locarno și, mai ales, la Zürich. La Zürich, în jurul Universității și al Școlii Politehnice, se formaseră mai multe grupuri socialist-revoluționare. Unele adoptaseră programul revistei narodnice *Vperiod* a lui Lavrov – apărută în 1873 –, altele îl urmau pe Bakunin. În afara acestor elemente care promovau principiile socialiste, organizarea muncitorimii și lupta de clasă, se mai formase o grupare care avea ca principal obiectiv lupta împotriva absolutismului țarist. Grupările formau nucleul curentului iacobin « Nabat », la care Zamfir Ralli își aduse o importantă contribuție teoretică : traducerea în rusește a scrierilor anarhistului Buonarotti din vremea Revoluției franceze. La Geneva funcționa o tipografie deschisă de Lazăr Goldenberg, șeful curentului zis al Ceaikovzților, adversari ai lui Bakunin. Numeroase studente – peste 200 în toată Elveția – venite să studieze medicina completau colonia rusă din Zürich. Multe dintre ele aveau să apară printre acuzații proceselor din Rusia după ce un ukaz imperial din 1873 le ordonase tuturor studentelor aflate în Elveția să se întoarcă în țară[3].

[1] Despre mișcările anarhiste și nihiliste s-a scris foarte mult. În afara lucrărilor lui Venturi și Ulam, deja citate, am folosit și : Victor Tissot, *Russes et Allemands, les pères du nihilisme*, Dentu, Paris, 1881 ; J.W. Bienstock, *Histoire du mouvement révolutionnaire en Russie*, I, 1790-1894, Payot, Paris, 1920 ; Felix Gross, *Violence in Politics. Terror and political assassination in Eastern Europe and Russia*, Mouton, Haga/Paris, 1972 ; Michael Confino, « Varieties of anarchism », *The Russian Review*, 48, 1989, pp. 403-412 ; Hélène Carrère d'Encausse, *Le Malheur russe. Essai sur le meurtre politique*, Fayard, Paris, 1988.

[2] O listă completă a amintirilor și a celorlalte scrieri semnate Zamfir Arbore, dar incompletă în ceea ce privește scrierile semnate Zamfir Ralli se găsește în studiile lui Alexandru Kidel și George Bezviconi, publicate în *Analele Moldovei*.

[3] J.W. Bienstock, *op. cit.*, pp. 142-143. În 1880, prezența lui Lazăr Goldenberg este semnalată în România concomitent cu cea a lui Zamfir

Una dintre ele, Ecaterina Hardin, devenită tovarășa de viață a lui « Zamfiri Konstantinovici Ralli », rămase la Zürich.

Cu ocazia congreselor socialiste și comuniste ținute în Elveția, Bakunin își dezvoltase concepția despre viitoarea cale a omenirii : suprimarea statului, a dreptului de moștenire, a căsătoriei ca instituție legală și religioasă (întrucât subordona femeia bărbatului) ; egalitatea absolută a indivizilor între ei (deci suprimarea deosebirii de clasă), înlocuirea religiei prin știință și a principiilor religioase prin « justiția umană ». Adept al « libertății absolute », Bakunin a afirmat : « Urăsc comunismul, care reprezintă negația libertății. Urăsc comunismul, care concentrează toate forțele societății și proprietății în mâinile statului. »

Ideile sale fiind respinse de congresiștii de la Berna, Bakunin a întemeiat Alianța Internațională a Democrației Socialiste, al cărei conducător s-a proclamat. El a simțit că Marx, « care propovăduia rolul conducător al proletariatului în societate, pregătea, de fapt, un socialism autoritar, cea mai grea întruchipare a sclaviei ». Bakunin era convins că norodul, fiind întotdeauna gata de revoluție, nu avea nevoie de sistem educativ. Ceea ce-i lipsea poporului, afirma Bakunin, era conștiința puterii sale, ura adâncă împotriva reprezentanților oricărei autorități, cultul violenței sub forma practicii luptei insurecționale și revoluționare. Două scrieri ale sale i-au adus celebritatea ; și una, și alta propovăduiau necesitatea asasinatului politic : « Mesaj către ofițeri » și, mai ales, « Catehismul revoluționar ». Despre acesta s-a ajuns mult mai târziu la concluzia că a fost scris în colaborare cu un alt revoluționar faimos ajuns în Elveția, Neciaiev[1].

« Catehismul » recomanda folosirea oricăror mijloace pentru atingerea scopului final – revoluția –, precum omorul, trădarea, josnicia, minciuna, otrava, pumnalul, ștreangul, furtul chiar și, la nevoie, violența exercitată împotriva propriilor tovarăși de luptă[2]. « Totul în această revoluție este sfințit în numele revoluției. » În concepția

Ralli în legătură cu organizarea unei tipografii ruseşti clandestine. *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900)* (ed. Tiberiu Avramescu), Minerva, București, 1975, p. 46.

[1] Neciaiev, după propria afirmație a lui Zamfir Constantinovici Ralli, fusese un timp găzduit în ascuns de acesta la Zürich sub numele conspirativ de « Lüders ».

[2] Hélène Carrère d'Encausse, *op. cit.*, pp. 256-258.

lui Neciaiev, « revoluționarul are un singur scop : să distrugă. El nu găsește nici un folos în nici o știință, în afară de știința distrugerii. Revoluționarul nu trebuie să cunoască mila, dragostea, recunoștința, onoarea ». Neciaiev mai formulase teoria necesității « de a ucide pe oricine se află de-a curmezișul organizațiilor revoluționare, și astfel moartea subită și violentă a acelui individ va debilita și speria guvernele, lipsite brusc de cei mai remarcabili reprezentanți ai lor ».

Un celebru asasinat politic a avut loc chiar în sânul grupului lui Neciaiev atunci când acesta a organizat omorul studentului Ivanov, noaptea, în parcul Școlii de Agricultură de la Moscova. Motivele acestei « pedepsiri » au rămas neelucidate : unii istorici au fost de părere că nefericitul student îi reproșase lui Neciaiev folosirea arbitrară a fondurilor bănești, alții au afirmat că singura cauză a crimei a fost sectarismul lui Neciaiev, care voia să-și impună « adevărul personal » asupra tovarășilor săi.

Asociat, deocamdată, cu Bakunin, cu care propăvăduia « distrugerea statului prin rebeliuni spontane », Neciaiev se prezenta drept purtătorul de cuvânt al Uniunii Revoluționare Mondiale, o organizație fictivă, al cărei singur membru era chiar el. Dotat cu o extraordinară forță de convingere, amintindu-și de vremurile anarhiei din Evul Mediu, Neciaiev încercase să răzvrătească până și aristocrația rusă împotriva țarului, argumentând în *Manifestul lui Rurik* necesitatea înființării unui Comitet revoluționar al nobilimii, menit să readucă la putere marile familii « persecutate » de-a lungul istoriei de dinastia Romanovilor.

Evident, o asemenea inițiativă nu a fost luată în seamă de aristocrația rusă. De o influență infinit mai mare s-a bucurat, în schimb, textul nihilist *Narodnaia rasprava* [« Manifestul poporului »], tipărit la Geneva în 1870 cu ajutorul lui Zamfiri Konstantinovici Ralli și introdus clandestin în Rusia în mii de exemplare. Răstălmăcind textul *Manifestului comunist* al lui Marx, dar într-un sens care va fi totuși în cele din urmă cel adoptat și de bolșevici, Neciaiev cerea introducerea unui sistem în care « munca va fi obligatorie pentru toți, sub amenințarea pedepsei cu moartea » și « totul va fi condus de un Comitet secret care nu va da socoteală nimănui ».

Asemenea teorii l-au indignat nu numai pe Engels, care le-a combătut, afirmând că urmăreau să instaureze un « comunism de lagăr de muncă forțată », ci și pe Bakunin, adept al respectării unui anumit cod moral, care-i excludea, evident, de la beneficiile aces-

tuia pe cei ce trebuiau uciși. Bakunin rupse relațiile cu asociatul său, fiecare urmând să propovăduiască distrugerea societății după propria-i formulă. Pentru Neciaiev și adepții săi, aceasta va cuprinde de-acum înainte folosirea dinamitei, pusă la punct în 1869. La sugestia agitatorului Iosif Kablitz, două fete de familie bună, dispunând de un mic capital, plecaseră în Anglia să studieze miraculosul exploziv, din care aduseră apoi mostre ce fură prezentate în întrunirile clandestine ale anarhiștilor ruși. Începu să fie studiată posibilitatea aruncării în aer a Palatului de Iarnă, cea mai mare dintre reședințele imperiale.[1]

Bakunin și Neciaiev – și nu Marx – au fost cei doi ideologi care au modelat pe viață concepțiile lui Zamfiri Konstantinovici. Acestora li s-au adăugat teoriile anarhiste propovăduite de geograful francez Élisée Reclus și de prințul rus Piotr Kropotkin.

Reclus, care participase la Insurecția Comunei din Paris, fiind condamnat la deportare în 1873, se stabilise, de asemenea, în Elveția și continua să scrie foarte temeinice studii de statistică și geografie care i-au adus celebritatea. Se declarase inamicul oricăror constrângeri religioase și sociale asupra dezvoltării naturale a societății, constrângeri ce-i apăreau inspirate de prejudecăți și convenții fără valoare. Dintre ele cea mai insuportabilă era căsătoria, care pe viitor trebuia întemeiată doar pe simpla aprobare a tatălui fetei. Aceasta mai ales, dar și alte doctrine asemănătoare provocară polemici pătimașe în presa occidentală, confirmând poziția lui Reclus ca teoretician al anarhismului[2]. Înșeși fiicele celebrului geograf își întemeiaseră căsnicia pe o astfel de bază înainte ca Reclus să inițieze în 1882 Mișcarea contra căsătoriei, despre care s-a vorbit mult în cercurile socialiste din România[3]. Pe lângă combaterea principiilor care stăteau la baza căsniciei « burgheze », ateii mai contestau – și aici se

[1] Adam Ulam, *op. cit.*, p. 241.

[2] Articolul « Reclus, Élisée », în Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle*, Paris, f. d., vol. 13, p. 784. Cea mai cunoscută lucrare a lui Reclus a fost *L'Évolution, la révolution et l'idéal anarchique*, Stock, Paris, 1898.

[3] G. Călinescu, *Istoria literaturii române...*, București, 1982, pp. 548-549, citează, fără a preciza data și sursa, un text al lui Constantin Mille : « (cu ocazia căsătoriei) preotul spune pornografii, ofițerul stării civile pune în josul actului pecetea inferiorității femeii. » Din motive inexplicabile, Călinescu nu s-a ocupat de scrierile lui Z. Arbore.

întâlneau cu francmasoneria – valabilitatea principiilor pe care se întemeia ceremonialul înmormântărilor cu preot.

Prințul Piotr Kropotkin, urmaș al străvechiului neam Rurikid, fusese și el deținut în fortăreața « Petru și Pavel », de unde reușise să evadeze în mod spectaculos. Zamfir Konstantinovici nu-l pomenește decât arareori în scrierile sale și nu pare să-i fi agreat teoriile care nu susțineau profesionalismul revoluționar.[1]

Din memoriile sale reiese limpede că, încă din vremea studenției în Rusia, Zamfir Konstantinovici fusese atras de metodele violenței revoluționare.[2]

În aprilie 1865, asasinarea președintelui american Abraham Lincoln (care, oricum, suprimase sclavia) trezise mari speranțe în rândurile emigrației și studenților ruși din Geneva. Zamfir își amintea cu câtă bucurie primiseră ei știrea, repetându-și adagiul latin *Sic semper tyrannis !* (« Astfel sfârșesc întotdeauna tiranii ! »). Un membru al grupului din Geneva, prieten cu Ralli, se întoarse chiar în Rusia cu gândul de a-l ucide pe tiranul autocrat[3].

Exact un an mai târziu, studentul Karakozov, alt prieten al lui Ralli, era arestat la Petersburg după ce trăsese cu pistolul, fără succes, asupra țarului. Un alt prieten al lui Zamfir Ralli, de care acesta își va aminti cu emoție până la adânci bătrânețe, a fost prințul

[1] Pentru a se ajunge la o societate fără sistem statal, fără clase sociale și fără sistem monetar, Kropotkin, « sfânt fără Dumnezeu », propovăduia « revoluția prin persuasiune », prin respectul principiilor morale și al solidarității umane. El își declarase de la bun început aversiunea față de « teroriști și revoluționari de profesie ». Geograf de valoare, bun cunoscător al darwinismului, Kropotkin se străduise să dea anarhismului o explicație științifică.

[2] Anarhiștii susțineau că distrugerea statului și a sistemului parlamentar trebuia să fie realizată chiar de la începutul revoluției. Ei negau necesitatea unei autorități la cârma statului atât în perioada de schimbare a ordinii sociale, cât și mai târziu. Aceasta a fost principala cauză a fioroaselor lupte pe viață și pe moarte duse de-a lungul anilor între marxiști, deveniți apoi marxiști-leniniști bolșevici (și, în sfârșit, staliniști), pe de-o parte, și anarhiști și trotkiști, pe de altă parte. Nu numai în Rusia, dar și în alte țări, luptele au culminat prin masacrarea anarhiștilor de către comuniști, de exemplu, în cursul Războiului civil din Spania (1936-1939), când și unii, și alții se aflau, în principiu, pe aceleași baricade.

[3] Adam Ulam, *op. cit.*, p. 152, care citează un text al lui Z.K. Ralli.

georgian Cițiani[1], primul conspirator revoluționar care a tras asupra jandarmilor veniți să-l aresteze, inaugurând astfel lunga tradiție de « rezistență armată » a revoluționarilor ruși.

În 1872, Neciaiev era arestat de poliția elvețiană și predat autorităților ruse. Teoreticianul nihilismului avea să moară în temniță zece ani mai târziu, dar mesajul său de distrugere fusese de-acum preluat de sute de adepți. Intruziunea nihiliștilor pe scena vieții politice a Rusiei imperiale trezi, bineînțeles, nu numai reacția autorităților și a claselor naționaliste și conservatoare, dar și indignarea unei mari părți a inteligheniei ruse. După publicarea câtorva scrieri antisocialiste semnate de autori mai puțin cunoscuți, apărea în decembrie 1872 romanul *Demonii* al lui Dostoievski, inspirat din viața și faptele lui Neciaiev. Dostoievski deveni curând cel mai celebru purtător de cuvânt al ideologiei contrarevoluționare în Rusia. El citise comunicatele Congresului pentru Pace și Libertate de la Geneva, urmărise proclamațiile Comunei din Paris și dezbaterile din 1871 la procesul adepților « Catehismului revoluționar ». *Demonii* a fost descris de critica literară de mai târziu drept un roman profetic, întrucât arăta cum nihiliștii cereau « libertate fără margini » pentru a ajunge la « dictatura fără margini ». *Demonii*, un « apocalips al nihilismului », denunța « complotul universal » urzit împotriva Sfintei Rusii de o « coaliție internaționalistă compusă din atei, comuniști și teroriști », « tontoroiul diabolic » dezlănțuit de toți « descreierații sociali », de « o turmă de porci unită cu cei ce-l blestemă pe Hristos spre a aprinde incendiul universal »[2]. Așa se și explică

[1] Z. Arbore, *Din exil, op. cit.*

[2] Ronald Hingley, *Dostoyevsky. His Life and Work*, Paul Elak Ltd, Londra, 1978, pp. 145-151 ; Serge V. Gregory, « Dostoyevski's The Devils and the Antinihilist Novel », *The Slavic Review*, 1979, pp. 445-454. Tot în legătură cu « descreierații sociali » înfierați de Dostoievski trebuie pusă și apariția volumului medicului alienist Cesare Lombroso, *L'uomo delinquente*, Hoepli, Milano, 1876, imediat tradus în principalele limbi occidentale. Lucrarea arunca o lumină nouă asupra conexiunilor dintre schizofrenie și fanatismul politic. Teoriile lui Lombroso au fost explicitate de el în ceea ce privește terorismul în *Il delitto politico e le rivoluzioni* (cu un coautor), Fratelli Bocca Editori, Torino, 1890. Așa cum era de așteptat, părerile lui Dostoievski au fost tratate cu dispreț de Zamfir Arbore, foarte în treacăt ; și cu ostilitate, tot în treacăt, de Dobrogeanu-Gherea.

disprețuitorul comentariu al lui Zamfir Arbore aflând de moartea lui Dostoievski : « La cimitir, un preot a ținut un discurs în care compara pe bietul autor cu fiul rătăcit din Sfânta Scriptură. O insultă pe mormânt ! A ! N-aș dori nici inamicului meu o moarte ca aceasta ! » Impermeabil la argumentațiile lui Dostoievski, Z.K. Ralli își continua activitatea de publicist în slujba subversiunii anarhiste.

La 12 august 1872, Federația Jurasiană (din Elveția romandă, francofonă) a Asociației Internaționale a Muncitorilor (constituită la Sonvillier, în Elveția, în noiembrie 1871) îi elibera lui Zamfir Ralli o carte de membru al Internaționalei I. Participanții la reuniunea de la Sonvillier lansaseră o circulară pronunțându-se în favoarea ideilor lui Bakunin. La congresul aceleiași Internaționale I, ținut la Haga, tot în 1872, se votase excluderea lui James Guillaume și a lui Adhemar Schwitzgrubel, care-l recomandaseră pe Zamfir Ralli[1]. La scurt timp după congresul de la Haga, Federația Jurasiană a fost exclusă din Internaționala I, ca una ce-l sprijinea pe Bakunin împotriva, printre alții, a lui Marx și Engels. Drept consecință, în mijlocul unor aprige polemici și invective, socialiștii, nihiliștii și teroriștii de diferite nuanțe se împărțiră în două curente : unul condus de Marx, care a pus stăpânire pe Prima Internațională ; celălalt, în frunte cu Bakunin, reunind federațiile anarhiste. Din acest al doilea curent au făcut parte Élisée Reclus, Zamfir Ralli, ca secretar al lui Bakunin, prințul Kropotkin și Piotr Lavrov, care a început prin a edita la Zürich o revistă anarhistă, *Le Révolté*[2], ale cărei apeluri la subversiune au determinat autoritățile elvețiene să-i dea în judecată pe Reclus și Kropotkin, acesta din urmă fiind condamnat la cinci ani de închisoare.

În 1874, Ralli publica la Geneva o lucrare de propagandă bakuninistă cu titlul, în franceză, *Le Peuple russe*, dar cu conținutul în limba rusă[3]. În urma apariției lucrării s-a declanșat cearta dintre

Dinu Pillat, *Dostoievski în conștiința românească*, Cartea Românească, București, 1976, pp. 7-9.

[1] *Lupta*, 21 septembrie 1914.

[2] Z. Arbore, *Din exil, op. cit.*, p. 153.

[3] V. Liveanu, « Cercurile socialiste din România și marxismul », *Revista de Istorie*, 34, 7, 1981, pp. 1 277-1 278, care preciza, pe bună dreptate, că Z. Arbore nu a fost marxist.

Bakunin și secretarul său, care-l învinuia pe fostul său mentor de « a calcula cu sânge rece, disprețuind viața celorlalți ». Zamfir Ralli se mută la Geneva, unde, cu ajutorul lui Lazăr Goldenberg, începe să-și editeze propriile manifeste, *Obștea revoluționară rusă*, apoi *Apel către revoluționarii ruși*, o broșură în care, spre marea sa supărare, Bakunin a găsit incluse propriile sale statute ale societății secrete Frăția rusă. Nu va fi singura dată când Zamfir Ralli va fi acuzat de a-și fi însușit textele altora. Urmară : *La Commune de Paris*, apărută, fără indicație de an, dar în 1874, sub semnătura lui Z.K. Ralli ; apoi, tot la Geneva, *Sîtie i golodnîe* [« Însetați și înfometați »], în limba rusă, o adevărată enciclopedie a anarhismului narodnic : « toți muncitorii, pretutindeni, au același dușman [...], în liberul cuprins al vieții omenești, nu e loc pentru țar, nobili și comercianți. »[1]

Trecut acum de partea altui cunoscut emigrant, Piotr Lavrov, devenit, la rândul său, adversarul lui Bakunin, Zamfir Ralli înființa, tot în 1874, la Zürich, o mică tipografie anarhistă « pentru ca, prin propaganda noastră, să ducem în pătura cultă a Rusiei ideea necesității neapărate a distrugerii Imperiului rusesc în actuala sa formă politică și socială ». Zamfir K. Ralli se muta apoi la Geneva, unde înființa, singur, o altă tipografie revoluționară ce avea să imprime volumul colectiv *Le Socialisme en Russie*, coautori fiind, printre alții, Élisée Reclus și Z.K. Ralli. Acolo se afirma că « revoluționarul rus, om fără trecut, se simte străin în marea familie a omenirii ».

În 1875, Z.K. Ralli participa la tipărirea și editarea ziarului *Rabotnik* [« Muncitorul »], expresia narodnicilor extremiști, viitorii teroriști de la *Narodnaia Volya* [« Voința populară »] a căror acțiune, sub directivele lui Mark Natanson, se desfășura mai ales în regiunile ucrainene dintre Kiev și Odesa. Ralli profita de ocazie pentru a tipări discursuri revoluționare fictive, ca, de pildă, acela al unuia dintre acuzații implicați în « procesul celor 50 » de tineri intelectuali care încercaseră în zadar să-i revoluționeze pe muncitorii din Moscova, Tula, Kiev și Odesa. Z.K. Ralli publicase în *Rabotnik* un text apocrif, în care se putea citi, printre altele : « cel ce n-a cunoscut foamea nu poate judeca cu dreptate. Voi îndemna toată viața mea pe înfometați să lupte contra țarului, moșierilor și capitaliștilor. » Când tovarășii săi i-au reproșat această improviza-

[1] Franco Venturi, *op. cit.*, p. 874.

ție, Ralli a răspuns : « Dar ce-ar fi putut spune altceva ? Doar astea sunt părerile lui. »[1]

De unde veneau banii pentru aceste acțiuni ? Deși Z.K. Ralli făcea parte dintr-o familie relativ înstărită, cheltuielile necesare traiului în Elveția îi secaseră mijloacele materiale proprii. Acțiunile subversive și, curând, teroriste provocau, bineînțeles, reacții din ce în ce mai brutale din partea autorităților. Așa cum scria un observator străin, « războiul tenebrelor dus de nihiliști nu era chiar atât de costisitor, încât urile născute din represiunea polițienească să nu-l poată finanța. Revoluționarii ruși, oricât ar fi fost de săraci, erau destul de bogați pentru a-și putea plăti atentatele. Fascinația exercitată de terorismul lor a dat naștere unor estimări exagerate ale costului publicațiilor lor clandestine și ale faptelor lor sângeroase. S-a vorbit de milioane de ruble acolo unde câteva mii au fost, probabil, suficiente ».[2]

Teroriștii și propagandiștii lor se aprovizionau din mai multe surse. Printre ei existau voluntari cu dare de mână. Se știe la ce foloseau zestrele, mari sau mici, ale studentelor și muncitoarelor. Pentru a se putea dedica vieții « în mijlocul poporului », ele trebuiau să-și poată primi zestrea folosind în acest scop metoda căsătoriilor fictive, introdusă în mediile nihiliste încă din prima fază a luptei revoluționare, aceea de propagandă narodnică pașnică. Micilor cotizații ale studenților săraci, colectelor făcute printre nemulțumiții de tot felul li s-au adăugat contribuțiile bogatului dr. Weimar din Petersburg, condamnat apoi în 1881 ; acelea ale tânărului moșier Dimitri Lizogub, executat în 1879, după ce fusese denunțat de administratorul său, Drigo, că își cheltuise aproape toată averea, evaluată la 200 000 de ruble, pentru propaganda revoluționară. Mulți proprietari avuți au fost bănuiți că, sub pretextul unor opere de binefacere, ascundeau daruri pentru conspiratori. Însuși Z.K. Ralli vorbește în amintirile sale despre o doamnă din înalta societate rusă venită să-i aducă în Elveția bani și bijuterii. Nu mult după aceea, urmând sfaturile lui Neciaiev, un grup de revoluționari a săpat o

[1] *Ibidem*, pp. 875-876.

[2] Anatole Leroy-Beaulieu, *L'Empire des tsars et les Russes*, vol. II, Hachette, Paris, 1882, pp. 559-560 ; « Le soutien des fonds juifs au mouvement nihiliste russe », articol apărut fără semnătură în cotidianul *Le Temps* din Paris, 19 decembrie 1892.

galerie subterană și a pătruns în localul percepției din Harkov, însușindu-și suma enormă de un milion și jumătate de ruble. S-a întâmplat chiar ca unele ajutoare, sub formă de informații, să fie date de funcționari ai poliției : astfel, în 1875, Zamfir Ralli publica la Geneva textul raportului secret înaintat țarului de către ministrul Justiției asupra metodelor preconizate pentru a distruge mișcarea narodnică revoluționară.[1]

Pauza survenită în seria de atentate în 1873-1878 s-a datorat mai ales « mersului către norod » – sute de tineri intelectuali, adesea îmbrăcați țărănește, s-au dus să trăiască la sate spre a-i converti pe țărani la socialism. Rău primiți de sătenii recunoscători împăratului care desființase șerbia și inițiase un început de împroprietărire, acești « apostoli ai revoluției » erau uneori bătuți prin iarmaroace, câteodată erau denunțați autorităților de către chiar aceia pe care voiau să-i convertească. Țăranii nu-i iubeau pe cei ce se lepădaseră de Dumnezeu și care, prin cuvântările lor subversive, riscau să le provoace neplăceri cu autoritățile. Mai mult, teoriile narodnicilor despre suprimarea proprietății aveau puține șanse să fie urmate de țărani, a căror principală preocupare era setea de pământ.

De atunci s-a născut printre ideologii revoluției convingerea că masele țărănești nu erau « coapte pentru socialism ». Tot de atunci aceiași ideologi au început să li se prezinte țăranilor drept trimiși ai țarului care, împotriva voinței moșierilor și a guvernului, intenționa să exproprieze moșiile. Broșurile revoluționare îmbrăcară, pentru a fi crezute, aspectul biblic al unor cuvântări ale sfinților. La acea vreme, un analist al societății ruse scria : « predicatorii revoluției erau ca niște călugări debarcați în țări îndepărtate, propovăduind o religie necunoscută, asemenea misionarilor religioși americani care distribuiau *Biblii* unor negri analfabeți. »[2]

Războiul scriitoricesc dus de exilații ruși în Occident cunoaște o deosebită intensificare odată cu izbucnirea, la 1877, a războiului ruso-turc. Dezastrul armatelor țariste angajate în Balcani împotriva unei armate otomane mult mai vitează și mai bine pregătită decât se crezuse trezise speranțele tuturor revoluționarilor în posibilitatea unei apropiate prăbușiri a țarismului. Z.K. Ralli publica la Geneva broșura *Basîbuzucii de la Petersburg,* denunțând modul în care fuse-

[1] Franco Venturi, *op. cit.*, p. 840.

[2] A Leroy-Beaulieu, *op. cit.*, p. 532.

se ucis prin tortură prietenul său D. Karakazov de la *Zemlia i Volya*. În sfârșit, ultima publicație din Elveția la care a contribuit Zamfir Ralli a fost revista *Obșcina*, la redactarea căreia, împăcat acum cu Bakunin, colabora cu revoluționarii de la *Narodnaia Volya*.

Clemența autorităților în cursul marelui proces al celor 770 de studenți (dintre care 158 de fete), care a durat din octombrie 1877 până în ianuarie 1878 și care s-a încheiat prin achitatea a 458 dintre acuzați, a fost interpretată ca o semicapitulare a instituțiilor imperiale în fața valului revoluționar.

Pe lângă insuccesele militare suferite în Balcani, Rusia mai era confruntată, pe plan diplomatic, cu neutralitatea fățiș filo-turcă a Angliei și cu neutralitatea răuvoitoare a Austro-Ungariei. La acestea se adăugau zvonuri despre insurecție în Polonia rusească, despre comploturi antirusești organizate de oamenii lui Kossuth, telegrame din presă despre transporturi clandestine de armament englez pentru oastea otomană și despre ziariști francezi republicani circulând pe liniile frontului. Corespondentul cotidianului britanic *The Standard* a fost expulzat de ruși deoarece comunica informații militare turcilor. Corespondentul marelui ziar vienez *Neue Freie Presse* era bănuit de același lucru. În plus, propaganda antirusă era răspândită de voluntarii englezi înrolați în armata turcă, inclusiv în aceea asediată la Plevna.[1]

Față de slăbiciunea și de dezorganizarea trupelor țariste, nihiliștii socotiră că sosise momentul pentru a miza pe nemulțumirea maselor populare și a pune la cale un atentat susceptibil de a crea o situație revoluționară. Trei studenți ai Facultății de Medicină din Moscova, sosiți pe front ca voluntari la ambulanțe, au fost arestați pe când îl așteptau pe țar în drum către o slujbă religioasă.[2]

În aceste împrejurări sosise la București – pentru câteva luni – și Zamfirii Constantinovici Ralli, cunoscător de română și rusă, aducând literatura subversivă menită să răspândească dezordinea în rândurile armatei ruse. El i se adresă lui C.A. Rosetti, socotindu-l încă adeptul teoriilor conspirative și revoluționare din tinerețea sa, când îl descrisese pe țarul rus drept « călău al popoarelor ». Dar, spre marea sa dezamăgire, Zamfir Ralli a descoperit că propovădui-

[1] A. Mlochowski de Belina, *De Paris à Plevna*, tip. A. Derenne, Paris, (1878 ?), pp. 118, 226, 246-247.

[2] *Ibidem*, p. 558.

torul din trecut al tuturor exaltărilor revoluționare, al oracolelor apocaliptice de la 1848 nu-și mai amintea de mesianismul cu care anunțase căderea tiranilor. Devenit președinte al Camerei, primar al Capitalei, C.A. Rosetti îl întâmpinase pe Alexandru al II-lea cu pâine și sare atunci când țarul, în drum spre front, a trecut prin București. Zamfir Arbore avea să-și amintească : « deși C.A. Rosetti, în viața sa, a mâncat și el pâinea amară a exilatului, [...] vai ! n-am găsit la el inimă de aur ; izbânda, triumful l-au amețit, și din inima sa de democrat a secat izvorul sfintei iubiri pentru cei goniți și persecutați. De judecat, nu-l judec, constat numai faptul. Și apoi cine știe dacă noi, nihiliștii, triumfând, n-am fi devenit la rândul nostru egoiști ? »[1]

La 24 ianuarie 1878, studenta Vera Zasulici (descrisă de Zamfir Constantinovici drept « Madona Revoluției »), care ceruse o audiență generalului Trepov, guvernatorul Petersburgului, spre a-i prezenta o petiție, trase asupra lui două focuri de revolver, schilodindu-l pe viață. Două luni mai târziu, ea părăsea, achitată, sala tribunalului, reușind să se facă nevăzută și să fugă în străinătate. Între timp, atentatele continuaseră. La 2 februarie 1878 era omorât un informator al Poliției din Rostov pe Don ; la 23 februarie era înjunghiat baronul Heyking, căpitan la Jandarmeria din Kiev. La 4 august 1878, generalul Mezențev, comandantul Jandarmeriei ruse și director al Poliției politice, era împușcat în plină stradă de un student.[2]

În toamna aceluiași an, 1878, urmaseră atacurile armate împotriva percepțiilor din Harkov și Chișinău, apoi descoperirea de către poliție a unei bombe așezate în iahtul țarului care se pregătea să iasă pe Marea Neagră[3]. Prezența în România a lui Zamfir Constantinovici, ca și aceea a lui Dobrogeanu-Gherea, fusese descoperită de poliția rusă, care a pus la cale răpirea lor. Gherea a fost capturat, Zamfir scăpă datorită protecției prefectului Poliției române, Radu Mihail, care-l ascunse la Pitești, facilitându-i apoi întoarcerea în Elveția. În Rusia, atentatele continuau.

[1] Z. Arbore, *Din exil*, *op. cit.*, p. 413.

[2] R. Hingley, *The Russian Secret Police*, Hutchinson, Londra, 1970, pp. 59-60 ; Hélène Carrère d'Encausse, *op. cit.*, p. 249.

[3] J.W. Bienstock, *op. cit.*, p. 214, și, în general, toți autorii volumelor de referință despre mișcările anarhiste și nihiliste (citați la începutul textului).

La 9 februarie 1879, studentul Grișa Goldenberg îl împușca, reușind apoi să fugă, pe guvernatorul Harkovului, prințul Dimitrie Kropotkin, văr cu teoreticianul anarhist din Elveția. La 13 martie, caleașca oficială a generalului Drenteln, succesorul generalului Mezențev, era ținta focurilor de revolver trase de un student elegant, sosit călare pe un armăsar de rasă engleză. Ucigașul dispăruse apoi în goana calului. La 2 aprilie 1879, studentul Soloviov trăgea cinci focuri de revolver asupra țarului, fără să-l nimerească. Prins de mulțime, era imediat judecat, condamnat la moarte și spânzurat. La proces, procurorul citi textul ultimului manifest terorist, în care se afirma, printre altele : « asasinatul politic este întruchiparea revoluției în prezent, este arma în fața căreia armata și spionii poliției sunt neputincioși. Este unul din principalele mijloace de luptă împotriva despotismului. »[1]

Totuși, teroriștii nu înregistrau doar victorii. În noiembrie 1879, *Narodnaia Volya* [« Voința poporului »] fusese lovită de un denunț care adusese întreaga organizație în pragul distrugerii. Grișa Goldenberg, ucigașul din martie 1879 al guvernatorului Harkovului, care reușise atunci să fugă, fusese acum arestat în timp ce transporta dinamită de la Odesa la Moscova. Sub anchetă, el îi comunicase poliției metodele conspirative și numele membrilor organizației teroriste. Urmaseră sute de arestări, dar nu chiar atâtea câte speraseră oficialitățile, numeroși nihiliști fiind preveniți la timp de un funcționar al Poliției politice.[2]

Revoluționarii au declarat atunci război deschis « vechii societăți », un război de răzbunare și de represalii. Noul organ al nihiliștilor, *Zemlia i Volya*, anunța în primul său număr « începutul luptei sub drapelul revoluției politice ».[3]

Începând din 1879, « fanatismul, exaltarea mistică, hotărârea de nestrămutat, fie și cu prețul propriei morți, de a comite „actul eroic"

[1] *Ibidem*, p. 215. Zamfir Arbore vorbește despre generalul Drenteln în legătură cu prezența acestuia la București în 1877-1878, când le interzisese ofițerilor ruși să frecventeze librăria care vindea literatura subversivă introdusă în România de Arbore. Acesta afirma că Drenteln intervenise fără succes pe lângă autoritățile române pentru a le cere să aplice cenzura. Răspunsul fusese că nu era prevăzută cenzura în Constituția română, care asigura libertatea de expresie. Tiberiu Avramescu, *op. cit.*, p. 46.

[2] R. Hingley, *op. cit.*, p. 64.

[3] Victor Tissot, *op. cit.*, p. 40.

al uciderii tiranului autocrat »[1] au creat o stare de spirit contagioasă, care s-a răspândit și în lumea occidentală, antrenând și acolo autoritățile în combaterea terorismului. De frică să nu pățească și el ca Neciaiev – predat de elvețieni Rusiei în 1869 –, Zamfir Constantinovici Ralli își luă familia și biblioteca, strămutându-se definitiv în România sub numele de Zamfir Arbore. Cetățenia (« împământenirea ») avea să urmeze, nu se știe datorită cărei intervenții, dar însoțită de percheziții, poliția română găsind suspecte legăturile sale cu refugiații socialiști bulgari de la București. De-acum înainte, Zamfir Arbore avea să pună capăt activităților anarhiste, nu însă și celor subversive. De proiecte de asasinat ale popularului rege Carol I nu putea fi vorba într-o Românie îmbătată de proaspăta ei independență ; țarismul însă continua să fie combătut. Tipografia încredințată vechilor prieteni de luptă continua să funcționeze în Elveția, chemând la comiterea altor crime[2]. Astfel, anarhistul N. Morozov publica la Geneva, în 1880, broșura *Lupta teroristă*, în care se repeta ideea că revoluția trebuie realizată prin teroarea răspândită de organizațiile secrete. Pentru aceasta, « este de-ajuns ca mișcările de masă, care mai totdeauna dau greș, să fie înlocuite cu o serie de asasinate politice individuale, deoarece acestea își ating ținta cu regularitate ».[3]

Un an mai târziu apărea, tot la Geneva, broșura lui Mihail Dragomanov, până de curând asociat al lui Zamfir Constantinovici la redacția revistei anarhiste *Obșcina*. Broșura era intitulată sugestiv *Tiranicidul în Rusia și acțiunea Europei occidentale*. Deși publicată după ce Zamfir Arbore părăsise Elveția, broșura era rezultatul unor consfătuiri anterioare, cu care poliția elvețiană era la curent. Titlul însuși constituia un apel la ceea ce Dragomanov anunța, și anume « alte atentate contra țarului și chiar a familiei imperiale ruse [...], o creștere a criminalității agrare în Irlanda [...], influențarea de către criza din Rusia a mișcării socialiste din Europa occidentală, căreia-i va transmite caracterul ei sângeros, excitând instinctele claselor deznoștenite... »[4]

[1] *Ibidem*, p. 36.

[2] Hélène Carrère d'Encausse, *op. cit.*, p. 256.

[3] *Ibidem, op. cit.*, p. 36.

[4] Victor Tissot, *op. cit.*, pp. VIII-IX. Este posibil ca legăturile strânse dintre Zamfir Arbore și revoluționarii bulgari din România să fi fost inițiate de Dragomanov.

Prin urmare, afirmația lui Zamfir Arbore cum că ar fi plecat din Elveția deoarece « nu mai avea nici un rol, fiindcă broșurile scrise sau tipărite de el nu mai erau necesare » nu poate fi crezută. Plecase din Elveția de teama de a fi extrădat.[1] Așa cum va face în scurt timp și Dragomanov, stabilindu-se în Bulgaria ca profesor de istorie la Universitatea din Sofia.

În Rusia, cultul violenței câștiga mereu noi adepți. Mișcarea nihilistă se radicaliza, « țintele » deveneau din ce în ce mai numeroase. La scurt timp după asasinarea generalului Mezențev și după congresul secret de la Voronej al narodnicilor revoluționari – etichetați de-acum înainte drept « nihiliști » –, începu organizarea minuțioasă a uciderii țarului autocrat. La 26 august 1879, Voința poporului, grupare radicală, anarhist-nihilistă a narodnicilor înrolați în Pământ și Libertate, se întrunea într-o pădure pentru a pronunța condamnarea la moarte a lui Alexandru al II-lea. Dar cele două atentate comise în noiembrie împotriva trenului imperial au dat greș : prima bombă nu explodase, iar a doua distrusese doar convoiul care conținea bagajele Curții. Urmaseră arestările pricinuite de mărturisirile ucigașului guvernatorului Harkovului, dar și noi atentate.

Astfel, la începutul anului 1880, un nihilist de la *Narodnaia Volya* se alătură unor meseriași chemați la Palatul de Iarnă să facă reparații și așează o bombă sub sala în care, la 5 februarie, urma să se desfășoare un banchet oficial. La ora precizată de protocol, când împăratul și invitații săi urmau deja să fie așezați la masă, se produse o puternică explozie. Tavanul se prăbuși, omorând 11 și rănind 56 de servitori ai Palatului și soldați din garda imperială, nu însă pe împărat : Alexandru al II-lea, suita și cortegiul de musafiri întârziaseră și erau încă destul de departe de locul exploziei.

Urmase un alt manifest revoluționar : « Spre nenorocirea Patriei, împăratul e viu. Dar îi declarăm încă o dată lui Alexandru al II-lea că, atâta vreme cât nu va încredința puterea în mâinile poporului, atâta vreme cât armata va rămâne bastionul despotismului imperial, noi vom continua lupta. »[2]

[1] Vezi referințele clasice la mișcările anarhiste și nihiliste, ca și Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 279.

[2] J.W. Bienstock, *op. cit.*, p. 241.

La 20 februarie 1880, se trase fără rezultat asupra generalului Loris-Melikov, directorul nou-numit al Comisiei Executive Superioare pentru Siguranța Statului.[1]

La 16 august 1880, un alt atentat nereușit a avut loc, tot la Petersburg, unde o bombă a explodat sub podul peste care ar fi trebuit să treacă împăratul. Cortegiul o luase însă pe altă stradă. Poliția a arestat preventiv mai mulți suspecți, dintre care unii se număraseră printre cei 48 de voluntari care, la apelul Comitetului Secret Revoluționar, se oferiseră să-l ucidă pe Alexandru al II-lea. Mulți dintre ei îi declaraseră Comitetului că erau gata să-și sacrifice viața, cu condiția ca, după reușita atentatului – « clipa luminoasă a triumfului » –, numele lor să treacă în posteritate.[2]

« Clipa luminoasă » se produse, în sfârșit, la 1/13 martie 1881, când țarul autocrat pieri sfârtecat, împreună cu nihilistul care aruncase bomba. Poliția a procedat la sute de arestări, dar tulburările sociale scontate de revoluționari nu s-au produs. Zamfir Arbore avea să-și amintească : « a izbucnit lupta fără seamăn între țarul încongiurat de mii și mii de baionete, apărat de mii și mii de jandarmi, și între reprezentanții Comitetului Revoluționar. Țarul și-a pierdut viața, se clătinau cadavrele celor spânzurați. Moarte pentru moarte ! deveni lozinca disperaților. »[3]

*
* *

La fel ca alți doi refugiați politici – Katz, care-și schimbase numele în Dobrogeanu-Gherea, și Bogdan Hasdeu, care luase numele de Bogdan Petriceicu Hasdeu (după o îndepărtată strămoașă, sora domnitorului Ștefan Petriceicu) –, Zamfirii Konstantinovici Ralli deveni în România, așa cum am văzut, Zamfir Arbore, « amintindu-și » – deși nu există dovezi în acest sens – că tatăl său fusese adoptat de bunicul acestuia, ultimul purtător al vechiului nume românesc (și boieresc) Arbore. Refugiatul se stabili mai întâi la Ploiești, unde trăia și Gherea, încercând de la bun început o mare decepție legată de « soarta » amară a unui refugiat politic. « În Elveția,

[1] Adam Ulam, *op. cit.*, p. 343.
[2] J.W. Bienstock, *op. cit.*, p. 253.
[3] Z. Arbore, *op. cit.*, p. 423.

în Anglia, țări cunoscute pentru ospitalitatea lor pentru refugiați politici, un proscris găsește în general acea căldură sufletească, acea întâmpinare frățească, care ca un balsam încheagă rănile dureroase ce sângerează în inima proscrisului. În România... vai ! un refugiat din Basarabia nu găsește decât o primire indiferentă, ba chiar ostilă uneori ; în presă, fraze pompoase, superficialitate, ignoranță și, în loc de patriotism, șovinism drept mască. »

Arbore a fost ajutat la început, probabil la îndemnul lui C. Dobrogeanu-Gherea, de un avut proprietar prahovean, C.A. Filitis, simpatizant socialist de convingeri republicane și colaborator al revistei *Drepturile Omului*.[1]

Altă decepție fusese încercată de Zamfir Arbore tot în 1879, la moartea în România a refugiatului politic basarabean Zubcu Codreanu. Acesta dorise să fie înmormântat civil, fără slujbă religioasă. Cu toate acestea, în urma intervenției ierarhiei bisericești, refugiatul ateu a fost pus în pământ cu rugăciunile unui preot.[2]

Nu întâmplător, începuturile organizării mișcării socialiste din România, purtând amprenta anarhismului, se resimt de prezența refugiaților basarabeni, printre care Zamfir Arbore. O încercare de centralizare organizatorică și de elaborare programatică a avut loc la Ploiești, la 25 februarie 1879, la domiciliul acestuia. S-a hotărât atunci constituirea unei Internaționale Democratice din România, care ar fi unit grupurile socialiste din București și Iași, precum și elaborarea unui program și a unor statute.[3]

A urmat, în octombrie 1879, Congresul socialist de la Iași, la care participanții români au respins teza participanților ruși conform căreia socialiștii din România ar fi trebuit să-și limiteze activitatea la tranzitul – înspre Rusia – al literaturii revoluționare tipărite în Occident.[4]

[1] Z. Arbore, *op. cit.*, pp. 215-217.

[2] *Ibidem*, p. 419.

[3] Constantin Titel Petrescu, *Socialismul în România 1835-1940*, București, (1940), p. 53, și Nicolae Jurcă, *Istoria social-democrației în România*, Editura Științifică, București, 1994, pp. 12-13.

[4] *Adevărul*, 24 februarie 1935. Rușii prezenți la congres ar fi declarat : « Noi, revoluționarii ruși, lucrăm și pentru voi. Îndată ce revoluția socialistă va fi atotputernică în Rusia, cu voia sau fără voia voastră, se va întinde și la voi. Ce însemnați voi, câteva milioane, față de o sută și mai bine de milioane ? Ați fost și veți rămâne o anexă a Rusiei. »

Desfășurând o foarte bogată activitate de publicist – cu Ion Nădejde, Dobrogeanu-Gherea, Constantin Mille, doctorul Russell și alți intelectuali de stânga –, Arbore a scos primul ziar socialist român, sub un titlu camuflat : *Basarabia*. A semnat și nenumărate articole în *Românul*, *Telegraful* (până în 1888, când se retrase din redacția acelui ziar) și în *Gazeta Transilvaniei*, în care fie făcea propagandă socialistă, fie ataca politica țarismului în general și pe cea din Basarabia în special. De la București, Zamfir Arbore a introdus specificul naționalismului moldovean în curentul socialist. A făcut din locuința sa din strada Nerva Traian locul de întâlnire al refugiaților din Basarabia, devenind secretarul societății de ajutorare Milcov, întemeiată sub președinția lui Hasdeu[1], care-l recrutase ca membru al ședințelor de spiritism. Arbore participase la București, în 1884, la înființarea Cerului de Studii Sociale și la transformarea, în 1885, a organului anarhist *Drepturile Omului* din săptămânal în cotidian.

Scrierile sale științifice, inspirate de gândirea lui Élisée Reclus, nu s-au resimțit însă nici pe departe de anvergura concepțiilor celebrului său maestru. Deși premiată de Academia Română, *Basarabia în veacul al XIX-lea* i-a adus neplăceri, unii critici afirmând că era doar o traducere a unei lucrări a profesorului rus A. Zasciuc. Cât despre *Dicționarul geografic al Basarabiei*, apărut în 1904, acesta a rămas mult timp o lucrare de referință, mai ales pentru că era singura, foarte amănunțită, de acest fel. Critici fără indulgență au fost publicate și în acest caz, reproșându-i-se chiar Societății Române de Geografie că ar fi plătit publicarea fără să procedeze la o verificare prealabilă a afirmațiilor autorului.[2]

Studii mai mărunte de statistică demografică sau medicală au fost publicate de Zamfir Arbore după ce s-a angajat, datorită sprijinului fruntașului conservator Nicolae Filipescu, la Oficiul de Statistică al Primăriei Capitalei. Ele n-au stârnit vreun ecou comparabil cu polemica provocată de studiile similare tipărite în aceeași perioadă la Iași de A.C. Cuza. Contactele lui Zamfir Arbore cu emigrația revoluționară bulgară din România au atras iar atenția poliției asupra sa, fără însă să-i aducă neplăceri.

[1] *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei RSR, București, 1979.

[2] G.G. Bezviconi, în *Analele Moldovei*, *op. cit.*

Arbore s-a dedicat unei intense activități publicistice, începând la inofensiva gazetă educativă *Amicul copiilor*. Colaborări ocazionale ale sale au fost publicate de *Adevărul* și *Dimineața*, organele antidinastice, de stânga, ale lui C. Mille, de *Telegraful* lui I.C. Fundescu (de care s-a despărțit abrupt în 1892), de ziarul republican *Lupta* al lui George Panu – autorul a evitat totuși mereu să se alăture temelor antidinastice promovate de publicațiile citate ; a colaborat la *Munca*, organul social-democraților, și, după 1913, la periodicele aparținând ramurii filogermane a partidului conservator, în frunte cu *Minerva* lui Grigore Cantacuzino, care-și deschisese coloanele și gazetarilor socialiști, filogermani cu toții. Semnătura lui Zamfir Arbore apare ocazional și în *Noua Revistă Română* a lui Rădulescu-Motru, precum și, rezultat sporadic al călătoriilor sale conspirative la Galați (despre care vom vorbi), în ziarul conservator *Galații*, publicat începând din 1882 și până în 1916, și în revista lunară *Dunărea de Jos*, apărută între 1908 și 1912. În 1915, după declanșarea primului război mondial, dar înainte de intrarea României în conflict, Zamfir Arbore, germanofil și antirus, ca toată stânga europeană, afirma că Basarabia trebuie reunită cu România[1]. Fapt notabil, Zamfir Arbore a evitat să scrie pentru publicațiile de coloratură marxistă apărute între 1902 și 1916 la care colabora fiica sa Ecaterina : *Calendarul Muncii* și *România Muncitoare*.[2]

O altă dovadă a moderării în România a vechilor sale convingeri nihiliste o constituie viața sa privată. Încă din 1882, Zamfir Arbore își legitimează căsnicia și cei patru copii. El trece în acest scop prin oficiul stării civile al municipiului București, dar nu și prin vreo biserică, fidel întru aceasta convingerilor sale atee. Pentru a-și ascunde mai bine trecutul, declară că părinții săi (de fapt, decedați în Basarabia) muriseră la București, fiind înmormântați la biserica Dobroteasa.[3]

Zamfir Arbore, descris de cunoștințele sale bucureștene ca un reprezentant tipic al basarabeanului « complicat », a rămas toată viața

[1] Alexandru Kidel, *op. cit.*

[2] Nicolin Răduică, Georgeta Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, Editura Științifică, București, 1995, indice, *passim*.

[3] Arhivele Naționale București, acte de stare civilă, căsătorii 1882, sector albastru, dosar 131. Cumnata sa, sub numele de Elisabeta Hardin, dădea anunțuri în presă pentru a-și oferi serviciile de « moașă diplomată în străinătate », *Voința Națională*, 12/24 martie 1888, p. 3.

inadaptabil la vorbăria politică de pe malurile Dâmboviței. Patima lui a rămas narodnicismul, luminarea și eliberarea țăranului basarabean : « Direct pentru țăranul român din Basarabia nu putem face nimic. Singura armă cu care ne luptăm este cuvântul tipărit, dar, vai !... țăranul român din Basarabia nu știe carte, guvernul muscălesc nu permite să se învețe la școală limba română. Singurul lucru pe care îl putem face este să deșteptăm simțul de naționalitate în tinerimea cultă din Basarabia, care tinerime, formând un partid național revoluționar în sânul partidului nihilist, să se federeze în lupta cu muscalii, cu polonii, rutenii și caucazienii, că tocmai la aceasta lucrez, și tocmai pentru aceasta sunt unit într-un singur gând cu Mihail Dragomanov, cu polonii, cu caucazienii ca prințul Cițiani... »[1]

Memoriile lui Zamfir Arbore dau în această privință multe probe de abnegație, dar și de activitate demnă de un roman, mai ales atunci când trebuia introdus în Rusia material de propagandă revoluționară. Agenții cei mai eficienți în această privință erau cârciumarii evrei de-a dreapta și de-a stânga Prutului, care, odată cu transportul diferitelor mărfuri de contrabandă, asigurau și tranzitul literaturii subversive. Utili erau și unii vameși corupți din porturile dunărene, cu concursul cărora Arbore a reușit să treacă prin Galați mii de cărți și de broșuri, precum și o tipariță cu litere rusești, care a trecut granița în Rusia demontată, cu piesele amestecate printre elementele a două mașini de treierat comandate în Apus de un moșier din Basarabia.[2]

În 1905, solicitat de un grup de intelectuali din Chișinău să le trimită literatură românească, Arbore ascunde printre cărți 100 de pistoale. Baloturile fiind desfăcute de vameșii români, Arbore a fost denunțat autorităților de la București. La putere erau conservatorii, în frunte cu primul-ministru G.Gr. Cantacuzino, « Nababul ». Zamfir Arbore beneficiază de intervenția lui Take Ionescu, care mușamalizează afacerea, obținând chiar ca pistoalele să-i fie restituite expeditorului.[3]

Să fi ajuns Zamfir Arbore un personaj socotit inofensiv, deci neluat în serios ? Aceasta era părerea basarabenilor care-l cunoșteau

[1] Zamfir Arbore, *Din exil*, p. 220.

[2] *Ibidem*, p. 421.

[3] G.G. Bezviconi, « Zamfir Arbore », în *Analele Moldovei*, Iași, 1943, p. 124.

de mult. Astfel, în amintirile publicistului A. Frunză se poate citi despre Arbore că « de la început era considerat o fosilă socialistă de mult ieșită din circulație »[1]. Dimpotrivă, în cercurile oficiale de la București, Arbore, basarabeanul, era simpatizat, acțiunea sa fiind discret acoperită în măsura în care nu le compromitea.

Ateismul său, neclintit de-a lungul anilor, a fost marcat treptat de pecetea riturilor masonice. Astfel, în 1908, Zamfir Arbore luase parte, împreună cu Constantin Stere, la înmormântarea civilă, în cimitirul bucureștean Ghencea, a unui refugiat rus stabilit la Sulina, cunoscut în cercurile socialiste sub numele de doctorul Petru. Faptul trezi mirarea altui refugiat și scriitor cunoscut, Dumitru C. Moruzi, al cărui tată, prințul Constantin Moruzi, intervenise cu 40 de ani mai înainte în favoarea studentului Zamfir Arbore, « copil nepriceput », arestat în cadrul procesului studentului anarhist Karakozov.

Dușman neîmpăcat al Rusiei țariste, dar de pe pozițiile naționaliste adoptate, de exemplu, de emigrația poloneză din Franța, D.C. Moruzi renunțase la averea sa din Basarabia pentru a trăi în România, unde a semnat nenumărate articole și două romane (cel mai cunoscut a fost romanul autobiografic *Pribegi în țară răpită*) ce conțineau toate aspre rechizitorii la adresa marii puteri imperialiste de la granița de răsărit a României.

D.C. Moruzi și Zamfir Arbore se cunoșteau din tinerețe, ceea ce explică tonul familiar adoptat de primul pentru a-l întreba pe celălalt, într-o scrisoare deschisă apărută în ziarul lui Nicolae Iorga, dacă, la înmormântarea doctorului Petru, scopul urmărit de cei care « nerecunoscând nici graniță, nici limbă, pot lucra de bună voie fără a merita denumirea de trădători de neam », dacă acel scop fusese, poate, « de a feri mortul socialist de prohodul unui preot ? [...] ».

« Ori altul v-a fost scopul : să dați în îndelung răbdătoarea noastră Românie întâia priveliște măreață a unei înmormântări civile, adecă fără popă, crezând că pilda voastră va fi urmată de semiculții pe cari i-ați zăpăcit cu palavrele ?! S-ar putea și asta, că pilda rea e

[1] Axinte Frunză, « Zamfir Arbore. Evocări », în *Viața Basarabiei*, V, 1936, pp. 196-204. Eminescu, care i se adresa cu « Zamfire, dragă », nu a fost câtuși de puțin interesat de teoriile anarhiste și nu-l citează vreodată pe Arbore. Tiberiu Avramescu ed., *op. cit.*, p. 146.

mai ademenitoare decât cea bună. Poate cu timpul chiar să izbutiți a îndepărta Biserica strămoșilor din sufletul românului. Numai de ați avea cu ce s-o înlocuiți, și la asta sunteți departe de a fi ajuns. Eu pretind chiar că nu veți ajunge niciodată ! Până atuncea însă, cea mai smerită și sărăcăcioasă înmormântare de sat tot mai impunătoare va fi decât frățească voastră strângere de mână – oricât de duioasă o fi fost –, pe când groparii aruncau cu bulgări de pământ în groapă !

Acum, să întreb pe bunul meu prieten Zamfir Arbore ce caută la această manifestare împotriva Bisericii noastre naționale ? Pe d. Stere nu-l întreb, pentru că n-am onoare să-l cunosc, nici ca român, nici ca basarabean.

Ce căutai acolo, cocoane Zamfire, și în ce calitate ți-ai adus și familia ? De-ai vrut numai să conduci la ultima sa locuință pe un prieten de idei, fie chiar și de credință, nimic mai nobil și mai frumos. Dar, ca om în vârstă și cu scaun la cap, ca un bun român, dar mai ales ca basarabean, nu trebuia să permiți acea manifestație caraghioasă și fără rost împotriva singurei legături ce ni-a mai rămas cu frații noștri de peste Prut !

Poți crede ce vrei, dragă prietene, nimic nu poate opri credința omului și nici s-o judece măcar. Dar că un popă bărbos ar fi bolborosit acolo câteva molitve pe o groapă, ar fi fost de ajuns să-ți zdruncine credința ? Nici mirosul de tămâie nu te putea supăra, că lucrurile se petreceau în aer liber. Trebuia însă să te gândești că, până la zile mai bune (după d-ta, se înțelege !), popa acela bărbos este firul care ne mai leagă de pământul unde te-ai născut, unde-ți dorm tata și mama și pentru realipirea căruia la patria-mumă ni-am da cu bucurie amândoi – așa cum sîntem noi de bătrâni – și sângele și viața ! Să n-o tăgăduiești aceasta, cocoane Zamfire, că te cunosc ! »[1]

La acea dată, familia cu care Zamfir Arbore era văzut la înmormântări atee era compusă din soția sa, rusoaică, dintr-un fiu și două fete (o a treia fată, Lolia, murise adolescentă). În pofida unei situații materiale rămasă foarte modestă, el a putut să le asigure copiilor săi o educație îngrijită, chiar costisitoare. Fiica cea mai mare, Ecate-

[1] D.C. Moruzi, « O înmormântare civilă », *Neamul Românesc*, II, 1908, pp. 1 544-1 546. Zamfir Arbore va evoca figura doctorului Petru în *Adevărul*, 5 februarie 1927.

rina, a studiat medicina la București și ar fi urmat, poate, o specializare în străinătate dacă nu s-ar fi implicat de timpuriu în activitatea de propagandă socialistă, apoi revoluționară, în sfârșit bolșevică, găsindu-și sfârșitul tragic în închisorile lui Stalin[1]. Fiul, Dimitrie, inginer al Școlii Politehnice din Zürich, lucrase la rafinăriile de petrol din Valea Prahovei, apoi, vreme de doi ani, în Argentina, înainte de a reveni la 1916 în România, când a fost arestat un timp de ocupantul german pentru refuzul său de a colabora. În 1921 se căsătorise, iar în 1922 a murit într-un accident de muncă la Câmpina, lăsând în urma sa un băiețel[2]. Ultima fată, Nina, urmase cursurile Școlii de Belle-Arte din München, făcându-și apoi un nume în școala de pictură românească.

Cât despre Zamfir Arbore, el devenise un bun supus al lui Carol I, căruia-i dedicase chiar unul din volumele sale de amintiri. Mai mult, era salariat al statului român. La vârsta de 58 de ani, când, de obicei, funcționarii vechii Românii erau de mult ieșiți la pensie, Zamfir Arbore fusese numit (în 1903) profesor de geografie, topografie, statistică și limba rusă la Școala Superioară de Război.

Zamfir Arbore a predat acolo fără întrerupere până la pensionarea sa, în 1930, pentru 27 de promoții. Într-un omagiu adus în 1933 s-a amintit că printre elevii lui Zamfir Arbore se număraseră ministrul Armatei, șeful și subșeful Marelui Stat Major, directorul Școlii Superioare de Război și aproape toți comandanții de corpuri de armată și de divizie de după 1920, inclusiv viitorul mareșal Averescu. Și aceasta fără ca activitatea, notorie, de agentă comunistă a fiicei sale Ecaterina să-i fi dăunat cătuși de puțin acestui dascăl cam neîngrijit, « cu capul nins de anii viforoși lăsați în urma sa ». Socotit un savant original și cumsecade, omul era simpatizat și de un alt fost elev de-al său, regele Ferdinand, încă din vremea când acesta era principe moștenitor. Chiar pe lângă regele Ferdinand intervenise, de altfel, Zamfir Arbore, în mai multe rânduri înainte de 1917 pentru a obține dreptul de azil în România al unor revoluționari ruși, printre care celebrul Boris Savinkov[3]. Apeluri va face

[1] Vezi biografia Ecaterinei Arbore în paginile ce urmează.

[2] Inginer Cristodulo, *Cuvântare la mormântul doctorului Dimitrie Z. Arbore. O victimă a datoriei*, București, 1922.

[3] *Dimineața*, București, 7 aprilie 1933, p. 2.

și mai târziu, în anii '20, în favoarea altor revoluționari, aceștia români și comuniști. Prietenia dintre regele Ferdinand și Zamfir Arbore poate fi, astfel, și explicația pentru abuzul de clemență arătat de tribunalele militare românești cu ocazia proceselor comuniștilor acuzați de spionaj și propagandă subversivă în favoarea Moscovei. Tot lui Ferdinand i-a datorat Zamfir Arbore, se pare, amnistierea acordată de țarul Nicolae al II-lea întregii familii Arbore, care era astfel autorizată să revină în Rusia[1]. Animat de aceeași ură neîmpăcată împotriva țarismului, fostul anarhist, devenit socialist, francmason și spiritist, nu a făcut uz de această învoire, ce i s-a părut, probabil, și pe bună dreptate, suspectă.

Zamfir Arbore a fost un inadaptabil, dând vina pentru aceasta pe societatea românească în mijlocul căreia găsise adăpost după anii îndelungați de pregătire a revoluției, în Elveția : « ... în jurul meu, în acești din urmă 10-12 ani de zile pe care i-am petrecut în România, nu văd decât nimicuri... nimicuri și nimicuri. Ori unde îmi arunc în juru-mi privirea, nu văd decât putregai. Bătrânii și tinerii, oamenii din societatea cultă, precum și oamenii mulțimei inculte fierb deopotrivă în același cazan fără a-și pune măcar chestiunea ce înseamnă viața lor în economia progresului general al omenirii ? Trăind în mijlocul societății române, eu unul n-am putut să mă contopesc cu această societate. Deaceia nici pe mine nimeni nu mă cunoaște, nici eu nu cunosc pe nimeni. Amici, eu unul n-am și n-am avut ; legături de prietenie cu nimeni nu mă leagă.

Altfel a fost viața mea mai înainte. Memoria îmi amintește că am fost înconjurat de o mulțime de oameni vii, legați de mine printr-o muncă comună, prin suferințe comune și scop comun. Dincontră, trecând la faptele din viața mea în România, sunt silit să spun că la noi prietenia e căptușită cu ceva material... În Basarabia și Rusia, împrejurările s-au alcătuit astfel : acolo despotismul a făcut ca înainte de toate interesul intelectual să servească drept legătură, drept ciment pentru amiciție. Acolo pentru noi exista o problemă comună și deci un interes sufletesc comun. E firesc și logic ca memoria să tacă asupra trecutului meu din patrie și ca amintirile mele să fie grupate în jurul evenimentelor din Basarabia și Rusia. »[2]

[1] *Opinia*, Iași, 27 iunie 1907, p. 2.
[2] Al. Kidel, *op. cit.*, p. 124.

Scriind aceste rânduri, Arbore nu bănuia că avea să mai trăiască 30 de ani.

Reproșurile bătrânului propagandist sunt justificate doar în parte. Cauza mizantropiei sale trebuie căutată mai ales în dispăruții ani ai tinereții și în inadaptabilitatea organică a tuturor sectarilor politici, veșnic nemulțumiți de societatea în care trăiesc, deoarece nu reușesc să-i impună propriile lor « legi ».

După alipirea Basarabiei, Zamfir Arbore a fost numit (1920) senator al României Mari. De-acum înainte, eliberat de grijile materiale care l-au apăsat toată viața, agreat de lumea oficială, simpatizat până și de rege, se putea crede că fostul anarhist uitase de vechile sale aplecări subversive. Și totuși... îl găsim la 1922 coeditor al unei publicații de extremă stângă care, conform vechilor tradiții conspirative, purta un titlu corespunzând doar în parte cu textul pe care-l ascundea : foaia săptămânală *Social-țărănismul*. Era o efemeră publicație masonică, scoasă în colaborare cu demnitarii francmasoni Jean Pangal, I. Peretz și alții[1]. O asemenea revistă nefiind menționată în *Dicționarul Presei Românești*, este vorba, probabil, de un buletin confidențial, difuzat mai mult sau mai puțin clandestin – așa cum îi plăcea lui Arbore –, într-un restrîns cerc de inițiați ; această gazetă misterioasă era tipărită la sediul ziarului marxist *Lupta*.

Între 19 și 23 octombrie 1921 avea loc la Geneva Congresul masonic internațional, primul de acest fel după încheierea primului război mondial. Nu se știe dacă a participat și Zamfir Arbore, bucurându-se astfel de ocazia de a revedea, după o jumătate de veac, locurile în care își făcuse practica subversiunii. Se poate presupune însă că Arbore a fost acela care l-a recomandat lui Jean Pangal, reprezentant al Supremului Consiliu de grad masonic 33, pe vechiul său prieten Nicolae Alexandri, deputat din Basarabia, cu care Pangal s-a întâlnit la Chișinău spre a-l împuternici să fondeze acolo o lojă (martie 1922). Un an mai târziu, Pangal îi acorda lui N. Alexandri diploma de Mare Inspector General al francmasoneriei române. Urmase o vie activitate a noilor organizații masonice românești, consfințită la 23 ianuarie 1925 prin apariția *Buletinului Oficial* al Marii Loji Naționale din România sub redacția unui comitet condus de Marele Maestru Zamfir C. Arbore. Din componența uneia

[1] G.G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 124.

dintre cele patru comisii ale Marii Loji făcea parte și fruntașul politic basarabean Pan Halippa. Tot în ianuarie 1925 apărea *Buletinul Oficial* al Marii Loje Naționale din România, numele lui Zamfir Arbore figurând pe foaia de titlu în calitate de președinte al comitetului de redacție. Însă din cauza conflictelor cu organizația masonică rivală, Marele Orient al României, nu numai că *Buletinul Oficial* al Marii Loji și-a încetat curând apariția, dar și activitatea masonică a lui Zamfir Arbore a luat sfârșit.[1]

Concomitent cu conciliabulele masonice, profesorul la Școala Militară și senatorul Basarabiei Zamfir Arbore înnoda legături discrete cu unii responsabili comuniști de la Moscova, în ciuda faptului că nu agrea politica sovietică, fiind fidel întru aceasta spuselor sale mai vechi : « dacă Marx ar mai trăi, desigur nu ar mai fi marxist. »[2]

Fiica sa Ecaterina era de mult stabilită în URSS. Probabil prin intermediul ei apărea la Moscova, în 1931, în limba rusă și sub numele Z.K. Ralli, traducerea capitolelor din amintirile publicate în limba română sub numele Zamfir Arbore despre Bakunin și Neciaiev.[3]

Lungul trecut, atât de neobișnuit, al lui Zamfir Arbore îi interesa acum și pe români. Basarabenii nu aveau despre el o părere prea strălucită. Astfel, publicistul Pavel Gore îl descria drept autor « al multor năzbâtii ». Informat de această opinie, Constantin Stere ar fi insistat : « O arhivă de năzbâtii. Nici nu le-am citit. Mi-a venit

[1] Horia Nestorescu-Bălcești, *Ordinul masonic român*, Casa de Editură și Presă Șansa SRL, București, 1993, pp. 150-164. Lucrarea conține multe informații de cel mai mare interes, dar și exagerări, erori și confuzii de persoane. Veleități politice Arbore avea în continuare. Astfel, fostul anarhist Zamfir Arbore, fostul politician conservator filogerman Virgil Arion și activistul social-democrat Lotar Rădăceanu înființau la Iași un nou partid social-democrat menit să combată linia « socialiștilor independenți » de afiliere « moscovită » conduși de doctorul Ghelerter ; *Adevărul*, 11 decembrie 1931, p. 1, și 4 iulie 1932, p. 5.

[2] Z. Arbore, *Ukraina și România*, București, 1916, p. 7.

[3] Aceste evocări semnate Z.K. Ralli (deși de 40 de ani Z. Arbore nu mai semna astfel) sunt menționate atât în lucrarea lui Franco Venturi, cât și în aceea a lui Adam Ulam, *op. cit.*, după B.I. Gorev, B.P. Kozmin, *Mișcarea revoluționară din anii '60*, Moscova, 1932 (în limba rusă), care conține texte extrase « Din Amintirile lui Z.K. Ralli ».

un dezgust. » Istoricul G.G. Bezviconi este mai nuanțat. El enumeră principalele erori – multe dintre ele distorsiuni voite – înșirate în amintirile lui Arbore și califică opera acestuia despre Basarabia – dând exemple – drept plagiat pur și simplu. Totuși, afirmă el cu dreptate, Zamfir Arbore a avut remarcabilul merit de a fi menținut mereu vie în lumea românească discuția despre Basarabia românească[1]. Cât despre Nicolae Iorga, el a scris la moartea lui Arbore un înflăcărat elogiu : « În omul acesta de o blândețe fără margini, de o seninătate ca a înțelepților din antichitate, era o adevărată comoară din ceea ce națiа noastră are mai bun ca judecată dreaptă, simțire aleasă și desăvârșită cinste [...] părtaș la agitațiile umanitarismului rusesc din tinerețea sa, nu putea să uite acele visuri de frăție între oameni... »[2]

Și alții care-l cunoscuseră îndeaproape pe Zamfir Arbore au păstrat despre el o amintire cu totul deosebită. O frumoasă evocare postumă aparține, de exemplu, lui Paul Zarifopol, ginerele lui Dobrogeanu-Gherea. După ce descrie « exemplul unei existențe care n-a fost carieră » și amintirea aceluia care, în decursul unei vieți « de nevoi », a știut să păstreze neatinse umorul, lumina judecății, ironia veselă, Paul Zarifopol a amintit moartea iluziilor în mijlocul cărora trăise Zamfir Arbore : « pe revoluția rusească de astăzi e necăjit fără împăcare, ca toți revoluționarii de generația lui. E supărare de părinte ai cărui copii aduc surprize neplăcute [...]. El nu putea să nu refuze total politica prea polițienească a comuniștilor din Moscova. I se repeta lui cu aceștia, târziu la bătrânețe și desigur cu altă savoare, ceea ce directorului său de la *Românul*, C.A. Rosetti, i se întâmplase să-și vază cu ochii : tovarășii și discipolii întru revoluție, prefăcuți în vajnici politicieni de dictatură. »

Și aici Zarifopol, literat de stânga, face o paradoxală și surprinzătoare digresiune pentru a-l caracteriza pe Zamfir Arbore anarhistul, conspiratorul, spiritistul și francmasonul : « Arbore era boier, nu putem zice altfel. Poate că atitudinea revoluționară autentică e atitudine esențial boierească. În plebei – înțeleg un tip și nu o clasă –

[1] G.G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 123. Aceeași părere a fost exprimată de D. Karnabatt în ziarul generalului Averescu, *Îndreptarea*, la 5 aprilie 1933.

[2] Nicolae Iorga, « Un vrednic basarabean », în *Oameni cari au fost*, III, Fundația pentru literatură și artă « Regele Carol II », București, 1936, pp. 372-373.

se zbat suflete dictatoriale. Poate că numai în aristocrație se poate naște spirit egalitar, obiectivitate și toleranță, virtuți de lux, iar vocația firească a plebeilor e ciocoismul. »[1]

Sofisme anevoie de înțeles. Dacă Zamfir Arbore a respins ceva în numele egalitarismului revoluționar, acel ceva a fost tocmai boierismul, elitismul aristocratic, religia creștină, cultul trecutului care făceau parte din arsenalul de idei al tradițiilor boierești. Dacă ar fi putut să știe cum va fi caracterizat tocmai de ginerele lui Gherea, fără îndoială că Zamfir Arbore ar fi protestat. Dovadă suplimentară, cei veniți în 1933 să-l conducă pe ultimul său drum la cimitirul Sfânta Vineri nu au fost câtuși de puțin boierii pe care-i disprețuise și-i combătuse o viață întreagă, nici rudele sale aristocratice de care nu dorise vreodată să știe. Copiii verilor săi Ralli, principesa Uhtomski, baroneasa Hübsch von Grossthal, dispăruseră în ororile Revoluției ruse sau fugiseră în străinătate. Alt nepot de văr, acesta trăitor în România – baronul Ioan Stârcea, Mare Maestru de Ceremonii al Curții Regale –, nu socotea, mai mult ca sigur, că egalitarismul revoluționar e o însușire boierească. Politețea față de cei din jur, însușire boierească, nu dovedește nicidecum concepții egalitariste, așa cum dădea de înțeles Zarifopol.

Cei veniți la înmormântarea – slujită cu preot ! – a bătrânului Arbore, alături de fiica sa Nina, făceau parte dintr-o cu totul altă lume, care numai la aristocrație nu se gândea : văduva, fiica și ginerele lui Dobrogeanu-Gherea (Alexandru Dobrogeanu-Gherea, fiul, se afla la Moscova), văduva lui I.C. Frimu, fruntașii socialiști Constantin Titel Petrescu, Ilie Moscovici și Gheorghe Cristescu-Plăpumaru. Mai erau prezenți patru miniștri, foști sau în exercițiu : Pantelimon Halippa, ministrul Basarabiei și « fratele » întru masonerie al răposatului ; Grigore Trancu-Iași, ministrul Muncii ; doctorul Nicolae Lupu, fost și viitor ministru țărănist, alt francmason, tovarăș de drum al Cominternului ; Virgil Arion, fostul ministru filogerman din vremea ocupației Bucureștilor. Urmau Ella Negruzzi, boieroaică aceasta, dar viitoarea avocată a Anei Pauker, precum și câțiva artiști, prieteni ai pictoriței Nina Arbore : Milița Pătrașcu, Olga Greceanu, Camil Ressu. Dintre prietenii răposatului mai erau de față poetul Ion Minulescu, Stoica Nicolaescu, pro-

[1] Paul Zarifopol, « Zamfir Arbore », *Adevărul Literar și Artistic*, nr. 644, 9 aprilie 1933, p. 1.

fesor de limbi slave la Școala Superioară de Război, inginerul (și viitor ministru) Constantin Bușilă (care va muri în temnițele comuniste) și maiorul (viitor amiral) Jienescu (care, la fel, își va găsi sfârșitul în aceleași temnițe). Marele Maestru al francmasoneriei române, Jean Pangal, venise să depună o jerbă din partea Marii Loji Naționale. În sfârșit, pleiada de ziariști evrei de la conducerea sau din redacția ziarelor « democrate » (adică de stânga) *Adevărul* și criptocomunista *Dimineața* : Constantin Graur, I. Brănișteanu, Barbu Lăzăreanu, H. Streitman, I. Zipstein, David Mitrany, Emil Fagure (Honigman), și militanții socialiști, doctorii – tată și fiu – Leon și Iulius Ghelerter.

Alături de plutonul de soldați care dădea onorurile militare, doctorul Ghelerter-tatăl rosti în fața mormântului un fierbinte elogiu funebru, expresie mascată a nostalgicilor bolșevismului, în patria căruia se afla, în slujba Comintemului, una din fiicele defunctului : « Întristată adunare, Nino cea înlăcrămată, cernite sunt sufletele noastre alături de al tău, Ecaterino cea îndepărtată și atât de departe de noi, a cărei durere o evocăm aici – iată că steagurile fără vre-o pată ale Patriei celeia drepte pentru toți ai săi și ai Internaționalei de înfrățire, prin eliberare, a popoarelor toate se apleacă îndoliate deasupra mormântului deschis al părintelui și bunicului nostru, al tuturor celora pe cari ne-a învățat, însuflețit și îndrumat : al lui Zamfir Arbore. Nu moartea, ci viața lui Zamfir Arbore a îngemănat steagurile aceste de credință, de luptă, de nădejde. Venirea în țară, la 1877, a pârtașului celei dintâi Internaționale și opozantului fără cruțare al țarismului, a lui Zamfir Arbore, a însemnat buna vestire nu numai pentru recâștigarea Basarabiei, dar și pentru strângerea laolaltă, alături de elementele radicale basarabene, a tuturor celor cu asemenea credință, de la noi : a intelectualilor idealiști și urmași ai pașoptiștilor, iobagilor pământului și sclavilor din ateliere și fabrici. O nouă grupare, izvor de viață nouă și de organizare a luptelor de emancipare, în toiul lor, încă, din toate sclaviile și prejudecățile luptei omului însuși pentru regăsirea sau înlăuntrul speciei umane, eliberate și înălțate.

Zamfir Arbore a fost cărturarul și ziaristul, învățatul cu disciplina enciclopedică, animatorul și învățătorul acestor generații în luptă ; centrul de legătură al tuturor idealiștilor și năpăstuiților, OMUL nostru, al tuturor celor cari credem, luptăm și trăim pentru omenire. »

Apoi, după ce a promis că « vom sfinți de aici încolo, prin noi și urmașii noștri, numele său în veci... », doctorul Ghelerter a

încheiat : « Coane Zamfire, marele și credinciosul nostru prieten, bunule și blândule tovarăș – în lungul drum al veșniciei pe care pornești, te întovărășește credința noastră că, preluând marea moștenire ce ne-ai lăsat, o vom trece mărită generațiilor de după noi, cari vor proslăvi pe veci binecuvântata amintire a omului, cu care omenirea de pretutindeni se va cinsti și mândri. »[1]

Curioasă încheiere a vieții ultimului purtător al numelui unui străvechi neam boieresc ! Consecință dusă până la limitele tragice ale concepțiilor revoluționare, moartea, puțini ani mai târziu, a fiicei sale Ecaterina « cea îndepărtată » va lumina până la cele mai înfiorătoare concluzii sacrificiul unei existențe puse în slujba unui ideal ce se va dovedi criminal.

Ecaterina Arbore (1873-1937) : de la pacifism la bolșevism

Născută la 24 octombrie 1873, înainte de căsătoria părinților, Ecaterina Arbore cunoștea limba rusă din fragedă copilărie, asimilând încă din tinerețe toate teoriile socialiste și anarhiste auzite în casă. La 19 ani terminase traducerea în limba română a *Manifestului comunist* al lui Marx. Doctor al Facultății de Medicină din București în 1896, a lucrat ca medic comunal în împrejurimile Capitalei, ceea ce i-a dat ocazia să cunoască îndeaproape mizeria mahalalelor și a întărit-o în convingerile ei socialiste[2]. Autoare totodată a mai multor volumașe și articole despre medicina socială, a demisionat în 1905 pentru a se consacra în întregime propagandei revoluționare în care milita încă din 1902. A colaborat la *România muncitoare*, semnând articole de violentă condamnare a orânduirii burgheze din țara ei.

Începând din 1912, a fost cooptată în Comitetul Executiv al Partidului Social Democrat Român, dominat de socialist-revoluționarul bulgar (apoi comunist rus bolșevic) Cristian Racovski. A participat în 1915, alături de acesta, de I.C. Frimu, de Eugen Rozvani și de alții mai puțin cunoscuți, la marile întruniri pacifiste (se

[1] Paul Zarifopol, « Zamfir Arbore », *Adevărul Literar și Artistic*, nr. 644, 9 aprilie 1933, p. 1.

[2] Elisabeta Ioniță, *Ecaterina Arbore*, Editura Politică, București, 1973.

striga, între altele, « Jos războiul »), subvenționate în secret de Germania imperială spre a împiedica intrarea în conflict a României. În iulie 1915, Ecaterina Arbore participa, ca delegată a României, la Conferința Socialistă Interbalcanică și lua cuvântul pentru a cere suprimarea proprietății particulare și răsturnarea societății capitaliste, « exploatatoare a omului de către om ».[1]

În 21 decembrie 1915, la întrunirea de protest a femeilor « împotriva războiului », la Clubul democrat din strada Sf. Ionică nr. 12, declara, într-o atmosferă de filogermanism abia mascat, că « intrarea României în război ar fi o catastrofă » (Constantin Dobrogeanu-Gherea afirmase exact același lucru în lucrarea sa *Război sau neutralitate*, Atelierele Grafice Socec et Co., București, 1914, p. 37).

Arestată de mai multe ori după intrarea României în război pentru tulburarea ordinii publice și atentat la siguranța statului, Ecaterina Arbore a plecat în 1918 în Rusia « ilegal, dar cu sprijinul nemărturisit al lui Ionel Brătianu », așa cum avea să afirme tatăl ei mulți ani mai târziu. Brătianu spera astfel să calmeze campania antiromânească dusă în Rusia de Racovski. După izbucnirea revoluției bolșevice, Ecaterinei Arbore i-a fost încredințată de către conducătorii comuniști redactarea broșurilor și manifestelor de propagandă în limba română ce erau trimise peste Prut.

Printre activiștii de partid basarabeni cu care va coopera ani de-a rândul s-au numărat mai ales Simion Bantke și G.I. Starîi-Borisov. Primul devenise în 1918, la vârsta de 20 de ani, comisar politic al Primei Brigăzi [bolșevice] basarabene și redactor la periodicele în limba rusă din Chișinău *Lupta de clasă* și *Basarabia roșie*, după aceea istoric, autor, cu timpul, al unor lucrări de nivel științific discutabil – *Istoria luptei de clasă din Germania și Italia*, *Istoria războiului civil din Basarabia*, *Istoria luptei împotriva contrarevoluției române din Basarabia* – și al unor manuale de propagandă precum *Împotriva interpretării mic-burgheze a mișcării revoluționare din Basarabia*, *Tineretul Basarabiei sub cizma jandarmeriei române*, *Zece ani de luptă împotriva boierilor români* și *Hotinul în vâltoarea revoluției*.

Între 1920 și 1922, arestat de jandarmeria română, Bantke executase o condamnare de doi ani închisoare, de unde subiectul unui vo-

[1] Anastasie Iordache, *Reorientarea politică a României și neutralitatea armată, 1914-1916*, cap. « Campania antirăzboinică. Poziția Partidului Social-Democrat din România », Paideia, București, 1998, pp. 200-211.

lumaș de amintiri : *V grobu Doftanî* [« *În groapa Doftanei* »]. Acest Mihail Roller al Basarabiei a fost și conferențiar la Institutul Profesorilor Roșii din Leningrad și apoi director al Secției de Istorie a Academiei Comuniste din capitala URSS. Acolo și-a scris opera de căpetenie, *Lupta bolșevicilor pentru înființarea Internaționalei Comuniste.*[1]

Un alt fanatic, revoluționar de profesie, organizator al mișcării comuniste ilegaliste din Basarabia, a fost Grigore Starîi-Borisov, cu care Ecaterina Arbore a lucrat vreme mai îndelungată decât cu Bantke. Datorită statelor sale vechi de activist al partidului social-democrat al muncitorilor din Rusia (între 1903 și 1917), apoi, trecut la bolșevici, de membru al partidului comunist din Basarabia, devenise un coechipier al Ecaterinei Arbore. Dovedind și el « spirit de abnegație și de sacrificiu », a condus colectivizarea forțată a țărănimii din R.S.A. Moldova (Transnistria de astăzi), fiind ales cu unanimitate de voturi președintele Comitetului Central al acestei republici autonome sovietice.

Numele Ecaterinei apare în cadrul delegației române, compusă mai ales din minoritari, la cel de-al II-lea Congres al Cominternului (a III-a Internațională Comunistă), ținut în 1920 ; în 1922, la cel de-al IV-lea Congres al Cominternului, unde Marcel Pauker a vorbit în numele delegației române ; în sfârșit, în 1924, printre cadrele Comitetului Executiv al Federației Partidelor Comuniste Balcanice. În primăvara aceluiași an 1924, Ecaterina Arbore revenise în România sub falsul pretext de a-și vizita tatăl « aflat pe moarte » – în realitate, spre a face propagandă bolșevică în cadrul unor conferințe intitulate « Libertățile în URSS ». Cu acest prilej, deși mereu supravegheată de Siguranță, luase legătura cu dr. Fabian Finkelstein, cu Lucrețiu Pătrășcanu și cu Ana Pauker. *Adevărul* publica un articol de propagandă semnat de ea, sub titlul « Ce se petrece în Rusia ? »[2]. Autoritățile române lăsând-o în pace, ea publica în același ziar, la 19 aprilie 1924, un alt articol cu titlu retoric, « Domnește în Rusia comunismul ? NU ! » – din care cititorii aflau că în Rusia comunismul a capitulat. Ecaterina Arbore combina manevrele de liniștire a opiniei publice românești cu acțiuni mai concrete de propagandă

[1] Borys Levytsky, *Stalinist Terror in the Thirties*, Hoover Institution Press, Stanford University, 1974, pp. 336-337, care citează diferite numere din *Sovetskaia Moldavia*.

[2] *Adevărul*, 13 martie 1924.

subversivă în favoarea « nemuritoarelor principii ale lui Marx, Engels și Lenin ». Dar, atunci când asistența la conferințele ei începu să cânte *Internaționala*, Ecaterina Arbore primi o somație a ministerului de Interne de a părăsi România în termen de 24 de ore. A fost expulzată prin Constanța, unde jandarmii au suit-o cu forța pe un vapor italian ce pleca la Odesa.

Expulzarea stârni imediat protestele Ligii Drepturilor Omului (organizație-paravan a Cominternului, cu sediul la Paris), precum și pe cele ale ziarului « progresist » *Adevărul*, care, la 11 iunie 1924, denunța « samavolnicia » folosită de autoritățile române împotriva propriilor cetățeni.

Imediat după întoarcerea în URSS, Ecaterina Arbore apare, la 17 iunie 1924, ca singura etnică româncă în cadrul delegației de șase membri a Partidului Comunist din România la cel de-al V-lea Congres al Cominternului. La scurt timp, ea pleacă la Kiev unde, între 1925 și 1929, ocupă funcția de Comisar al Poporului la ministerul Sănătății al R.S.S. Ucrainene, continuând totodată să scrie, pentru organele Cominternului, literatura de propagandă expediată apoi clandestin spre România.

În legătură cu activitatea subversivă și antinațională a agenților Moscovei, a fost votată la București cunoscuta « lege Mârzescu », popularizată de autor și sub forma unei broșuri : G.G. Mârzescu, *Partidul socialist român, instrument al revoluționarilor ruși și unguri împotriva statului român*, compusă dintr-o culegere de articole publicate de oficiosul liberal *Viitorul* în cursul lunii ianuarie 1920. Legea Mârzescu era încă în vigoare în vara anului 1928, când, între 17 iulie și 1 septembrie, s-a ținut la Moscova cel de-al VI-lea Congres mondial al celei de-a III-a Internaționale (Comintern), la care au participat peste 500 de delegați. Printre altele, s-a discutat acolo și despre faptul că « nici una din țările capitaliste nefiind patria muncitorilor și țăranilor, aceștia erau datori să spioneze în favoarea patriei socialismului victorios și să saboteze orânduirea politică și economică a exploatatorilor »[1].

În 1929, Ecaterina este rechemată la Moscova. Ceea ce se urmărea era bolșevizarea Partidului Comunist Român sub conduce-

[1] « Les bolcheviks préparent la guerre », *La Revue de Paris*, 35, 15 octombrie 1928, pp. 770-791. Relatare a lucrărilor Congresului de către un martor ocular.

rea Internaționalei Comuniste. Doi ani mai târziu, Borisov, Ecaterina Arbore, Béla Kun și alți membri mai mărunți (Goldstein, Ellman, Levinsohn) ai Biroului Regional Balcanic al Comunismului votau, la 9 aprilie 1929, o propunere privind o altă agentură sovietică, Societatea Basarabenilor. Societatea, cu sediul la Moscova și filiale la Paris (150 de membri), Berlin și Bruxelles (câte 40 de membri) și Viena (12 membri), primea sarcina de a înființa o Uniune a Emigranților Basarabeni în Statele Unite, compusă din evrei originari din Basarabia, pentru ca aceasta să intensifice propaganda împotriva « ocupării Basarabiei de către România ». Așa cum se proiectase încă la al VI-lea Congres al Comunismului (Moscova, 1928), propaganda urma să fie susținută de Partidul Comunist din SUA, în rândurile căruia evreii originari din Rusia erau numeroși. Aceste planuri, care urmăreau dezlipirea de România a tuturor provinciilor recâștigate în 1918, nu au interesat însă formațiunile comuniste din Statele Unite[1], dar au continuat să fie susținute de comuniștii români, în rândurile cărora figura cu mândrie Ecaterina Arbore. Vreme de trei ani, ea ține cursuri, în limba franceză, la Universitatea Comunistă pentru Occident, care pregătea agitatori și spioni sovietici.

La al V-lea Congres al Partidului Comunist Român, ținut lângă Moscova în decembrie 1931, apare ca reprezentantă a Comunismului sub numele conspirativ de Zoe Dumitrescu. La aceeași dată, împreună cu Alexandru Dobrogeanu-Gherea și David Fabian, începe traducerea în limba română a operelor lui Lenin.

În tot acest timp, Ecaterina Arbore locuiește la Hotel Luks, unde, supravegheați îndeaproape de GRU (poliția secretă sovietică), trăiau comuniștii străini refugiați în URSS. Organele sovietice îi înghesuiseră pe toți într-un univers închis, cu restaurant propriu și magazin de alimente la parter, unde se spionau și se denunțau unii pe alții, mereu încrezători, totuși, printre șobolanii și gândacii hotelului, în viitorul luminos la care visau spre binele omenirii muncitoare.

Începând cu 1934, Stalin le ceru cadrelor comuniste să dea dovadă nu numai de ascultare oarbă ordinelor partidului, dar și să denunțe și să demaște trădătorii, deviaționiștii, sabotorii și spionii infiltrați printre ei. Ecaterina Arbore, printre mulți alți locatari ai

[1] Emilian Bold, Ilie Șeftiuc, *România sub lupa diplomației sovietice (1917-1938)*, Editura Junimea, Iași, 1998, pp. 64, 65.

Hotelului Luks, a fost arestată într-o noapte a anului 1937 și inclusă de anchetatori, pe cât se știe, în « banda » lui Cristian Racovski.[1]

La procesul acestuia a apărut în boxa acuzaților un lot compus din foști înalți demnitari sovietici, inclusiv Iagoda, fostul șef al GRU. Erau învinuiți cu toții de a fi fost agenți ai organelor de spionaj occidentale, de a fi pus la cale sabotarea statului și a economiei URSS, de a fi organizat acte de terorism și de a fi susținut planurile de agresiune ale statelor capitaliste dornice să distrugă patria socialismului mondial.

Ecaterina Arbore nu a apărut totuși la procesul lotului Racovski, care s-a încheiat prin condamnări la moarte pentru majoritatea acuzaților, cu excepția a trei, printre care și Racovski, osândit la douăzeci de ani de temniță.[2]

Ea murise în subteranele închisorii de la Lubianka în decembrie 1937, nu se știe dacă împușcată sau torturată în cursul anchetei care urmărea să o oblige să mărturisească faptul că fusese agenta Siguranței române. În aceleași condiții își găsiră moartea mulți alți activiști refugiați în URSS ai Partidului Comunist Român. Trebuie notat că aceia care se aflau arestați în România au scăpat cu viață. Ecaterina Arbore a fost « reabilitată » în ședința plenară a Comitetului Central al Partidului Comunist Român din aprilie 1968.

Text publicat inițial în *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, vol. I, Editura Simetria, București, 2004, pp. 97-108

[1] G. Brătescu, *O anchetă stalinistă (1937-1938). Lichidarea lui Marcel Pauker*, postfața Florin Constantiniu, Univers Enciclopedic, București, 1995, p. 127.

[2] Francis Conte, *Un révolutionnaire-diplomate : Christian Rakovski. L'Union Soviétique et l'Europe 1922-1941*, EHESS, Paris, Haga, New York, 1978 ; David Caute, *The Fellow-Travellers*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1973, p. 123.

Curzio Malaparte, martor ocular la... ceea ce nu a văzut la Iași în 1941

Mărturiile străinilor despre România din anii celei de-a doua conflagrații mondiale sunt foarte puține. După 1990 s-au publicat la noi traducerile câtorva dintre ele : memoriile consilierului Legației Germane din București, Gerhard Stelzer ; romanul scriitoarei engleze Olivia Manning ; reportajele jurnalistei americane Rosie Waldeck[1]. Inițiativa Editurii Univers de a oferi publicului român traducerea celei mai cunoscute dintre operele lui Curzio Malaparte, *Kaputt*, va deschide, fără îndoială, posibilitatea unei noi analize a amalgamului, permis de literatură, între adevăr și ficțiune, precum și a modului în care un autor fără scrupule se poate folosi de una și aceeași temă pentru a o « stiliza » în serviciul propagandei politice a momentului. Mă refer la capitolele din *Kaputt* care sunt situate la Iași în vara anului 1941, chiar în zilele declanșării războiului împotriva Uniunii Sovietice – calificat atunci ca « război sfânt împotriva bolșevismului », iar mai târziu ca « agresiune fascistă împotriva patriei socialismului ». Aceste capitole se concentrează asupra a ceea ce a fost cunoscut după război drept « pogromul de la Iași », pogrom despre care s-a discutat mult în istoriografia recentă.

Evocarea evenimentelor de la Iași a fost făcută de Malaparte într-un chip singular : scriitorul a redactat, la date diferite, două versiuni contradictorii. Prima a fost publicată imediat după evenimente, în numărul din 5 iulie 1941 al marelui cotidian din Milano *Corriere della sera*. La acea dată se credea că puterile Axei – Germania nazistă

[1] Ar merita să fie traduse și memoriile ministrului plenipotențiar al Italiei la București, Renato Bova Scoppa : *Colloqui con due dittatori*, Ruffolo, Roma, 1949.

și aliații ei – vor câștiga războiul. A doua versiune a fost integrată în romanul așa-zis autobiografic *Kaputt*, publicat după ce Axa pierduse războiul. Prima versiune e antisemită, a doua e antiromânească. Singurul lor punct comun ar putea fi pus sub semnul lui *vae victis*. Pentru rest, se naște întrebarea : care din cele două versiuni este cea veridică ? Prima ? A doua ? Amândouă ? Nici una ? Tribunalele care i-au osândit pe autorii pogromului de la Iași au arătat că cea de-a doua versiune a lui Malaparte era cea mai apropiată de adevăr. Răspunsul ar putea fi deslușit și din punct de vedere literar dacă recitim ceea ce s-a scris despre talentul, metoda de lucru și lipsa de caracter a acelui « șarlatan de geniu », « filfizon al celor mai adânci josnicii »[1], care a fost Malaparte, pe adevăratul său nume Suckert, născut în Italia, într-o familie de origine evreiască.

Biograful său, Giordano-Bruno Guerri, îl descrie ca pe un aventurier, ziarist, regizor, autor de faimă mondială, anticlerical, o combinație de Casanova și Cagliostro[2]. Un analist politic l-a definit pe Malaparte ca « teoretician al fascismului integral »[3], critic al politicii, după el, prea moderate, a lui Mussolini, printre ai cărui apropiați s-a numărat încă din 1921, când s-a înscris în Partito Nazionale Fascista. După război, Malaparte a încercat să răspândească zvonul că ar fi fost antifascist, « dovadă » deportarea sa în insulele Lipari din ordinul lui Mussolini. De fapt, măsura fusese luată (în 1933) pentru că Malaparte imitase în public gesticulația de cezar a Ducelui Suprem, protectorul său. De altfel, scriitorul fusese eliberat după doar trei luni datorită intervenției ministrului de Externe, Ciano, care avea să-l protejeze în continuare, plătindu-l pentru a-i face propagandă regimului.

Trimiterea lui Malaparte pe frontul sovietic, în calitate de corespondent oficial al presei italiene, a reprezentat o altă dovadă a încrederii pe care i-o acordau nu numai autoritățile fasciste, ci și

[1] Așa cum îl caracterizează profesorul universitar britanic Adrian Lyttleton, în « Dandy of the Lowest Depths », *The Times Literary Supplement*, 9 octombrie 1998.

[2] Giordano-Bruno Guerri, *L'arcitaliano. Vita di Curzio Malaparte*, Bompiani, Milano, 1980.

[3] A.J. De Grand, « Curzio Malaparte. The Illusion of the Fascist Revolution », în *Journal of Contemporary History*, VII, 1972, nr. 1-2, ianuarie-aprilie, pp. 73-90.

cele naziste germane : linia frontului le era din principiu interzisă ziariștilor. Alte reportaje apărute în *Corriere della sera* au fost republicate după război fie în *Kaputt*, fie în volumul *Il Volga nasce in Europa*, toate într-o formă remaniată, în care – afirmă biograful său – modificările oportuniste, adică « falsificările sunt nenumărate »[1]. În ceea ce privește pogromul de la Iași, relatat de Malaparte în *Kaputt*, au scris la noi în țară, de pe poziții discordante, Matatias Carp, Cornel Nistorescu, Mihai Pelin, rabinul Moses Rosen, Simon Kaufman, Mircea Radu Iacoban, dr. Maria Covaci și alții. Nici unul dintre ei nu era însă la curent cu existența unei alte relatări, făcută de scriitorul italian în culori cu totul diferite : cea anterioară, apărută în *Corriere della sera*.

Giordano-Bruno Guerri a fost primul care a demonstrat, pe baza manuscriselor lăsate de Malaparte, că textul lui *Kaputt* este, de fapt, o modificare oportunistă a unei versiuni inițiale, pronazistă, antiengleză și antisemită, ce urma să apară sub titlul *God Shave the King* [« Dumnezeu să-l bărbierească pe rege »], adică o parodie a titlului imnului național britanic *God Save the King* [« Dumnezeu să-l apere pe rege »].

Mai mult : trimis pe linia frontului din Rusia pentru a expedia de acolo corespondențe de război ziarului *Corriere della sera*, Malaparte nici nu a ajuns pe front. Doar scăpase de mobilizare datorită protectorilor săi fasciști și nu era să înfrunte acum greutățile războiului, fie și în calitate de corespondent civil. Itinerarul său fusese următorul : Veneția-Zagreb-București-Iași-Varșovia-Helsinki. La Legația României din Helsinki a făcut cunoștință cu atașații Noti Constantinidi, Mircea Berindei și Dinu Cantemir, cărora le-a cerut diferite precizări despre situația din România, iar în cazul lui Cantemir, despre Iași. Aceștia au povestit mai târziu că Malaparte nu știa mai nimic despre România. Oricum, nu i se poate reproșa nici unui scriitor faptul că se documentează pentru a reda cât mai bine « culoarea locală » a ceea ce descrie. Vina lui Malaparte este alta : duplicitatea, plăcerea rafinată de a dăuna, lovind, pe rând, mai întâi în evrei, apoi în români, folosindu-se de exact aceleași evenimente.

În septembrie 1941, cunoscutul scriitor se înapoiase în luxoasa lui vilă din însorita insulă Capri, trimițându-și în continuare la Milano « corespondențele » de pe linia frontului, atât de gustate de

[1] Giordano-Bruno Guerri, *op. cit.*, p. 199.

cititorii italieni. Dar subterfugiul ajunsese să fie cunoscut, iar un înalt funcționar al ministerului Culturii îi scria directorului de la *Corriere della sera* : « Sunteți rugat, din înalt ordin, să puneți capăt corespondențelor din Rusia ale d-lui Malaparte. Toată lumea știe că el se află la Capri. »

De fapt, așa cum s-a dovedit, groaznicele corespondențe de pe frontul înghețat erau compuse sub soarele Mediteranei cu ajutorul telegramelor de presă germane, ale memoriilor scrise de ofițerii care fuseseră în Rusia în campania lui Napoleon Bonaparte și ale relatărilor datorate participanților la felurite expediții polare. Totodată însă, pe măsură ce se profila victoria Aliaților asupra Axei, pronazistul *God Shave the King* se metamorfoza în antinazistul *Kaputt*.

După fuga lui Mussolini și în cele patru luni care s-au scurs până la retragerea trupelor germane din nordul Italiei, Malaparte a schimbat macazul și s-a alăturat grupurilor comuniste implicate în rezistența antinazistă. Cererea pe care a adresat-o Partidului Comunist de a-i elibera o legitimație de membru i-a fost refuzată, dar fostul propagandist al fascismului integral nu a avut de suferit din cauza represiunii antifasciste care a urmat. A pus mai departe în aplicare teoria « transformismului », formulată mai demult tot de el, prostituându-și convingerile anterioare. El însuși afirmase în *Kaputt* că « războiul va fi câștigat de curve »[1]. Un aforism care avea să fie exprimat la noi cam în aceeași epocă, dar cu ceva mai multă eleganță, de Constantin Argetoianu : « Dacă am ști care-i mai tare, ne-am da de partea lui. »

Curzio Malaparte era acum comisar de legătură între trupele de ocupație americane și franceze din sudul Italiei și ceea ce mai rămăsese din autoritățile municipale din Neapole, unde domnea mafia americano-siciliană. Din această experiență s-a născut un alt roman de mare succes, *La Pelle*, care, mai mult chiar decât *Kaputt*, a stârnit înverșunate polemici.

Teribilismele literare, provocările politice ale scriitorului vor înflori și de-acum înainte. Peste puțini ani, devenit adept al lui Mao, Malaparte va pleca în China și se va întoarce de acolo propagandist al comunismului. Grav bolnav de tuberculoză, nu va renunța

[1] Fred R. Mabbutt, « Intellectuals and Politics : Ignazio Silone and Curzio Malaparte », în *Fascist Italy*, Claremont Graduate School, Ph. D., 1974, p. 139.

la gesticulații spectaculoase nici în ultimele sale clipe. De pe patul de moarte, îi va cere din nou Partidului Comunist un carnet de membru, care, de data aceasta, îi va fi acordat. Totodată, fără știrea comuniștilor, ceruse să se convertească la catolicism, dorință pe care Vaticanul i-o îndeplini. Unul dintre ultimele regrete ale celebrului scriitor a fost acela că Papa nu a venit în persoană să-i dea ultima binecuvântare.

Îmi permit să aduc aici o contribuție personală la interludiul moldovenesc tratat de Malaparte în *Kaputt*. În cronica sa din numărul datat 5 iulie 1941 al ziarului *Corriere della sera*, Malaparte dă noi dovezi ale snobismului detectat la el de toți criticii literari. Nu uită să evoce caracterul boieresc, « aristocratic » al Iașilor. În versiunea devenită antiaristocratică din *Kaputt*, Malaparte dă nume : însoțită de soțul ei, prințesa Sturdza, « mare nume moldav », trece în caleașcă, obligând un băcan evreu, sub amenințarea biciului mânuit de vizitiu, să-i dea gratis un pachet de unt. Este foarte probabil ca Malaparte, în drumul său prin Iași, să fi văzut într-adevăr trecând caleașca prințesei. Mai existau atunci în fosta capitală a Moldovei câteva case boierești care-și țineau ighemoniconul, cu personalul de rigoare, printre care, în cazul bunicii mele, pe Neculai Halaga, mai întâi vizitiu, apoi șofer. Dat fiind că în 1941 automobilul fusese rechiziționat pentru nevoile frontului, șoferul redevenise vizitiu. Bunicul meu însă, soțul prințesei, nu mai putea fi văzut prin Iași, căci murise în Franța cu câteva luni înainte de venirea lui Malaparte în capitala Moldovei.

Prințesa era mai cunoscută la Iași decât soțul ei : sculptase monumentul Unirii din 1918, pe care Malaparte îl descrie ciuruit de gloanțe în cronica din *Corriere della sera*. Să adăugăm și faptul că prințesele de atunci, câte vor mai fi fost, se bucurau de privilegiul de a nu fi obligate nici să gătească, nici să facă piața. Pentru aprovizionarea casei bunicii mele, sus la Copou, se aduceau cele trebuincioase de la moșia Popești de lângă Iași. Iar la piață se ducea bucătăreasa, împreună cu jupâneasa, doamna Tereza Cerbu. După cum ofițerii nu aveau voie să poarte pachete, tot așa nu binevoia nici măcar guvernanta casei Sturdza, *Fräulein* Elsa, să se ducă după cumpărături. Cât despre bunica mea, nu cred că s-ar fi gândit măcar o dată în viața ei să plece la târguieli. Oricum, despre scena neverosimilă cu prințesa, cu biciul și cu pachetul de unt nu se poate

spune că nu e o născocire literară de mare efect, cu atât mai mult cu cât, după Malaparte, în oraș se derulau concomitent lupte cu împușcături între armată și « coloana a cincea » comunistă. Moment propice foarte pentru plimbatul cu caleașca în cartierul evreiesc, unde prăvăliile ar fi fost deschise în mod cu totul inexplicabil !

Așa cum nu a asistat la luptele de pe frontul sovietic, pe care le-a povestit cu de-amănuntul în corespondențele sale « din Rusia », Malaparte nu a fost nici « martorul ocular » al faptelor relatate de el despre Iași, pe unde a trecut, dar după ce pogromul avusese loc, dându-i prilej să-l descrie când într-un fel, când într-altul, după cum bătea vântul politicii pe care dorea s-o slujească.

Astfel încât s-a putut spune despre *Kaputt* că este o carte inventată aproape pe de-a-ntregul, dar verosimilă până la tragism[1], o « *abilissima fantasia* » a unui oportunist nonconformist[2]. În același timp, disperarea societății, umilința vechii civilizații europene, subjugată de tirani, au fost înfățișate de Malaparte într-un chip mai dramatic decât cel imaginat de oricare alt scriitor, justificând astfel succesul mondial al fostului copil răsfățat al fascismului[3].

Bineînțeles, cu trecerea anilor, acumularea dovezilor despre incorectitudinile deontologice din *Kaputt* și din celelalte romane « autobiografice » ale lui Malaparte, fostul fascist, a provocat indignarea mai multor colegi ai săi de breaslă nu numai din Europa, ci și din Statele Unite. Merită menționate : V. Sheehan, « Out of Fascism on the Evil Side » (*New York Herald Tribune*, 17 noi. 1946) ; Marcel Brion, « Pour un traité de l'imposture Suckert-Malaparte » (*Une Semaine dans le monde*, 30 ian. 1948) ; F. Ambrière, « Monsieur Caméléon » (*Le Figaro littéraire*, 5 feb. 1949) ; și multe altele, publicate de-a lungul anilor, până aproape de zilele noastre, ca, de pildă A. Debenedetto, « Malaparte Kaputt » (*Corriere della sera*, 19 sep. 1992)

[1] Giordano-Bruno Guerri, *op. cit.*, p. 200 ; Lino Pellegrini, « Le guerre di Malaparte », în *Storia illustrata*, 1973, p. 42.

[2] Adrian Lyttleton, *op. cit.*

[3] « The Changeable Career of Curzio Malaparte », critică nesemnată, apărută în *The Times Literary Supplement*, 12 ianuarie 1973. Să amintim aici și că, dat fiind numărul crescând al celor ce-l bănuiau de lipsă de onestitate, Malaparte a publicat *Storia di un manoscritto*, de fapt, istoria inventată de el a manuscrisului lui *Kaputt*, « compus, afirma el încă o dată, pe linia frontului, contra naziștilor ».

sau Adrian Lyttleton, « Dandy of the Lowest Depths » (*The Times Literary Supplement*, 9 oct. 1998).[1]

De bună seamă, norocul scriitorului care, tot practicând « *il trasformismo* », reușise cu perfectă artă să se pună bine și cu fasciștii, și cu naziștii, și cu americanii, și cu comuniștii, ba chiar, înainte de a-și da sufletul, și cu Papa de la Roma nu putea să nu irite. Cu toate acestea, deși judecata istoriei l-a ajuns din urmă și pe el, talentul său scăpărător l-a salvat de negurile uitării.

Cel care începe să parcurgă una dintre înșelătoarele fantezii înșirate în cărțile lui Malaparte – oricare – n-o mai lasă din mână chiar dacă rămâne pe urmă cu sentimentul că a fost victima unui acrobat care-i dă publicului cu tifla.

Reeditările scrierilor lui Malaparte și traducerile continuă, dovedind că autorul lor nu e atât de « *kaputt* » pe cât i-au dorit-o mulți. La urma urmei, literatura e făcută spre desfătarea cititorului, nefiind – din păcate ? – doar o culegere de virtuți, de consecvență și de adevăr.[2]

Textul a apărut ca postfață la traducerea
în limba română a volumului *Kaputt*,
de Curzio Malaparte, Editura Univers,
București, 1999, pp. 307-310.

[1] Lucrarea lui S. Astrachan, *Malaparte in Iassy*, Detroit, Wayne State University Press, 1989, este lipsită de referințe credibile.

[2] După publicarea acestui text, în 1999, au apărut mărturii suplimentare despre neadevărurile puse în circulație de Malaparte (una la București, alta în Italia). La București, în 2004, în volumul de amintiri al lui Mircea Berindei, *Paravanul venețian*, la paginile 237 și 240, se confirmă încă o dată falsul comis de romancierul italian descriind incidentul dintre negustorul evreu din Iași și vizitiul prințesei Sturdza. Aflat în 1941 în post la Helsinki, tânărul pe atunci diplomat român Mircea Berindei a fost rugat de Malaparte, fără să i se spună de ce, să-i citeze numele unor familii aristocratice din Iași. Ascultând răspunsul românului, Malaparte a ales numele « Sturdza », alipindu-i apoi episodul imaginar infamant din *Kaputt*. Într-un alt text pseudo-memorialistic, *Un ballo in Kremlino* [« Un bal la Kremlin »], a cărui acțiune se petrece în Moscova stalinistă a anilor '30, Malaparte descrie o discuție avută cu poetul Maiakovski în ajunul sinuciderii acestuia. Or, s-a dovedit că Malaparte nu numai că nu fusese niciodată la Moscova, dar nu-l întâlnise niciodată pe Maiakovski.

POST-SCRIPTUM

« Ce va zice istoria ? Dar mai întâi care istorie, domnule Comisar Regal ? Istoria se scrie în diferite moduri. Luați, de pildă, Revoluția franceză, criticată de unii în termeni violenți, și elogiată de alții ca cea mai sublimă mișcare de renaștere a unor oameni noi.

Care istorie, domnule Comisar Regal ? Istoria celor care au văzut în Cristos un tâlhar și l-au răstignit pe o cruce, sau istoria frumoasă care vede în el pe cel mai sublim dintre oameni ?

Cine vă poate garanta dumneavoastră, domnule Comisar Regal, că mâine nu veți fi nevoit să ascultați de ordinele unui ministru, același ca acel acuzat care e judecat acum ? »

Acesta este un fragment din pledoaria lui Constantin Mille, avocatul unui lot de comuniști judecați de Curtea Marțială din București la 23 martie 1919, sub acuzația de tulburare a ordinii publice. În cursul dezbaterilor, comisarul regal tratase cu dispreț afirmația unuia dintre acuzați conform căreia comunismul merge în sensul istoriei.

Treizeci de ani mai târziu, foștii comisari regali erau arestați și întemnițați de noile autorități comuniste, care își impuneau propria versiune a istoriei.

*

Multă vreme, « mărturia » lui Malaparte a fost privită de istoricii pogromului de la Iași ca o dovadă documentară complementară la dosarul pogromului. Dosarul, oricum, este suficient de voluminos și de convingător pentru a se fi putut dispensa de contribuția lui *Kaputt*, o impostură livrescă. Cu toate acestea, textul meu le-a displăcut unora, de pildă, lui Mihai Dinu Gheorghiu, care a publicat o apărare a lui Malaparte în periodicul bucureștean *Altitudini* din septembrie 2006. Textul este însoțit de o bibliografie atât de considerabilă, încât nu a putut fi întocmită decât de un institut de cercetare specializat în istoria Holocaustului. Bibliografia conține totuși și referințe ale unor publicații care nu există. Iar argumentația lui Mihai Dinu Gheorghiu este simplistă și neconvingătoare. Onoarea și credibilitatea lui Malaparte – care, deși de origine evreiască, nu a ezitat, din oportunism filofascist, să-i calomnieze pe evreii din Iași –, nu pot fi reabilitate chiar dacă Malaparte, în 1944, dintr-un oportunism de altă inspirație, a scris contrariul despre evenimentele pe care le relatase în 1941.

Preludiu la Războiul Rece: ambasadorul sovietic, Carol al II-lea și anglo-americanii la Mexico

Contrar informațiilor din mai multe surse biografice, Constantin Umanski, unul dintre cei mai remarcabili ambasadori sovietici din timpul celui de-al doilea război mondial, nu s-a născut în Ucraina, ci într-o familie de evrei din Chișinău, în 1902. Numele pe care l-a purtat era numele lui adevărat, la care nu a renunțat niciodată, poate cu excepția unei scurte perioade în care a lucrat pentru Comintern la Centrul de la Viena, în calitate de funcționar al agenției Rosta (Tass).

În timpul scurtei sale ședere în Austria se căsătorise cu Raisa Schein, dactilografă vieneză angajată de Ambasada Sovietică, cu care s-a stabilit la Moscova[1]. Constantin – Kostia – va lucra acolo pentru Comintern cu Willi Münzenberg, Amadeo Bordiga și cu ceilalți propagandiști din echipa lui Dimitrov. Soții Umanski locuiau la hotelul Luks și participau atât la discuțiile « revoluționare » ce se desfășurau în camerele unuia sau altuia dintre comuniștii care locuiau în hotel, cât și la seratele « burgheze » din oraș, la jurnaliștii străini cazați, sub supraveghere, la hotelul Metropol[2].

În 1931, Umanski i-a succedat lui Theodor Rothstein[3] în fruntea Biroului pentru Cenzură (a cărui titulatură oficială era « Depar-

[1] Susanne Leonhard, *Gestohlenes Leben. Schicksal einer politischen Emigrantin in der Sowjetunion*, Nikolaische Verlagsbuchhandlung, Herford, 1968.

[2] Eugene Lyons, *Assignment in Utopia*, George G. Harrap, Londra, 1938, pp. 72-73.

[3] *Ibidem*, p. 417. Theodor Aronovitch Rothstein, născut la Kaunas (Lituania) în 1871, mort la Moscova în 1953, emigrant politic în calitate de

tamentul de Presă ») de pe lângă Comisariatul Afacerilor Externe. Avea să-și creeze animozități durabile în rândul jurnaliștilor străini acreditați la Moscova. Dinții de aur pe care și-i arăta pentru a anunța zâmbind că « noi, sovieticii, suntem la curent cu toate » l-au determinat pe Eugene Lyons, corespondent al agenției United Press la Moscova, să spună că vedea în Umanski chintesența tehnicii de propagandă pusă în aplicare de un negustoraș care ține un magazin de revoluție proletară.

Lyons, pe atunci simpatizant comunist, își începuse cariera în funcția de corespondent al agenției Rosta (Tass) la New York. Un sejur de câțiva ani la Moscova în postul de corespondent al agenției americane United Press făcuse din el un anticomunist convins și dușmanul personal al lui Constantin Umanski. Într-adevăr, Lyons găsise din întâmplare în reviste sovietice de provincie apărute în ianuarie 1933 informații despre deportarea dincolo de Cercul Polar a tuturor locuitorilor din mai multe sate din Kuban care se opuseseră colectivizării. Lyons a vrut să telegrafieze această știre la New York, dar s-a lovit de refuzul oficiului de cenzură al lui Umanski[1].

socialist rus în Anglia, unde a aderat la mișcarea sindicală britanică. A publicat numeroase scrieri marxiste în Anglia, Rusia, Germania și Statele Unite. În 1911 a devenit liderul aripii de stânga a partidului socialist englez, apoi a luat parte la formarea partidului comunist britanic. În 1917 a aderat la grupul revoluționar bolșevic, a fost ministru plenipotențiar al URSS la Teheran în 1921-1923, iar apoi, până în 1930, înalt funcționar la Comisariatul pentru Afaceri Externe al URSS, director sau colaborator al principalelor reviste sovietice de politică externă sau de științe sociale. Membru al Prezidiului Academiei URSS. « Rothstein, Theodore », în *The Modern Encyclopaedia of Russian and Soviet History*, Joseph L. Wieczynski (ed.), Academic International Press, vol. 31, 1983, p. 189.

Fiul său, Andrew Rothstein, cu toate studiile universitare făcute la Oxford, era unul din cei aproape 200 (dintr-un total de 300) de membri ai partidului comunist englez provenind din universitățile Cambridge și Oxford. A jucat un rol în ierarhia partidului comunist britanic și se numără printre recrutorii celebrului trio de spioni sovietici Kim Philby, Guy Burgess și Donald Maclean. Andrew Boyle, *The Fourth Man*, Dial Press, New York, 1979, p. 36, 37, 77.

[1] Eugene Lyons, *op. cit.*, pp. 544-547. Începând cu 1 martie 1941, Sumner Welles, subsecretarul Departamentului de Stat american, îl informase personal pe Umanski despre preparativele de război ale lui Hitler împotriva URSS. Louis Fischer, *Russia's Road from Peace to War. Soviet*

Neputând să trimită telegrama de la Moscova, a făcut-o de la Berlin. Știrea despre această tragedie parvenind la Moscova prin ziarele americane, doi alți corespondenți străini, de la *New York Herald Tribune* și *Chicago Daily News*, au decis să investigheze la fața locului și au fost rapid arestați de GRU (poliția secretă sovietică), dar nu atât de repede încât să nu fi avut timp să constate la ce violențe ducea peste tot colectivizarea agriculturii. « Autoritățile sovietice nu mi-o vor ierta niciodată », a scris Lyons, care se certase irevocavil cu Umanski publicând o serie de articole despre « Noul regim al terorii în URSS ». Astfel încât ambasadorul sovietic la Washington, Litvinov, a cerut și a obținut destituirea lui Lyons din funcția de corespondent al United Press la Moscova[1].

Eugene Lyons a avut ocazia să-și ia revanșa în 1936, când Umanski a sosit la Washington în calitate de consilier al Ambasadei Sovietice. Prin articole publicate în revista conservatoare *Harper's Bazaar*, apoi în *The American Mercury* – revistă pe care o conducea chiar el începând din 1937 – și, în sfârșit, prin alte articole pe care le-a inspirat fără a le semna, Lyons nu a încetat să-l denunțe pe Umanski ca fiind reprezentantul GRU în Statele Unite. Dacă le adăugăm la aceste atacuri pe cele orientate împotriva lui Umanski de un alt fost corespondent american la Moscova, William Chamberlin – de la *Christian Science Monitor* din Boston – și pe cele ale partizanilor lui Trotki, ne putem imagina ce eforturi a trebuit să depună Umanski pentru a apăra în Statele Unite ideile și politica Kremlinului.

Campania de presă s-a amplificat în 1939, când Umanski a fost numit ambasador al URSS în Statele Unite, unde impresia pe care o făcuse corpului diplomatic de la Washington fusese defavorabilă : « Acest tânăr inteligent se comportă în modul cel mai dezagreabil

Foreign Relations 1917-1941, Harper & Row, New York, 1969, p. 457. Stalin nu a ținut cont de acest avertisment și nici de cele pe care avea să le primească de la alții. Remarcabilele capacități intelectuale ale lui Umanski sunt menționate în câteva rânduri de unul dintre principalii sovietologi din timpul Războiului Rece : David J. Dallin, *Soviet Russia's Foreign Policy 1939-1942*, New Haven, Yale University Press, 1952, *passim*. Același autor vorbește despre Umanski într-o altă lucrare : *Die Sowjetspionage Prinzipien und Praktiken*, Verlag für Politik und Wissenschaft, Köln, 1956, pp. 490-492.

[1] Eugene Lyons, *op. cit.*, pp. 597-598.

și nu inspiră încredere nimănui », raporta la Londra ambasadorul Angliei[1].

Asasinarea lui Troțki lângă Mexico în 1940 a intensificat virulenta campanie de presă în cursul căreia revistele americane și mexicane s-au dezlănțuit împotriva lui Stalin și a Cominternului. Nici Umanski nu a fost cruțat, fiind suspectat că ar fi avut întâlniri cu cei care puseseră la cale uciderea lui Troțki.

Ambasadorul URSS a fost astfel obligat în repetate rânduri să se plângă Departamentului de Stat de acuzațiile – total nejustificate, după el – care îl prezentau publicului american ca pe un agent al poliției secrete sovietice, mâna dreaptă a lui Stalin și denunțător fără scrupule al colegilor și superiorilor săi. Într-adevăr, predecesorul său, ambasadorul Alexandrovski, fusese rechemat la Moscova și – ceea ce în Occident nu se știa – dispăruse din acel moment, victimă a epurărilor staliniste.

În aprilie 1941, în trecere prin Londra, Umanski s-a dus la Foreign Office (Ministerul Britanic de Externe) pentru a repeta toate argumentele diplomației staliniste : guvernul britanic se resimțea încă prea mult după evenimentele de la München pentru ca URSS să se poată gândi să se apropie de Marea Britanie, întrucât relațiile germano-sovietice, excelente, îndreptățeau pe deplin acordul Ribbentrop-Molotov.

Întors la New York, Umanski i-a enunțat aceleași idei ambasadorului englez, sir Neville Butler, și aceasta cu voce tare la o recepție, așa încât să fie bine auzit de diplomații germani prezenți : vizita sa la Foreign Office îl convinsese că guvernul britanic rămânea promünchenez și antisovietic[2]. « Nu dumnevoastră trebuie să vorbiți despre München când noi suntem cei care combatem Germania », i-a replicat ambasadorul englez. Umanski, nefiind dispus la conciliere, a reușit să-și pună colegul în defensivă reproșându-i proiectul englez de atacare a Caucazului în 1940. Butler s-a scuzat : după câte știa el, era un proiect francez, o idee a generalului Weygand. Umanski, dorind să-și încheie rechizitoriul, a continuat folosind vechea axiomă a diplomației de la Kremlin, care consta în elogierea partidului aflat atunci în opoziție : « Nu avem nici un motiv

[1] *Public Records Office*, Londra, Kew Gardens, Foreign Office Archives, p. 371-26.210 (1941). Citate în continuare sub sigla F.O.

[2] F.O., 371/29465/p. 80.

să ne alăturăm luptei împotriva Germaniei, noi ne-am încheiat conturile cu ea. Dar îl cinstesc pe Churchill, și o spun cu respect și admirație. Cu el dorește guvernul meu să amelioreze relațiile, și nu cu funcționarii din Cabinet. » Suficient pentru a sublinia că Kremlinului nu-i plăceau socialiștii din Europa și cea de-a Doua Internațională a lor, preferându-le imperialiștii convinși.

Obiectivele Kremlinului ar fi fost mai bine înțelese de anglo-americani dacă aceștia și-ar fi dat silința să ia la cunoștință ce scriau la vremea respectivă jurnaliștii occidentali întorși în țara de origine după ce fuseseră la post în URSS.

Astfel, cu puțin timp înainte de atacul lui Hitler asupra URSS, cehul V. Krychtalek publica o broșură în limba germană în care denunța înțelegerea secretă – din belșug dovedită ulterior – dintre omul politic ceh Edvard Beneș și diplomația sovietică. Încântat de primirea pe care i-a făcut-o Kremlinul în 1935, Beneș le-ar fi promis gazdelor sale sovietice să-și orienteze politica în funcție de interesele Moscovei[1]. (Prietenul lui Beneș și un alt stâlp al Micii Antante, Titulescu, avea să se străduiască să procedeze în același mod.) Și mai interesante au fost comentariile lui Umanski de îndată ce a sosit la Washington ca ambasador, comentarii făcute publice în lucrarea lui Krychtalek : « Faza principală nu va avea loc decât după sfârșitul războiului, când Europa devastată nu va putea cumpăra nimic de la americani, când Rusia va evita să cumpere ceva de la ei și când Asia va fi pustiită. Expansiunea industrială a SUA în timpul războiului va atrage fermierii spre orașele americane. După război, aceștia se vor găsi în șomaj și se vor uni cu demobilizații pentru a susține bolșevismul. » Exprimate încă din 1941 de către un diplomat sovietic de rang înalt, aceste idei corespundeau celor scrise de istorici de atunci despre scopurile războiului imaginat de Stalin încă din 1939 pe tema conflictului declanșat în Europa între puterile Axei și democrațiile occidentale : URSS nu intenționa să intervină în conflict decât atunci când țările occidentale aveau să fie ruinate de război și incapabile să se opună unei ocupații rusești[2]. Totuși, broșura lui Krychtalek, publicată în germană, nu putea fi decât ig-

[1] Zbynek Zeman, Antonin Klimek, *The Life of Edvard Benes*, Oxford University Press, 1997.

[2] Victor Krychtalek, *Der Kreml und Benesch*, s. l., Verlag Orbis, Praga, 1941, p. 31.

norată în momentul în care atacul-fulger al lui Hitler împotriva URSS îi aducea Angliei alianța nesperată cu Stalin.

În ciuda puținei simpatii a autorităților mexicane față de Statele Unite, o strânsă cooperare economică și polițienească se stabilise între ele de îndată ce Mexicul a declarat război *Reich*-ului (1942) (care a ripostat scufundând petrolierul mexican *Potrero del Llano*) și i-a arestat pe atașatul militar japonez și pe mai mulți germani prezentați ca « spioni de rang înalt ».

Profitând de începuturile ostilităților în Europa, Mexicul și-a anulat unilateral jumătate din datoria externă, estimând că beligeranții n-aveau cum să contracareze această măsură pentru a-și cere drepturile. 40 % din importurile de materii prime necesare industriei de război a Statelor Unite proveneau din Mexic. Începând din 1942, cele două țări au încheiat un contract (« *Lend Lease* ») în virtutea căruia SUA acordau Mexicului un credit de 40 de milioane de dolari pentru ca acesta să cumpere mărfuri la un preț preferențial – de doar 67 % din prețul real – de pe piața americană. În același an, serviciile de spionaj ale SUA (OSS) deschideau la Mexico un birou condus de un agent al FBI, Gus Jones. Iar în 1943, președintele Roosevelt făcea prima vizită a unui șef de stat american în Mexic[1].

Orgoliul mexicanilor avea să fie cu atât mai satisfăcut, cu cât Statele Unite nu aveau să înceteze cu elogiile pe tema participării Mexicului pe frontul din Pacific împotriva japonezilor. Argument care avea să-i permită Mexicului să ia parte ca învingător la negocierile de pace.

Pe acest fundal, la 19 noiembrie 1942, Umanski, noul ambasador al URSS, avea să apară la Mexico City, supus încă de la început supravegherii serviciilor speciale anglo-americane și expus ostilității întreținute la adresa Sovietelor de către forțele conservatoare din oligarhia « sinarquismo »-ului, Biserica Catolică locală, diplomații polonezi în post la Mexico, militarii simpatizanți ai franchismului spaniol și emigrația politică trotskistă adăpostită de președintele Cardenas, om de stânga.

Relațiile diplomatice sovieto-mexicane fuseseră stabilite în 1926, atunci când Cominternul inaugurase secția sa « latină », condusă de

[1] Howard Cline, *The United States and Mexico*, Harvard University Press, 1953, p. 298.

Kleine-Guralski. Primul ministru plenipotențiar al URSS la Mexico a fost Alexandra Kollontay, dar ea nu a rămas la post decât câteva luni. Un alt reprezentant al Kremlinului – oficios de data aceasta –, venit și el în 1926 la Mexico, dar sortit să stea mai mult, era un emisar cominternist : profesorul berlinez Alphons Goldschmidt, unul dintre apropiații lui Willi Münzenberg[1]. În 1930, URSS își retrăsese diplomații, acuzând autoritățile mexicane că îngrădesc libertatea de gândire și, în special, propaganda comunistă în această țară. Manifestații « spontane » au urmat imediat în diverse capitale străine, unde elemente progresiste au exprimat « furia poporului » în fața consulatelor și legațiilor mexicane.

Restabilirea relațiilor diplomatice între Moscova și Mexico marca deci atât sfârșitul unei ostilități politice, cât și manifestarea solidarității între două puteri « democratice » în lupta lor împotriva fascismului.

Analiza celor optsprezece luni petrecute de Umanski în Mexic oferă o perspectivă interesantă asupra strategiei adoptate de Kremlin față de aliatul său, Statele Unite ale Americii : URSS urmărea ca, la sfârșitul războiului, să determine republicile din America latină să voteze împotriva SUA atunci când avea să se discute organizarea lumii în viitoarele comitete internaționale.

Politica urmată de Umanski în Mexic nu țintea transformarea republicilor latino-americane în viitori sateliți ai URSS, nici măcar alcătuirea unui plan de cucerire a puterii de către partidele comuniste din aceste țări. Politica sa urmărea în primul rând denunțarea dominației capitalului nord-american, discreditarea yankeilor, neutralizarea influenței SUA în regiune. Republicile Americii Centrale și Americii de Sud trebuiau convinse de faptul că amestecul lor în problemele mari ale politicii străine era inoportun, căci, țări sărace fiind, ele nu puteau să-și ofere luxul de a lua parte la soluționarea marilor probleme mondiale. Acest lucru trebuie lăsat, dădea de înțeles propaganda sovietică, în grija marilor puteri, în special a acelei mari puteri care era cea mai însuflețită de dragostea de pace, progres și justiție socială – Uniunea Sovietică.

Umanski nu trebuia deci neapărat să determine adoptarea de către Mexic a unor poziții prosovietice ; dar, folosindu-și abil forța

[1] Boris Goldenberg, *Kommunismus in Lateinamerika*, Berlin, W. Kohlhammer, Stuttgart, 1971, p. 571.

de seducție, s-a străduit să impună o atitudine antiamericană liderilor de opinie pe care dorea să-i cucerească. În preajma grupurilor financiare mondene făcea paradă de intelectualism ; când avea de-a face cu intelectualii și cu sindicatele, ambasadorul URSS la Mexico se făcea impresarul opiniilor antiyankee din America Centrală, promotorul discret al numeroaselor plângeri ce se puteau auzi împotriva Statelor Unite.

Primit de șeful statului mexican, Constantin Umanski și-a prezentat scrisorile de acreditare în 22 iunie 1943. În timpul ceremoniei ce a avut loc cu această ocazie, președintele Mexicului a ținut să-i atribuie țării sale un rol la fel de important precum cel asumat de URSS în lupta împotriva Germaniei. A exaltat « paralelismul sacrificiilor făcute de țările noastre pentru cauza revoluțiilor. URSS oferă un exemplu nepieritor de vocație națională și apără, alături de Mexic, civilizația și justiția ». Mexicul inaugurase, într-adevăr, o politică anticlericală din 1911 și ținea la întâietatea sa în materie de revoluție.

În aceeași seară, Umanski a participat la ceremonia organizată în cinstea sa de sindicatele mexicane la Palatul de Arte Frumoase. Asistența l-a aplaudat în picioare câteva minute în mijlocul unei săli decorate cu steaguri roșii, apoi a intonat *Internaționala*. Vicente Lombardo Toledano, președintele Confederației Muncitorilor din America latină, a ținut un discurs elogios la adresa Uniunii Sovietice și Armatei Roșii, apoi a atacat Biserica Catolică și a încheiat cerând, sub un ropot de aplauze, deschiderea celui de-al doilea front în Europa[1].

Debutul noului ambasador sovietic nu a trecut neobservat. Consilierul Ambasadei Engleze de la Washington, John Wheeler-Bennett, a detectat pe bună dreptate semnalul sovietic ce anunța o ofensivă ideologică pe scară largă destinată celor două Americi, de Nord și de Sud.

Evenimentele ulterioare aveau să demonstreze mai mult decât atât : era vorba de primele hărțuieli din Războiul Rece care avea să opună Statele Unite URSS-ului după înfrângerea Axei. Întreținându-se cu Umanski, ambasadorul Marii Britanii la Mexico l-a auzit afirmând ceva cu totul nou în raport cu declarațiile făcute până atunci de guvernul sovietic : « Principala calitate necesară pentru

[1] F.O. 33986 (1943), reports A-8261/435/26.

câștigarea războiului este ura. » Acesta era chiar tipul de propagandă pe care urma s-o dezvolte Armata Roșie în timpul înaintării sale în Europa de Est, lăsând la o parte principiul conciliator din 1943, care deosebea poporul german de conducătorii săi naziști.

Scriindu-și raportul despre Umanski, ambasadorul Marii Britanii, Bateman, l-a descris într-o manieră deloc măgulitoare. Mai întâi, chiar dacă era la curent cu protocolul și obiceiurile diplomatice atunci când era vorba despre autoritățile mexicane și diplomații americani, brazilieni și englezi, Umanski nu-și făcuse vizitele conform uzanțelor la reprezentanții micilor republici latino-americane, ba chiar îi înștiințase pe aceștia că nu-i putea primi pentru moment. Jigniți de procedeu, diplomații în cauză s-au plâns peste tot. În raportul său despre Umanski ambasadorului Angliei mai scria : « Am față de ruși o neîncredere instinctivă și voi avea cât mai puțin de-a face cu el. Ambasadorul Statelor Unite mi-a spus că Sumner Welles s-a plâns de mai multe ori de activitățile sale și de comportamentul lui de la Washington și că, de îndată ce a fost prevenit de noi despre iminența atacului german [asupra URSS – *n. a.*], Umanski a repetat imediat totul ambasadorului *Reich*-ului. »[1]

Aceste comentarii ostile nu au avut la Foreign Office ecoul la care Bateman era îndreptățit să se aștepte. Ministrul britanic al Afacerilor externe, Eden, a fost dezolat și și-a anunțat ambasadorul de la Mexico că « este regretabil să aveți asemenea sentimente față de dl. Umanski, care ar putea juca un rol important în America latină ; ar fi mai profitabil să fiți în termeni buni cu el ». Iar în ceea ce privește încălcarea de către ambasadorul sovietic a riturilor protocolare, Eden declara : « simpatia mea merge înspre Umanski, și nu înspre diplomații sud-americani, atât de plini de ei. » O copie a reproșurilor lui Eden a fost trimisă Ambasadei Engleze de la Washington, unde Umanski nu era iubit și unde ideea unei înțelegeri secrete sovieto-britanice în Mexic a fost primită cu răceală : « Americanii sunt foarte nepopulari la Mexico, dar pentru ei țara aceasta este de primă importanță ; în consecință, nu ar trebui să-și imagineze că ne înhăităm [„*that we are ganging up*"] cu rușii împotriva Statelor Unite. »

Acesta era și punctul de vedere al SUA, unde știrea numirii lui Umanski suscitase imediat o mare neîncredere : « Acest om nu este

[1] *Ibidem*, E-5142/87/31.

prietenul Statelor Unite », îi raporta Charles Bohlen (directorul secțiunii pentru Europa la Departamentul de Stat) lui Cordell Hull, « și își va folosi, fără îndoială, contactele în cercurile de stânga din Statele Unite »[1].

În ciuda recomandărilor lui Eden, relațiile dintre Bateman și Umanski au rămas marcate de răceală. Ambasadorul sovietic a găsit de cuviință să înceapă discuțiile recurgând din plin la tehnicile de intimidare – care dădeau rezultate atât de bune în alte situații – folosite de diplomația sovietică. Chiar la primul dineu oficial care i-a reunit, Umanski nu a încetat să trimită înțepături în direcția ministrului britanic, să glumească pe tema « spiritului de sacrificiu al englezilor », să ironizeze intențiile Londrei apropo de cel de-al doilea front. Bateman și-a pierdut cumpătul :

— Credeți că dorim în mod special să vă enervăm ?

— Statul Major rus, a replicat Umanski, a studiat posibilitatea invadării Europei și nu se așteaptă la mari pierderi din partea Angliei în caz de debarcare !

— Armata Roșie are cu siguranță o experiență mare în bătăliile terestre, dar ce știe oare Statul ei Major despre debarcări și trupe-amfibie ?

— Bun, în orice caz nu o să avem parte de o a treia iarnă ! a conchis Umanski, lăsând auditoriul să lămurească sensul acestei reflecții criptice.

Întâmpinat cu neîncredere de diplomații anglo-americani în post la Mexico, Umanski a fost primit cu ostilitate și de refugiații troțkiști stabiliți în Mexic. Într-adevăr, sosirea la Mexico în 1940-1941 a trei dintre principalii propagandiști ai troțkismului, supraviețuitori ai asasinatelor comise în timpul războiului din Spania la ordinul poliției secrete sovietice, avea să preceadă cu puțin sosirea în capitala mexicană a lui Umanski însuși. Noul ambasador n-a stat prea mult pe gânduri și a inițiat o campanie împotriva « trădătorilor revoluției sovietice » care-și găsiseră refugiu în Mexic : Victor Serge, Julian Gorkin și Marceau Pivert. Aceștia se temeau de « intrigile al

[1] *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers*, 1943, III, Government Printing Office, Washington, 1965, p. 530. Citat în continuare : FRUS. Cordell Hull conducea Departamentul de Stat (adică ministerul de Externe) al SUA.

căror obiectiv suntem de la instalarea aici a Ambasadei Sovietice, de calomniile emanate evident de la ambasador ».[1]

Campania antisovietică dusă de jurnaliștii trotkiști avea un răsunet special în Mexic, unde opinia publică urmărise îndeaproape

[1] Victor Serge (Victor-Napoleon Kibalcik), născut la Ixelles (Belgia) în 1890, fiu de emigranți anarho-socialiști ruși. Trecând prin toate grupurile revoluționare de stânga, bolșevic, trotkist, Victor Serge a fost un eseist, jurnalist și romancier de mare talent. Activ între 1917 și 1919 în rândurile Grupului revoluționar evreu al anarhiștilor francezi, s-a pus ulterior în serviciul Cominternului, animând la Moscova Editura Internaționalei Comuniste. Apropiat al lui Cristian Rakovski, a tradus în franceză opere ale lui Lenin, Trotki și Zinoviev. L-a întâlnit pe Panait Istrati în 1927, în timpul unei călătorii a scriitorului român în URSS, și a scris pentru el cel de-al doilea volum din *Vers l'autre flamme*. Victor Serge a fost arestat din ordinul lui Stalin în 1933. Eliberat în 1936 ca urmare a presiunilor internaționale, a devenit militant al POUM (Partido Obrero de Unità Marxista) în timpul Războiului civil din Spania, când a denunțat crimele lui Stalin. S-a refugiat în Mexic în 1941 și a continuat să publice în numeroase reviste americane și latino-americane. Victor Serge a murit în Mexic, în 1957. J. Rière, M. Dreyfus, Nicole Racine, « Serge, Victor », în Jean Maintron, *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*, tome XLI, 4e partie, 1914-1939, Paris, 1992.

Julian Garcia Gomez, zis Julian Gorkin (1901-1986), ziarist spaniol, a lucrat la Moscova pentru Comintern, apoi ca secretar-general al POUM în timpul războiului din Spania ; a fugit în Mexic în 1939. Pierre Broué, *Histoire de l'Internationale Communiste*, Fayard, Paris, 1997, p. 1 007.

La scurt timp după sosirea sa la Mexico, Gorkin a publicat un voluminos pamflet împotriva lui Stalin : *Caníbales políticos : Hitler y Stalin en España*. Admirația sa pentru Trotki a culminat cu colaborarea cu directorul serviciilor secrete ale poliției mexicane, Leandro Sanchez Salazar, atunci când acesta a încercat să-i găsească pe asasinii fondatorului Internaționalei a IV-a. Sanchez Salazar, care până atunci tratase cu condescendență mașinațiile comuniste din Mexic (« atâta vreme cât ele nu depășeau cadrul certurilor dintre ideologi evrei »), avea să tipărească în 1950 la Londra rezultatele anchetei sale sub titlul *Murder in Mexico. The assassination of Leon Trotsky*. Adevăratul autor al lucrării era Julian Gorkin, care, douăzeci de ani mai târziu, avea să publice aceeași versiune, revăzută și îmbunătățită, sub propriul său nume – *L'Assassinat de Trotsky*, Julliard, Paris, 1970 –, L. Sanchez Salazar semnând de această dată doar prefața. Arhivele mexicane nu au publicat încă dosarele lor referitoare la activitatea lui Umanski sau la aceea a lui Carol al II-lea.

Războiul civil din Spania și unde anarhismul spaniol, persecuțiile impuse Bisericii de către comuniști, autoritarismul conservator al lui Franco contribuiseră la recrutarea a numeroși simpatizanți. La 25 august 1943, corespondenta lui *Reader's Digest* la Mexico se declara îngrijorată de prezența lui Umanski, pe care îl considera foarte periculos, « capabil să pregătească aici ceva de rău augur »[1]. Avea motivele ei : în luna septembrie 1943, agenția Tass își deschidea birourile la Mexico sub conducerea lui Yuri Daskevich, fostul director de la *Komsomolskaya Pravda*. Subsecretarul de stat american Berle afirma la Washington că Umanski își depășea atribuțiile și că valiza diplomatică a URSS servea drept curier între Comitetul Germaniei Libere de la Moscova și unele grupări stângiste stabilite la Mexico. Știrea a făcut repede înconjurul Capitalei, provocând noi comentarii răuvoitoare în cercurile diplomatice. Doamna Umanski s-a plâns doamnei Bateman de campania de calomnii dusă împotriva soțului ei ; ambasadorul Angliei și-a informat guvernul[2]. Răspunsul pe care l-a primit a fost că trebuie să continue să întrețină, indiferent de situație, relații bune cu ambasadorul URSS. Bateman, care nu reușea să se acomodeze cu aceste îndemnuri la fraternizare, i-a răspuns Londrei că era în termeni buni cu Umanski, dar că, « în orice caz, nu pot face din el confidentul meu, căci ar sări americanii pe mine [...] ; la minciunile lui neîntrerupte i-am spus în final între patru ochi să nu încerce să facă prea multă dialectică cu mine »[3].

Ambasadorul sovietic devenise vedeta vieții mondene din Mexico. Pentru a-și ține rangul, închiriase un palat istoric din cartierul Tacubaya, vila Condesa, aparținând unor granzi de Spania, familia Perada. Deși societatea mexicană nu ducea lipsă de recepții luxoase, cele ale reprezentantului URSS, organizate într-un spirit de publicitate foarte precis, au beneficiat de calificativul « senzaționale ». Șampanie roz din Caucaz și icre negre de Caspica abundau pe bufete ; recepțiile erau însoțite de un scurt intermezzo muzical la care participa de fiecare dată câte un artist cunoscut, apoi erau urmate de câte o proiecție cinematografică arătând victoriile Armatei Roșii. Nu rareori

[1] Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. IV, 1943-1945, ediție de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Editura Curtea Veche, București, 2000. Citat în continuare : Carol.

[2] F.O. 38331.

[3] F.O. 38986.

ambasadorul însuși încheia serata printr-un discurs prezentând diplomația și politica URSS. Umanski a fost foarte repede în măsură să-și pronunțe alocuțiunile în limba țării în care se afla și și-a cucerit dreptul de acces în cercurile cele mai închise ale elitei mexicane. S-a arătat chiar dornic să ia lecții de echitație și s-a încris la clubul ofițerilor de la Chapultepec, care au fost și ei invitați la spectacole cinematografice și conferințe consacrate realizărilor camarazilor lor ruși[1].

Se presupunea că accesul la militarii de rang înalt îi fusese facilitat de un ofițer al Statului Major mexican, Rul Shmelovitch, stabilit în țară din 1929 sub numele de Raul Barassa, care ceruse azil politic după venirea sa din URSS[2].

Mai mult, Umanski a fost admis într-un cerc și mai închis, Clubul Bancherilor, citadelă a ultraconservatorismului mexican, dar și a tuturor reprezentanților opoziției financiare și naționaliste la capitalul nord-american. Și acolo ambasadorul sovietic a proiectat filme și a ținut alocuțiuni exaltând prietenia sovieto-mexicană.

Ofensiva de seducție nu i-a vizat doar pe generalii și pe bancherii din Mexico, ci și inteligența. Astfel, Umanski i-a copleșit cu politeturi pe Mac Kinley Helm, renumitul expert în artă mexicană, pe Obregon Santacelias, președintele Societății de Arhitectură, și pe soția sa, Ana-Cristina de la Moya, arheolog cunoscut și președinte al Universității Feminine, și chiar pe Brito Foucher, președintele Universității, cunoscut pentru opiniile sale de extremă dreaptă anti-yankee. Aceștia și alți intelectuali de marcă au primit invitația de a vizita URSS și promisiunea că vor fi organizate schimburi între cele două țări, schimburi care, în mod firesc, ar fi fost meritul lor și le-ar fi adus onoruri, ei fiind cei care le-ar fi prezidat. Umanski și-a câștigat în același fel simpatia unor grupuri influente din Institutul Național de Arte Frumoase din Mexico (din care făcea parte pictorul David Alfaro Siqueiros, unul dintre asasinii lui Trotki), de la Universitate, de la Institutul Politehnic, de la ministerul Educației și Muncii.

[1] F.O. AN 4544/1085/26. Raport al ambasadorului Bateman adresat lui Anthony Eden în 5 decembrie 1944. Vezi și Emily Barrett Blanchard, « Russia's Supersalesman », în *The Saturday Evening Post*, 23 decembrie 1944, pp. 77-78.

[2] « La pénétration communiste au Mexique », în *Est et Ouest*, 16-31 ianuarie 1958, pp. 12-16.

Noile sale preocupări științifice l-au făcut să descopere adevăruri cel puțin neașteptate, permițându-i să conjuge cu talent și la momentul potrivit arheologia, etnologia și fraternitatea cu patria socialismului. Astfel, în timpul unei vizite la ruinele de la Tula, într-o companie numeroasă, în care se afla și ministrul francez Dombasle, și-a uimit auditoriul afirmând că rușii și mexicanii erau înrudiți, mayașii fiind un trib mongol venit din Siberia și spaniolii având, asemenea rușilor de pe Volga, sânge arab. « Astfel, noi, rușii, avem același sânge cu al vostru », a spus Umanski, precizând cu aceeași ocazie că discriminarea rasială le era necunoscută sovieticilor.

Un alt focar antisovietic din capitala mexicană era întreținut de Legația Poloneză. După ce, ca urmare a acordului Molotov-Ribbentrop, Armata Roșie ocupase partea orientală a Poloniei, aproape un milion și jumătate de persoane – prizonieri, militari, civili, femei, bătrâni și copii – fuseseră deportate începând din toamna lui 1939 spre Siberia și Asia Centrală sovietică. Cel puțin un sfert din cei deportați muriseră pe drum de foame, de sete și din cauza relelor tratamente la care fuseseră supuși. Deși Polonia nu mai exista, guvernul polonez, refugiat la Londra, menținea misiuni diplomatice în numeroase capitale, printre care Washington și Mexico City.

În iulie 1941, atacul german împotriva URSS dusese la restabilirea relațiilor diplomatice dintre Moscova și autoritățile poloneze de la Londra. Cu aceeași ocazie, URSS denunța pactul Molotov-Ribbentrop, dar menținându-și pretențiile asupra teritoriilor poloneze anexate de ea în virtutea aceluiași pact. La rândul lor, anglo-americanii reușiseră să obțină de la Stalin eliberarea deportaților polonezi – atât a militarilor, cât și a civililor – și evacuarea lor, prin Persia și Irak, spre țările aliate Angliei. Poveștile de groază ale acestor zeci de mii de supraviețuitori au declanșat o campanie de propagandă antisovietică din partea Vaticanului, a bisericilor metodiste din Statele Unite și a Crucii Roșii Internaționale. Fricțiunile polono-sovietice s-au amplificat, pentru a culmina cu ruperea relațiilor diplomatice după descoperirea gropii comune de la Katyn. După ce se confruntase la Washington cu ambasadorul polonez Ciechanowski – controversele fuseseră reflectate imediat de presa americană –, Umanski s-a aflat în aceeași situație la Mexico față de ministrul plenipotențiar polonez Neuman, iar de data aceasta nu s-a mai jenat să califice autoritățile poloneze în exil drept

« fasciste »[1], mai întâi în particular, apoi oficial, odată cu apariția la Mexico, în 25 februarie 1944, a primului număr din *Boletin de Informacion de la Embajada de la URSS* conținând atacuri violente la adresa autorităților poloneze de la Londra și a « bandelor de fasciști » care activau în Polonia[2].

Ministrul plenipotențiar al Poloniei la Mexico, Wladislaw Neuman, a cărui soție era încă deportată în URSS, a replicat pe tema eroismului polonez, a masacrului de la Katyn și a persecuțiilor religioase din URSS. Astfel, o nouă campanie de presă a fost lansată la Mexico, vizându-i pe Umanski și activitățile sale extradiplomatice[3]. Într-o țară în care atașamentul față de catolicism era evident, asemenea acuzații puteau să se dovedească periculoase. Ambasadorul sovietic a modificat programul ședințelor sale cinematografice și a arătat, bazându-se pe filme, că aceea care persecuta Biserica Catolică era Germania nazistă, în vreme ce în URSS religia înflorea în voie.

Dacă activitățile mondene, universitare și artistice ale lui Umanski erau deja suficient de preocupante pentru ambasadorii american și britanic, inițiativele sale politice le depășeau. Jurnaliștilor și lumii politice nu le-a trebuit mult până să remarce legătura strânsă dintre reprezentantul URSS și celebrul lider sindical Vicente Lombardo Toledano. Sarcina acestor observatori fusese cu atât mai simplă, cu cât asupra lui Toledano și a activităților sale, zise « populiste », erau ațintiți ochii celor care suspectau implementarea comunismului prin intermediul marilor centrale sindicale ale Mexicului.

Partidul Comunist din Mexic își putuse consolida pozițiile cu ajutorul președintelui Republicii, Lazaro Cardenas. Prin anii '30, președintele, un radical-socialist, naționalizase marile companii petroliere străine, îndemnase la reforma agrară și protejase intelectualii comuniști, dintre care mulți se instalaseră în învățământ, în funcții importante. Dar politica lui Cardenas rămânea independentă

[1] Despre relațiile tensionate dintre Umanski, ambasador sovietic la Washington, și ambasadorul polonez Jan Ciechanowski, vezi memoriile acestuia : *Defeat in Victory*, Garden City, New York, 1947.

[2] F.O. 371, 38331.

[3] L. Liebovich, *The Polish Press and the Origins of the Cold War 1944-1947*, Praeger, New York, 1988 ; D.G. Januszewski, « The Case for the Polish Exile Government in the American Press 1939-1945 », în *Polish-American Studies*, 28, nr. 1, 1986.

în raport cu URSS – de aceea l-a și lăsat pe Troțki să vină în Mexic, în ciuda protestelor comuniștilor locali.

Cel mai cunoscut dintre protejații marxiști ai președintelui Cardenas și unul dintre cei mai importanți tovarăși de drum ai comunismului în America latină, *licenciado* Vicente Lombardo Toledano, era omul cu ajutorul căruia Cominternul fusese în măsură să controleze o vreme toate sindicatele sud-americane[1]. Cu ajutorul președintelui mexican, Lombardo Toledano fondase, la întoarcerea sa dintr-o călătorie la Moscova (1935), *Confederacion de Trabajadores de Mexico* (CTM), un sindicat puternic, căruia trebuia să-i corespundă CTC (*Confederacion de Trabajadores de Cuba*), născută grație sprijinului președintelui cubanez Batista. Aceste două sindicate s-au reunit apoi în CTAL (*Confederacion de Trabajadores de America Latina*), prezidată chiar de Lombardo Toledano. În ajunul celui de-al doilea război mondial, CTAL reușise să-și extindă influența asupra tuturor sindicatelor din America latină ; folosind doar moderat cuvintele de ordine ale revoluției proletare, CTAL și-a recrutat susținători în SUA în cercurile « progresiste », dar nu a neglijat niciodată să-și orienteze aderenții în sensul cuvântului de ordine lansat în 1936, la cel de-al VII-lea Congres al Cominternului : canalizarea sentimentelor antiimperialiste ale maselor populare înspre curentul revoluționar.

În ciuda rivalităților sectare, efectivele partidului comunist mexican și ale partidului comunist cubanez cunoscuseră o creștere fără precedent în pragul celui de-al doilea război mondial : la cel de-al XVIII-lea Congres al PC al URSS, în 1939, Manuilski, secretar general al Cominternului, evalua efectivele celor două partide surori susmenționate la 30 000 și, respectiv, 23 000 de aderenți. În ceea ce privește CTAL, acțiunea ei nu înceta să se extindă, pentru a atinge, în 1945, 1 300 000 de aderenți, repartizați în 15 republici din America latină[2]. Din această puternică centrală sindicală a lui Lombardo Toledano spera Umanski să recruteze elementele care să-i faciliteze propaganda antiamericană.

Chiar la Ambasada Sovietică se înconjurase de personalități prosovietice proeminente, începând cu Naftuli Reyes, mai cunoscut

[1] Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 101. *Licenciado* este o apelațiune onorifică asemănătoare cu *dottore* din limba italiană.

[2] *Ibidem*, p. 124.

sub pseudonimul său : poetul Pablo Neruda, consulul republicii Chile la Mexico. Neruda era în 1943 unul dintre animatorii grupului stângist *Accion Politica*. Un alt obișnuit al Ambasadei Sovietice era comunistul spaniol Jesus Hernandez Tomès, fost ministru al Educației pe vremea Războiului civil din Spania și unul dintre apropiații pe atunci ai ambasadorului sovietic la Madrid, Marcel Rosenberg, cu care pusese la punct aprovizionarea cu arme furnizate de URSS republicanilor. Rechemat la Moscova, Rosenberg dispăruse în 1939, iar Hernandez Tomès era angajat în 1943 la Ambasada Sovietică din Mexico.

O relație mai puțin bătătoare la ochi a ambasadorului Umanski era Otto Katz, zis André Simone, născut în 1895 în Cehoslovacia[1]. Sosirea lui în Mexic declanșase strigătele de panică ale trotkiștilor care se refugiaseră acolo și care socoteau că, dacă Trotki murise asasinat, GRU se pregătea să le facă felul și lor.[2]

[1] André Simone, nume conspirativ al comunistului ceh Otto Katz, fost agent sovietic în Berlinul de după 1919, care îl ajutase pe Willi Münzenberg în aprilie 1933 să creeze Comisia de anchetă destinată aflării « adevărului » despre incendierea *Reichstag*-ului, apoi să publice *Cartea adevărată*, care i-a dezvinovățit pe Dimitrov și partidul comunist german. A contribuit la complicarea cazului în care Kremlinul era suspectat că s-ar fi pus de acord cu Goebbels în detrimentul comuniștilor germani. În timpul războiului din Spania, André Simone lucrase în birourile pariziene ale MOPR, Ajutorul Roșu Internațional, unde verifica identitatea voluntarilor ce plecau pe frontul republican și îi selecta în funcție de gradul lor de fidelitate față de Moscova. În timpul acestui război, Simone a făcut naveta între Paris și conducătorii comuniști spanioli, transportând cu el, se pare, sume importante. A publicat mai multe lucrări de propagandă când sub pseudonim, când sub numele lui adevărat, Katz.

În 1946, André Simone s-a întors la Praga, unde, împreună cu Slanski și Geminder, a organizat serviciile de presă și propagandă comuniste și filierele cu aportul cărora Moscova comunica, prin Praga, cu partidele comuniste occidentale. Simone a fost mai apoi amestecat în arestarea la Praga a lui Noël Field, fost spion sovietic în Occident, care a sfârșit prin a fi arestat și el înainte de a figura într-unul din marile procese ale Cehoslovaciei staliniste, « Afacerea Slanski ». Acuzat de trădare, de sionism, de cosmopolitism, Katz a fost condamnat la moarte și executat. Paul Barton, « Le cas André Simone », în *Preuves*, decembrie 1954, pp. 48-56. A se vedea și Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, Harper & Brothers, New York, 1961, pp. 217, 527.

[2] *La G.P.U. prepara un nuevo crimen*, Mexico, 1943.

În Statele Unite, presa de stânga i-a aprobat și a lansat amenințări la adresa lui Stalin. Acoperirea oficială a lui Simone la Mexico era cea de editor al periodicului *Tribuna Izraelica* și de colaborator la redacția organului sindical al lui Lombardo Toledano, *El Popular*. În 1942, numele său reapăruse în presa stângistă din SUA, de inspirație trotkistă, care l-a acuzat încă o dată că lucrează în Mexico în contul poliției secrete sovietice. În anul următor, André Simone figura printre organizatorii în SUA și Mexic a numeroase comitete naționale antifasciste născute tocmai în momentul în care în URSS apăreau organisme aproape omonime : *La Hongrie Libre*, *Libertà dell'Italia*, *Republica Espanola* și, în special, *Freies Deutschland*[1].

Alte personaje ieșite din comun erau semnalate în anturajul ambasadorului sovietic începând cu luna iulie 1943, când ambasadorul Marii Britanii raporta, bănuitor, că Umanski sosise la Mexico « în compania a doi tipi oribili, doi mari mahări din GRU, actorul Michoels, decorat cu ordinul lui Lenin, și un anume Feffer, anunțat ca mare poet lituanian, dar și ofițer al Armatei Roșii. Toți trei sunt sărbătoriți de evrei, de Lombardo Toledano și de domnul Nathan Bistritzki ». Reuniunea acestor trei personaje la Mexico se datora creării simultane, în Statele Unite, a unei Organizații evreiești pentru educarea tineretului și, în URSS, a unui Comitet evreiesc antifascist[2]. Domnul Bistritzki cu pricina venise din Statele Unite la începutul lui august 1943, în calitate de reprezentant al Jewish Organization for the Education of Youth. Primit oficial de ministrul Educației din Mexic, ținuse o conferință de presă pentru a declara că organizația sa, beneficiind de sprijinul lui Roosevelt, avea drept scop crearea unui stat evreu în Palestina, care ar recunoaște drepturile arabilor « în măsura în care aceștia nu ar fi influențați de camarilele feudale și filofasciste »[3]. Cât despre celebrul actor sovietic Șlomo Michoels și poetul Itzic Feffer, scriitor evreu destul de cunoscut, ei aparțineau efectiv GRU și veniseră la Mexico pentru a lua contact cu organismele evreiești, pentru a șterge impresia proastă creată în America de executarea în URSS a foștilor bundiști Ehrlich și Alter, precum și pentru a recolta fonduri destinate « co-

[1] *The Nation*, New York, 7 februarie 1942 ; *The New Leader*, 28 martie 1942.

[2] F.O., 371, 33986, raport 5142/87/31.

[3] F.O., 371, 35037, p. 112.

mitetului antifascist », a cărui conducere o împărțeau la Moscova cu Lozovski de la Comintern și cu Ilya Ehrenburg. În cadrul GRU, cei doi trebuiau să supervizeze instalarea la Mexico a unei echipe de studenți sovietici, veniți în același timp cu Umanski, pentru a învăța limba spaniolă. Acești tineri erau primele elemente ale noului Institut pentru formarea personalului diplomatic, recent creat la Moscova sub patronajul ministerului Afacerilor externe al URSS, ce răspundea lipsei de diplomați de care suferea Kremlinul, confruntat cu intensificarea viitoarelor sale relații cu Occidentul. Directorul acestui institut era viceministrul Dekanozov. Andrei Vîșinski, Ilya Ehrenburg, Lazar Kaganovitch, scriitorul Korneiciuk, precum și fostul ambasador sovietic la Roma, A. Stern, făceau parte din comitetul de direcție al acestui institut, alături de însuși Beria, de Michoels și de Lozovski[1].

*
* *

O altă performanță a ambasadorului sovietic a fost aceea care l-a pus în legătură cu doi străini de marcă, a căror prezență interesa opinia publică din Mexico : fostul rege Carol al II-lea de România și amanta lui, Elena Lupescu. Monarhul exilat, care-și părăsise tronul în 1940 în împrejurări agitate, își văzuse refuzat dreptul de azil în mai multe capitale neutre fie din pricina ostilității engleze la adresa lui, fie din cauza celei, și mai marcate, a lui Hitler. Carol și doamna Lupescu își găsiseră în final refugiu în Mexic, unde cronicile revistelor mondene și presa de bulevard le rezervau un loc privilegiat[2]. Se știa, de altfel, că tentativele făcute încă din 1942 de Carol al II-lea și tovarășa sa de viață pentru a obține audiență politică în Statele Unite eșuaseră. Istoricii au descris mult mai târziu cum diplomația și serviciile speciale ale Angliei se uniseră atunci pentru a dejuca planurile fostului monarh român. Același lucru avea să se

[1] Bernard Turner, « La mort de Lozovski et le crime d'Ehrenburg », în *Est et Ouest*, Paris, 16 martie 1957, pp. 19-24. *Bund* fusese un partid socialist rus care, după 1917, se opusese bolșevicilor.

[2] Portrete și reportaje apăruseră în toată presa americană. Vezi, în special, *Time Magazine*, 16 februarie 1942, și « Carol and Lupescu Down Mexico Way », în *The Saturday Evening Post*, 215, 25 iulie 1942.

întâmple și la Mexico City, unde Carol al II-lea, doamna Lupescu și fostul mareșal al Curții române, Ernest Urdăreanu, au fost observați de Victor Serge la un spectacol dat de celebrul actor francez Louis Jouvet la Teatrul de Arte Frumoase. Ex-revoluționarul bolșevic, apoi trotkist, devenit antistalinist, care beneficia de locurile cele mai scumpe la teatrul cel mai luxos din capitala mexicană, se indigna că nu vedea acolo și proletari. Comentariile sale, chiar dacă reflectau ideea că doar ce este marxist este interesant, dau o imagine exactă asupra modului în care era văzut la Mexico straniul trio de exilați români : « Ce emoție să auzi mulțimea vorbind franțuzește, să vezi tineri francezi. Dar această mulțime este mult prea ostentativ bogată. Într-o lojă vecină cu a noastră se afla fostul rege Carol, cu fața lui ascuțită de rozător elegant și șifonat. Doamna Lupescu, alături de el, cu o haină lungă de blană, este de o vulgaritate desăvârșită, fără cea mai mică umbră de inteligență, sau de viciu, sau de agresivitate, sau de orice altceva : banală, arătând bine, cam de patruzeci de ani, fardată, cu părul vopsit, profilul vulgar, privirea mai degrabă bovină. Alături de acești insignifianți se afla ministrul Curții, Urdăreanu, atletic și strâmt în umeri, o față lungă, negricioasă, bronzată, cu pungi sub ochii adânciți în orbite și obscuri – omul cazinourilor, martorul bizar al afacerilor cu cecuri false și al morților suspecte, martorul care nu va spune niciodată altceva decât ceea ce dorește să spună, dar pe care se va putea conta pentru o lovitură murdară. [...] Prin preajmă – bancheri, diplomați, lume mondenă. [...] public de îmbogățiți, îmbuibați, fără conștiință, stupizi, surogate de diplomați, rege prădător al propriului stat, fascizant, asasin, antisemit, destrăbălat și business-man. »[1]

Ce știa pe atunci Umanski despre ambițiile fostului rege al României ? Fără îndoială, nu mare lucru, nu altceva decât că, însetați de putere, Carol al II-lea și Elena Lupescu erau în căutarea unei oportunități. Umanski, de asemenea. Întâmplarea a făcut ca, la un mare dineu monden, masa prezidată de ambasadorul sovietic să se învecineze cu cea prezidată de regele în exil. Tovarășul Umanski, știind să se poarte cu doamnele, i-a adresat un zâmbet reverențios amantei regale, lucru care, într-o asemenea ambianță și între asemenea personaje, n-avea cum să treacă neobservat ; cu atât mai mult cu cât doamna Lupescu, la fel de amabilă, i-a întors zâmbetul. Ser-

[1] Victor Serge, *Carnets*, Julliard, Paris, 1952, pp. 67-68.

viciile speciale engleze au înregistrat această scenă pe cât de galantă, pe atât de mută și au avut dreptate s-o facă deoarece, marile prietenii putându-se dispensa de fraze, doamna Lupescu a primit a doua zi prin curier un mare buchet de trandafiri – roșii, evident – din partea ambasadorului URSS.[1]

Această delicată atenție, cu totul contrară principiilor luptei de clasă, dar venind din partea reprezentantului unei mari puteri, a flatat-o în mod evident pe tovarășa regelui și a deschis seria negocierilor vizând readucerea lui Carol în România cu binecuvântarea Kremlinului.

În jurnalul său din exil, unde Elena Lupescu figurează sub apelativul « Duduia », regele Carol nu menționează nici zâmbetele, nici buchetul. Totuși, la 17 iulie 1943, notează : « Umanski își manifestă un anumit interes și chiar simpatie față de noi, în special după ce a aflat că mama Duduiei a fost rusoaică. Până acum a dus o campanie acerbă împotriva noastră. »

Duplicitatea, iscusința politică, lipsa de cuvânt a monarhului decăzut erau cunoscute. Toate acestea dispăreau însă fără urmă în fața speranțelor trezite de amabilitățile lui Umanski. Ca odinioară înrudirile dinastice, înrudirea etnică a amantei regale cu reprezentantul Sovietelor justifica, în mod cu totul nerealist, speranța de a regăsi, cu sprijinul URSS, tronul pierdut. O speranță nutrită sau spulberată în funcție de zvonurile care circulau la Mexico, când calde, când reci. Într-adevăr, după ce a trecut în revistă noutățile politice și militare ale zilei, monarhul în exil a adăugat : « și ceva și mai grav : Umansky ar fi primit de la Moscova instrucțiuni să mă ignore în cazul în care mă întâlnește și să mă saboteze cât mai mult [...] mărturisesc că am fost tulburat de această informație... »[2]

[1] FRUS, *Diplomatic Papers*, 1944, Washington, 1966, p. 84.

[2] Carol, *op. cit.*, pp. 104-105. Himerele ex-suveranului român nu erau chiar fără fundament. Carol al II-lea se urcase deja pe tron (în 1930) luând locul fiului său. Un alt motiv de încurajare i-l dădea istoria recentă din familia înrudită, dinastia greacă. Fostul socru al lui Carol, regele Constantin al Greciei, fusese forțat să abdice în 1917 în favoarea fiului său cel mare, devenit regele Alexandru I. În 1920, Constantin se urca din nou pe tron, dar lua din nou în 1922 drumul exilului. Proclamată în 1922, republica a fost abolită în 1935, în urma unui plebiscit care a reinstaurat monarhia în persoana lui George al II-lea, fratele prințesei Elena a Greciei, soția divorțată a lui Carol și mama regelui Mihai, care domnea din nou la București din 6 septembrie 1940.

Surprinzătoarea candoare a lui Carol lua drept bune « confidențele » emisarului ales de Umanski pentru a ține cu sufletul la gură trioul de exilați români : o anume doamnă Wendl, soția doctorului Karel Wendl, diplomat ceh, care nu avea calitatea de a trece drept purtător de cuvânt al diplomației sovietice[1]. Acest gen de emisari prezenta însă avantajul de a putea fi folosiți pentru a sonda interlocutorul și de a putea fi apoi renegați dacă metoda devenea neinteresantă.

Pentru moment, la 3 septembrie, Umanski o trimitea pe doamna Wendl să transmită că el manifesta « un dispreț total » față de anglo-americani, « ridicoli și neserioși » în opinia lui și care « își imaginează că urmează să dicteze voința lor Europei », în vreme ce, conform lui Umanski, « Armata Roșie va fi cea care va ajunge prima la Berlin »[2]. Ambasadorul Statelor Unite, căruia fostul rege al României îi raportase chiar a doua zi confidențele ambasadorului sovietic povestite de doamna Wendl, nu s-a mirat de asemenea afirmații : « Din partea lui Umanski te poți aștepta la orice [...] îl cunosc de pe vremea când era la Washington [...] în vorbele acestea este transpusă propaganda lui. »[3]

Aceasta nu a fost, de altfel, unica situație în care regele Carol avea să le repete reprezentanților SUA ceea ce doamna Wendl colportase cu Elena Lupescu pentru a accentua credulitatea trioului român : cu toate că Washingtonul refuzase viza de intrare în SUA solicitată de doamna Lupescu, Umanski i-a explicat că, într-o situație similară, Uniunea Sovietică n-ar fi procedat așa : « în ciuda scăzutei simpatii pe care ne-o poartă, este vorba aici de problema umanitară, sentiment ce trebuie să prevaleze. » Aceste vorbe erau consemnate de rege la 30 septembrie 1943[4]. Trei zile mai târziu, doamna Wendl aducea o altă veste : URSS, « la urma urmei, nu avea nimic împotriva României, toată ura sovieticilor fiind concentrată asupra Poloniei... »[5]. A doua zi, în 3 octombrie 1943, la o recepție dată la Ambasada Americană, monarhului român, care nu îl cunoscuse încă oficial pe Umanski, i se păru că acesta îl privea « cu interes »,

[1] În jurnalul său, Carol al II-lea scrie – greșit – « Wendell ».
[2] Carol, *op. cit.*, p. 103.
[3] Carol, *op. cit.*, p. 104.
[4] Carol, *op. cit.*, p. 104.
[5] Carol, *op. cit.*, p. 114.

chiar dacă nu îl invitase pe Carol la Ambasada Sovietică cu ocazia aniversării Revoluției din Octombrie. Ar fi acceptat Carol să meargă acolo ? Probabil. La 4 octombrie, o altă veste bună adusă de doamna Wendl, care, cu siguranță, se afla în grațiile diplomației de la Kremlin : « Umanski s-a convins că nu sunt germanofil, nu mai rămâne decât să-l conving și pe Stalin. » Orbit de credulitate, regele era gata să-și imagineze orice ; între timp, Umanski supralicita și înfrumusețea momeala : « Umanski a spus că pe mine mă dorește poporul român, și că până și ungurii din Transilvania mă preferă oamenilor lor », adică ungurilor de la Budapesta[1].

Între timp, la Mexico, autoritățile și corpul diplomatic luaseră cunoștință de un articol apărut în *Pravda* din 18 ianuarie 1944, care lansa o acuzație virulentă la adresa conducătorilor britanici : Londra ar fi acceptat să înceapă în secret negocieri vizând încheierea unei păci separate cu Hitler. Ambasadorul englez, indignat, a afirmat : « nu vom uita niciodată această insultă ! », la care Umanski, interpelat pe aceeași temă de corespondentul *New York Times*, a răspuns : « Adevărat sau nu, articolul este o bună profilaxie. »[2]

Știa el oare că, în privința păcii separate cu Hitler, nu englezii, ci chiar Stalin încercase o asemenea posibilitate cu câtva timp în urmă ?

Puțină lume și-a dat seama atunci – n-au realizat nici cele câteva ziare americane care începuseră să-și exprime îndoielile în privința comportamentului diplomației staliniste – că Războiul Rece începea chiar înainte ca al doilea război mondial să ia sfârșit.

La 19 februarie 1944, fostul monarh român lua ceaiul la ministrul francez, Garreau-Dombasle, în vreme ce doamna Lupescu îi făcea o vizită doamnei Wendl. Niciodată lipsită de vești, aceasta recapitula tot ce se povestea în cercurile oficiale despre Umanski. Regele nota esențialul în jurnalul său : « el [Umanski] ar fi povestit, cu o zi în urmă, că misiunea sa aici este mai importantă ca cea a ambasadorului [sovietic] la Washington, căci, datorită fondurilor imense pe care le primește aici, trebuie să muncească pentru a bolșeviza SUA via Mexic. Că detestă SUA și Marea Britanie și că cei care-și imaginează că URSS a renunțat la planul de revoluție mon-

[1] Carol, *op. cit.*, p. 187.
[2] Carol, *op. cit.*, pp. 154-155.

dială se înșală. Ei [sovieticii] vor face totul pentru a ajunge la Berlin înaintea celorlalți, și că de acolo vor dicta lumii voința lor. Agentul lui aici este un evreu ceh, care se dă drept scriitor sub pseudonimul André Simone. »[1]

Doamna Wendl nu-și făcea colportajul doar în beneficiul doamnei Lupescu. În eventualitatea că anglo-americanii nu ar fi fost informați, Carol și-a asumat sarcina de a aduce vestea la cunoștința ambasadorului american Messersmith, proaspăt întors dintr-o scurtă călătorie la Washington. « Adevărați prieteni, Messersmith și soția sa », nota ex-regele în jurnalul său, căci ambasadorul intervenise în favoarea lui Carol pe lângă secretarul de stat Cordell Hull, care fusese categoric (« dacă regele are cap de politician – ar fi spus Cordell Hull –, ar trebui să înțeleagă că SUA nu pot adopta vreo poziție în favoarea sa »). Messersmith reușise totuși să obțină acordul băncilor americane deținând capital pe numele regelui, astfel încât acesta să poată retrage anumite sume[2]. Umanski a aflat aceasta și i-a transmis monarhului – evident, prin intermediul doamnei Wendl – că, în realitate, acest succes i s-ar datora lui. Carol l-a crezut sau, cel puțin, a lăsat această impresie.

Pe de altă parte, Carol remarcase « neliniștea teribilă a oficialităților mexicane » confruntate cu « neîncetatele mașinații ale lui Umanski [...]. Le este o frică imensă de comunism ». Aceeași neliniște și din partea ambasadorului Messersmith, și din aceleași motive : « Anglia și SUA », îi mărturisea el ex-suveranului român, « trebuie să meargă mână în mână, altfel lumea va fi la cheremul comuniștilor. »[3]

Fostul monarh nu părea că-și imaginează că toate acestea îl puteau interesa personal. România, totuși, făcea de acum parte din teatrul operațiunilor de război, căci la 25 aprilie Armata Roșie pătrunsese în Moldova. Putem citi în jurnalul regelui Carol, la data de 25 aprilie, că Duduia tocmai avusese o altă conversație interesantă cu doamna Wendl : « ca de obicei, vești de la Umanski », pe care această doamnă, categoric, îl vizita mult și întotdeauna în legătură cu România. Hazardul aranja bine lucrurile. « S-ar părea – nota Carol – că Umanski s-a calmat mult, nu mă mai insultă (*sic !*) și

[1] Carol, *op. cit.*, p. 165.
[2] Carol, *op. cit.*, p. 166.
[3] Carol, *op. cit.*, p. 176.

afirmă chiar că URSS este perfect indiferentă în privința celui care va ocupa tronul românesc, că nu ar avea nici o preferință. » Cei trei exilați români erau gata s-o creadă pe doamna Wendl în legătură cu tot ceea ce se presupunea că le transmite Stalin : « el [Stalin] nu dorește să se amestece în politica noastră internă, nu are pretenții teritoriale [în afară de ceea ce ne-a luat deja] și dorește ca România să iasă din război. URSS manifestă o ură de nesters față de Ungaria și dorește să restituie întreaga Transilvanie României. În general, veștile sunt bune. »[1]

Dosarul « Carol » nu a fost deocamdată găsit în arhivele sovietice pentru a-i putea lămuri pe istorici în legătură cu schimbul de confidențe dintre doamna Wendl și doamna Lupescu. De atunci înainte, bombardamentele anglo-americane asupra României (aprilie 1944), deschiderea la Cairo a tratativelor dintre emisarii români și autoritățile Aliaților (practic, doar cu reprezentantul sovietic), ocuparea Romei de către Aliați (4 iunie 1944) dădeau speranțelor lui Carol un caracter de urgență.

Tot cu sprijinul doamnei Wendl, Urdăreanu îl vizita, la 5 iunie, pe ambasadorul sovietic, căruia, foarte imprudent, îi expunea motivul neînțelegerii dintre fostul monarh și șefii opoziției române care se străduiau să ia legătura cu Aliații[2]. Urdăreanu mai mărturisea că cedarea Basarabiei URSS-ului, în 1940, fusese consimțită de Carol « pentru a nu displăcea sovieticilor » – ceea ce era fals, dar foarte periculos la nivel de confidență. De acolo și până la a lăsa să se înțeleagă că, dacă s-ar întoarce în fruntea statului său, Carol ar continua pe calea concesiilor nu mai era decât un pas.

Elena Lupescu se și vedea revenind la putere : « fără nici un motiv evident, ea a fost toată ziua de o nervozitate și de o agitație indescriptibile », nota Carol. Alt semn de încredere în viitor și în rolul pe care avea să-l aibă « părintele popoarelor » : Urdăreanu cumpărase un porumbel alb, simbol al păcii, căruia îi dăduse numele de « Stalin ».[3]

[1] Carol, *op. cit.*, p. 187. S-ar părea chiar că sovieticii ar fi luat contact, cu puțin timp înainte de 23 august 1944, cu patru generali români prizonieri în URSS spre a obține declarații de sprijin pentru proiectele regelui Carol. Doi dintre ei ar fi acceptat. Această informație mi-a fost oferită de un cercetător român care, totuși, nu a fost în măsură să regăsească sursa documentară.

[2] Carol, *op. cit.*, p. 211.

[3] Carol, *op. cit.*, p. 198.

Din acea clipă, fiind sigur că i-a transformat pe Carol și anturajul lui în vasali docili, Kremlinul a decis să facă pasul. La cererea sa, Umanski i-a fost prezentat fostului rege al României la o recepție la Ambasada Americană, dată la 22 iulie. Așa cum se cădea, conversația a fost scurtă și protocolară, suficientă totuși pentru ca regele să-l găsească pe Umanski « foarte agreabil, vorbind perfect engleza și franceza », și pentru ca Umanski să-i transmită doamnei Wendl – care, evident, a repetat imediat – că i s-a părut că monarhul și doamna Lupescu erau « foarte simpatici »[1].

În aceeași zi de 22 iulie, Armata Roșie ajungea la Vistula. După unele surse sovietice, comunicate lui Carol, țăranii din nordul Moldovei ocupate de sovietici lăsaseră să se înțeleagă că pe viitor doreau « să fie guvernați de către Carol »[2].

Urdăreanu s-a dus la ambasadorul sovietic ca să « accelereze procesul », după cum nota Carol. Dar, în locul unui răspuns clar atât de așteptat, Umanski a ales să se intereseze de averea regelui, aflată în Statele Unite. Din partea reprezentantului unei puteri care își însușise încă din 1917 Tezaurul Băncii Naționale a României și, din 1938, Tezaurul Băncii Naționale a Spaniei, întrebarea nu era lipsită de umor. « Ambasadorul mă crede fericitul posesor a douăzeci de milioane de dolari și a fost foarte mirat să afle că averea mea nu atinge nici pe departe această sumă. »[3] Alte surse credeau însă că directorul uneia din marile bănci din New York dezvăluise la cât se ridicau sumele aparținând fostului rege al României : aproximativ 30 de milioane de dolari. Se spunea că, încă de la începutul exilului său mexican, Carol reușise să deblocheze o sumă de 5 000 de dolari pe lună, sumă care a crescut ulterior la 10 000 de dolari pe lună. Mai mult, ambasadorul Umanski ar fi intervenit pe lângă colegul său american pentru ca banca aceea – numele ei rămânea necunoscut – să verse 40 000, apoi încă 10 000 de dolari regelui[4].

Șirul înșelăciunilor continua. Două zile mai târziu, Urdăreanu îl întâlnea încă o dată pe ambasadorul sovietic pentru a-i arăta un mesaj trimis regelui, de data aceasta nu ca până atunci, prin valiza diplomatică a ambasadorului Mexicului la Lisabona, ci direct prin

[1] Carol, *op. cit.*, p. 210.
[2] Carol, *op. cit.*, p. 215.
[3] Carol, *op. cit.*, p. 231.
[4] Carol, *op. cit.*, p. 152.

telegramă necifrată, semnată de emisarul oficios al lui Carol în capitala portugheză, Jean Pangal. Umanski s-a arătat interesat și a promis că va transmite informația la Moscova.[1]

« Umanski pare să se intereseze mult de această problemă », nota Carol – problema fiind, evident, cea a întoarcerii regelui în România. Atâta interes, însă atât de platonic, presărat cu atât de puține dovezi concrete, nu a făcut decât să crească nerăbdarea și îngrijorarea regelui, care consemna la 16 august în jurnalul său : « În seara aceasta am făcut o criză de nervi. »[2]

Candoarea cu care monarhul decăzut era gata să-și pună soarta în mâinile ambasadorului Sovietelor este surprinzătoare. Cu șapte ani în urmă, luase chiar el decizia de a-l concedia pe Titulescu. Ministrul său de Afaceri externe vinovat, credea regele, printre altele, de a se fi lăsat manipulat de Litvinov și de a se fi pregătit să facă jocul politicii sovietice la Liga Națiunilor de la Geneva și în timpul războiului civil din Spania. Trebuie spus și că, în 1944-1945 – adică în aceeași perioadă în care Carol al II-lea se lăsa manevrat de Umanski –, o altă personalitate se străduia să ajute URSS-ul în timpul negocierilor care se anunțau la Londra între Aliați în legătură cu soarta ce avea să i se rezerve Germaniei după război. Mai mult chiar decât Titulescu și Carol, Edvard Beneș avea să bea până la ultimul strop, cu prețul unor remușcări derizorii, din cupa de amărăciune pe care avea să i-o rezerve Stalin în schimbul iluziilor de mărire pe care îl lăsase pe omul de stat cehoslovac să și le facă[3].

[1] Jean Pangal (1893-1950), fost Mare Maestru al francmasoneriei române dependente de Marele Orient de la Paris, condusese la începutul anilor '30 un serviciu de ascultare a telefoanelor în beneficiul lui Carol al II-lea. Numit ministru plenipotențiar al României în Portugalia după ce a decretat disoluția francmasoneriei în România (1938), destituit în 1940 de Ion Antonescu, Pangal a rămas la Lisabona, unde funcționa ca informator benevol și oficios al corpului diplomatic în general. Om de legătură al lui Carol al II-lea cu Gheorghe Tătărescu și Richard Franasovici, a fost amestecat în corespondența confidențială a acestora cu fostul președinte cehoslovac Edvard Beneș în vederea încheierii unui armistițiu româno-sovietic. Lipsite de consistență atât timp cât Carol nu se pronunța, negocierile au avut un singur rezultat : eliberarea lui Dinu Franasovici – fiul – din prizonieratul militar sovietic în primăvara lui 1944.

[2] Carol, *op. cit.*, p. 218.

[3] În calitate de emisar al lui Umanski, doamna Wendl nu acționa, evident, din proprie inițiativă, ci de comun acord cu soțul ei, care urma direc-

Lovitura de stat de la București din 23 august, orchestrată de regele Mihai, răsturnarea alianțelor care a avut loc în același timp în România și căderea mareșalului Antonescu au luat prin surprindere toate guvernele interesate de acest eveniment important, începând cu Germania și cu URSS. Știrea a parvenit imediat la Mexico, unde Carol l-a trimis pe Urdăreanu să-i spună lui Umanski că lovitura de stat avusese loc datorită încurajărilor adresate de el, Carol, conspiratorilor. Miercuri 13 septembrie, pentru prima dată de când se cunoscuseră, ambasadorul sovietic și soția lui au venit să cineze la fostul rege al României, Elena Lupescu făcând oficiile de stăpână a casei[1]. După care, cuprinși de speranțe și de îngrijo-

tivele lui Edvard Beneș. Se știe că acesta le dăduse instrucțiuni diplomaților cehi din exil să se « muleze » pe diplomația Kremlinului. Într-adevăr, spre marea neplăcere a autorităților britanice, care, în 1938, acordaseră azil guvernului cehoslovac în exil, Beneș se dusese în 1943 în URSS. După o ședere de câteva săptămâni, în cursul căreia fusese copleșit de amabilități și promisiuni din partea lui Stalin și a lui Molotov, Beneș semna un tratat de alianță și de prietenie între Cehoslovacia și Uniunea Sovietică. După « eliberarea » Cehoslovaciei de către Armata Roșie, Beneș și guvernul său în exil au părăsit Londra la începutul lui martie 1945 mergând spre Praga, dar via Moscova, unde au discutat întreaga lună cu Molotov despre formarea unui guvern provizoriu care să-i cuprindă și pe comuniști. La 3 aprilie, ajuns pe teritoriul cehoslovac, Beneș l-a numit prim-ministru pe comunistul Zdenek Fierlinger. La 21 iulie, încălcând clauzele tratatului de prietenie, URSS anexa Rutenia subcarpatică.

Începând din 1948, la scurt timp după faimoasa « lovitură de la Praga », presa occidentală comenta eroarea fatală comisă de Beneș atunci când a legat destinul Cehoslovaciei și pe al său de politica lui Stalin : Edvard Taborsky, « Benes and the Soviets », *Foreign Affairs*, ianuarie 1948, pp. 302-314.

Dacă Titulescu ar fi trăit până la sfârșitul războiului, comportamentul și sfârșitul său ar fi fost identice cu cele ale lui Beneș. Și doar moartea lui Umanski l-a cruțat pe Carol al II-lea de un destin fără îndoială mult mai infam decât cel pe care l-a avut.

[1] După vizita lui Urdăreanu la Umanski, Carol nota (*op. cit.*, p. 223) : « Umanski a părut interesat să afle că, în echipa aflată acum la putere, există oameni care îmi sunt devotați și care au exercitat funcții până în 6 septembrie 1940 [data abdicării regelui – *n. a.*]. Ernest [Urdăreanu] joacă un joc dificil, acela de a demonstra că tot ceea ce s-a întâmplat a fost știut de mine și la inițiativa mea. Din punct de vedere nervos, m-am calmat pe

rare, regele și cei doi tovarăși ai săi de exil s-au gândit să purceadă la lungul drum de întoarcere în România.

Carol aflase la 19 septembrie de condițiile armistițiului sovieto-român semnat la Moscova, condiții pe care le socotea « dure », ceea ce nu avea să împiedice caruselul de iluzii să se învârtească în continuare. Aflând că Beneș declarase că alianța cu URSS avea să constituie un element de rezistență la tentativele de comunizare a Cehoslovaciei, Carol nota, plin de speranță : « Văd că cehii se tem de această posibilitate mult mai mult decât mine. »[1] La 30 septembrie, după ce s-a consultat din nou cu Umanski, ex-suveranul a luat decizia de a se întoarce în țară. Serviciile de informații americane care aflaseră de întrevedere au comunicat știrea presei, iar aceasta a publicat, de asemenea, știrea « recepției de adio » dată la Mexico de fostul rege la 9 octombrie 1944, urmată, în 10 octombrie, de plecarea sa spre Brazilia[2]. Destinație oficială cel puțin, căci, în timpul escalei la New Orleans, trioul român a încercat să debarce pentru a intra pe teritoriul american și, fără îndoială, pentru a rămâne acolo câtăva vreme. Autoritățile portuare i-au împiedicat, regele neavând viză. Această veste proastă a fost însoțită de o alta : fondurile depuse de fostul monarh în băncile americane nu aveau să fie deblocate. A venit apoi și a treia : Brazilia, spre care vaporul care îl transporta pe rege se pregătea să pornească, refuza să-i recunoască un statut aparte și avea să-l trateze ca pe orice imigrant.

După plecarea din Mexic împreună cu tovarășii săi de zile rele, Carol a primit un mesaj de la Umanski prin care acesta îi spunea că « răspunsul de la Moscova lasă porțile deschise ». Ex-regele a dedus că putea să-și atingă scopul, deși, de fapt, « porțile deschise » vizau mai mult manevrele sovietice decât pe ale sale proprii. Cât despre ambasadorul sovietic la Mexico City, el își făcea cunoscute din ce în ce mai clar propriile obiective.

Și avea motive serioase : reluarea relațiilor diplomatice între URSS și Mexic fusese urmată de reluarea celor cu Cuba (iulie 1943), Columbia (februarie 1944) și Uruguay (martie 1944). Republica

de-a-ntregul. » Presa americană se făcea ecoul acestor întrevederi : « Oumansky confers with former King Carol », în *New York Times*, 26 septembrie 1944, p. 9, și 28 septembrie 1944, p. 18.

[1] Carol, *op. cit.*, p. 230.

[2] *New York Herald Tribune*, 30 septembrie, 9 și 10 octombrie 1944.

Costa Rica avea să recunoască URSS-ul în cursul verii următoare, în vreme ce partidul comunist al acestei țări își anunțase dizolvarea cu un an în urmă (odată cu dizolvarea Cominternului) și reapariția sa sub alt nume : *La Vanguardia Popular*[1].

Eforturile lui Umanski de a extinde influența sovietică în America latină nu s-au oprit aici : Columbia își modificase Constituția pentru a fi în măsură să recunoască URSS. Frecventele vizite făcute de Umanski ambasadorului Braziliei la Mexico păreau să arate că guvernul de la Rio urma să reia la rândul lui relațiile cu Moscova.

Asemenea serviciilor diplomatice engleze, cele ale Statelor Unite notau un număr de acțiuni mai discrete, dar, din punctul lor de vedere, la fel de semnificative. Americanii erau surprinși de numerosul personal diplomatic al sovieticilor : 47 de funcționari, fără a mai socoti nevestele, sosiseră la Mexico, 17 în La Havana, plus 11 soții, 12 la Montevideo, în vreme ce diplomații mexicani, cubanezi și uruguayeni în post la Moscova puteau fi numărați pe degetele de la o singură mână[2]. Având grijă să se țină la distanță de mișcările revoluționare latino-americane, sovieticii nou-sosiți intrau în legătură cu comuniștii și socialiștii locali, cheltuiau mult, cu scopul evident de a face impresie bună și de a promova imaginea țării lor. Propaganda lor « națională și rusească », căreia evitau să-i confere o culoare comunistă, era interpretată la Washington ca trebuind să pregătească viitoarea penetrare economică a URSS în America.

Dar oare era vorba numai despre puterea economică ? Presa de dreapta, atât în Statele Unite, cât și în republicile latino-americane, vedea mâna lui Umanski în loviturile de stat care avuseseră loc începând din toamna anului 1943 în Salvador, Guatemala, Honduras și Paraguay, lovituri descrise de regimurile implicate drept « revoluționare ».

Guatemala era țara care-i neliniștea în mod special pe experții ibero-americani de la Washington. La începutul anului 1944, un partid radical de stânga, intitulat *Accion Revolucionaria*, fusese fondat la Managua. Era un fapt de notorietate. Ceea ce se știa mai puțin era că într-un cartier din aceeași Capitală funcționa de puțină vreme un stabiliment clandestin pentru formarea de agitatori comuniști,

[1] Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 104.

[2] FRUS, IV, p. 843.

Escuela Claridad[1]. Pe de altă parte, în 1944, marea *Confederacion de Trabajadores de America Latina* atinsese un record : 1 300 000 de aderenți, repartizați în cele 15 republici ale continentului. Această participare nu însemna neapărat o adeziune la comunism. Dar ea era socotită ca atare atât de partidele de dreapta, cât și de conducătorii de la CTAL, în frunte cu Lombardo Toledano, a cărui influență era atunci la zenit. Toledano fusese chiar la Rio de Janeiro ca să-l viziteze pe conducătorul comunist brazilian Luis Carlos Prestes, pe atunci în închisoare.

Umanski vorbea puțin despre comunism, asemenea subordonatului său din La Havana, însărcinatul cu afaceri Dimitri Zad'kin, care își lua multe precauții coordonând propaganda sovietică cu acțiunile sindicatelor și ale partidului comunist din Cuba.

Legația Sovietică din La Havana se instalase în 1942 în clădirile abandonate de guvernul italian ; activitatea sa ulterioară s-a derulat pe toate planurile simetric cu programul pe care avea să-l adopte Umanski la Mexico. Însărcinatul cu afaceri sovietic din La Havana dădea și el numeroase recepții cu bufete copioase și filme eroice. Unele dintre aceste filme erau împrumutate și cinematografelor de cartier ale Capitalei. El era întotdeauna prezent la reuniunile sindicatelor și la conferințele intelectualilor cubanezi, indiferent de culoarea lor politică.

Legația Sovietică din La Havana edita bilunar o revistă ilustrată cu tiraj mare, subliniind binefacerile aduse de comunism numeroaselor naționalități din URSS și demonstrând eficiența mașinii de război sovietice, fără de care înfrângerea Germaniei ar fi imposibilă. Tezele enunțate de acest periodic corespundeau, de altfel, celor ale organului oficial al partidului comunist cubanez, *Hoy*, care, în plus, mergea până la a critica politica de război a Statelor Unite și a Marii Britanii.

În fine, partidul comunist cubanez se făcuse proprietarul stației de radio Mil Diez. Era singura din Cuba beneficiind de instalații care permiteau să fie captată în întreaga Americă latină și singura ale cărei programe erau retransmise de alte stații naționale, printre care și radioul australian. O emisiune cotidiană de întrebări-răspunsuri era consacrată de Mil Diez predării marxismului.

[1] Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 133.

Contrar relației dintre partidul comunist și sindicatele mexicane, secretarul general al *Confederacion de Trabajadores de Cuba*, Lazaro Pena, figura în Comitetul Central al Partidului Comunist Cubanez ; acest partid, ieșit din clandestinitate din 1938, își schimbase numele în 1944 pentru a-l adopta pe cel, mai liniștitor, de *Partido Socialista Popular*. Chiar dacă partidul era oficial condus de sindicalistul Blas Roca – care petrecuse câtva timp la Moscova – și de profesorul universitar Juan Marinello, serviciile de informații de la Washington ajunseseră la concluzia că organizarea efectivă a politicii prosovietice în Cuba era în mâinile instructorului general al partidului comunist din La Havana, Abraham Sinovitch, zis Fabio Grobart, vechi agent al Cominternului, veteran al războiului din Spania și în acel moment funcționar la Legația Sovietică[1].

În fine, pentru a completa paralelismul dintre acțiunea Kremlinului în Cuba și la Mexico, trebuie reamintit faptul că, la un an după asasinarea lui Troțki, murea în La Havana, în împrejurări neelucidate, un alt adversar al lui Stalin, de mai mică anvergură, Isaac Shmerinsky, zis Arcadi Maslov, vechi comunist german, ex-membru Comintern, exclus din partidul comunist în 1926 pentru « stângism » și de atunci critic declarat al stalinismului. Maslov trăia din 1940 în La Havana cu Ruth Fischer, altă vedetă a comunismului internațional, și ea o adversară hotărâtă a lui Stalin. Maslov și-a găsit sfârșitul pe o stradă din La Havana, călcat de un camion care afișa cu litere mari numele unei întreprinderi de produse lactate necunoscută în Cuba.

Acumularea atâtor indicii a sfârșit prin a indispune Departamentul de Stat american. Se întrevedea o convergență prea evidentă a metodelor de subversiune cominterniste și a oamenilor care orchestraseră slujirea intereselor sovietice pe vremea Războiului civil din Spania. Pentru Departamentul de Stat, intermediarul principal între Umanski și partidele comuniste din America latină nu era altul decât consulul republicii Chile la Mexico, Pablo Neruda[2].

[1] FRUS, 1944, IV, p. 852.

[2] *Ibidem*, p. 853. Datat 28 martie 1944, lungul raport (*memo*) american descriind relațiile dintre URSS și republicile latino-americane menționa că sistemul de propagandă al Cominternului continua să funcționeze în ciuda disoluției oficiale a Internaționalei Comuniste, iar acum consulatul general al republicii Chile la Mexico, condus de Pablo Neruda, devenise cartierul general al partidului comunist mexican.

De la Londra, din partea Foreign Office, dimpotrivă, vântul sufla înspre fraternizare. Ambasadorul Marii Britanii la Mexico îl liniștea pe Eden, conform instrucțiunilor primite : « îl văd deseori pe domnul Umanski, iar soția mea o însoțește pe a lui la cumpărături. »

Tocmai atunci, *The American Mercury* din New York a publicat un articol care a făcut senzație, descriind mecanismele propagandei sovietice desfășurate în Cuba. Concluziile erau următoarele : « Ramificațiile acestei campanii de propagandă sunt atât de întinse, încât devin neliniștitoare. De doi ani, ea determină ivirea a noi organizații, de la asociații de tineret până la societăți de schimburi culturale. Ultimul născut al acestor grupuri este Institutul Cultural Sovieto-Cubanez, a cărui ședință inaugurală a reunit un număr surprinzător de intelectuali.

Această masă de propagandă sovietică chiar la granițele noastre este un factor de discordie care se face deja simțit în relațiile noastre cu America latină. Reușita finală a acestei campanii ar putea compromite cooperarea dintre națiunile continentului american în sânul unei viitoare organizații mondiale. »[1]

Cu alte cuvinte, o voce de la New York îl întreba pe Constantin Umanski dacă avea sau nu de gând să constituie în America latină un bloc de țări patronate de Kremlin și ostile Washingtonului.

Umanski, dimpotrivă, estimând că imunitatea diplomatică era o manta suficient de largă pentru a acoperi toate manevrele, a crezut că venise momentul să înfrunte deschis prestigiul SUA. Și-a închipuit că era posibil, pentru început, să-l ridiculizeze pe reprezentantul Statelor Unite în Mexico, pe ambasadorul Messersmith, aflat în fruntea celei mai importante ambasade a Statelor Unite în străinătate. Efectivele acesteia le depășeau cu mult pe cele folosite la Londra și la Moscova : peste 200 de funcționari. Cifra este suficientă pentru a proba atenția pe care Washingtonul o acorda Mexicului vecin.

Pozând în reprezentantul țării în care arta și cultura erau cele mai avansate din lume, Umanski nu ezita să arate cu degetul slaba cultură generală a reprezentanților diplomației de la Washington, mergând până la a-l corecta în public pe ambasadorul Messersmith atunci când acesta s-a aventurat să-l citeze pe Shakespeare într-un discurs. Lucrurile au luat o turnură și mai urâtă la o recepție la care

[1] R. Hart Philipps, « Cuba », în *The American Mercury*, aprilie 1944.

ambasadorul URSS i-a prezentat colegului său din Statele Unite o personalitate aflată în trecere prin zonă, pe romancierul american John Steinbeck, adăugând cu voce tare că nu credea că era de datoria lui, reprezentant sovietic, să-i prezinte celebrităţile americane propriului lor ambasador. Şi toate acestea, încă o dată, cu mulţi martori.

Guvernul mexican a sfârşit prin a constata cu neplăcere că ambasadorul sovietic era implicat din cale-afară în prea multe activităţi, zâmbea prea mult la prea multă lume, se afişa prea mult şi era prea impertinent. « Pasiunea sa pentru discuţii a condus la erori şi comentarii pe care le-ar fi putut evita. [...] Recent, ministrul [mexican – *n. a.*] al Afacerilor externe mi-a mărturisit neîncrederea sa profundă faţă de politica domnului Stalin şi faţă de activităţile unora dintre reprezentanţii săi în străinătate. Mi-a spus că lipsa de scrupule în unele manevre politice ale lui Stalin îl face să fie foarte sceptic în privinţa adevăratelor sale obiective. El este de părere că perioada de după război le va aduce neplăceri celor care astăzi îl cred pe cuvânt pe domnul Stalin. »[1]

În aceşti termeni raporta sir C.H. Bateman superiorilor săi de la Londra conversaţia sa despre Umanski cu ministrul mexican al Afacerilor externe.

Deşi prevenit în privinţa neîncrederii crescânde pe care o inspira în cercurile oficiale de la Mexico, Umanski nu a socotit util să-şi modereze activitatea. Dimpotrivă, a intensificat-o, estimând că va avea ultimul cuvânt în campania dusă de presa de dreapta şi de ambasade împotriva lui. A început să organizeze pe faţă serbări întru gloria URSS şi a conducătorului său, mareşalul Stalin. La 8 noiembrie 1944, o mare ceremonie organizată la Palatul de Arte Frumoase pentru a aniversa Revoluţia din Octombrie a reunit ministrul de Interne al Mexicului, guvernatori de state din Confederaţie, personalităţi universitare şi artistice, şi conducători de sindicate, în frunte cu Lombardo Toledano. Ambasadorul Statelor Unite şi cel al Marii Britanii nu răspunseseră la invitaţia ce le fusese adresată. O delegaţie de intelectuali mexicani i-a oferit ambasadorului URSS un tablou cu miniaturi ce-i omagiau pe Stalin şi Armata Roşie ; Umanski a răspuns omagiind la rândul lui nobilul rol jucat de Mexic în războiul împotriva fascismului. Şi-a asigurat auditoriul de uriaşa

[1] F.O. 371, 38331, AN 4544/1085/26.

bunăvoință a URSS față de Mexic, promițându-i locul privilegiat la care avea dreptul în viitoarele consilii ale Națiunilor Unite.

Dar declarațiile cu adevărat noi despre politica externă a Moscovei au fost făcute de Lombardo Toledano. Conducătorul sindicalist s-a declarat convins că alianța dintre Marea Britanie, Statele Unite și URSS putea dura până la înfrângerea fascismului, cu condiția ca problema poloneză să nu mai fie considerată vitală. Întrucât doar « fasciștii » se străduiau să se folosească de această problemă pentru a desprinde URSS de Aliații săi, era nevoie ca forțele democratice s-o așeze la locul cuvenit. Lombardo Toledano a întrebat apoi dacă micile națiuni ale Americii latine vor avea drept de vot egal cu al celor Trei Mari atunci când se vor discuta acordurile de pace. Răspunsul, a spus el, « este un *nu* categoric ». Ideea egalității de vot era nu doar utopică, fără valoare și falsă, dar și o manevră fascistă. Singurul ghid al micilor națiuni ar trebui să fie Carta Atlanticului. Această afirmație a lui Toledano, venind după cea a lui Umanski care-i promitea Mexicului fotolii în marile consilii ale Națiunilor Unite, părea perfect contradictorie. Nu făcea decât să reflecte totuși duplicitatea opțiunilor Kremlinului, aplicabile sau nu în funcție de posibilitățile de moment.

Aceste opțiuni aveau bătaie lungă. Unii jurnaliști din Statele Unite erau îngrijorați de avansurile făcute de sovietici guvernelor sud-americane, inclusiv promisiunile de vânzare la prețuri mici a surplusului de armament de care URSS urma să dispună după război[1]. În ce scop ? Aceste sentimente corespundeau celor împărtășite de unii diplomați englezi confruntați cu indiferența Washingtonului la planurile lui Stalin. « Ar trebui să fie împiedicați sovieticii să se instaleze în America latină... este o zonă explozivă. »[2]

În fața incertitudinilor privind perioada de după război răzbătea ideea zonelor de influență : « Este probabil – nota un consilier al Ambasadei Britanice – că Statele Unite vor dori să dețină monopolul în America latină. Noi [Marea Britanie] și Franța va trebui să ne împărțim Europa occidentală ; Estul Europei va fi lăsat URSS-ului. » Și, într-adevăr, așa avea să se întâmple, chiar dacă și Umanski se gândea și la America latină, dar nu pentru a asigura acolo monopolul american.

[1] Carleton Beals, « Russia wooes Latin America », în *Harper's Bazaar*, 1944, nr. 189, august, pp. 210-218.

[2] F.O. 38 331, 1945.

În cursul aceleiași luni ianuarie 1945, el declarase pentru săptămânalul new-yorkez *The Nation* că era convins că, într-un viitor apropiat, toată America latină, precum și Spania aveau să « îmbrățișeze » viitoarea luptă împotriva fascismului, luptă la care Aliații (adică URSS și Europa de Est) « trebuiau să participe activ »[1]. Într-un cuvânt, un nou război al Spaniei la scara continentului sud-american. De fapt, amabilitățile lui Umanski puteau fi interpretate ca o promisiune a URSS de a-i asigura un statut special Mexicului în cazul în care acesta ar avea un comportament anume. Față de cine ? Față de Statele Unite, desigur.

Partida începută de Umanski în această privință era delicată, căci, comparate cu solidele și vechile unelte de presiune instalate la Mexico de Statele Unite, mijloacele sale de acțiune erau limitate. Serviciile speciale engleze estimaseră cheltuielile de propagandă ale ambasadorului sovietic la Mexico la 100 000 de dolari ; era dificil de investit mai mult, căci influența Statelor Unite – fără nici o propagandă și în ciuda lipsei de popularitate – avea o greutate mult mai mare. Rămânea posibilă cacealmaua.

Eforturile lui Umanski, care vizau să-i asigure preeminența morală asupra colegului său, ambasadorul american Messersmith, au atins punctul culminant la un dineu dat la Ambasada URSS în seara zilei de 22 ianuarie 1945. Încălcând toate regulile – nu numai pe cele de protocol, dar și pe cele de simplă curtoazie datorată reprezentantului unei mari puteri aliate –, Umanski, incisiv, s-a lansat într-un rechizitoriu acerb, acuzând serviciile colegului american Messersmith că alimentează propaganda antisovietică în Mexic. Ce li se putea reproșa, întrebase Umanski, celor 19 angajați civili și singurului atașat militar al URSS la Mexico, atunci când Ambasada SUA avea pe statul de plată 205 persoane și plătea în plus alți 500 de agenți ? « Țările latino-americane caută o contrapondere la influența Statelor Unite », i-a anunțat ambasadorul sovietic pe invitații stupefiați. Apoi a aruncat peste masă, înspre ambasadorul american, o foaie de hârtie : « Iată lista personalului meu. Dacă nu mă credeți, veniți să inspectați Ambasada Sovietică pentru a găsi sutele de spioni pe care mi-i atribuie presa americană ! »[2]

Ambasadorul SUA nu a ripostat la acest afront monumental. În ceea ce privește guvernul de la Washington, și să fi vrut să protesteze

[1] *The Nation*, vol. 160, 1945, nr. 3, 3 februarie, p. 115.
[2] F.O. 47880 și N1362/162/38.

împotriva insultei aruncate în public reprezentantului său la Mexico, invitat să joace rolul unui polițist de duzină, nu a avut timp.

Câteva zile mai târziu, la 25 ianuarie, Umanski se prezenta pe aeroportul din Mexico pentru a zbura spre Costa Rica, unde trebuia să prezideze ceremonia de deschidere a relațiilor diplomatice dintre această țară și URSS. Escorta sa era alcătuită din doamna Umanski, secretarul său, Vdvodin, atașatul Troinițki cu soția, precum și un abate mexican care, debarcând alături de ambasadorul sovietic, trebuia să simbolizeze libertatea religioasă ce domnea în URSS.

Ambasadorul republicii Costa Rica la Mexico ar fi trebuit să ia și el avionul, un Lockheed împrumutat Mexicului de Washington și pus la dispoziția lui Umanski de însuși președintele mexican. Dar, fără îndoială mânat de un presentiment, ambasadorul din Costa Rica nu se arăta, așa încât Umanski, nerăbdător, a decis ca aparatul să decoleze. Pilotul a avut dificultăți la punerea în funcțiune, avionul nu a reușit să se ridice de la sol, a ajuns la capătul pistei, a capotat într-un șanț și a luat foc. Mecanicul a putut să iasă din aparat și să o salveze din flăcări pe soția atașatului Troinițki ; ceilalți pasageri și pilotul au murit arși de vii[1]. Autoritățile de la Mexico au făcut o anchetă și nu au găsit nimic suspect, dar un martor prețios, tovarășa Troinițkaya, nu a depus niciodată mărturie pentru simplul motiv că a fost repatriată de urgență la Moscova, în ciuda stării ei disperate. Ea nu a fost deci nevoită să vorbească despre activitățile soțului ei – și nici despre ale sale proprii – și cu atât mai puțin despre cele ale defunctului ambasador.

Constantin Umanski a avut parte de funeralii oficiale. Președintele Mexicului a pronunțat o orație funebră, ambasadori și miniștri au venit să se încline la catafalc, sindicatele au defilat cu steagurile roșii desfășurate pe dinaintea sicriului celui care le înțelesese atât de

[1] În edițiile sale din 22 ianuarie și 5 februarie 1945, marele săptămânal american *Time* descrie cele două evenimente : « Dramatic Luncheon » și « Ambassador's End ». Raportul ambasadorului Angliei conține detalii suplimentare despre accidentul de avion al lui Umanski (inclusiv despre absența inexplicabilă a ambasadorului din Costa Rica). Editorialista săptămânalului prosovietic *The Nation*, Freda Kirchway, prezentă pe aeroport, notează un detaliu macabru : când s-a suit la bordul avionului în care avea să ardă de vie, soția lui Umanski ar fi spus că valiza ei scoate « un zgomot de sicriu ». Freda Kirchway, « Constantine Oumansky », în *The Nation*, vol. 160, 1945, nr. 3, 3 februarie, p. 116.

bine. Roosevelt i-a propus lui Stalin să transporte corpurile victimelor la Moscova într-un avion american. Stalin a acceptat. Conferința de la Ialta trebuia să înceapă peste puțin timp și Stalin nu putea să-și neglijeze obiectivele europene din cauza unui accident de avion în Mexic.

Memoria lui Umanski a fost omagiată în cursul unei a doua pomeniri funebre, celebrate la Moscova, la Palatul Sindicatelor, la care au asistat marii demnitari ai Politburo-ului și ai nomenclaturii de la Kremlin. Apoi s-a așternut tăcerea peste numele acestui ambasador prea agitat, elev prea dotat al lui Litvinov, discipol prea perfect al lui Beria. Câteva luni mai târziu, știrea sfârșitului său tragic a ajuns, deformată, în gulagurile din Siberia, unde foștii săi colegi de la Centrul (Sovietic) de la Viena au aflat că murise pe când încerca să fugă în Statele Unite « pentru a denunța crimele lui Stalin ».[1]

Ca și în cazul altor morți ilustre în accidente de avion din timpul celui de-al doilea război mondial – a regelui Boris al Bulgariei, a generalului polonez Sikorski sau a ambasadorului american în Turcia, Steinhardt –, nu vom cunoaște cu siguranță niciodată cauzele exacte ale morții lui Umanski. Pană tehnică ? Mâna CIA ? Sabotaj al agenților naziști ? Răzbunare a naționaliștilor polonezi ? Sau, mai simplu, fantoma lui Trotki ? Oricum, relațiile sovieto-mexicane aveau să se degradeze rapid. Afrontul făcut de Umanski ambasadorului Statelor Unite nu era decât preludiul a ceea ce aveau să audă în scurt timp diplomații mexicani de la Molotov.

Am văzut cum, cu puțin timp în urmă, fostul rege Carol, tovarășa sa, Elena Lupescu, fostul mareșal al Palatului, Urdăreanu, și tânăra și recenta soție a acestuia părăsiseră Mexicul cu vaporul pentru a se duce în Europa. Mare le-a fost însă dezamăgirea : încă de la prima escală, la New Orleans, autoritățile americane i-au refuzat doamnei Lupescu permisiunea de a debarca. Au trebuit deci să se îndrepte spre Brazilia, țința declarată, nu și dorită, a călătoriei. Micul grup a sosit la Rio de Janeiro în cursul lunii ianuarie. Acolo a aflat vestea morții lui Umanski chiar în ziua de 25 ianuarie 1945, când Carol lua masa în compania mai multor diplomați străini. « Toți sunt convinși, nota regele, că accidentul mortal al lui Umanski este ceva foarte suspect, dar, în privința autorului probabil, se păstrează o tăcere monumentală. »

[1] Susanne Leonhard, *Gestohlenes Leben*, *op. cit.*, p. 314.

După instalarea sa ulterioară în Portugalia, Carol sau anturajul său i-ar fi făcut confidențe unui anume Boris Dembo, om de afaceri cu conexiuni în cercurile petroliere atât românești, cât și britanice. Acesta trimitea un raport unui diplomat englez în post la Lisabona, care îl comunica superiorilor săi de la Foreign Office. Raportul menționa existența unui acord scris în privința întoarcerii fostului monarh pe tron cu sprijinul guvernului sovietic. Carol ar fi pus unele condiții : o dată limită pentru ocupația militară, o cifră limită în privința numărului de trupe sovietice de ocupație și o cifră exactă a despăgubirilor pe care România ar fi trebuit să le plătească[1].

Cu toate acestea, continua raportul omului de afaceri, moartea accidentală a lui Umanski fusese o lovitură pentru speranțele regelui, care nu găsise în partea sovietică un alt interlocutor capabil să pună în practică « acordul scris » încheiat cu defunctul ambasador al lui Stalin.

În ciuda unei campanii de presă duse de partidul comunist francez în favoarea întoarcerii în România a regelui Carol (inclusiv prin intervenții în Parlamentul de la Paris) – sau, mai degrabă, din cauza acesteia –, guvernul francez refuzase să-i acorde viză ex-suveranului. Acesta ar fi fost atât de afectat, încât n-ar fi părăsit reședința lui de la Lisabona timp de patru luni. Informațiile aduse de numitul Dembo adăugau că « fostul rege este conștient de toate riscurile la care se expunea dinastia română în eventualitatea în care ar încerca să-l înlăture pe propriul fiu de pe tron. S-ar părea că are momente de luciditate în timpul cărora și-ar da seama că monarhia s-ar prăbuși la scurt timp după realizarea acestei schimbări. În același timp, doamna Lupescu și domnul Urdăreanu sunt de cu totul altă părere, iar influența lor e mai puternică decât oricând. Nimeni nu reușește să vorbească cu regele altfel decât în prezența unuia sau a celuilalt. Domnul Urdăreanu, în special, este ros de o ambiție fără limite. Doamna Lupescu pare foarte bolnavă, atinsă de o boală infecțioasă braziliană incurabilă, un fel de intoxicație, și de demineralizare lentă a oaselor, iar suferințele ei au sporit atașamentul pe care i-l manifestă regele, precum și influența pe care ea o are asupra lui ».

În ciuda bolii sale, care s-a dovedit a fi fost simulată, fosta tovarășă de viață și viitoare soție a regelui României nu avea să uite

[1] F.O. 371, 59 140, *Information received from Lisbon*. După informațiile lui Boris Dembo, raport redactat de Ambasada Britanică în Portugalia.

conversațiile din Mexic cu doamna Wendl, « confidenta » lui Umanski. La mulți ani după ce se stabilise la Lisabona, Elena Lupescu, viitoare prințesă de Hohenzollern, avea să-și amintească « cât de bun a fost Stalin cu noi »[1].

Moartea lui Umanski a determinat pierderea de către URSS a voturilor delegaților republicilor sud-americane la prima reuniune a Conferinței Națiunilor Unite, deschisă la San Francisco în 25 aprilie 1945. Când a fost vorba de a desemna președintele conferinței, Anthony Eden le-a luat-o înainte sovieticilor avansând numele americanului Stettinius, care a fost ales grație, printre altele, votului Mexicului. La încheierea votului, Molotov s-a dus direct la ministrul mexican al Afacerilor externe, Padilla. Voia să-i mulțumească oare pentru că, în urmă cu câteva luni, în elogiul funebru adus lui Umanski, Padilla exaltase în termeni înflăcărați prietenia sovieto-mexicană ? Nicidecum. Voia să-i reproșeze că votase pentru SUA ! « Nu vă aflați aici la un cocktail-party, ci la o conferință internațională, care ar fi trebuit să țină cont de prestigiul URSS, puterea care a dus principala greutate în lupta împotriva nazismului ! »[2]

Întors la Moscova, Molotov l-a tratat pe ambasadorul mexican Quintanilla de o asemenea manieră, încât acesta a cerut să fie rechemat în țară. În fața afrontului făcut de Molotov reprezentanților Mexicului, marele ziar mexican *Excelsior* a deplâns curtoazia excesivă a ministrului Padilla, « care ar fi trebuit să-i reamintească lui Molotov de pactul său cu Ribbentrop, de regimul hitlerist al URSS și de faptul că un nou Frankenstein se pregătea să soarbă ultimele picături de sânge ale Europei Centrale ».

Luna de miere sovieto-mexicană se sfârșise. Steagul înstelat al Statelor Unite putea să domine nestingherit continentul ibero-ame-

[1] *Carol al II-lea în exil. Documente diplomatice*, selecția documentelor și studiul introductiv Valeriu Florin Dobrinescu și Ion Pătroiu, Editura Vremea, București, 2002, p. 156. Documentul citat pare fiabil, cu toate că lucrarea în care a fost publicat trebuie consultată cu mare circumspecție : compusă plecând de la documentele scoase din fundul sertarelor propagandei antimonarhice ale istoriografiei comuniste, cu ajutorul unor texte insuficient identificate, prost copiate, încă și mai prost traduse și comentate cu o lipsă uimitoare de cultură generală și chiar de cunoștințe gramaticale.

[2] F.O. 44 477.

rican. Consulul statului Chile la Mexico, Pablo Neruda, a fost expulzat. Lombardo Toledano a fost exclus din conducerea *Confederation de Trabajadores de America Latina*, care a pierdut un număr mare de aderenți și a fost eclipsată de cealaltă federație sindicală din Mexic, cea galbenă, *Organizacion Regional Interamericana de Trabajadores*, cunoscută pentru faptul că nu se opunea influenței Statelor Unite. În fine, epurarea antisovietică a șefului FBI, Edgar Hoover, a atins și *Escuela Claridad* din Managua, ai cărei elevi au trebuit să renunțe la cursurile de ideologie marxistă[1]. Nu s-a încheiat nici un acord sovieto-american pe tema procentajelor în America Latină, la conferința de la Ialta nu s-a discutat despre Mexic, iar regele Carol și Elena Lupescu nu aveau să revadă România.

Textul a fost publicat în limba franceză în East-Central and the Great Powers Politics (19th–20th Centuries), *editat de Veniamin Ciobanu, Academia Română, Institutul de Istorie « A.D. Xenopol » din Iași, Editura Junimea, Iași, 2004, pp. 209-252 (traducere de Alexandra Nașcuțiu).*

[1] Boris Goldenberg, *op. cit.*, p. 124.

Comisia Consultativă Europeană și armistițiul bulgar din 1944

Înființarea Comisiei Consultative Europene, rezultat al unui proiect britanic al cărui țel era reglementarea statutelor juridice de după război ale Germaniei și ale aliaților ei dunăreni, a fost hotărâtă de către miniștrii Afacerilor externe ai URSS, SUA și Marii Britanii, reuniți la Moscova, la sfârșitul lunii octombrie 1943. Marea Britanie urmărea să creeze în Germania o administrație de ocupație tripartită, dorind totodată să constituie în Europa Centrală și Orientală o confederație care să nu depindă de controlul Uniunii Sovietice.

Proiectul britanic mai prevedea ca și Italia să facă obiectul unor discuții cu URSS. În cursul negocierilor cu aliații anglo-americani, Kremlinul încercase să-i convingă să excludă România, Bulgaria și Ungaria din viitoarele discuții tripartite, invocând relațiile deosebite pe care URSS se credea îndreptățită să le întrețină pe viitor cu aceste țări. Acest punct de vedere nu figura în textul acordului secret semnat la Moscova, la 1 noiembrie 1943, de cei trei reprezentanți, dar a fost adăugat sub forma unei anexe explicând poziția URSS față de aceste țări, care mai făcuseră de două ori, în 1939 și în 1940, obiectul unor acorduri, atunci între Stalin și Hitler.

Sediul Comisiei Consultative Europene a fost stabilit la Londra. Marea Britanie era reprezentată de un înalt funcționar de la Foreign Office, sir William Strang, iar Statele Unite și Uniunea Sovietică, de ambasadorii lor în Marea Britanie, John Winant și F.T. Gusev.

Deși Uniunea Sovietică nu s-a arătat foarte cooperantă în decursul reuniunilor Comisiei Consultative, ambasadorul Gusev a dovedit un comportament corect, chiar dacă foarte puțin amabil, deoarece prin el Stalin și Molotov aveau posibilitatea să cunoască proiectele de după război ale Aliaților occidentali, fără să fie obligați să le dezvăluie pe ale lor.

Așa cum se va vedea, Moscova nici nu avea la acea dată un program bine stabilit în ceea ce privește rolul Uniunii Sovietice în Europa pustiită de război și avea să-și adapteze conduita, mereu în avantajul ei, după cum evoluau operațiunile militare.

Altfel s-au petrecut lucrurile în cazul Statelor Unite, unde civilii și militarii aveau, fiecare în parte, propria lor politică externă. Luptele de influență care s-au desfășurat pe această temă la Casa Albă în jurul președintelui Roosevelt au continuat printr-o politică incoerentă față de Europa și, totodată, printr-o mare neîncredere în Comisia de la Londra, considerată ca prea supusă influenței engleze, și, cel puțin până în toamna anului 1944, printr-o încredere de principiu în scopurile democratice, dezinteresate, ale lui Stalin.

În ciuda eforturilor lui Winant, Comisia Consultativă a fost de cele mai multe ori ignorată de Washington, ceea ce a dat motiv sovieticilor și britanicilor să rezolve între ei o serie de probleme importante. Metoda aceasta a constituit preludiul acordului zis al procentajelor, încheiat la Moscova în octombrie 1944 de Churchill și Stalin, fără cunoștința Statelor Unite.

Una dintre problemele rezolvate de Comisia Consultativă a fost aceea a delimitării viitoarelor zone de ocupație din Germania. Propunerea britanică referitoare la acest subiect a fost acceptată de Kremlin, care până atunci nu luase cunoștință decât de o ofertă improvizată făcută de Roosevelt, care acorda URSS-ului o zonă de ocupație mult mai redusă decât aceea avută în vedere de Foreign Office.

Deși Comisia Consultativă a mai definit și termenii capitulării *Reich*-ului, aceștia au fost totuși impuși germanilor la Reims de către generalii americani, iar la Berlin de către mareșalul sovietic Jukov, fără a ține seama de documentele elaborate în acest scop la Londra. Ei au fost totuși adăugați actelor privind aplicarea condițiilor capitulării.

În ceea ce privește definirea viitorului regim de administrare a Germaniei învinse, cei trei Aliați, neputând găsi un teren comun de înțelegere, s-au pus de acord asupra unui text care lăsa fiecăreia din cele trei puteri libertatea de a aplica acest regim conform concepției comandantului suprem al fiecărei zone de ocupație. Aceasta a fost originea împărțirii Germaniei în trei, apoi în patru zone și, în final, în două state deosebite.

Deși proiectul inițial prezentat de diplomația britanică nu prevedea ca sateliții *Reich*-ului – Finlanda, România și Ungaria – să

fie, pe rând și fără știrea Statelor Unite, excluși de pe ordinea de zi a Comisiei Consultative, ei au fost lăsați Uniunii Sovietice de Marea Britanie, care voia să-și asigure exclusivitatea în Grecia și Italia.

Doar atunci când Armata Roșie a apărut la porțile Austriei și-au adus aminte Statele Unite, susținute de Marea Britanie și de Franța, de utilitatea Comisiei Consultative Europene și au hotărât să o reanimeze pentru a ridica o stavilă în fața sovieticilor. Statutul Austriei a fost definit în grabă, dar foarte eficient, înainte ca Stalin și Molotov să fi cerut la Potsdam (1945) suprimarea acestei Comisii. Nu mult după aceea avea să izbucnească Războiul Rece.

În paginile care urmează vom încerca să prezentăm felul în care a fost reglementată soarta unuia dintre aliații Germaniei, Bulgaria[1].

Se știe că, în cursul războiului, Bulgaria și Finlanda, deși erau aliatele Germaniei, și-au păstrat totuși, și una, și alta, legăturile diplomatice cu unul dintre principalii adversari ai *Reich*-ului. Guvernul de la Helsinki a fost singurul dintre guvernele Axei care nu a rupt relațiile cu Statele Unite, așa cum nici guvernul de la Sofia nu le-a rupt pe cele întreținute cu Moscova. Tradiționala și puternica prietenie ruso-bulgară a împiedicat Sofia să declare război URSS.

Bulgaria a dat totuși ajutor militar Germaniei, dar numai în Balcani, unde a anexat Macedonia – luată de la Iugoslavia – și Tracia – luată de la Grecia.

În luna februarie 1944, guvernul de la Sofia a inițiat primele sale încercări de desprindere de Axă. A făcut-o concomitent cu guvernul român și pe lângă aceiași interlocutori : diplomații englezi și americani aflați în post la Ankara și la Cairo. Guvernul Statelor Unite și cel al Regatului Unit au pus imediat la curent Uniunea

[1] Prezentul studiu se sprijină pe documentele publicate în două volume din culegerea *Foreign Relations of the United States – Diplomatic Papers*. Tomul 1944 – III a apărut la Washington în 1965, iar tomul 1944 – IV în anul următor, tot la Washington. Vezi, de asemenea : J.A. Lukacs, *The Great Powers and Eastern Europe*, American Book Company, New York, 1953 ; W.H. McNeill, *America, Britain and Russia ; their cooperation and conflict, 1941-1946*, Oxford University Press, 1953 ; Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, Methuen, Londra, 1956 ; L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1945*, Holt and Reinhart, New York, 1965 ; Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Harvard University Press, 1967 ; G. Stefanov, « La Bulgarie en guerre. La politique extérieure », în *Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale*, Paris, 1968.

Sovietică cu aceste demersuri. Kremlinul a opinat ca tentativa bulgară să fie întâmpinată favorabil, s-a pronunțat pentru orașul Cairo ca loc al negocierilor și a fost chiar de părere ca occidentalii să înceapă prin a opri bombardamentele asupra Bulgariei. Aceasta a fost prima dintre dovezile de favoare pe care URSS avea să le rezerve pe viitor « surorii sale slave ».

Statele Unite și-au manifestat îngrijorarea : în timp ce Churchill se declarase încă din 27 februarie în favoarea proiectului sovietic, Washingtonul s-a pronunțat împotriva punctelor de vedere discriminatorii ale Kremlinului în favoarea Bulgariei. Potrivit Departamentului de Stat, astfel de proiecte teritoriale pe termen lung, care tindeau să mențină o Bulgarie mare păstrând teritorii cucerite din 1941 și protejată de URSS, erau contrarii concepției generale a politicii americane, care urmărea impunerea unei politici unitare față de toți membrii Axei[1].

Ca și oamenii politici români, conducătorii bulgari își închipuiau la vremea aceea că, evitând să discute direct cu URSS, puteau să evite pătrunderea Armatei Roșii în țara lor.

Consulul american la Istanbul, Burton Berry, a aflat printr-un informator de la Sofia că, pentru Bulgaria, principalul obstacol la desprinderea ei de Axă era formula indecisă și încărcată de amenințare a capitulării fără condiții, proclamată în ianuarie 1943 la Casablanca din inițiativa lui Roosevelt. După o scurtă consultare, Washingtonul și Londra au decis să prezinte Comisiei Consultative Europene discutarea capitulării Bulgariei. Moscova a fost nemulțumită de această măsură, considerând-o contrară asigurărilor anterioare ale Londrei, potrivit cărora punctul de vedere sovietic va fi preponderent atunci când va fi hotărâtă soarta Bulgariei. Cum se putea oare, în acest caz, supune această preponderență unor negocieri tripartite ?

Poziția britanică arată clar că, în 1944, Londra credea că mai era în măsură să disocieze faza militară supusă, în cazul Bulgariei, preponderenței rusești, de faza de după război, când statutul fostului satelit al Axei ar fi urebuit să fie decis în trei de Comisia Consultativă, și nu de Uniunea Sovietică singură.

Era evident că nu astfel înțelegea să procedeze Moscova. La 13 martie, Molotov îl convoca pe ambasadorul britanic, dar nu și

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 304-309.

pe cel al Statelor Unite, pentru a-i spune că URSS se opunea ca situația Bulgariei să fie discutată de Comisia Consultativă. Diplomația engleză a informat Departamentul de Stat de această comunicare. Cordell Hull o considera foarte normală. El îi comunica lui Winant că URSS, nefiind în război cu Bulgaria, nu voia să se amestece în treburile acestei țări. Cordell Hull se întreba totuși de ce, în acest caz, ambasadorul sovietic la Cairo se arătase atât de interesat când aflase de inițiativele bulgare privind o eventuală încheiere a unui armistițiu cu anglo-americanii. Astfel, sperând să găsească o explicație la ceea ce socotea a fi o contradicție, Cordell Hull l-a îndemnat pe ambasadorul american la Moscova, Averell Harriman, la 17 martie, să-l întrebe pe Molotov în ce măsură URSS era interesată în capitularea bulgară și dacă, totuși, Moscova nu socotea necesar ca o chestiune atât de importantă să figureze pe agenda Comisiei Consultative.[1]

Molotov se sustrase acestei întrebări declarând că nu știa mai nimic. Armatele aliate, a spus ministrul sovietic, erau încă prea departe de Bulgaria pentru ca o capitulare a acestei țări să facă obiectul unei discuții oarecare. Totuși, a adăugat șeful diplomației sovietice, dacă Aliații occidentali erau în măsură să afle ceva nou despre intențiile guvernului bulgar, Moscova va fi întotdeauna dispusă să fie informată.

Acest aparent dezinteres nu concorda nici cu rapoartele consulului american de la Istanbul, nici cu notele oficiale transmise de URSS Bulgariei. În rapoartele sale, consulul american afirma că Legația Sovietică de la Sofia se străduia să demonstreze opiniei publice bulgare avantajul unei alianțe cu Rusia sovietică și adăuga că sosirea Armatei Roșii la Dunăre ar da extremei stângi bulgare semnalul și posibilitatea cuceririi puterii. Pe de altă parte, ministrul Bulgariei la Ankara, Balabanov, menționa intenția anumitor membri ai guvernului său de a desprinde Bulgaria de Axă și de a-i consolida independența înainte ca politica sovietică să facă din ea un stat comunist[2].

La 17 aprilie, Moscova îi transmitea guvernului de la Sofia o notă prin care punea în gardă Bulgaria împotriva folosirii teritoriului ei de către armata germană. La 15 mai, altă notă a Moscovei

[1] For. Rel. 1944 – III, p. 315.
[2] For. Rel. 1944 – III, p. 322.

cerea deschiderea unor consulate sovietice în orașele Varna, Burgas și Rusciuc. Bulgaria a respins această cerere, motivând că volumul schimburilor comerciale era prea redus pentru a justifica deschiderea concomitentă a trei consulate sovietice suplimentare. Tonul amenințător adoptat de răspunsul sovietic la acest refuz a provocat căderea guvernului Bojilov și înlocuirea acestuia, la 3 iunie, cu ministerul Bagrianov, mai moderat, interesat de menținerea unui statu-quo și de ameliorarea relațiilor cu URSS. Discursul inaugural al noului prim-ministru sublinia starea de ruină în care războiul lăsase țara și necesitatea ca însuși poporul bulgar să-și ia în mâini destinul național. Fapt demn de remarcat, o traducere în limba rusă însoțea pentru prima dată discursul primului-ministru al unei puteri încă aliate cu *Reich*-ul[1].

Aceste evenimente făceau astfel neverosimilă ignoranța în privința treburilor bulgare afișată de Molotov. De altfel, la 8 mai, Gusev îl încredințase pe Winant că URSS nu se opunea discutării problemei bulgare la Comisia Consultativă Europeană[2].

Cordell Hull afirmă în memoriile sale[3] că încă din luna mai, nici Roosevelt, nici el însuși nu aveau deloc încredere în sugestiile lui Churchill, care nu puteau duce decât la o altă împărțire a Balcanilor. Președintele, adaugă Cordell Hull, ar fi preferat să vadă Statele Unite înființând un organism consultativ pentru Balcani. Roosevelt nu părea să-și amintească faptul că organismul consultativ exista la Londra, și nu era Churchill acela care avea să i-l readucă în minte, la 11 iunie, când îi declara președintelui Statelor Unite că sistemul consultativ însemna numai pierdere de timp în cazul Bulgariei.

Ezitările Washingtonului sunt ilustrate de faptul că poziția americană nu a fost cunoscută decât parțial : la 17 iunie, Departamentul de Stat, de acord cu JCS[4], îi comunică lui Winant proiectul termenilor de capitulare a Bulgariei. Statele Unite doreau ca acești termeni să nu fie nici prea moderați, pentru a nu indispune Grecia și Iugoslavia, nici prea aspri, pentru a nu arunca din nou Bulgaria în

[1] *Ibidem*, p. 333.

[2] *Ibidem*, p. 327.

[3] *The Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, Macmillan, New York, 1948, p. 1 454.

[4] JCS = *Joint Chiefs of Staff* [șefii de Stat Major ai forțelor armate ale Statelor Unite].

lagărul german. Lipsa de interes real și de atitudine comună a anglo-americanilor față de Bulgaria se potrivea cu tergiversările oamenilor politici de la Sofia, împărțiți între teama de comunismul adus de Armata Roșie, frica de represaliile germane în caz de defecțiune din partea Aliaților și speranța întreținută de indicațiile date de sovietici să păstreze cuceririle teritoriale din 1941.

La 21 iulie, ministrul Bulgariei la Ankara le comunica Statelor Unite natura primelor transformări survenite în situația din țara sa : Germania promisese să nu mai folosească teritoriul bulgar drept regiune de tranzit între Marea Adriatică și România, și își menționase intenția de a-și retrage trupele din Bulgaria ; grupurile comuniste începuseră să participe la activitatea economică a țării ; autoritățile de la Sofia aveau în vedere să-și retragă armata din « Serbia » (numele « Macedonia » sau « Iugoslavia » nu erau menționate), să-și amplifice eforturile pentru a ieși cu totul din alianța germană, să decreteze o amnistie politică și să restabilească minoritatea evreiască în drepturile sale.

Acest document conținea mai multe promisiuni decât fapte reale. Înmânându-l colegului său american, ministrul Bulgariei îi recomandă « să nu-l arate rușilor »[1]. Balabanov își făcea iluzii închipuindu-și că se putea sprijini pe occidentali împotriva Kremlinului. Chiar dacă la Sofia se aflase despre proiectele engleze de debarcare în Balcani și nemulțumirea sovietică față de ele, ideea de a profita de această divergență de vederi pentru a-i permite Bulgariei să inițieze o diplomație de basculare între *Reich*, URSS și occidentali nu le părea oportună tuturor partidelor. Un grup politic de la Sofia l-a înștiințat pe consulul american de la Istanbul că, independent de dispoziția occidentalilor, « Rusia era hotărâtă să-și impună legea asupra Bulgariei ». Unii bulgari credeau chiar că, dacă englezii se arătau prea interesați de țara lor, Rusia va fi în măsură să anexeze Bulgaria după ce o va fi restabilit în frontierele ei lărgite de la San Stefano (1878), fără ca vreo țară din Europa să poată interveni[2].

Departamentul de Stat a mai cerut o dată Kremlinului să-și comunice intențiile în chestiunea bulgară. Kremlinul persista însă în

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 348-349.

[2] După victoria sa asupra Imperiului Otoman, Rusia a impus în 1878 la San Stefano, lângă Constantinopol, crearea unei Bulgarii enorme, ceea ce contravenea revendicărilor celorlalte state balcanice. La Congresul de la Berlin, Bismarck și Disraeli au obligat Rusia să renunțe la acest proiect.

declarații evazive : « Nu știm nimic despre Bulgaria », îl asigura, la 29 iulie, Vâșinski pe Averell Harriman, mulțumindu-i pentru o notă recapitulativă asupra informațiilor avute la Washington referitor la Bulgaria[1]. Stettinius s-a arătat surprins de atâta dezinteres și a socotit oportun să trezească memoria URSS privitor la importanța situației în Balcani : « Spuneți Kremlinului că noi considerăm esențială ieșirea Bulgariei din război », îi telegrafia el la 4 august lui Harriman. O săptămână mai târziu, Molotov răspundea : « Nu am ajuns la nici o concluzie în privința Bulgariei. »[2]

Londra a hotărât să intervină ajutând pe cât se putea demersurile bulgare pentru a se ajunge la un acord cu Occidentul. La 14 august, Foreign Office a cerut guvernului de la Sofia să trimită un reprezentant la Londra pentru a lua cunoștință de termenii capitulării. Aceștia trebuiau să cuprindă în primul rând desprinderea Bulgariei din alianța germană și evacuarea teritoriilor ocupate în Grecia și Iugoslavia[3]. În aceeași zi, un emisar oficios de la Sofia, fostul președinte al Parlamentului, Stancio Mohanov, sosea la Ankara pentru a-l întâlni pe ambasadorul britanic, sir Knatchbull Hughessen. Îi aducea acestuia știri care depășeau cele declarate de primul-ministru la Sofia într-un discurs ținut la 17 iulie, și anume că Bulgaria nu avea de gând să se apropie mai mult de Germania, « ci dorea să-și vadă cât mai bine de interesele sale ». Stancio Mohanov le propunea occidentalilor să aștepte până la 15 septembrie ; la această dată, Bulgaria avea de gând să se retragă din ostilități, după ce strânsese recolta și luase măsurile necesare pentru a o sustrage confiscării de către *Wehrmacht*. Ambasadorul bulgar a ezitat să-i transmită Kremlinului comunicarea bulgară. Potrivit depeșei pe care a trimis-o Foreign Office-ului și Departamentului de Stat, tăcerea URSS-ului îl îngrijora : « Politica rusească față de Bulgaria este obscură. »[4]

Și guvernul turc începea să găsească atitudinea sovietică ambiguă. Într-adevăr, presată de occidentali să declare război Bulgariei pentru a grăbi desprinderea acesteia din Axă, Turcia ezita, pentru a nu se expune consecințelor unei subite și neprevăzute alianțe ruso-bulgare. Ankara refuza să-și asume vreun risc dacă Moscova nu pre-

[1] For. Rel. 1944 – III, p. 353.
[2] For. Rel. 1944 – III, p. 355.
[3] For. Rel. 1944 – III, pp. 355-356.
[4] *Ibidem*, p. 360.

ciza în prealabil care erau intențiile sovietice privind regimul Mării Negre sau cel puțin faptul că se asocia la un ultimatum adresat guvernului de la Sofia.

La 23 august 1944, Molotov le anunța diplomaților acreditați la Moscova acordul sovietic în privința deschiderii la Ankara a discuțiilor între Aliați și Bulgaria. Guvernul de la Sofia l-a prevenit pe ambasadorul englez, sir Knatchbull Hughessen, despre apropiata sosire a plenipotențiarilor bulgari și i-a cerut URSS-ului să-și numească observatorii[1]. În plus, guvernul bulgar lăsa să se înțeleagă în mod confidențial că se aștepta ca URSS-ul să facă oferte foarte avantajoase, dar că, dorind să păstreze un regim democratic, prefera să discute cu anglo-americanii.

În aceeași zi de 23 august se afla știrea încheierii armistițiului sovieto-român. Anunțul cum că Armata Roșie se revărsa asupra României a creat panică la Sofia[2], în timp ce la Ankara emisarii bulgari manifestau îngrijorarea lor față de probabila instalare în Bulgaria a unui regim comunist patronat de sovietici[3].

Guvernul turc împărtășea aceste temeri până într-atât, încât la 26 august le comunica ambasadorului american și celui britanic următoarea telegramă primită de la Sofia : « Rușii se apropie de Gurile Dunării. Această înaintare nu este în interesul nici al Bulgariei, nici al Turciei. Englezii și americanii acționează mult prea încet. Este esențial să ne grăbim dacă vrem să ajungem la un acord. Bulgaria contează pe sprijinul și intervenția diplomatică a Turciei. »[4]

În urma unei decizii comune a lui Eden și Winant, Comisia Consultativă Europeană s-a reunit în mod excepțional la 24 august și a examinat proiectul de armistițiu redactat de occidentali. Gusev, care asista la discuții fără să intervină, s-a declarat satisfăcut și a dorit să transmită cât mai repede părerea guvernului său în această chestiune. Documentul discutat așeza Națiunile Unite pe un picior de egalitate absolută între ele față de Bulgaria. Numele Uniunii Sovietice, care nu era în război cu Bulgaria, nu figura nicăieri[5].

[1] Acești plenipotențiari ar fi trebuit să fie Stancio Mohanov și G.P. Kisselov, vicepreședintele Uniunii Industriașilor Bulgari.

[2] For. Rel. 1944 – III, p. 381.

[3] *Ibidem*, p. 366.

[4] *Ibidem*, p. 370.

[5] Textul proiectului : For. Rel. 1944 – III, pp. 368-370.

La 29 august, Gusev le mulțumea colegilor săi occidentali pentru că ținuseră URSS la curent cu negocierile începute cu Bulgaria. Pentru viitor, adăuga el, Uniunea Sovietică declara că renunță să participe la convorbirile privind capitularea Bulgariei. Nefiind în stare de război cu Bulgaria, afirma ambasadorul, Uniunea Sovietică avea de gând să urmeze precedentul creat de Statele Unite care, neavând de combătut Finlanda, au lăsat URSS și Marea Britanie să conducă singure negocierile cu Helsinki. Gusev își exprimă în final convingerea că acești doi aliați ai URSS vor ști să ducă discuțiile la bun sfârșit, cerând să fie ținut oficial la curent cu modificările la care va fi eventual supus proiectul de armistițiu.[1]

Winant și Strang au luat de bună comunicarea sovietică. Timp de două zile, delegația americană și cea britanică au discutat despre detalii de procedură, au amendat numeroase paragrafe, au cântărit avantajul și dezavantajul participării Greciei, Iugoslaviei, a dominioanelor engleze și chiar a statelor Haiti și Nicaragua la semnarea armistițiului cu Bulgaria. Winant s-a arătat mirat de insistența cu care colegul său englez a propus prezența reprezentanților dominioanelor la această semnătură. Astfel, a avut grijă să prevină Departamentul de Stat despre ce credea el că era o nouă încercare a imperialismului britanic, mereu atent să-și menajeze o clientelă cu ajutorul căreia și-ar conduce propria sa politică în Europa. « Englezii – a telegrafiat ambasadorul american – doresc, probabil, să facă din semnarea armistițiului bulgar un precedent pentru a lărgi numărul de semnături la capitularea germană. »[2]

Winant avea, probabil, dreptate. Dar s-a întrebat el oare dacă tendințele diplomației sovietice nu urmăreau să facă din exemplul românesc un precedent aplicabil Bulgariei ? Nicidecum, iar lucrul este cu atât mai surprinzător, cu cât personalități grecești și turce avertizau Washingtonul că, « după ce a reglat soarta României, Rusia se pregătea acum să facă ce voia cu Bulgaria »[3].

Într-adevăr, în timp ce autoritățile de la Sofia se străduiau să aplice primele măsuri menite să-i satisfacă pe occidentali (retragerea trupelor lor din Serbia, abrogarea legilor antisemite, eliberarea prizonierilor de război), Legația Sovietică întreba guvernul bulgar de

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 377-378.
[2] *Ibidem*, p. 389.
[3] *Ibidem*, p. 393.

ce nu se adresa Moscovei pentru a obține termeni de armistițiu mai buni. La care Sofia a replicat cu o altă întrebare : cum trebuie procedat pentru a încheia pacea cu o putere cu care nu erai în stare de război[1] ?

Pravda din 1 septembrie s-a angajat să explice – amenințător – condițiile în care URSS înțelegea să înceapă acțiunea în Bulgaria și denunța « manevrele guvernului bulgar, al cărui scop era să dezorienteze opinia publică ». În aceeași zi, comandanții trupelor sovietice aflate de-a lungul Dunării îi cereau guvernului Bagrianov autorizația de a trece fluviul. Acest guvern a demisionat fără să dea vreun răspuns și a fost înlocuit cu Cabinetul Muraviev, o formațiune de centru dreapta. Elementele extremiste de stânga, raporta consulul american de la Istanbul, socoteau că vor putea arunca asupra lui Muraviev oprobriul înfrângerii bulgare, nepreluând puterea decât în viitor.

Lipsa de acțiune a occidentalilor în cursul acestor evenimente a sporit nemulțumirea Turciei, nemulțumire pe care ministrul Afacerilor externe i-a împărtășit-o ambasadorului american Steinhardt la 2 septembrie[2].

Lipsa de acțiune occidentală se explica prin afirmația făcută de Gusev la Comisia Consultativă Europeană, potrivit căreia URSS nu voia să intervină în treburile unei țări pe care nu o combătea. În consecință, la Cairo, ambasadorii englez și american nu se grăbeau cu pregătirea conținutului convorbirilor cu reprezentanții bulgari pe care-i așteptau și în legătură cu care lord Moyne, plenipotențiarul britanic, cerea instrucțiuni asupra « gradului de răceală cu care trebuiau să fie întâmpinați ».

Foreign Office pregătise un document suplimentar cuprinzând clauze menite să completeze aplicarea proiectului de armistițiu elaborat de Comisia Consultativă. Acest document menționa doar intrarea în Bulgaria a misiunilor militare engleză și americană. În aceste condiții, este lesne de înțeles surpriza capitalelor occidentale care au aflat la 5 septembrie de ruperea relațiilor diplomatice sovieto-bulgare și de declarația de război adresată de URSS guvernului de la Sofia.

În câteva zile, Bulgaria, țară care prin tradiție era favorabilă Rusiei, era ocupată fără lupte notabile de o Armată Roșie uimitor de bine-

[1] *Ibidem*, p. 382.
[2] *Ibidem*, p. 392.

voitoare față de un satelit al Axei. Această bunăvoință se manifesta sub forma încurajării pretențiilor guvernului de la Sofia asupra teritoriilor grecești și iugoslave ocupate în timpul războiului de Bulgaria cu ajutorul Germaniei.

Conducătorii englezi, cărora URSS nici nu le anunțase că avea intenția să pătrundă în Bulgaria, s-au arătat extrem de îngrijorați. Dacă până atunci Marea Britanie admisese, mai de voie, mai de nevoie, anexarea de către Uniunea Sovietică a teritoriilor finlandeze, poloneze, românești și chiar a unor state întregi, ca Republicile Baltice, cu totul altfel considera ea obiectivele bulgare susținute de URSS asupra Traciei grecești și Macedoniei ; acestea erau teritorii situate în periferia Mării Mediterane.

Luat prin surprindere, ambasadorul Harriman a încercat să explice aparentul reviriment sovietic prin dorința URSS de a participa la controlul executării armistițiului bulgar[1]. Însă, în acest caz, nu ar fi avut oare posibilitatea de a-și comunica dorința Comisiei Consultative ? Era evident că, dimpotrivă, Kremlinul nu avea de gând să-i expună nimănui proiectelor sale în Balcani. În aceeași zi, ambasadorul sovietic la Ankara, Vinogradov, a informat Sofia că, dacă voia să ceară un armistițiu, Bulgaria trebuia să declare război Germaniei.

Două zile mai târziu, ambasadorul englez la Moscova, Clark Kerr, a întrebat Kremlinul de ce URSS s-a comportat unilateral față de Bulgaria când această țară părea dornică să înceteze ostilitățile. Molotov îi răspunse, în prezența ambasadorului Harriman, că acțiunea sovietică era firească și că era chiar vorba de aceasta de câtva timp. Trecerea Dunării de către Armata Roșie, a spus Molotov, « ilustrează grija Uniunii Sovietice de a face dovada acordului între cei trei Aliați ». Ministrul rus și-a exprimat apoi părerea că termenii armistițiului vor depinde de bunul-simț de care vor da dovadă bulgarii față de Uniunea Sovietică. N-a spus însă nimic despre textele deja pregătite la Londra pe aceeași temă. Molotov a încheiat recomandându-le Marii Britanii și Statelor Unite « să nu se grăbească ; ar fi bine ca bulgarii să fie lăsați să aștepte, să poată reflecta câtva timp asupra situației lor și să ne asigurăm că au pierdut obiceiul de a face promisiuni false »[2].

[1] For. Rel. 1944 – III, p. 397.
[2] *Ibidem*, pp. 401-402.

Modul în care sovieticii conduceau discuțiile cu occidentalii capătă un relief deplin dacă ținem seama de răspunsul dat de Stalin, o lună mai târziu, lui Churchill și lui Eden, care îi vorbeau la Kremlin despre necesitatea ca URSS să intre în război împotriva Japoniei, ceea ce pentru moment nu le convenea conducătorilor sovietici. Stalin a prezentat chestiunea ca pe o « problemă de ordin moral », URSS neputând să-și permită să facă figură de agresor. Ar fi mai bine, a mărturisit generalisimul, ca japonezii să atace primii. « Ar rezolva astfel problema cea mai grea de care voi avea a răspunde față de poporul meu. Ar fi evident în acest caz că agresorul ar fi Japonia. »[1]

Neputând redresa situația, diplomația britanică s-a resemnat, acceptând ceea ce nu putea să împiedice. Ministrului turc, îngrijorat de năvala sovietică în vecinătatea strâmtorilor, sir Knatchbull Hughessen îi răspundea că ofensiva rusească făcea parte din înțelegerile între Aliați.

Nimic nu era mai departe de adevăr, iar Uniunea Sovietică nu s-a obosit s-o dovedească. La 8 septembrie, Radio Moscova anunța că guvernul Muraviev nu le oferea Aliaților « garanții suficiente » deoarece nu conținea elemente democratice printre miniștrii săi. Astfel, Bulgaria trecea printr-o nouă modificare guvernamentală în sensul dorit de ocupant, însă cu deosebirea că acum nu mai era vorba de *Reich*-ul german, ci de puterea care din 1940 îi disputa hegemonia în Balcani.

Noul guvern bulgar, prezidat de Kimon Gheorghiev, a declarat la 9 septembrie război Germaniei și astfel Bulgaria s-a aflat timp de o zi în stare de beligerantă cu cele două armate inamice care-i ocupau teritoriul. La 11 septembrie, Moscova anunța încetarea ostilităților cu Bulgaria, ale cărei trupe aveau să combată de-acum înainte alături de Armata Roșie împotriva ocupantului hitlerist. În ziua următoare, Sofia anunța restabilirea libertății presei bulgare, de care însă nu aveau să beneficieze ziarele care contribuiseră la aducerea țării « pe marginea prăpastiei » – o formulă vagă, lăsând ușa întredeschisă arbitrarului interpretării sovietice și înscriindu-se perfect în noțiunea tot atât de vagă a « bunului-simț » pe care, potrivit lui Molotov, trebuiau să-l dovedească bulgarii față de URSS.

[1] D. Sheaver Clemens, *Yalta*, Oxford University Press, New York, 1970, p. 60.

Stăpână pe teren, Uniunea Sovietică s-a arătat acum dispusă să vorbească de cooperarea aliată. Gusev declara la 9 septembrie că guvernul său era pregătit să inițieze discuțiile asupra Bulgariei, discuții de natura celor care au avut loc la Comisia Consultativă. Totuși, a adăugat Gusev, date fiind schimbările survenite, textul anglo-american nu mai reflecta realitățile ; el a prezentat deci un alt text, redactat prin grija sa și aprobat de Moscova[1].

Ambasadorul sovietic a mai cerut ca armistițiul bulgar să nu mai fie discutat la Londra, ci la Ankara sau la Moscova. Ambasadorul american, Winant, fiind din nou lipsit de instrucțiuni din partea guvernului său, tratativele au fost purtate în doi, între Strang și Gusev. Reprezentantul britanic a observat că proiectul sovietic, în ciuda declarației inițiale – care preciza că guvernul bulgar accepta termenii de armistițiu prezentați de guvernele Marii Britanii, URSS și SUA, « acționând în numele tuturor Națiunilor Unite » –, nu-i punea pe cei trei Aliați pe picior de egalitate. Într-adevăr, textul noului proiect tindea să-i atribuie Uniunii Sovietice un rol preponderent în executarea clauzelor de armistițiu ; actul de armistițiu însuși urma să fie semnat de un general sovietic, fără să fie menționată prezența unui reprezentant al Comandamentului Suprem Aliat în Mediterana ; și, în sfârșit, armata bulgară avea să fie plasată sub ordinele mareșalului sovietic Tolbuhin.

Mereu atent la clauzele economice, reprezentantul englez se mira că sovieticii aveau intenția să acționeze în numele celor trei Aliați pentru a confisca bunurile bulgare aflate în străinătate, bunurile « confiscate în Uniunea Sovietică de Germania și transportate apoi în Bulgaria », bunurile ungare, românești și germane situate în Bulgaria, precum și toate vasele care se găseau în porturile fluviale și maritime ale Bulgariei, chiar și acelea aflate sub pavilionul țărilor aliate ale Națiunilor Unite. Gusev justifica sechestrarea acestor vase prin aceea că URSS avea să le utilizeze împotriva Germaniei. Delegația britanică a văzut, dimpotrivă, în aceste pretenții o încercare rusească de a-și însuși flota greacă de la Salonic, port ocupat din 1941 de trupele germano-bulgare.

Proiectul de armistițiu prezentat de Gusev era tot atât de îngrijorător în privința clauzelor politice, redactate și ele în termeni foarte vagi. Ele prevedeau dizolvarea tuturor organizațiilor de tip

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 405-406.

fascist sau care se dedau la o propagandă ostilă față de Națiunile Unite și, mai ales, împotriva Uniunii Sovietice ; « Înaltul comandament aliat (sovietic) », preciza proiectul lui Gusev, urma să se ocupe, de asemenea, « de publicarea, importarea și distribuirea în Bulgaria a unei literaturi periodice sau a alteia », de prezentarea spectacolelor în teatre și cinematografe, de funcționarea poștei, precum și de legăturile telegrafice, telefonice si radiofonice[1].

Aceste clauze, care dădeau de înțeles că Rusia avea de gând să se înstăpânească pe economia bulgară și să interzică exprimarea oricărei opinii politice opuse vederilor Kremlinului, erau asociate cu un program teritorial foarte favorabil țării învinse. Acest punct trezea cu atât mai mult îngrijorarea lui Strang și a Foreign Office-ului, cu cât URSS părea să încurajeze în continuare țelurile expansioniste ale fostelor guverne progermane de la Sofia în detrimentul Iugoslaviei și Greciei. Aceste două țări, deși făceau parte din Națiunile Unite, aveau încă guverne în exil cu sediul în teritoriul britanic. Armata Roșie nefiind în măsură să le controleze, Kremlinul nu vedea nici un motiv să le trateze ca aliați.

Și în acest caz Rusia intenționa să înainteze prin țări interpuse. Așa cum a procedat în cazul României, căreia Kremlinul i-a dat satisfacție în chestiunea transilvană pentru că la Moscova nu se știa încă dacă Ungaria va face parte sau nu din zona aflată sub influență rusească, Bulgaria era susținută în pretențiile ei împotriva a două guverne care în acel moment erau aliații Marii Britanii mult mai mult decât ai URSS. Însă, în timp ce Transilvania făcea parte dintr-un contencios între doi membri ai Axei, nu putea fi vorbă ca Londra și Washingtonul să admită ca Uniunea Sovietică să oblige două guverne aliate să se supună exigențelor unui satelit recent al *Reich*-ului, în timp ce trupele germane mai ocupau încă toată Europa Centrală.

Moscova și-a dat seama că Marea Britanie nu era dispusă să-i acorde Bulgariei o deschidere la Marea Egee, și astfel, diplomația sovietică a trecut din nou la măsuri de temporizare. La 14 septembrie, Strang discuta cu Gusev despre evacuarea Macedoniei și a Traciei, evacuare descrisă ca o condiție imperativă pentru încheierea armistițiului. Ambasadorul sovietic a declarat că nu avea instrucțiuni în privința acestui subiect, în timp ce la Moscova, încercând

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 415-418.

să câștige timp, Molotov îl liniștea pe ambasadorul englez Clark Kerr, confirmând intenția Bulgariei de a evacua teritoriile cucerite.

La următoarea reuniune a Comisiei Consultative, William Strang s-a arătat prost dispus : « Bulgaria vrea oare să apară drept eliberatoarea grecilor ? » i-a spus el lui Gusev, arătând astfel că Foreign Office știa în ce consta politica emancipatoare a Armatei Roșii. Winant a pomenit apoi despre suferințele îndurate de Iugoslavia și Grecia, aliate ale Națiunilor Unite, și de dreptul lor de a-și recupera teritoriile. Gusev și-a păstrat calmul, dar și încăpățânarea. « Aici era vorba, a spus el, de o problemă militară ; nu se putea spera ca sfârșitul războiului să fie grăbit dacă, pe de o parte, armata bulgară era silită să dea înapoi, în timp ce Armata Roșie, sub ordinele căreia se aflau și trupele bulgare, era « răspunzătoare de operațiunile din această regiune » și « se vedea obligată să-și continue ofensiva împotriva trupelor germane »[1].

Winant nu a înțeles importanța informațiilor date de colegul său sovietic. El s-a mirat văzând că URSS consideră Balcanii o regiune aflată sub responsabilitatea Armatei Roșii, în timp ce atuul bulgar îi era câștigat fără să se fi tras un singur foc. De aceea, i-a telegrafiat lui Cordell Hull pentru a obține precizări privitoare la atitudinea pe care Statele Unite ar trebui s-o ia în această chestiune. Secretarul de stat îl informă că, înainte de a se pronunța, Statele Unite voiau să se consulte cu aliații lor mai mărunți[2].

Ambasadorul american la Moscova observa cu îngrijorare cum Uniunea Sovietică se comporta cu o libertate crescândă în toate domeniile privind cooperarea aliată. La 10 septembrie, Averell Harriman se plânsese la Departamentul de Stat de indiferența completă cu care autoritățile URSS au întâmpinat cererile Aliaților privind ajutorarea insurgenților naționaliști de la Varșovia, precum și trimiterea de material militar spre China. « Atitudinea [lor] pare să indice, în general, că noi suntem obligați să ajutăm Rusia pentru că ea a câștigat războiul pentru noi. [...] Am dovada faptului că ei au interpretat atitudinea noastră generoasă ca un semn de slăbiciune și de acord cu politica lor. [...] nu există nici un acord valabil cu ei dacă nu este aplicat în spirit de troc. »[3]

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 423-425.
[2] For. Rel. 1944 – III, p. 427.
[3] For. Rel. 1944 – IV, pp. 988-989.

Spirit de troc ! Expresia, plină de semnificații, apărea, în sfârșit, în sferele înalte ale diplomației americane, pusă în circulație de ambasadorul american la Ankara, Steinhardt, căruia Departamentul de Stat îi comunicase, spre marea nemulțumire a lui Churchill și a lui Eden, propunerea engleză de împărțire a responsabilităților în Balcani[1]. Steinhardt s-a grăbit să comunice propunerea britanică ziariștilor din capitala Turciei.

Alimentată de zvonul public, știrea s-a răspândit imediat în toate țările balcanice, inclusiv în anturajul lui Tito, unde se vorbea de posibilitatea împărțirii Iugoslaviei între englezi și ruși, și de abandonarea României intereselor sovietice[2].

Modul în care, în luna septembrie, au fost conduse la Moscova discuțiile în jurul armistițiului românesc a confirmat zvonul despre proiectul de formare a unor zone de influență. Delegații români se întorseseră la București nemulțumiți de atitudinea reprezentanților Angliei și Statelor Unite, care ar fi asistat indiferenți la impunerea exigențelor sovietice de către Molotov. « Ei cred », scria Harriman în legătură cu delegații români, « că noi am încheiat un acord tacit, potrivit căruia România a devenit o zonă de interes predominant a sovieticilor, unde nu avem de gând să intervenim. » Harriman nu a omis să-i adreseze Washingtonului un avertisment : « Pe tot parcursul negocierilor, atitudinea Statelor Unite a contribuit să întărească opinia sovieticilor asupra dreptului lor de a dispune cum vor de România »[3], dar, la 16 septembrie, pentru a-l liniști pe Cordell Hull, el se contrazicea : « Am fost foarte atent să le dau impresia românilor că termenii armistițiului reprezentau o propunere de comun acord a celor trei Aliați. »[4]

Astfel, nehotărârea Statelor Unite nu făcea decât să dea impresia că la Washington era aprobată o conduită care, de fapt, nu era

[1] Anthony Eden, *Mémoires* (traducere franceză), vol. II, *L'Épreuve de force*, Plon, Paris, 1965, p. 464 : « La aflarea acestei știri, Winston și cu mine am fost destul de exasperați. »

[2] St. Xydis, « The Secret Anglo-Soviet Agreement on the Balkans of October 9, 1944 », în *The Journal of Central European Affairs*, 1955-1956, p. 259. Este vorba de acordul devenit mai târziu celebru sub numele de « acordul de procentaje », încheiat între Churchill și Stalin fără știrea americanilor.

[3] For. Rel. 1944 – IV, pp. 235, 243.

[4] *Ibidem*, p. 238.

agreată. Din acest motiv, Kremlinul s-a considerat liber să continue pe o cale mai explicită, deschisă de diplomația engleză : calea înțelegerii pe baza unei vechi tradiții de expediente inspirate de imperialism. Depeșele lui Harriman demonstrau totuși subit o îngrijorare de care ambasadorul american nu dăduse dovadă până atunci. Astfel, referindu-se la ruși, îi scria lui Cordell Hull la 20 septembrie : « Intenția lor este să-și creeze o sferă de influență efectivă asupra vecinilor din Balcani. [...] Ceea ce mă sperie mai mult este trasarea unei linii precise atunci când o țară începe să-și extindă influența dincolo de frontierele sale grație forțelor armate sub pretext că-și asigură securitatea. Dacă se admite această politică, Uniunea Sovietică va avea dreptul să pătrundă în țările imediat vecine pentru motive de securitate și, mai târziu, va fi logic să se admită pătrunderea ei în țările vecine următoare. »[1]

La 20 septembrie, Gusev îi prezenta Comisiei Consultative un proiect revizuit. URSS menționa retragerea trupelor bulgare din teritoriile ocupate în 1941, dar înțelegea să obțină pentru Bulgaria statutul de putere cobeligerantă, deoarece zece dintre diviziile sale combăteau împotriva armatei germane sub ordinele mareșalului sovietic Tolbuhin. Delegația britanică a propus atunci un amendament precizând modalitățile și termenii retragerii, care trebuia să fie efectuată în decurs de cincisprezece zile după acceptarea de către Aliați a cererii de armistițiu a guvernului de la Sofia. În acest caz, guvernul englez se declara gata să recunoască Bulgaria ca putere cobeligerantă. Diplomația sovietică a ridicat imediat miza : la 25 septembrie, Gusev le comunica ambasadorilor american și englez că URSS nu putea fi de acord cu retragerea trupelor bulgare din Grecia și Iugoslavia decât dacă Aliații occidentali admiteau ca armistițiul să fie semnat doar de mareșalul Tolbuhin. Strang s-a opus acestei condiții suplimentare și a insistat asupra necesității ca reprezentanți militari britanici și americani să fie prezenți în momentul semnării actului de armistițiu.

Nici acum nu exista unitate de vederi în rândul Aliaților anglo-americani. Dacă reprezentantul britanic Strang devenea intransigent, în schimb, reprezentantul american, Winant, începea să șovăie. Într-un raport adresat la 25 septembrie Departamentului de Stat, el recomanda cedarea în fața determinării sovieticilor, cu condiția

[1] For. Rel. 1944 – IV, p. 993.

ca ambii Aliați occidentali să obțină « o egalitate de drepturi sporită » în sânul viitoarei comisii de control în Bulgaria. Ambasadorul Statelor Unite nu-și dădea seama că, făcând concesii, el nu era totuși deloc asigurat să obțină ceea ce dorea pentru viitor. « Dacă li s-ar fi acordat rușilor dreptul de a semna în numele celor trei aliați, continua Winant, trebuia, de asemenea, să li se amintească faptul că ei au dus împotriva bulgarilor un război de cinci zile fără vărsare de sânge. Noi am pierdut numeroase vieți omenești bombardând obiective bulgare, iar echipajele noastre care au fost silite să aterizeze au fost maltratate. Britanicii au suferit numeroase pierderi omenești apărând Grecia și au fost la originea sprijinului dat de Iugoslavia la începutul războiului cauzei aliate. Aceste acțiuni au întârziat invazia germană în Rusia și au făcut că iarna a dat Armatei Roșii în 1941 un ajutor însemnat. Britanicii ar fi foarte nemulțumiți dacă noi nu i-am sprijini în chestiunea Comisiei de Control bulgare. »[1]

Este evident că atitudinea adoptată la sfârșitul lunii septembrie 1944 de URSS și de noua ei protejată, Bulgaria, a fost cauza principală a grabei cu care Churchill și-a întreprins călătoria la Moscova la începutul lunii octombrie. Într-adevăr, în timp ce, imediat după retragerea armatei germane, războiul civil a reînceput în Grecia, guvernul de la Sofia îl înștiința pe cel de la Ankara că numai păstrarea trupelor bulgare în Tracia și la Salonic putea să asigure menținerea ordinii în aceste regiuni ale Greciei. Ministrul Bulgariei în Turcia îl asigura, pe de altă parte, pe ambasadorul american Steinhardt că diviziile bulgare care operau în Iugoslavia sub ordinele mareșalului Tolbuhin nu urmăreau scopuri anexioniste[2].

Fapt este că evacuarea teritoriilor ocupate de Bulgaria în cursul războiului nu a început decât după 11 octombrie, când procentajul de 80 % al influenței sovietice în Bulgaria fusese stabilit între englezi și ruși. Eden și Molotov au dat atunci guvernului de la Sofia un termen de cincisprezece zile pentru a aplica clauza evacuării[3]. Comunicatul publicat după întâlnirea ruso-britanică de la Moscova preciza că « în scopul verificării și controlării executării acestei evacuări, cele trei guverne aliate vor trimite în Bulgaria reprezentanți care vor acționa în calitate de misiune aliată sub președinția repre-

[1] For. Rel. 1944 – III, p. 438.
[2] For. Rel. 1944 – III, pp. 441-443.
[3] *Ibidem*, p. 453.

zentantului sovietic ». La Moscova, ambasadorul american Harriman, care luase parte la discuția Eden-Molotov asupra armistițiului bulgar, dar nu și la cea asupra procentajelor, despre care nu știa încă nimic, s-a declarat de acord cu acest text, explicând totuși că nu avea instrucțiuni pentru discutarea chestiunii bulgare. Eden i-a explicat atunci că președinția sovietică a Comisiei de Control în Bulgaria va dura atâta timp cât vor lua operațiunile militare împotriva Germaniei. După aceea, a adăugat ministrul britanic, fiecare din cei trei Aliați se va bucura de același grad de autoritate în deciziile care vor privi Bulgaria[1]. Este posibil ca Eden să fi fost sincer.

La 16 octombrie, Vâșinski l-a informat pe Harriman că URSS îl desemnase pe mareșalul Tolbuhin președinte al Comisiei Aliate de Control în Bulgaria. În ziua următoare, Harriman afla de la ambasadorul englez la Moscova că rușii s-au opus cu înverșunare la includerea în textul armistițiului bulgar a oricărei clauze care preconiza egalitatea voturilor aliate în sânul Comisiei de Control. Molotov l-a înștiințat chiar pe Eden că guvernul sovietic avea în vedere să extindă președinția mareșalului Tolbuhin și asupra perioadei de după încheierea ostilităților împotriva Germaniei[2]. Ceea ce nu era conform concepției de până atunci a diplomației americane. Din ce în ce mai îngrijorat de țelurile rusești, ambasadorul Harriman amintea că, deși fusese vorba până atunci de egalitatea drepturilor celor trei Aliați, apoi de o preponderență sovietică provizorie, menită să ia sfârșit în momentul capitulării *Reich*-ului hitlerist, preponderența se oficializa pe termen nelimitat. Diplomația britanică, dimpotrivă, se resemnase : ultimele comunicări ale lui Eden nu erau decât un mod ocolit de a obișnui Statele Unite cu ideea că Bulgaria fusese atribuită, și pentru multă vreme, bunului plac al Moscovei. Harriman și-a dat seama că Moscova avea de gând să instituie o procedură specială pentru Bulgaria, sustrasă acum razei de acțiune a occidentalilor, și să aplice o metodă similară atunci când îi va veni rândul Ungariei să înceapă negocieri de armistițiu cu învingătorii ei.

La 18 octombrie, Molotov i se adresa direct lui Harriman pentru a-l convinge de necesitatea extinderii rolului conducător al URSS în Bulgaria până la perioada de după război. Ținând cont

[1] *Ibidem*, pp. 449-450.
[2] *Ibidem*, pp. 457-458.

de situația care domnea în Bulgaria, Molotov era de părere că înlocuirea « direcției sovietice » prin aceea a unei alte puteri risca să lase Comisia de Control fără orice eficacitate și, în consecință, nu putea decât să dăuneze cauzei aliate. Acordul sovieto-britanic asupra procentajelor fiind încheiat, deși ambasadorul american Harriman le ignora în continuare, Eden a venit în ajutorul ministrului sovietic ; el îi explica lui Harriman că argumentele lui Molotov erau de necombătut, Armata Roșie fiind singura forță aliată prezentă în Bulgaria în cursul existenței Comisiei de Control. « Prin urmare, nu putem decât să acceptăm această situație într-adevăr jenantă, atât de dezagreabilă. Fie că ne place, fie că nu, trebuie să acceptăm faptul că, pentru moment, guvernul sovietic este cel care deține cele mai multe atuuri în Bulgaria. »[1]

Primele zvonuri despre procentajele stabilite cu ocazia acordurilor secrete de la Moscova s-au răspândit pe când convorbirile anglo-sovietice se mai desfășurau încă. Originea lor, ca și în alte cazuri, era la Ankara. Informat de Eden despre încheierea unui « acord » asupra Balcanilor, ambasadorul englez în Turcia, sir Maurice Drummond Petersen, a discutat imediat despre acest acord cu colegul său, ambasadorul Statelor Unite, Steinhardt, fără să-și dea seama că astfel comitea o cvasiindiscreție[2].

În aceeași zi de 11 octombrie, ministrul Greciei la Washington, Diamantopoulos, îl vizita pe secretarul de stat adjunct, Berle, pentru a-l întreba dacă Statele Unite aveau intenția să predea Grecia Uniunii Sovietice. Prudent, având grijă să menajeze URSS și să recunoască « puterea influenței rusești », diplomatul grec se declară îngrijorat în privința concepției sovietice de neintervenție în Balcani. Încurajările date de Rusia planurilor ambițioase ale Bulgariei asupra Traciei și Macedoniei erau, în opinia lui Diamantopoulos, preludiul dezmembrării țării sale[3].

Berle a declarat că el nu era la curent decât cu recentele declarații făcute presei de Cordell Hull, care vorbise despre proiectul de

[1] *Ibidem*, pp. 457-458.

[2] For. Rel. 1944 – IV, p. 1 015.

[3] For. Rel. 1944 – III, p. 447. Guvernul grec va adresa, trei zile mai târziu, o cerere de aderiune la Comisia Consultativă pentru a participa la redactarea textului armistițiului bulgar. Winant a răspuns în doi peri, ceilalți reprezentanți aliați nu au răspuns niciodată.

armistițiu pe care Aliații îl vor prezenta Bulgariei, obligând-o să-și retragă trupele din teritoriile ocupate. Dar, totodată, Departamentul de Stat era informat printr-o depeșă trimisă de Steinhardt despre o împărțire a Balcanilor decisă la Moscova între Churchill și Stalin.

Hotărâte să nu țină seama de decizii contrare principiilor politicii americane, Casa Albă și Departamentul de Stat nu s-au formalizat. Știrea, deocamdată, era foarte imprecisă și puțini erau cei în măsură să-i prevadă consecințele. Nu Harriman a fost acela care a comunicat autorităților americane primele amănunte ale acordului de la Moscova, ci Winant, căruia Strang îi arătase un document în care erau citate procentajele. Luând informații pe lângă funcționarii Foreign Office-ului, s-a adeverit că nimeni nu era în stare să dea amănunte despre semnificația acestor cifre și s-a luat hotărârea să se aștepte înapoierea lui Eden. A prevalat ipoteza – falsă – că aceste cifre se raportau la condițiile de capitulare ale Bulgariei și la viitorul ei statut față de Iugoslavia și Grecia. Winant, obișnuit să vadă diferite autorități luând decizii în chestiuni care, teoretic, nu depindeau decât de Comisia Consultativă, se mira totuși să constate că, la Moscova, Stalin și Churchill puneau la egalitate aliații Națiunilor Unite și sateliții Axei. « Am fost întotdeauna de părere, îi scria el lui Cordell Hull, că britanicii ar fi fost mai înțelepți dacă ar fi colaborat cu noi pentru a-și pune politica la punct, în loc să se angajeze în convorbiri bilaterale cu rușii. Îmi dau seama că aranjamentele care privesc Europa de Sud-Est se limitează la ceea ce se poate defini ca perioadă militară, dar ele vor putea foarte bine să influențeze termenii definitivi ai păcii. [...] Este clar că scopul final al englezilor a fost să-și mențină pozițiile față de Grecia și să păstreze un grad suficient de control în Iugoslavia pentru a-și proteja interesele în Mediterana. »[1]

Winant constatase cu neplăcere că, în acordul bilateral de la Moscova, Eden exclusese rolul Comisiei Consultative. Aceasta risca acum să se vadă redusă, în cazul sateliților Axei, la funcția de scrib însărcinat cu înregistrarea deciziilor luate numai la Moscova, sub direcția URSS. « Mă tem, adăuga ambasadorul Statelor Unite la Londra, de reacțiile politice în țara noastră, unde faptul ar fi interpretat ca o supunere la pretențiile rusești. »

Între timp, ambasadorul american, Steinhardt, reușise să obțină detalii suplimentare prin ambasadorul britanic la Ankara. Procen-

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 451-453.

tajele revenind « părții sovietice » și « părții anglo-americane » se raportau, după părerea sa, la Armata Roșie și la SACMED (Comandamentul Suprem Aliat Anglo-American în Mediterana)[1]. Aceasta nu era suficient însă pentru a-i lămuri pe responsabilii de la Washington de ce Statele Unite erau implicate în aceste cifre : « Nu înțelegem cum se pot distribui procentaje de responsabilitate și nu știm nimic despre vreo participare americană la un astfel de plan », îi transmitea Cordell Hull lui Winant la 14 octombrie.

Această lipsă de înțelegere era rezultatul logic al instrucțiunilor date de Roosevelt lui Harriman, instrucțiuni cu care nici o altă persoană din Departamentul de Stat nu era la curent ; reprezentantul Statelor Unite nu asistase la distribuirea procentajelor între Churchill și Stalin. Peticul de hârtie pe care erau scrise procentaje marcate cu creion albastru nefiindu-i arătat lui Harriman, ambasadorul nu-l menționa în rapoartele sale și continua să relateze doar despre convorbirile la care fusese prezent. În cazul Balcanilor, nu era vorba decât de armistițiul bulgar, în privința căruia Harriman se arăta excesiv de discret. « Nu am insistat asupra acestui punct – raporta el la 16 octombrie Departamentului de Stat – decât ca să amintesc dorința guvernului nostru de a avea un cuvânt de spus la Comisia Consultativă Europeană și ca să subliniez că ei trebuie să vă țină la curent, pe dumneavoastră și pe domnul Winant, cu rezultatul conferințelor lor cu rușii. Așa au promis că vor face. »[2]

Corespondența dintre Londra și Washington arată clar că diplomația britanică evitase să-și dezvăluie proiectele conducătorilor americani. Churchill nu i-a comunicat lui Roosevelt intenția sa de a discuta despre Balcani în cursul întâlnirii sale cu Stalin, cu care a vorbit însă din prima zi tocmai despre aceasta, dar nu de față și cu ambasadorul american Harriman. Odată acordul încheiat, Churchill nu i-l menționase lui Roosevelt decât în treacăt, ca și cum ar fi fost vorba de o ipoteză printre altele.

Foreign Office nu le-a explicat autorităților americane sensul acordului asupra procentajelor, considerând mai oportun să pună în circulație comunicări oficioase și incomplete prin mijlocirea ambasadorului la Ankara.

De fapt, Churchill nici nu risca prea mult procedând astfel. Balcanii erau departe de a constitui o preocupare majoră pentru Roose-

[1] For. Rel. 1944 – IV, p. 1 015.
[2] For. Rel. 1944 – III, p. 457.

velt, pentru Departamentul de Stat și pentru comandanții militari americani, a căror grijă înainte de toate era să doboare Germania și să poată conta apoi pe intervenția sovietică pentru a învinge Japonia. A se opune Rusiei pentru descurcarea complicațiilor bulgare sau grecești comporta riscuri inutile, care ar fi putut amâna sfârșitul războiului.

Șeful contraspionajului american, generalul Donovan, se dusese la Moscova pentru a-i comunica poliției secrete sovietice informațiile sale despre rețelele lui Hitler în Balcani. Această misiune a fost întreprinsă cu acordul lui Roosevelt, care avea toată încrederea în Donovan[1].

Aceeași grijă a determinat Washingtonul să-i interzică șefului misiunii militare a Statelor Unite la Moscova, generalul Deane, să caute să-și procure informații despre situația și resursele militare ale Uniunii Sovietice, « ale cărei susceptibilități trebuiau menajate »[2]. Încă de la începutul lunii iunie, URSS lăsase să se înțeleagă că nu era dispusă să furnizeze astfel de informații, ceea ce nu fusese niciodată cazul între doi aliați de război. Rușii n-au admis reciprocitatea asupra acestui punct și n-au insistat niciodată să primească informații despre acțiunile aliate de pe frontul occidental ; când voiau să-și însușească secretele tehnicii aliaților lor, ei recurgeau la spionaj, așa cum a dovedit-o cazul atașatului lor militar la Ottawa și binecunoscutul scandal de mai târziu cu descoperirea agenților sovietici printre cercetătorii din industria nucleară britanică și americană. Cordell Hull le transmisese generalilor americani care comandau în Mediterana sfatul să nu pregătească planuri în vederea unei participări a Statelor Unite la administrarea sateliților Axei după ocuparea acestora de către Armata Roșie. În sfârșit, și mai ales, Roosevelt și Cordell Hull nu se considerau legați prin acordul Churchill-Stalin, cu care nu erau de acord din principiu și în privința căruia erau siguri că aveau să obțină modificări în momentul reglementării generale a păcii. Astfel, după moartea lui Roosevelt, când președintele Truman, la 23 aprilie 1945, i-a convocat la Casa Albă pe principalii responsabili ai diplomației și militari ai Statelor Unite, s-a ade-

[1] Allen Dulles, *Les Secrets d'une reddition*, Calmann-Lévy, Paris, 1967, pp. 12, 120.

[2] Alfred Vagts, *The Military Attaché*, Princeton University Press, 1967, p. 110.

verit că nici secretarul [ministru] de Război, Henry Stimson, și nici generalul Marshall nu erau încă la curent cu dificultățile politice apărute în Europa de Est între URSS și Aliații săi occidentali. Marshall a fost de părere că situația în Europa, din punct de vedere militar, era « sănătoasă » și că nu trebuia indispusă Uniunea Sovietică, « altfel, am risca să o vedem refuzându-și concursul împotriva Japoniei ». Statele Unite nu dispuneau încă de bomba atomică și alianța cu Rusia, care, așa cum afirma Stimson, fusese întotdeauna satisfăcătoare pe plan militar, rămânea prețioasă[1].

Prezența simbolică a ambasadorului Harriman la unele din convorbirile de la Kremlin, acordul președintelui Roosevelt pentru ca împărțirea responsabilităților militare în Balcani să fie valabilă timp de trei luni – nu mai mult – au constituit tot atâtea motive pentru a lipsi protestele ulterioare ale Statelor Unite de orice eficiență.

Eden s-a întors la Londra și i-a comunicat lui Winant rezultatul conversațiilor avute asupra Bulgariei. A mărturisit că obținuse de la ruși « maximum din ceea ce era omenește posibil ». Winant s-a declarat de acord ca semnarea armistițiului cu Bulgaria să aibă loc la Moscova și s-a declarat satisfăcut să afle că reprezentanții americani și englezi vor lua parte la ceremonie. Favoarea de care se bucura Bulgaria pe lângă ruși nu putea fi explicată, a încheiat Eden, decât prin apartenența lor la aceeași comunitate slavă.

Lipsa instrucțiunilor care ar fi trebuit să fie transmise de Departamentul de Stat în privința Bulgariei, interesul redus arătat de Harriman pentru Balcani, acordul anglo-rus încheiat fără știrea Statelor Unite au făcut ca, la Londra, Winant să se afle în situația jenantă de a fi obligat să accepte termenii veniți de la Moscova, prezentați ca și cum ar fi fost rezultatul deliberărilor Comisiei Consultative. În această împrejurare, rolul respectivului organism a fost doar acela de a le permite Marii Britanii și Uniunii Sovietice să obțină semnătura americană pe actul pe care Aliații aveau să-l prezinte Bulgariei. Mai mult, acest text al Comisiei Consultative, elaborat la Londra, trebuia datat de la Moscova. Diplomația sovietică reuși chiar să obțină ca documentul de armistițiu să nu mai menționeze Comisia Consultativă[2]. Pe teren, ca și pe hârtie, Uniunea Sovietică se pregătea să apară ca singurul învingător al Bulgariei.

[1] Harry Truman, *Mémoires*, Plon, Paris, 1955, pp. 100-102.
[2] For. Rel. 1944 – III, pp. 469-470.

Nu-i mai rămânea Kremlinului decât interpretarea participării ofițerilor englezi și americani la viitoarea Comisie Interaliată de Control din Bulgaria. În timp ce occidentalii înțelegeau să dea prezenței lor un caracter activ și vizibil, URSS era, dimpotrivă, hotărâtă să așeze acești observatori inoportuni sub semnul celei mai desăvârșite neputințe. La Londra, Foreign Office, care știa la ce trebuia să se aștepte, avea să păstreze de-acum înainte tăcerea. Dimpotrivă, la Washington, Departamentul de Stat începea să arate nervozitate și să ia poziție împotriva inițiativelor sovietice. La 24 octombrie, Cordell Hull îi telegrafia lui Winant pentru a-i spune să protesteze pe lângă Strang și Gusev cu privire la afișata preponderență sovietică în Bulgaria. Cordell Hull afirma că Statele Unite își rezervau dreptul de a pune din nou această preponderență sub semnul întrebării. Într-adevăr, au și făcut-o de mai multe ori ; totuși, enumerarea diferitelor obiecții ridicate de americani cu privire la aplicarea unui articol sau a altuia din textul armistițiului cu Bulgaria nu prezintă interes. Aceste obiecții au fost prezentate atunci când jocurile erau făcute în Balcani și au rămas literă moartă. URSS nu și-a respectat nici măcar promisiunea de a le asigura ofițerilor englezi și americani dreptul de a-și exercita nestingheriți atribuțiile[1].

Astfel, generalul Crane, șeful misiunii militare americane la Sofia, era împiedicat de santinelele sovietice să iasă din capitala bulgară de fiecare dată când își manifesta intenția să facă o inspecție în provincie. S-a plâns la Washington, cerând Departamentului de Stat să facă astfel încât să înceteze « umilința la care sunt supus ». Moscova i-a răspuns Departamentului de Stat că nu exista nici un motiv ca generalul Crane să fie împiedicat să circule unde dorea ; pentru a-i înlesni deplasarea, Înaltul Comandament al URSS va atașa la persoana generalului un ofițer sovietic ; însă, de fiecare dată când generalul Crane voia să părăsească Sofia, atașatul său sovietic era de negăsit, iar jeepul american nu reușea să treacă de cordonul rusesc.

Autoritatea ofițerilor americani și englezi avea să devină în scurt timp derizorie, până acolo încât, la sfârșitul lunii decembrie 1944, Înaltul Comandament Sovietic nu a ezitat să publice un comunicat prin care le interzicea cetățenilor bulgari să corespondeze prin poștă sau altfel cu Statele Unite și Marea Britanie. Comunicatul era emis în numele celor trei Aliați !

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 508, 511.

Încă de la 23 octombrie, guvernul britanic aprobase proiectul textului de armistițiu redactat de Comisia Consultativă, în timp ce Molotov și Vîșinski îi presau pe diplomații englezi și americani acreditați la Moscova să semneze acest text fără să mai aștepte alte instrucțiuni din partea guvernelor lor. La 25 octombrie, Departamentul de Stat accepta la rândul său acest text, cu excepția însă a articolului 18, care stabilea președinția sovietică asupra Comisiei de Control. Washingtonul își rezerva totodată dreptul de a repune în discuție acest articol atunci când va socoti necesar[1].

Ambasadorul Statelor Unite fiind atunci absent de la Moscova, însărcinatul cu afaceri George Kennan a fost desemnat pentru ca, împreună cu Molotov și cu ambasadorul englez Archibald Clark Kerr, să prezinte textul de armistițiu plenipotențiarilor bulgari. Kennan era autorizat să reprezinte Statele Unite în momentul semnării armistițiului și să considere ca fiind suficientă intenția sovietică de a face cunoscut conținutul acestul text misiunii iugoslave și celei britanice acreditate la Moscova, și nu guvernelor acestor țări, așa cum ar fi vrut Foreign Office[2], și așa cum ar fi fost conform uzanțelor diplomatice.

La 26 octombrie, cei trei reprezentanți aliați primeau deci la ministerul sovietic al Afacerilor străine delegația bulgară condusă de Stainov, care și-a început discursul cu acuzații la adresa fostelor guverne ale țării sale, urmate de declarații de recunoștință față de Uniunea Sovietică eliberatoare, mareșalul Stalin și mareșalul Tito. Delegația bulgară a primit un termen de 24 de ore ca să studieze documentul care i-a fost remis de Molotov. În acest timp, generalul Gammel, reprezentantul Comandamentului Suprem anglo-american în Mediterana, aștepta în fața Moscovei permisiunea de a fi prezent la ceremonie. Autoritățile sovietice nu-l lăsau să treacă pentru că vizele unora dintre membrii suitei sale păreau incomplete. Acest militar de rang înalt nu a putut sosi decât a doua zi, totuși la timp pentru a asista – martor mut – la ceremonia semnării documentului, acceptat în întregime de Sofia[3].

Astfel, la două luni după ce declarase la Londra, prin vocea reprezentantului ei la Comisia Consultativă Europeană, că nu inten-

[1] For. Rel. 1944 – III, pp. 475-476.
[2] For. Rel. 1944 – III, p. 477.
[3] *Ibidem*, pp. 478-479.

ționa nici să se amestece în treburile interne ale Bulgariei, nici să participe la capitularea acesti țări, URSS a obținut ca atât Bulgaria, cât și Marea Britanie și Statele Unite să semneze armistițiul bulgar la Moscova și în termenii doriți de Kremlin. Marea Britanie contribuise mult la acest succes sovietic, pe care crezuse că-l va putea compensa prin avantaje obținute de ea în altă regiune și pregătite de mult.

În ultimele zile ale anului 1944, reprezentantul diplomatic al Statelor Unite la Sofia relata cu o oarecare amărăciune : « Ne putem lesne închipui că Rusia nu se aștepta la vreo imixtiune străină în tratamentul ce-l rezervă României. În Bulgaria, ea nu este încă sigură că are mâinile libere. În opinia Angliei, Bulgaria este prea aproape de Grecia, și rușii știu acest lucru. Bulgaria este una dintre acele regiuni de frontieră în care conflictele politice se vor reproduce multă vreme, ca fluxul și refluxul. Așa cum îi spunea generalul Donovan regelui Boris : „Bulgaria este cheia Balcanilor." — „Depinde cine ține cheia", i-a răspuns regele. Mersul evenimentelor în Iugoslavia și, desigur, și în Ungaria va depinde de felul în care se va răsuci cheia aici »[1].

Unul care înțelesese ce va urma a fost ministrul Bulgariei la București, care s-a sinucis în reședința sa din Aleea Alexandru la mijlocul lunii noiembrie 1944.

Textul a fost publicat în limba franceză,
în *Südost-Forschungen*, vol. XXXIII, München, 1973.

[1] For. Rel. 1944 – III, p. 512.

23 august 1944 : negocierile de la Stockholm și dosarele armistițiului

Instaurarea comunismului în România, pregătită din timp la Moscova, s-a făcut în etape, în urma actului de la 23 august.[1]

[1] Inițiatorul acestui studiu a fost, cu multă vreme în urmă, Alexandru Cretzianu, implicat în negocierile neizbutite ale armistițiului care s-au derulat la Cairo în 1944. Datorită lui am primit pe rând, în copie sau în original, documentele legate de corespondența diplomatică a lui George Duca (trăitor atunci în SUA), de cea a lui Richard Franasovici (care decedase la Paris) și, mai ales, de cea a lui Frederic Nanu, care se afla în Spania. Corespondența dintre mine, Alexandru Cretzianu și Frederic Nanu s-a făcut în limba franceză, limba relațiilor diplomatice europene până prin 1945 și cea utilizată în mod curent în familiile românești ale clasei « de sus » din vechiul regim (ca și în Rusia până în 1917, în Polonia sau în Grecia până în 1940).

Principală sursă a acestui text o constituie documentele pe care le-am primit de la Frederic Nanu : copii ale depeșelor, telegramelor și mesajelor schimbate între Stockholm și București. Ele sunt citate sub forma : « Dosar F. Nanu ». Există și un lung text memorialistic ce mi-a fost adresat, scris de mână în franceză, precum și câteva scrisori cu observații sau precizări pe care F. Nanu mi le-a trimis după lectura primei versiuni a studiului meu. Toate acestea sunt citate sub forma « Jurnal F. Nanu ». Diplomatul român publicase încă din 1952 un studiu (F.C. Nano, « The First Soviet Double Cross », *Journal of Central European Affairs*, 12/3, 1952, pp. 236-258) care prezenta în linii mari modul în care se petrecuseră negocierile sale cu sovieticii. Documentarea inedită pe care mi-a încredințat-o completează însă substanțial ceea ce se știa până acum.

Deși relațiile personale ale lui Frederic Nanu cu George Duca s-au întrerupt după 23 august 1944, George Duca a declarat că este de acord

De unde concluzia trasă de admiratorii mareșalului Antonescu : dacă mareșalul – și nu regele – ar fi încheiat armistițiul cu URSS, s-ar fi ajuns la altceva decât la « deschiderea porților » în fața comunismului. Campania pentru reabilitarea mareșalului (pe lângă folosul politic urmărit prin denigrarea fostului suveran) a fost reluată din prima clipă a tranziției postceaușiste prin presa cu accente de extremă dreaptă, prin cărți și declarații ale unor istorici sau oameni politici. Armistițiul de la 23 august 1944 a pecetluit sfârșitul alianței româno-germane și a dus, deși fără voia autorilor acelui act, la intrarea României în sfera de influență a URSS. « 23 august » rămâne, de aceea, peste decenii, cea mai controversată temă din istoria recentă a țării noastre.

Cu toate că România era implicată într-o încleștare armată la scară mondială, mulți dintre istoricii noștri se călăuzesc încă după principiul « ceea ce nu privește strict România nu contează », ba

să folosesc documentația a cărei copie mi-a încredințat-o într-una din trecerile sale prin Paris în anii '70 (trăia atunci în California) și, mai mult, mi-a cerut să-i transmit textul final, « de dragul adevărului istoric », chiar lui Frederic Nanu. Acesta a fost foarte surprins să afle cu acea ocazie mare parte din acțiunea lui Duca – comentariul său către mine a fost : « Este aproape incredibil ! »

Copiile corespondenței cifrate a lui George Duca cu Bucureștiul sunt citate aici ca « Dosar G. Duca ». Tot de la Duca și tot în copie am primit textul jurnalului său din anii 1943-1944. Acest jurnal a fost publicat în 1984 de Ion Dumitru, devenit între timp colegul meu la postul de radio Europa liberă din München. Colaționând cele două versiuni (fotocopia manuscrisului și volumele tipărite de Ion Dumitru), am constatat că nu există deosebiri între ele. Am păstrat deci referințele la versiunea originală, și nu la aceea – identică – publicată de George I. Duca sub titlul *Cronica unui român în veacul al XX-lea* (3 volume, München, Ion Dumitru Verlag, 1984).

De la Alexandru Cretzianu, fostul ministru plenipotențiar al României la Ankara în 1943-1944, am primit copia corespondenței sale oficiale, precum și pe aceea a lui Barbu Știrbei și Constantin Vișoianu, aflați în misiune la Cairo pentru alte negocieri de armistițiu decât cele de la Stockholm. După ce am restituit-o, corespondența diplomatică a fost încredințată Institutului Hoover de la Universitatea Stanford din SUA, cea mai mare instituție specializată în istoria universală de după 1914. Alexandru Cretzianu este și autorul lucrării *The Lost Opportunity* (Cape, Londra, 1957), apărută și în traducere românească, sub titlul *Ocazia pierdută*, la Editura Institutul European în 1998.

chiar « ce nu vrem să știm nu există ». Așa se și explică apariția unor texte românocentrice, tributare unui patriotism simplist, adresat unui public semidoct sau de-a dreptul incult. Autorii acestor texte nu vor să știe că România făcea parte dintr-un grup regional de țări vizate de Stalin ca pradă de război, indiferent că fuseseră aliate sau inamice ale URSS.

Primul argument al acestei școli de gândire, apărută încă din 1945 cu Pamfil Șeicaru (și o parte a emigrației legionare) și compusă astăzi cu precădere din admiratorii – din ce în ce mai numeroși – ai mareșalului Antonescu, este acela că prin actul de la 23 august 1944 s-a comis « o trădare a României » de către regele Mihai. Trădare care s-a suprapus pe negocierile unui armistițiu ce se desfășurau la Stockholm și se aflau – așa cred mulți – pe punctul de a primi acordul mareșalului. Acel acord ar fi scutit România de grozăviile comunizării care a urmat. De fapt, nu se știe nici azi dacă mareșalul Antonescu se hotărâse să încheie într-adevăr un armistițiu sau dacă încerca să mai amâne termenul fatal, tatonând alte soluții.

Dacă am admite că încheierea armistițiului la 23 august de către un grup de opozanți încurajați de regele Mihai a fost o trădare, atunci ar trebui să admitem că tot trădare a fost arestarea lui Mussolini, la 25 iulie 1943, de către o grupare politică susținută de regele Victor-Emmanuel.

De ce cred apărătorii memoriei lui Ion Antonescu că Stalin și-ar fi respectat angajamentul anunțat de Molotov la 4 aprilie 1944, și anume neintervenția în treburile României ? Stalin și-a încălcat toate promisiunile, nu numai cele făcute României, ci și pe cele făcute celorlalte țări ocupate pe rând de Armata Roșie. Cu excepția Finlandei, care nu numai că nu a fost ocupată, ci și-a păstrat sistemul politic și social instaurat încă de la desprinderea ei de Rusia, în 1918. Teza școlii « antonesciene » se întemeiază eronat tocmai pe o similitudine pur formală între cazul român și cel finlandez.

Cazul finlandez

Finlanda și România, conduse de câte un mareșal – Mannerheim la Helsinki, Antonescu la București –, intraseră cu politici diferite în războiul antisovietic declanșat de *Reich*-ul hitlerist la 21 iunie 1941. În 1944 Mannerheim încheia cu succes înțelegerea cu sovie-

ticii, în timp ce regele Mihai semnase peste capul lui Antonescu actul de la 23 august care avea să pecetluiască înrobirea României. « Trădare » deci ? Nimic mai fals. Chiar dacă la acea dată conducătorii Uniunii Sovietice nu aveau o idee clară despre evoluția pe termen scurt a situației din Europa, înrobirea s-ar fi produs oricum, conform unui model aplicat, în felurite versiuni, tuturor « democrațiilor populare » ale viitorului lagăr socialist « al păcii și înțelegerii între popoare ».[1]

Comparația între Mannerheim și Antonescu se justifică doar într-o foarte mică măsură. Angajate împotriva Sovietelor, cu care aveau frontiere comune, Finlanda și România nu se aflau în aceeași regiune geografică a Europei și nu constituiau priorități similare printre scopurile de război ale Moscovei : Finlanda era periferică, iar România era primul « obstacol » în calea sovietizării Balcanilor și a asaltului asupra Ungariei.

Mult mai importantă pentru tema care ne preocupă este deosebirea dintre mareșalul Mannerheim, fost ofițer țarist devenit conducător al Finlandei independente după 1918, și mareșalul Antonescu, ajuns conducătorul României în împrejurările tulburi din 1940. Și unul, și celălalt se vor confrunta în vara lui 1940 cu tendințele expansioniste ale Uniunii Sovietice, față de care vor lua poziții diferite.

După anihilarea Poloniei, Stalin a trecut la lichidarea celor trei Republici Baltice. La 25 septembrie 1939 – adică la o lună și două zile după semnarea pactului Molotov-Ribbentrop (23 august 1939), care avea să inițieze împărțirea Poloniei între *Reich* și URSS, declanșând cel de-al doilea război mondial –, Stalin îl convoca pe ministrul de Externe al Estoniei, propunându-i încheierea unui pact de asistență mutuală, precum și instalarea unei garnizoane sovietice și a unor baze aeriene și navale. « Nu vă speriați de aceasta. V-am asigurat că Uniunea Sovietică nu intenționează câtuși de puțin să vă afecteze sistemul de stat, forma de guvernare sau structura economică, nici situația internațională sau politică externă. Trupele sovietice se vor abține de la orice acțiune care nu ar fi în conformitate

[1] Zeci de lucrări au fost consacrate acestei teme, de la Thomas T. Hammond și Robert Farrell (ed.), *The Anatomy of the Communist Takeovers*, Yale University Press, 1975, până la Gerhard Wettig, *Stalin and the Cold War in Europe. The Emergence and Development of East-West Conflict 1939-1953*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Maryland, 2008.

cu aceste premise. » Pactul sovieto-estonian a fost semnat la 28 septembrie 1939. La 5 octombrie a urmat Letonia, iar la 10 octombrie, Lituania[1].

La 5 octombrie, Stalin invitase și Finlanda să încheie un pact de asistență. Guvernul finlandez a refuzat, procedând în plus și la arestarea unor agitatori comuniști. Stalin a reacționat creând, la granița cu Finlanda, Republica Sovietică Carelo-Finlandeză, al cărei președinte a devenit Otto Kuusinen.[2]

Rezultatul ? Cele trei state baltice au fost ocupate de armata sovietică în vara anului 1940 și încorporate URSS.[3]

Indignarea stârnită în Occident de agresiunea sovietică împotriva Finlandei a egalat-o în intensitate pe cea provocată de atacurile Germaniei împotriva vecinilor ei. URSS a fost exclusă din Liga Națiunilor. Reacția guvernului american și a presei din SUA dădea curs anticomunismului, exprimându-și simpatia față de Finlanda și amintind că această țară fusese singura care, după 1919, în doar câțiva ani, își plătise integral datoriile de război contractate pe piața americană,[4] ceea ce impresionase cercurile politice și financiare. De-a lungul întregului conflict sovieto-finlandez din 1940, Finlanda s-a bucurat de simpatia fățișă a SUA.

Victimă a agresiunii sovietice din 1940, Finlanda (spre deosebire de România) nu cedase exigențelor lui Stalin și nu fusese învin-

[1] Gerhard Wettig, *op. cit.*, p. 21.

[2] Otto Kuusinen (1881-1964) fusese comisar pentru Educație națională la proclamarea efemerei Republici Sovietice Finlandeze în 1918. A fugit apoi în Rusia, unde s-a numărat printre fondatorii Partidului Comunist Finlandez. A făcut o lungă carieră de înalt responsabil (și de cetățean sovietic) în cadrul celei de-a Treia Internaționale (Cominternul). A fost capul guvernului (satelit) al Finlandei creat la Moscova în urma agresiunii sovietice din 1939, apoi președinte al Republicii (Sovietice) Carelo-Finlandeze din 1940 până în 1956. În 1961 a devenit membru al Secretariatului Comitetului Central al PCUS, funcție pe care a deținut-o până la moarte. Vezi și Branko Lazitch, Milorad Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Stanford University, Hoover Institution Press, 1986, pp. 209-210.

[3] Geoffrey Roberts, *Stalin's Wars. From World War to Cold War 1939-1953*, Yale University Press, 2008.

[4] R. de Roussy de Sales, « Éclaircissements sur l'affaire finlandaise » și « L'Amérique et la Finlande », în *L'Europe nouvelle*, 4 noiembrie, 1939, p. 1 267, și 20 ianuarie 1940, pp. 65-66.

să decât după câteva luni ale unei rezistențe socotită « eroică » în Occident. Așa cum SUA nu au recunoscut niciodată anexiunea violentă din 1940 a celor trei Republici Baltice – au adăpostit la Washington guvernele lor în exil și au refuzat să-i predea Moscovei depozitele lor bancare de pe teritoriul american –, tot așa au păstrat pe parcursul războiului relații diplomatice cu Finlanda, caz unic implicând două țări aflate în tabere militare opuse.

SUA votaseră și ele alături de majoritatea țărilor care au exclus URSS – « stat agresor » – din muribunda Societate a Națiunilor. Președintele Roosevelt se pronunțase atunci în favoarea declarării « embargoului moral » împotriva URSS. Și-a adus apoi aminte, în timpul războiului mondial, de simpatia de care ar fi trebuit să beneficieze Finlanda din partea Statelor Unite chiar și atunci când importanța lui Stalin, ca aliat al SUA, crescuse și Roosevelt începuse să-l vorbească de bine, la cererea soției sale, Eleanor. Prima doamnă declarase în privat că Stalin era de preferat lui Churchill: Pentru mulți americani, Churchill întruchipa imperialismul britanic, conform unei concepții moștenite de pe vremea Războiului de Independență din SUA.

Stalin avea în rezervă un guvern « democratic », pregătit din 1940 ca înlocuitor al « clicii militaro-fasciste » care guverna Finlanda mareșalului Mannerheim. Într-o primă etapă, șeful partidului comunist finlandez, Arvo Tuominen, reușind să fugă în Suedia, lansase acolo un apel la rezistență față de « agresorul sovietic ».[1] Dar Stalin îi găsise imediat un succesor în persoana lui Otto Kuusinen.

Războiul sovieto-finlandez, în cursul căruia armata lui Mannerheim s-a apărat vitejește, s-a încheiat la 13 martie 1940. Stalin a fost nevoit să renunțe la pretențiile sale inițiale și să semneze pacea cu guvernul finlandez legitim, nu cu acela improvizat, format din grupul de cominternișți finlandezi trăitori la Moscova. În plus, pierderile militare sovietice au fost, în realitate, mai mult decât duble față de cele comunicate mincinos de Stalin și Molotov Sovietului Suprem al URSS (s-au raportat 48 742 de morți, pe când în realitate au fost 131 000 ; s-au declarat 158 000 de răniți, numărul real fiind de 325 000).[2]

[1] Gerhard Wettig, *op. cit.*, p. 22.

[2] John Gilmour, *Sweden, the Swastika and Stalin. The Swedish Experience in the Second World War*, Edinburgh University Press, 2010, p. 89.

Deși la semnarea tratatului de pace Moscova a beneficiat de cedări importante din teritoriul finlandez, Finlanda a fost scutită de o schimbare de regim politic și « clica » de la Helsinki a rămas la putere. Spre deosebire de România, care, pentru a redobândi Basarabia, s-a alăturat din prima zi (21 iunie 1941) atacului german împotriva URSS (« Operațiunea Barbarossa »), Finlanda mareșalului Mannerheim a anunțat că armata sa nu va intra în luptă decît dacă va fi atacată. Or, la 25 iunie 1941, avioane sovietice au bombardat sate finlandeze de lângă graniță ca ripostă la o « provocare » imaginară.[1] Finlanda a declarat atunci război, dar Mannerheim a anunțat că forțele militare ale țării sale nu vor trece de granița din 1939 și nu vor participa la ofensiva germană împotriva Leningradului. Drept care Finlanda a continuat să beneficieze de simpatia SUA și după ce « frăția de arme » dintre Hitler și Mannerheim începuse să se fisureze în iarna 1942-1943. Mannerheim evocase chiar în particular eventualitatea unei păci separate cu Moscova. Dacă Hitler îi cerea să refuze orice propunere sovietică în acest sens, SUA îi ofereau în secret lui Mannerheim medierea unei înțelegeri cu URSS. La Conferința de la Teheran (28 noiembrie-1 decembrie 1943), Roosevelt și Churchill au reiterat propunerea de a media între Stalin și finlandezi, dând chiar de înțeles aliatului lor sovietic că se opuneau « absorbției » Finlandei de către URSS[2] – o atenție de care nici România, nici vreuna din celelalte țări beligerante în războiul antisovietic nu au beneficiat. Singura care a scăpat de ocupația rusă a fost Finlanda.[3]

« Cazul Mannerheim » arată deci foarte diferit de cel prezentat prin lentila deformantă a unor istorici români.

Alte clarificări sunt, poate, și ele binevenite. De pildă, înainte de a aborda tema noastră, ar fi utilă o prezentare succintă a modului de lucru al diplomaților sovietici cu care urmau să discute diplo-

[1] Arnold Toynbee, *Hitler's Europe*, Oxford University Press, Londra-New York-Toronto, 1954, p. 577. Aceeași metodă de provocare fusese folosită de Hitler împotriva Poloniei.

[2] *Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence*, Francis L. Loewenheim, Harold D. Langley, Manfred Jonas (ed.), Saturday Review Press, New York, 1975, p. 476, n. 2.

[3] G.A. Gripenberg, *Finland and the Great Powers. Memoirs of a Diplomat*, Lincoln University, Nebraska, 1965, p. 298 și urm.

mații români la Stockholm, precum și o schiță a cadrului general în care evoluau sovieticii sub ochii gazdelor lor suedeze.

Din arhivele serviciilor nordice

Pe lângă negocierile secrete cu românii inițiate la sfârșitul anului 1943, sovieticii se ocupau, tot în secret, de cele cu finlandezii, precum și de cele, episodice, cu emisari germani. Tema unică a tuturor acestor pertractări a fost încheierea unei păci separate cu Moscova. Întâlnirile secrete nu erau întotdeauna atât de secrete pe cât le-ar fi dorit protagoniștii lor. Zvonuri incontrolabile, false sau nu, indiscrețiile unor jurnaliști, « știrile » răspândite cu scopul de a dezinforma inamicul își croiau periodic drum spre diferite capitale ale Europei în pofida cenzurii oficiale. Asemenea informații ajungeau, bineînțeles, și la urechea diferitelor grupări politice, ziare și reviste de la București. Printre « știri » revenea periodic aceea despre contacte secrete ale Germaniei, contacte realizate în cazul Franței de bancherul suedez Dahlerus, iar în cazul Uniunii Sovietice, de un funcționar consular german, Kleist.

Înfrângerea de la Stalingrad, din iarna 1942-1943, a determinat unele cercuri ale opoziției germane să caute mai intens modalități de contact cu Aliații, în primul rând cu anglo-americanii, dar și cu Stalin. Eventualitatea unei înțelegeri pentru încheierea unei păci separate – și negociate – între agenți ai lui Hitler și emisari ai lui Stalin nu era de imaginat. Zvonuri insistente însă pe această temă au ajuns la cunoștința tuturor guvernelor, având aparențe cu atât mai verosimile cu cât toată lumea avea în memorie pactul Molotov-Ribbentrop din 1939.[1]

Nici până astăzi nu s-a putut stabili dacă aceste zvonuri aveau o bază reală sau dacă proveneau din propaganda beligeranților, mai ales din partea Moscovei. Oricum, ele au întărit dispoziția anglo-americanilor de a se arăta concesivi față de Stalin pentru a-l păstra ca aliat. Pe de altă parte, este bine documentată existența unor emi-

[1] H.W. Koch, « The spectre of a separate peace in the East : Russo-German peace feelers, 1942-1944 », *The Journal of Contemporary History*, 10, 1975, pp. 531-549.

sari activi (și imaginativi !), mandatați – nu se știe în ce măsură – de cercuri oficiale germane.

O lucrare deosebit de interesantă prin sursele folosite (arhive ale contraspionajului german, american și suedez, până târziu inaccesibile cercetătorilor) aruncă o lumină nouă asupra diplomației sovietice într-un domeniu legat de tema noastră.[1]

Agresiunea sovietică din 1939-1940 împotriva Finlandei întărise colaborarea între serviciul de informații suedez și cel german. În acesta din urmă se afla și Werner Boening, « consilierul pentru chestiuni legate de industria cinematografică » și adjunct al atașatului militar german la Stockholm. Pe lângă acesta a fost numit un anume Edgar Klaus, bun cunoscător al limbii ruse și al situației din Finlanda și din țările baltice, salariat al contraspionajului german. Klaus închiriase în nume propriu o suită a elegantului hotel Carlton din Stockholm, unde își adusese un aparat de radio Luxor cu emițător puternic și o mașină de scris cu caractere chirilice. Dimineața și seara se ascultau emisiunile radiofonice sovietice și se redactau rapoarte politice și militare care erau transmise apoi serviciilor de la Berlin. După-amiaza, Boening și Edgar Klaus se întâlneau într-o încăpere mai retrasă a cinematografului Saga, unde vizionau înregistrări fotografice cu diplomați sovietici în cursul deplasărilor lor oficiale sau private, precum și filmări ale întâlnirilor lor neoficiale cu agenții lor de legătură din Suedia sau veniți la Stockholm din alte țări.

Pe lângă binecunoscuta ambasadoare Alexandra Kollontai[2], personalul Legației Sovietice de la Stockholm era compus din consilierul

[1] Ingeborg Fleischhauer, *Die Chance des Sonderfriedens, Deutsch-Sowjetische Geheimgespräche 1941-1945*, Siedler Verlag, Hamburg, 1986.

[2] Alexandra Mihailovna Kollontai (1872-1952), fiică de ofițer țarist, primise o educație îngrijită. Era o intelectuală, cunoscând foarte bine franceza, engleza și germana. Convertită la marxism în 1898, a devenit o participantă activă la mișcările feministe și s-a alăturat bolșevicilor încă de la începutul Revoluției din 1917. Numită Comisar al Poporului pentru problemele de asistență socială, a participat la primele congrese ale Comintemului. Ministru plenipotențiar la Oslo (1926-1930), apoi la Stockholm până în 1945, a luat parte la negocierile – oficiale sau secrete – cu Finlanda în 1940 și în 1943-1944. Excelentă executantă a directivelor diplomației sovietice, a fost ridicată la rangul personal de ambasador în 1943, reprezentanța diplomatică a URSS la Stockholm păstrându-și însă vechiul statut de legație. Numeroasele sale lucrări pe teme feministe au

de legație Boris Nikolaevici Iarțov, soția acestuia, atașata de presă Alexandra Kruglova-Iarțova, atașatul militar Nikitușev, alți doi atașați (de presă și naval) și, într-o fază ulterioară, consilierul Vladimir Semionovici Semionov.[1]

Soții Boris și Alexandra Iarțov stabiliseră contacte amicale cu personalități ale lumii culturale din Stockholm, dar și din Helsinki, unde Iarțov funcționase între 1937 și 1940, după ce ocupase mai întâi o poziție importantă în ministerul Afacerilor străine de la Moscova. Iarțov avea și alte atribuții care au atras atenția contraspiona-

fost frecvent publicate și reeditate începând din 1919 și până după 1960. În cercurile oficiale din capitala Suediei, doamna Kollontai era privită ca un fenomen, cultura și manierele sale deosebindu-se radical de cele ale diplomaților sovietici școliți la Moscova. Nu s-a știut decât după 1970 că Alexandra Kollontai era supravegheată și controlată îndeaproape de consilierii formați de serviciile sovietice. Acest lucru era ignorat și de diplomații români, chiar dacă George Barbul, secretarul lui Mihai Antonescu, și Camil Demetrescu, din Serviciul cifrului de la ministerul Afacerilor străine de la București, au afirmat în amintirile lor că erau la curent cu rolul jucat de consilierul Semionov – acela de subordonat ierarhic dar controlor efectiv – pe lângă Alexandra Kollontai. Aceste amintiri au fost publicate la patru decenii după consumarea faptelor și înregistrează retroactiv, cum li se întâmplă multor memorialiști, detalii pe care le-au aflat mult după ce participaseră la evenimentele pe care le narează.

[1] Vladimir Semionovici Semionov (1911-1992) – « Semenoff » în textele scrise în engleză și română –, membru de partid din 1938, obținuse o diplomă de literatură rusă la Moscova. Foarte bun cunoscător al limbii germane, își începuse cariera în 1939 ca secretar de legație în capitala Letoniei ; se aflase de la finele anului 1940 la Berlin și, în sfârșit, din toamna anului 1943, fusese numit la Stockholm. Între 1945 și 1953 a fost consilier politic pe lângă administrația sovietică a zonei de ocupație în Germania de Est, consilier politic al Comisiei de Control Sovietice în Republica Democrată Germană, apoi Înalt Comisar al URSS la Berlin (1953-1954). A fost membru al Consiliului ministerului Afacerilor străine până în 1955, iar apoi ministru adjunct al Afacerilor străine, până în 1978. A primit numeroase decorații și ordine sovietice și străine.

Între 1968 și 1970 era președintele delegației URSS la Conferințele pentru Dezarmare de la Helsinki și Viena, în cursul cărora le propunea în secret americanilor încheierea unui tratat de alianță împotriva Chinei. Între 1978 și 1986 a fost ambasador al Uniunii Sovietice în Germania Federală.

julul suedez, printre care folosirea unui emițător clandestin. La mulți ani după încheierea războiului, cercetătorii americani au stabilit că soții Iarțov făcuseră parte din « Rote Kapelle », întinsa și eficienta rețea sovietică de spionaj care recrutase agenți la Berlin, Berna, Helsinki și Stockholm. Conform arhivelor spionajului finlandez, adevăratul nume al lui Boris Iarțov ar fi fost Baruh Rîbkin.

În timpul misiunii sale la Helsinki, în calitate de secretar al Legației Sovietice, Iarțov o recrutase pe scriitoarea Hella Wuolijak, o femeie bogată, autoare de succes a multor povești pentru copii, regizoare de spectacole de avangardă și, în chip mai discret, agitatoare pacifistă. În 1940, după atacul sovietic asupra Finlandei, poliția descoperise că în conacul ei de la țară se afla ascuns un grup de parașutiști sovietici pregătiți să întreprindă acțiuni de sabotaj. Doamna Wuolijak a fost arestată și condamnată la închisoare pe viață. S-au descoperit totodată legăturile ei cu Iarțov și cu soția acestuia, șefa biroului Inturist de la Helsinki. Între timp, Iarțov fusese transferat la Stockholm, dar guvernul suedez i-a cerut celui sovietic să-l retragă pe Iarțov, care a fost transferat la Istanbul.[1]

În locul lui Iarțov a fost numit Vladimir Semionovici Semionov, aflat atunci la începutul unei strălucite cariere. El va fi acela cu care vor discuta diplomații români atunci când vor începe negocierile pentru o pace separată cu Uniunea Sovietică. Semionov sosise în capitala Suediei cu puțin timp înainte de venirea noului reprezentant diplomatic al regelui Mihai, ministrul plenipotențiar Frederic Nanu.

Ministrul nostru la Stockholm

Înainte de a părăsi Bucureștiul pentru a se prezenta la noul său post de la Stockholm, Frederic Nanu[2] a avut prilejul să constate an-

[1] George Maude, *Historical Dictionary of Finland*, The Scarecrow Press, Londra, 1995, pp. 262-265.

[2] Frederic Nanu s-a născut în 1894 la Paris, unde tatăl său – înrudit îndeaproape cu două importante familii de intelectuali ieșeni (Zarifopol și Culianu) – era secretarul Legației României. După studii secundare la Liceul Francez din Berlin, și-a luat licența în drept la Paris. Un frate al său căzuse în lupta de la Cireșoaia. A intrat în serviciul diplomatic românesc

tipatia existentă între mareșalul Antonescu și Palatul regal. Nanu fusese primit de mareșal la 1 septembrie 1943. « Conducătorul » îi reproșase dur că îi ceruse în prealabil o audiență regelui, folosind

după demobilizarea sa în 1918 și, de-a lungul a nouă ani, a fost succesiv secretar de legație la Berna, Londra, Washington, Berlin, Varșovia și, iarăși, Washington. După alți șase ani petrecuți în centrala ministerului de Externe la București, a fost numit ministru plenipotențiar la Buenos Aires, pe urmă la Madrid. A fost apoi rechemat la București, unde i s-a încredințat funcția de secretar general al ministerului de Externe (1941) și șef al Protocolului (1942).

A publicat *Cronica tratatelor și legămintelor internaționale ale României, 1854-1937* – o lucrare în patru volume, apărută la București între 1938 și 1943, care este și astăzi o referință în domeniu. Post-mortem a apărut lucrarea sa *Politica externă a României 1918-1933* (ediție îngrijită de Valeriu Florin Dobrinescu și Ion Pătroiu, Editura Institutul European, Iași, 1993).

Numit ministru plenipotențiar al României la Stockholm în toamna anului 1943, a rămas în acest post până imediat după 23 august 1944, când a fost destituit de noile autorități de la București. A emigrat în Statele Unite, împreună cu familia, în august 1945. La Washington a regăsit-o pe sora sa Luciana Nanu, soția (din 1927) a secretarului Legației Spaniei la București, Juan de Cardenas. După război, Cardenas a devenit ministru de Externe și reprezentantul Spaniei la ONU.

Între 1950 și 1952 – când primește cetățenia americană –, Frederic Nanu este funcționar la Biblioteca Congresului din Washington, apoi, între 1953 și 1962, membru al Secției de Studii Politice a CIA și, în sfârșit, între 1962 și 1964, profesor de politică externă la American University din Washington. În 1965 s-a stabilit în Spania, la Palma de Mallorca, unde a decedat la 14 noiembrie 1981.

Bunicul său, Gheorghe (Iorgu) Nanu, proprietar la Siliștea, județul Neamț, apoi deputat și senator, fusese soțul Mariei Culianu. Dintre cei trei fii ai lor, Constantin Nanu (1859-1948), ministru plenipotențiar la Belgrad (1905), Roma (1909), Petersburg (1911) și Berlin (1921), a fost soțul Clarei Verbeeck, fiica unui bancher belgian. Aceștia au fost părinții lui Frederic Nanu. Un alt fiu al lui Iorgu, Nicolae Nanu (1857-1930), avocat la Iași, a devenit ginerele Veronicăi Micle și tatăl Graziellei Nanu, soția lui Vasile Grigorcea, ministru plenipotențiar al României la Londra sub Carol al II-lea. Fiica acestora din urmă, Ana-Maria Grigorcea, devenită soția diplomatului italian Girolamo Messeri, a încredințat nepoatei ei, Ilinca Zarifopol, corespondența dintre Eminescu și Veronica Micle, publicată de Editura Polirom la Iași în anul 2000, sub titlul *Dulcea mea Doamnă/ Eminul meu iubit. Corespondență inedită Mihai Eminescu-Veronica Micle.*

termeni disprețuitori la adresa anturajului tânărului monarh. Or, audiența reprezenta, în toate regimurile monarhice, o obligație a profesiei de diplomat. Mareșalul expusese apoi pe scurt situația militară a României și proiectele sale personale așa cum arătau ele după ultima sa întrevedere cu Hitler la Rastenburg. Îl sfătuise pe Nanu să acționeze cu prudență, căci *Reich*-ul nu trebuia să găsească nici un pretext pentru a transforma România în obiect de compensație în cazul unui acord separat cu URSS.[1]

Mareșalul îl primise în audiență pe Nanu în ajunul plecării sale spre Cartierul General al lui Hitler, Wolfschanze. Întâlnirea precedentă a conducătorului german cu cel român avusese loc la Klessheim în 12 și 13 aprilie 1943. Cu acea ocazie, *Führer*-ul ceruse destituirea lui Mihai Antonescu, de a cărui loialitate se îndoia serios. Pe de altă parte, Hitler fusese informat despre declarațiile făcute în particular de Nicolae Lahovary, ministru român la Berna, cum că ar fi bine ca România să părăsească Axa dat fiind că înfrângerea Germaniei părea inevitabilă. De aceea mareșalul Antonescu hotărâse să semneze comunicatul propus de Hitler din care reieșea că România era hotărâtă să continue războiul alături de Germania.

Ceea ce i-a mărturisit apoi mareșalul lui Nanu nu prea coincidea cu textul semnat de el însuși și de Hitler cu puțin timp în urmă : acel comunicat sublinia decizia germano-română de a continua împreună lupta « împotriva plutocrației », dar mareșalul îi afirma acum lui Nanu că i-ar fi declarat lui Hitler că nu se consideră în stare de război cu « anglo-saxonii » și că nimic nu-l va mai face în viitor să semneze declarații împotriva Angliei și a Statelor Unite.

Relațiile tensionate dintre Palatul regal și cei trei Antonescu (mareșalul, soția acestuia și ministrul de Externe, Mihai Antonescu) au fost consemnate de mulți martori. Trei dintre aceștia merită o mențiune specială : Ulrich von Hassel, fost ambasador al Germaniei la Roma, în trecere prin București în aprilie 1942 ; Renato Bova Scoppa, ministrul Italiei în România în faza finală a războiului ; și Maxime Mourin, cunoscut ziarist francez, care se informase prin intermediul lui Jean Paul-Boncour, ministrul Franței în România începând din iunie 1945.

[1] Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu: die deutsch-rumänischen Beziehungen, 1938–1944*, Editura Franz Steiner, Wiesbaden, 1954, p. 190.

Regele Mihai, rezervat față de terți, se abținea să critice comportamentul mareșalului, pe care nu-l simpatiza deloc. Acesta, dimpotrivă, mai ales pe front, se exprima ireverențios la adresa foarte tânărului suveran. Iar între mareșal, conducătorul statului, și mareșalul Palatului, Ion Mocsonyi-Stârcea, inamiciția era notorie.

Regina-mamă Elena, ofensată mai ales de lipsa de deferență a Mariei Antonescu, prezentă alături de ea la diferite ceremonii, le făcea confidențe vizitatorilor străini primiți în audiență. Astfel, i se plângea lui Ulrich von Hassel[1] de conduita mareșalului și a Mariei Antonescu față de prerogativele Coroanei. Tot așa, în cursul unei convorbiri cu ministrul Italiei din iulie 1943, regina vorbea de atitudinea « lipsită de considerație » a familiei Antonescu.[2]

După o vizită a delegației române făcută la Hitler, Mihai Antonescu i-a relatat lui Bova Scoppa că el (Mihai Antonescu) i-ar fi reproșat între patru ochi mareșalului faptul că acceptase fără să reacționeze comentariile disprețuitoare și ostile ale *Führer*-ului la adresa regelui Mihai și a reginei-mamă Elena, « ca și cum ar fi fost vorba de niște subalterni și fără să țină seama de sacrificiile făcute de România. »[3] Lipsa de reacție la asemenea comentarii se explică : ele îi făceau plăcere mareșalului.

Cât despre sursa franceză, aceasta relata : « Suveranul și regina Elena, care evită contactul cu mareșalul [Antonescu], îl primesc în continuare pe Mihai Antonescu pentru a avea știri de la el, cu toate că detestă familiaritatea excesivă a acestui om, acrit de faptul că se face prea puțin caz de prognozele sale. »[4]

[1] Ulrich von Hassel, *Die Hassel Tagebücher 1938-1944*, Siedler & Bertelsmann, Bonn, 1988, pp. 561-562. Se știe că von Hassel, implicat în atentatul (nereușit) împotriva lui Hitler (20 iulie 1944), a fost executat din ordinul acestuia. Este interesantă eticheta de « trădători » aplicată ofițerilor antihitleriști de istoricii de stânga și de propaganda comunistă a RDG, pe motiv că ofițerii care au complotat împotriva lui Hitler și-au încălcat jurământul față de « statul german ». La fel au procedat istoricii resentimentari față de « trădătorii » antiantonescieni. Fostele elite, fie și antinaziste, nu trebuiau să beneficieze de o imagine favorabilă.

[2] Renato Bova Scoppa, *Colloqui con due dittatori*, Ruffolo Editore, Roma, 1949, p. 119.

[3] *Ibidem*, p. 94.

[4] Maxime Mourin, « La chute du Conducator », în *Revue de Paris*, an 77/3, martie 1970, pp. 34-46.

Asemenea amănunte explică de ce atmosfera de la Palat a jucat un rol în derularea loviturii de la 23 august 1944 care se va solda cu arestarea Antoneștilor.

Primit la scurt timp după mareșal de Mihai Antonescu, ministrul Afacerilor externe, care i-a declarat că-l lasă liber « să acționeze cum ar fi mai bine », Nanu a avut impresia că ambii Antonești considerau misiunea sa în Suedia un « experiment ». La Palatul regal, dimpotrivă, se credea că noul ministru numit la Stockholm ar fi omul de încredere al Antoneștilor. Mai mult, fiind invitat la dejun la Palat înainte de plecare, conform uzanțelor protocolare, Nanu a observat cu neplăcere că tânărul suveran nu i-a adresat nici un cuvânt.[1]

Noul ministru sosi la Stockholm la 18 septembrie 1943 fără alte instrucțiuni decât cele de a sonda terenul pentru a obține din partea Aliaților cele mai bune condiții de pace pentru țara sa. Mai trebuie oare precizat că prin « Aliați » oamenii politici de la București înțelegeau doar adversarii lor britanici și americani, și nu și pe sovietici ?

Or, încă de la începutul misiunii sale, Nanu a putut constata că interlocutorii săi din capitala Suediei îi vorbeau mai mult despre URSS decât despre ceilalți doi Aliați și că, în ciuda celor susținute de Mihai Antonescu, acesta începuse deja demersuri pe lângă adversarii Axei. Nanu va afla astfel de la un înalt funcționar suedez că, în cursul verii, ministrul român de Externe înștiințase guvernul de la Stockholm « că nu avea nimic împotriva puterilor anglo-saxone ». Mihai Antonescu se interesase și la Foreign Office prin intermediul guvernului turc despre opinia Aliaților în privința statutului Basarabiei : Londra răspunsese atunci că puterile occidentale nu discutaseră cu URSS în legătură cu această provincie.[2]

Dar informația era veche de câteva luni. În octombrie 1943, date fiind schimbările survenite pe frontul de Răsărit, Londra ar fi evitat cu siguranță să dea acel răspuns.

Primele indicații despre atitudinea Aliaților față de România i le-a dat lui Nanu, încă de la 2 octombrie 1943, ministrul Iugoslaviei la Stockholm, Avakumovici.[3]

Acesta nu a ascuns faptul că avea contacte strânse cu Legația Sovietică și că, în materie de politică externă, era convins că URSS

[1] Jurnal F. Nanu, 3 septembrie 1943.
[2] Jurnal F. Nanu, 17 octombrie 1943.
[3] Dosar F. Nanu, depeșă 143-1264, 3 octombrie 1943.

avea o mentalitate foarte apropiată de cea a Rusiei imperiale, cea de dinaintea Revoluției din Octombrie. Datorită recentelor succese militare ale Armatei Roșii, conducătorii sovietici căpătaseră o încredere nelimitată în propriile posibilități. Avakumovici era de părere că România trebuia să intre fără întârziere în contact cu URSS prin intermediul Marii Britanii sau al Statelor Unite. Și a adăugat că Basarabia și Bucovina trebuiau considerate pierdute pentru România, o țară care, după părerea sa, fie avea să suporte consecințele victoriei celor trei Aliați asupra Germaniei, fie, dimpotrivă, avea să plătească prețul unei înțelegeri germano-sovietice încheiate în spatele occidentalilor.

Pe 6 octombrie, Nanu se întâlnea cu un alt coleg, ministrul Finlandei, de la care afla că Berlinul nu se opunea dorinței guvernului de la Helsinki de a ieși din război. Ministrul Finlandei era de părere că România putea, de asemenea, să-și asume riscul de a întreprinde o acțiune similară.[1]

Avakumovici, al cărui guvern în exil rezida la Londra, informase fără îndoială Foreign Office (Ministerul de Externe britanic) despre convorbirea sa cu noul reprezentant român. Zece zile mai târziu, îi comunica lui Nanu o știre încărcată de semnificații, pe care o prezentă ca fiind « de sursă engleză » : « Aliații deciseseră să le lase rușilor „mână liberă" în România și, în consecință, nu se gândeau să se opună la ocupația sovietică a acestei țări. » Avakumovici îi sfătuia deci pe români pentru a doua oară să ia legătura direct cu sovieticii. Acest sfat, primit în ajunul deschiderii Conferinței miniștrilor Afacerilor externe (britanic, american și sovietic) de la Moscova, dovedea că Londra se hotărâse să ofere o compensație Kremlinului în schimbul neamestecului URSS în afacerile italiene. Iar compensația se numea România.

Mai mult, pentru a facilita acțiunile diplomației sovietice, Foreign Office, care cunoștea bine reticențele Bucureștiului la orice proiect de negociere cu URSS, îi lăsa pe români să creadă că sfaturile date de britanici erau rezultatul unei concertări a Aliaților, deci și cu anglo-americanii. Este, poate, util să reamintim că Statele Unite nu știau ce le transmitea Foreign Office românilor, dar nici nu acordau vreo importanță inițiativelor diplomatice ale Bucureștiului. Autoritățile de la Washington, în special Casa Albă, își

[1] *Ibidem*, depeșă 148-1328.

programaseră să rezolve problemele diplomatice și politice *după* capitularea necondiționată a puterilor Axei. Ceea ce s-ar fi discutat *înainte* de această capitulare nu putea angaja Statele Unite.

Oamenii politici români ignorau toate acestea și se apropiau treptat de impas, crezând în salvarea țării lor de către anglo-americani – o salvare pe care realitățile politice și starea de pe teren a operațiunilor militare ale celor trei Aliați nu o permiteau deloc. La orice indiciu contrar speranțelor lor se arătau surprinși și neîncrezători. De aceea, în 20 octombrie, Mihai Antonescu i-a transmis lui Nanu că era « profund tulburat » de mesajul sursei engleze și că nu pricepea cum de s-a putut lua o asemenea decizie care punea pecetea morții pe un întreg popor.[1]

În 16 noiembrie, Nanu a putut constata primele simptome ale recentei conferințe de la Moscova și efectele vizitei lui Beneș la Kremlin asupra României : l-a întâlnit pe reprezentantul Cehoslovaciei în Suedia, simpatizant declarat al URSS, care i-a sfătuit și el pe români să se înțeleagă cu rușii direct și imediat.[2]

Politica engleză a intervenit apoi direct, fără ca informația să mai treacă prin interpuși. În ziua de 3 decembrie, ministrul României se afla față în față cu Waszkiewicz, un fost diplomat polonez trecut în serviciul Foreign Office și detașat pe lângă Legația Britanică la Stockholm în calitate de specialist în probleme ale Europei Orientale. Nanu l-a ascultat pe atașatul britanic expunându-i necesitatea înființării unui serviciu de informații care să funcționeze între București și Londra, cu tranzit prin Stockholm. Acest serviciu, îl asigura el, ar constitui garanția bunelor sentimente ale României față de « puterile anglo-saxone ». Crearea lui ar fi fost justificată și de experiența Italiei, care făcuse același lucru înainte de a capitula și căpătase condiții mult mai favorabile în momentul schimbării alianțelor.[3]

Cât de înșelătoare era această versiune Nanu nu putea ști atunci. Nu avea nici mijloacele de a verifica intențiile ce ascundeau o altă condiție propusă, care era doar aparent adevărată : diplomatul polono-englez îi spusese că rușii nu trebuiau să știe de eventuala creare a acestui serviciu de informații. Să fi fost și aceasta o altă afirmație

[1] *Ibidem*, depeșă 156-1382.
[2] *Ibidem*, depeșă 181-1576, 17 noiembrie 1943.
[3] *Ibidem*, depeșă 194-1659, 4 decembrie 1943.

puțin credibilă, menită să sprijine înființarea unui serviciu neoficial de pe urma căruia URSS, într-o fază ulterioară, avea să profite mult mai mult decât englezii ? Sigur e că Nanu și-a exprimat obiecțiile la o asemenea formă de colaborare echivalentă cu trădarea și lipsită de orice compensație, cu excepția unor vagi promisiuni de bunăvoință. Expunând temerile românilor față de perspectiva unei capitulări fără condiții, interpretată liber de sovietici, Nanu i-a cerut atașatului britanic să reflecteze la un eventual gest al anglo-americanilor, sub forma unor asigurări generale dar ferme, destinate să protejeze România de liber-arbitrul sovietic. Doar asemenea asigurări i-ar fi putut face pe români să încheie o « înțelegere onorabilă » cu adversarii lor.

După insuccesul obținut prin sfaturile date de diplomatul iugoslav și cel cehoslovac, apoi și de atașatul britanic, diplomația sovietică s-a pus chiar ea în mișcare pentru a încerca să amorseze contactele cu românii. În ziua de 21 decembrie 1943, ministrul României la Stockholm a primit vizita neașteptată a unui anume Goranoff, jurnalist și om de afaceri bulgar stabilit în Suedia. Până atunci, Goranoff apăruse ca o cunoștință a atașatului de presă român Șeinescu, căruia îi furniza ocazional informații culese de pe piața zvonurilor dar și traduceri din buletinele agențiilor de presă sovietice.[1]

În cursul conversațiilor între membrii Legației Române, aceștia îl vor porecli pe Goranoff « Misitul ». Un istoric american îl va descrie pe Edgar Klaus în termeni asemănători : « emisar interlop, lăudăros și spion » care transmisese o propunere sovietică de armistițiu cu *Reich*-ul.

Nanu, care-și închipuia că jurnalistul bulgar era agent german, a fost surprins să audă că rușii doreau să înceapă negocierile cu românii, că aveau să fie foarte exigenți, dar că România va fi recompensată în funcție de sacrificiile pe care era dispusă să le facă. Înainte de a da un răspuns, ministrul român a cerut câteva ore de gândire. Când emisarul bulgar a revenit în cursul serii, Nanu se hotărâse să-și asume riscul de a accepta propunerea, căci îi oferea posibilitatea de a se lămuri despre intențiile rușilor, lucru pe care

[1] Vojtech Mastny, « Stalin and the prospects of a separate peace in World War II », *The American Historical Review*, 77, nr. 5, decembrie 1972, pp. 1 365-1 384.

nu reușise să-l afle de la ceilalți Aliați. Fără a mai cere autorizația Bucureștiului, Nanu i-a propus jurnalistului să stabilească mijloacele de identificare și locurile de întâlnire pentru viitorii interlocutori.[1]

Răspunsul sovietic la acest accept de principiu a venit trei zile mai târziu, în 24 decembrie, tot prin Goranoff. Pentru a evita orice indiscreție, Nanu a fost rugat să nu comunice nimănui existența unor noi contacte – nici aliaților URSS, nici personalului legației, nici chiar consilierului său din legație, George Duca.[2] Ministrul României a admis condiția, fără să acorde importanță menționării numelui lui Duca. Abia un an mai târziu avea să afle despre o altă cale a contactelor secrete, stabilite pe cont propriu încă din septembrie tocmai de George Duca, în calitate însă de emisar al opoziției unite de la București. Interlocutorii consilierului de la Legația Română nu fuseseră până atunci sovieticii, firește, ci membrii legațiilor britanică și americană, cu care Nanu se străduise în zadar să intre în legătură. Mai mult, Goranoff nu fusese trimis la Nanu de Legația Sovietică decât după ce Duca acceptase participarea unui reprezentant al URSS la discuțiile deja angajate de el cu occidentalii – ceea ce Nanu ignora.

De ce se introdusese în acest caz un personaj fără acoperire oficială precum Goranoff ? Să fi fost gestul lui Duca un semn că Foreign Office dorea să se deschidă un dialog direct între București

[1] F.C. Nano, « The First Soviet Double Cross... », *op. cit.*, p. 240.

[2] Gheorghe (George) Duca, născut în București la 17 noiembrie 1908, era fiul cunoscutului om politic I.G. Duca (ministru, președinte al PNL și prim-ministru, asasinat de un comando legionar în 1933), și al Adinei Moruzi. Invitat deseori, încă din prima tinerețe, la castelul de la Buftea, și George Duca devenise un intim al familiei Știrbei. Excelent cunoscător – ca și superiorul său ierarhic, Frederic Nanu – al mai multor limbi străine, George Duca ocupase postul de secretar de legație la Tokyo și la Washington înainte de a fi numit consilier de legație la Stockholm, unde avea să activeze în strânsă coordonare cu prietenii săi rămași în ministerul de Externe la București, Grigore Niculescu-Buzești și Camil Demetrescu – și aceasta de cele mai multe ori în ascuns de Frederic Nanu. El a fost destituit din ordinul Anei Pauker, după care s-a stabilit în SUA, devenind președinte al filialelor Alliance Française, echivalentul unui institut cultural. Lovit de o boală necruțătoare, și-a pus capăt zilelor în 1985. Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989*, Editura Compania, București, 2010, pp. 356-358.

și Kremlin ? Vizita lui Goranoff proba oricum intenția URSS de a începe negocieri cu România utilizând cât mai puțin serviciile lui Duca, adică o continuare a discuțiilor fără participarea acelor români suspectați de simpatii anglo-americane.

Iată de ce Nanu, ministrul României, a beneficiat de avansurile Moscovei, deși el nu încetase să caute contacte cu occidentalii. Londra și Washingtonul însă nu doreau să știe nimic despre regimul Antonescu și despre « reprezentantul său » la Stockholm, un motiv în plus pentru ca sovieticii să încerce să facă din Nanu interlocutorul lor privilegiat.

Cu toate că discuțiile pe care le-a inițiat au dat rezultate mult înaintea celor purtate în același timp de consilierul său Duca, tot la Stockholm, și de alți emisari români în alte țări, Nanu nu a dat dovadă de vreun spirit de colaborare cu Kremlinul ; și, prin forța lucrurilor, nu și-a putut da seama decât mai târziu de motivele pentru care diplomația sovietică îi acorda o atenție specială. Ca și în alte cazuri, această diplomație știa ce urmărea, dar și ceea ce nu dorea. Și nu dorea să negocieze cu anglofila opoziție unită română, ci cu mareșalul Antonescu.

Ministrul României la Stockholm nu a păstrat discreția promisă interlocutorilor sovietici, găsind că era mai corect să-și pună subordonații la curent cu esențialul comunicărilor secrete. Putea fi astfel sigur că mesajele pe care i le transmitea lui Mihai Antonescu ajungeau în mâinile lui Niculescu-Buzești, și deci ale opoziției unite, permițându-i acesteia să compare conținutul mesajelor interceptate cu cel al mesajelor propriilor lor emisari.

Londra, care era la curent cu negocierile lui Nanu, lăsă lucrurile să continue, având interes în această evoluție. Washingtonul nu a știut mare lucru și, de altfel, nu-l interesau asemenea discuții, considerate fără importanță pentru Statele Unite. Berlinul, cu siguranță încunoștințat – prin intermediul lui Mihai Antonescu, care se străduia să servească pe toată lumea –, nu s-a neliniștit peste măsură constatând că diplomația secretă a Aliaților nu prea făcea mare caz de români. Hitler, se știe, era convins de fidelitatea mareșalului Antonescu în alianța germano-română.

Dacă Nanu și cei doi Antonești ar fi acceptat să negocieze în *tête à tête* cu URSS, ar fi oare de crezut că eventuala lor supleție i-ar fi procurat României un destin mai clement, comparabil, de exemplu, cu acela oferit de Kremlin Finlandei mareșalului Manner-

heim ? Soarta Cehoslovaciei, cedată de Beneș aliatului sovietic cu atâta zel, dovedește contrariul. Ca și soarta Bulgariei, atacată de URSS, cu care nu era în război, de îndată ce Armata Roșie a ajuns la frontiera bulgară de la Dunăre, în septembrie 1944.

Cu toate acestea, negocierile purtate de Nanu au rămas singurele pe care Moscova le-a considerat valabile. Fără lovitura de stat a regelui Mihai, care l-a luat pe Stalin pe nepregătite și l-a obligat să discute, chiar și de formă, cu opoziția unită, aceste discuții ale lui Nanu ar fi servit, fără îndoială, de bază unică pentru probabila semnare a armistițiului dintre Stalin și mareșalul Antonescu. Un mareșal care, până la urmă, nu ar fi dorit așa ceva.

Din această perspectivă își orientase Kremlinul strategia față de România : în cursul marilor procese declanșate ulterior la București de regimul comunist împotriva conducătorilor opoziției unite, aceștia au fost condamnați pentru că, printre alte « crime », refuzaseră propunerile sovietice « acceptate la Stockholm ». Această afirmație din actul de acuzare era falsă, întrucât, înainte de 23 august, Nanu nu acceptase propunerile sovietice, care nu țineau decât prea puțin cont de propunerile române. Dar, în epoca marilor procese staliniste, Nanu era exilat în Occident și vocea lui nu mai avea importanță. Este însă adevărat că el acceptase să faciliteze întâlnirea în *tête à tête* cu reprezentanții diplomației sovietice și acesta era singurul lucru care conta pentru principiile de cooperare « interaliate » ale Kremlinului.

Stockholm, calea paralelă

Spre deosebire de ministrul României, care încerca să negocieze în secret pentru guvernul țării sale, consilierul legației, George Duca, negocia în secret pentru opoziția unită. Numit la Stockholm în primăvara anului 1943, George Duca a regăsit acolo o veche cunoștință din posturile diplomatice pe care le ocupase până atunci. Era consilierul Legației Americane, Alan Lightner, care l-a pus în legătură cu consilierul Legației Britanice, Donald Hinks. La vremea aceea, Foreign Office încă mai preconiza o federație a țărilor Europei Centrale în afara influenței sovietice. Legăturile au fost imediat stabilite între Londra și opoziția unită din România.

Arestarea la București a unui agent polonez aflat în serviciul Angliei a făcut ca existența contactelor de la Stockholm să fie descoperită aproape de la început. Dar autoritățile române nu au luat nici o măsură pentru a sista aceste contacte, iar ministrul Afacerilor externe, Mihai Antonescu, a lăsat negocierile să continue, așteptând momentul în care să li se alăture el însuși.

La 14 august 1943, Duca primea deci de la București un mesaj trimis de Maniu guvernelor de la Washington și de la Londra.[1]

Mesajul conținea cinci puncte prin care Aliații erau asigurați de următoarele :

1 – Opoziția democratică organizase teritoriul românesc, județ după județ, în așa fel încât România să poată fi pregătită la « momentul oportun ».

2 – Apariția trupelor anglo-americane venind dinspre sud, pe malul bulgăresc al Dunării, avea să fie urmată, în 24 de ore, de înlăturarea guvernului Antonescu, și aceasta fără vărsare de sânge.

3 – Opoziția unită se pregătea să-i trimită un mesaj regelui, cerându-i să schimbe politica externă și să se retragă trupele române din Rusia.

4 – România [prin aceasta Maniu înțelegea probabil « opoziția unită »] era gata să negocieze cu Aliații ; totuși, în caz că anglo-americanii ar acorda României « garanții serioase și concrete », România ar fi gata să negocieze doar cu Rusia.

5 – Atât opoziția, cât și guvernul erau de acord că trebuia « apărată Basarabia » și că Transilvania constituia o problemă vitală pentru țară.

Acești termeni, care nu vădeau nici un antagonism între guvern și opoziția unită, au fost de îndată transmiși de Duca colegului său englez. La 16 august, cei doi diplomați « inamici » se revedeau, de data aceasta în prezența omologului lor american. Duca afla cu această ocazie că mesajul de la București ajunsese – codat – la destinație.

În ziua de 26 august 1943 a avut loc o nouă reuniune a celor trei diplomați pentru a examina o altă comunicare de la București, de data aceasta, a regelui Mihai în persoană. Suveranul român insista să-i fie transmise integral comunicările de la « șefii statelor aliate » și preciza, pentru orice eventualitate, că era vorba în special de

[1] Jurnal G. Duca, 14 august 1943.

guvernul englez și de cel american. Regele spunea că ar fi dorit să delege pe lângă aceste guverne un emisar personal, care nu era altul decât Iuliu Maniu. Ostilitatea absolută a Germaniei față de acest plan îl hotărâse pe suveran să adopte și el ceea ce numea « calea Stockholmului ».[1]

Cu toate acestea, în 13 septembrie, cum Londra și Washingtonul nu primiseră avansurile românești cu interesul la care se așteptase Bucureștiul, Niculescu-Buzești comenta cu Duca – prin cifru – încetineala reacțiilor de la Aliați. Duca era rugat să le repete interlocutorilor săi că divergențele dintre rege și guvern erau fundamentale și să le probeze că demersurile opoziției unite debutaseră *înainte* de capitularea Italiei. Niculescu-Buzești, care făcea tot posibilul pentru a împiedica stabilirea de contacte între Aliați și cei doi Antonești, i-a cerut lui Duca să dea de știre că Nanu nu trebuia să beneficieze de atenția reprezentanților american și englez la Stockholm și că Duca însuși nu trebuia să-i dezvăluie lui Nanu nimic din aceste convorbiri.[2]

[1] Jurnal G. Duca, 26 august 1943.

[2] Grigore Niculescu-Buzești s-a născut la Sărata, județul Buzău, la 1 august 1908, într-o familie modestă de funcționari. Licențiat al Facultății de Drept din București, devine unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai tinerei generații de diplomați. Își începe cariera în 1933, în cadrul delegației române de la Societatea Națiunilor din Geneva, fiind numit ulterior secretar de legație la Riga, apoi la Stockholm, director al Departamentului Cifrului (1940), șef al Departamentului Personalului din ministerul de Externe (1943), poziții care i-au permis să controleze și să influențeze mersul negocierilor diplomației secrete, fără să considere întotdeauna necesar să-l înștiințeze pe Mihai Antonescu, superiorul său ierarhic. Devenit intim al familiei Știrbei, Grigore Niculescu-Buzești ajunge inspiratorul acțiunilor lui Barbu Știrbei, viitorul său socru, și, prin acesta, ale lui Iuliu Maniu, iar într-o etapă ulterioară, prin prietenul său Ion Mocsonyi-Stârcea, și ale regelui Mihai (nota biografică redactată în 1946 de serviciile ambasadorului britanic Adrian Holman și publicată în Gh. Buzatu, *Războiul mondial din 1939-1945*, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1995, p. 404). Grigore Niculescu-Buzești și-a pierdut funcția de ministru de Externe (în guvernul Sănătescu) după doar trei luni (noiembrie 1944). În primăvara lui 1945 se căsătorea la Buftea cu Ecaterina Știrbei. Un mariaj strălucit dacă s-ar fi menținut vechiul regim, dar, după 6 martie 1945, era scos și el din « putregaiul » structurilor ministerului de Externe, după cum va scrie A. Toma, apropiat al Anei Pauker. Ales depu-

Iată de ce noul ministru al României în Suedia s-a lovit de atâtea probleme încercând să intre în contact cu diplomații « aliați », care atunci nu erau câtuși de puțin aliații României. Față de aceștia, el nu era *persona grata* și nici nu putea fi. Duca, deși beneficiase între timp de aceste contacte, constata în egală măsură că interlocutorul său englez și cel american erau din ce în ce mai puțin dispuși să plece urechea la comunicările sale.

Alte iluzii ale clasei politice românești

Astfel, la 2 octombrie, apreciind că anglo-americanii nu cunoșteau îndestul scopul și metodele politicii sovietice, Nanu a încercat să deschidă o discuție cu consilierul britanic Hinks despre « pericolul rus ». Cum Hinks nu considera acest pericol ca fiind grav, diplomatul român a găsit că era nimerit să-l avertizeze că, în opinia lui, miopia politică a anglo-saxonilor le-ar putea fi fatală.[1]

În 19 octombrie, Niculescu-Buzești îi comunica lui Duca o știre venită de la Londra din partea fostului ambasador al lui Carol al II-lea în Marea Britanie, Viorel Tilea, trăitor în Anglia. Acesta aflase că în delegația britanică ce se pregătea să plece la conferința de la Moscova se afla o persoană dispusă să discute problema României. Dar cum era oricum prea târziu pentru a comunica un mesaj persoanei cu pricina, conferința celor trei miniștri aliați ai Afacerilor externe s-a desfășurat la Moscova fără ca partea română să fi trimis vreun mesaj adresat sovieticilor și fără ca partea anglo-americană să fi acceptat sugestiile românilor de a începe negocieri de armistițiu fără participarea URSS.

Comunicatul emis la sfârșitul acestei conferințe nu a menționat nimic deosebit despre România, cu toate că se poate considera ca sigur faptul că s-a discutat despre această țară, dar în particular și confidențial. Punctul de vedere sovietic atașat acestui comunicat spunea, de altfel, suficient de multe pentru cei care știau să citească printre rânduri. Oamenii politici români nu au avut cunoștință nici

tat PNȚ de București în urma alegerilor fraudate de comuniști în noiembrie 1946, părăsește clandestin România în 1947 și se stabilește în SUA, unde moare de leucemie la 19 octombrie 1949, la numai 41 de ani.

[1] Jurnal G. Duca, 2 octombrie 1943.

de comunicat, nici de anexa sa, așa încât și-au continuat infructuoasele tentative de apropiere de anglo-americani.

De asemenea, în ultima săptămână din octombrie 1943, George Duca a tradus un memoriu redactat de Niculescu-Buzești și Alexandru Cretzianu, ministrul României la Ankara, referitor la politica externă românească dintre anii 1920 și 1940. Acest document, ce trebuia să fie adus la cunoștința guvernului englez și a celui american, prevedea și modul în care regele și opoziția unită urmau să pună în aplicare colaborarea politică și militară cu Aliații.[1]

În 29 octombrie, Duca le înmâna memoriul colegului său britanic și celui american. Reacția lor l-a dezamăgit, căci aceștia i-au explicat românului dreptul rușilor de a fi « intransigenți în multe cazuri » și cu atât mai mult acum, după ultimele lor victorii. Problema frontierelor româno-ruse și cea a unei acțiuni separate a României erau de mică importanță în comparație cu problemele de anvergură pe care le ridicau marile operațiuni militare aflate în desfășurare. Diplomatul englez și cel american au conchis sfătuind România să ia cât mai repede « măsurile anunțate de multă vreme ».[2]

Duca a primit astfel confirmarea celor spuse și de ministrul Iugoslaviei, Avakumovici, cu câteva zile în urmă : « Englezii le-au dat mână liberă rușilor în România ; a venit de mult vremea ca voi să ajungeți la o înțelegere cu sovieticii. » Dar nu astfel vedeau lucrurile nici mareșalul și nici regele și opoziția unită de la București.

În 30 octombrie, Niculescu-Buzești comunica prin telegramă cifrată neîncrederea lui în ceea ce califica drept « o opinie personală a interlocutorului » lui Duca. Nimeni, afirma el, nu anunțase vreodată iminența unei acțiuni românești, pentru că era vorba, dimpotrivă, de concertarea în cele mai bune condiții a politicii României cu cele ale guvernelor Aliaților.[3]

În mod cu totul nepotrivit, Niculescu-Buzești așeza problema în așa fel încât România să negocieze de pe poziții egale cu inamicii ei, pe când Aliații preconizau capitularea.

Directorul Cifrului de la ministerul Afacerilor externe de la București adăuga că regele, împreună cu unii conducători ai armatei și ai opoziției unite, redacta un al doilea memoriu cu propuneri concrete

[1] Jurnal G. Duca, 24 octombrie 1943.
[2] Jurnal G. Duca, 29 octombrie 1943.
[3] Dosar G. Duca, 29 octombrie 1943.

de colaborare « politico-militară », ce urma să le fie transmis Aliaților prin intermediul ambasadorului român la Ankara, Cretzianu.

Oare Niculescu-Buzești bănuia că mesajul transmis de Duca putea fi consecința altor tentative de negociere întreprinse de alți români în diferite capitale neutre (la Lisabona prin Jean Pangal, la Mexico prin Carol al II-lea, la Berna, sub supervizarea lui Beneș, prin Richard Franasovici) ? Aceste demersuri îi erau cunoscute doar în parte lui Mihai Antonescu, dar nu încă și opoziției de la București. Cert este că Niculescu-Buzești a ținut să împiedice încă o dată orice demers al lui Antonescu implicând ideea unității de concepție între guvern și rege : « Regele dorește să se știe că respinge orice responsabilitate în privința politicii actuale a guvernului, întrucât încă de la începutul domniei sale, situația sa a fost cea a unui prizonier. Regele dorește să recupereze libertatea de acțiune a României și să ducă astfel o politică cu adevărat conformă cu veritabilele aspirații ale țării. »

După ce delimitase atitudinea regelui și a opoziției unite de cea a Antoneștilor, Niculescu-Buzești s-a străduit să facă în așa fel încât acțiunile sale să nu fie devansate de cele ale vreunei alte personalități, precum cea întreprinsă de Maniu direct pe lângă Cabinetul englez, prin intermediul – credea el – al lui Viorel Tilea. Niculescu-Buzești i-a comunicat deci lui Duca o opinie dintre cele mai categorice despre « persoanele neautorizate, care propagă sfaturi imaginare date de anglo-americani ». Prezentându-se indirect drept « persoană autorizată », Niculescu-Buzești avea grijă să comunice că exista un paralelism între ideile regelui și cele ale bătrânului lider național-țărănist, care, totuși, aflându-se sub influența atâtor opinii contrare, nu știa ce decizie să ia.

Noile victorii sovietice pe Nipru îi obligau pe reprezentanții opoziției române să se grăbească. Memoriul lor era gata și trebuia să fie dus la Cairo de o personalitate politică și de un ofițer superior. De acolo, cei doi emisari trebuiau să-și continue drumul spre Londra pentru a discuta despre România în fața Comisiei Consultative Europene.

Aceste vești îi erau transmise de la București lui George Duca într-un mesaj datat 16 noiembrie. În ziua de 23, Duca a comunicat conținutul mesajului consilierului american și celui britanic.[1]

Ultimul a preluat acest document fără bunăvoință, în vreme ce colegul său american, Alan Lightner, i-a amintit lui Duca fap-

[1] Dosar G. Duca, notă din 16 noiembrie 1943.

tul că doar propunerea unei capitulări necondiționate putea fi luată în considerare în cazul în care România și Finlanda ar fi ținut într-adevăr să-și îmbunătățească poziția față de Aliați. Duca a avansat un raționament despre care americanii primiseră numeroase alte ecouri : formula rigidă a capitulării fără condiții nu putea decât să facă să se întărească rezistența românească și cea finlandeză, și nu să le pună capăt. Principiul capitulării fusese definit la Casablanca (ianuarie 1943) de Churchill și de Roosevelt. Lucru neobservat atunci, Roosevelt stipula că aplicarea capitulării fără condiții nu trebuia să-i fie impusă Finlandei – singurul aliat al Germaniei cu care, de altfel, trebuie amintit, Statele Unite mai păstrau relații diplomatice.

Conformându-se, fără îndoială, unor directive, Lightner a declarat că obiecții de genul celor ridicate de Duca nu aveau legătură cu problema, întrucât ceea ce afirma el acum « se hotărâse la Moscova ».[1]

La rândul său, Hinks i-a adus în scurt timp lui Duca răspunsul britanic, formulat, ca de obicei, în numele celor trei Aliați.[2] Din nou, deci, fără să lase deoparte Uniunea Sovietică, așa cum tot sperau românii.

În răspuns se arăta că nu puteau fi luate în considerare propuneri din partea « guvernului român sau a altor români » atâta vreme cât acestea nu erau adresate simultan celor trei Aliați sub forma unei capitulări fără condiții, prezentată de un emisar cu împuternicire expresă.

Încercând să găsească un compromis, Duca le-a propus interlocutorilor lui să-i primească totuși propunerile « al căror refuz ar fi de nescuzat », chiar dacă ar trebui ca ele să fie adaptate principiilor convenite la Moscova. Lecția lui Duca despre ceea ce Bucureștiul găsea că putea fi « de nescuzat » în conduita anglo-americanilor demonstrează încă o dată amploarea iluziilor românești despre gravitatea conflictului ce se derula la scară mondială. (Mai trebuie amintit că, la 26 noiembrie, Nanu răspunsese unei invitații a minis-

[1] Surprins de tonul hotărât al diplomatului american și decis să documenteze cât mai precis ceea ce urma să comunice la București, Duca transcrise întocmai cuvintele lui Lightner : « *This is beside the point, for such have been the Moscow agreements.* » Deși textele semnate la Moscova nu menționau nimic asemănător, consilierul american nu spunea neapărat un neadevăr – el se gândea, foarte probabil, la conferința de la Casablanca.

[2] Jurnal G. Duca, 23 noiembrie 1943.

trului Braziliei, Sampaio, întâlnindu-l la domiciliul – deci nu în clădirea legației – ministrului Statelor Unite în Suedia, Herschel. Dar întrevederea rămăsese fără urmări, Sampaio închipuindu-și, în mod eronat, că acei doi diplomați aflați în tabere diferite aveau ceva deosebit să-și spună.) Răspunsul britanic afirmativ a sosit la București pe 1 decembrie. Regele și opoziția unită au decis să trimită fără întârziere un emisar la Londra, « căci acela este sediul principalului organism aliat creat de Conferința de la Moscova », adică al Comisiei Consultative Europene.[1] Și totuși, evenimentele nu aveau să evolueze către Londra, ci înspre Moscova, adică așa cum dorea URSS.

În ziua de 6 decembrie, consilierul britanic îi citea lui Duca o recentă instrucțiune a Foreign Office trimisă ministrului Marii Britanii la Stockholm, Victor Mallet.[2]

Acesta urma să informeze de-acum înainte Legația Sovietică despre tot ce Bucureștiul îi comunica lui Duca, pentru a fi retransmis la Londra. Lightner a adăugat că ambasadorul său prezentase această informație ambasadorului sovietic la Stockholm, doamna Kollontai, iar aceasta răspunsese deja. Doamna Kollontai, conchidea Lightner, își mărturisise « intenția de a demara discuții » cu Duca.[3]

Consilierul Legației României l-a informat imediat pe Niculescu-Buzești despre întorsătura neprevăzută și dezagreabilă pe care o luase situația și a cerut instrucțiuni suplimentare. Cele pe care le-a primit în 19 decembrie, autorizându-l să accepte « invitația » doamnei Kollontai, nu l-au împiedicat pe Duca să fie surprins de modificările pe care spusele sale le sufereau la București. Doamna Kollontai vorbise despre « intenție », și nu despre « invitație ». Chiar dacă liderii sovietici ar fi avut « intenții » să intre în contact cu oricare grup politic român, era evident că URSS, aflată în acel moment în poziție de forță, nu avea să adreseze « invitații » României.[4] Lucrul era bine cunoscut de Niculescu-Buzești, iar modificarea operată de el asupra termenilor utilizați de Duca nu era decât o nouă tenta-

[1] Dosar G. Duca, notă din 1 decembrie 1943.

[2] Jurnal G. Duca, 6 decembrie 1943.

[3] Alexandra Kollontai fusese de curând promovată la rangul personal de ambasador, reprezentanța sovietică păstrând statutul de legație. Dar, astfel, conform protocolului, ea prelua primul loc printre celelalte misiuni diplomatice din capitala Suediei.

[4] Jurnal G. Duca, 19 decembrie 1943.

tivă de a amâna momentul în care România ar fi trebuit să negocieze fără invitații speciale cu amenințătorul său vecin.

Pe de altă parte, Niculescu-Buzești simțea că trebuia să le justifice Aliaților absența oricărei inițiative dinspre gruparea sa către URSS. A invocat deci în același mesaj al său argumentul nu prea convingător – în special pentru Duca – al « dificultăților tehnice » care au împiedicat până atunci luarea de contact cu rușii. De asemenea, transmitea Niculescu-Buzești, opoziția unită era mulțumită să vadă că URSS urma să participe din acel moment la discuțiile de la Stockholm antamate de Duca cu reprezentanții englez și american. Pe scurt, Niculescu-Buzești îi acorda Moscovei un loc secundar față de cei ce ar fi fost, după el, interlocutorii principali, adică opoziția unită și anglo-americanii.

Cu aceeași ocazie, Duca a fost instruit să nu accepte « invitația » doamnei Kollontai decât cu maximă prudență, să nu uite niciodată argumentele care justifică drepturile României asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord, și să insiste asupra intenției opoziției unite de a întreține în viitor relații de bună vecinătate cu URSS.[1]

În fine, Niculescu-Buzești adăuga în mesaj că opoziția unită era sigură că sosirea la Londra a unui emisar român pe lângă Comisia Consultativă Europeană avea să contribuie la rezolvarea tuturor dificultăților.

Acest lung mesaj, care era în realitate o eschivă de la demararea negocierilor româno-sovietice, mai conținea două recomandări : prima, nu fără fundament, spunea că nu trebuia menționat niciodată în fața doamnei Kollontai numele regelui, căci « bolșevicii erau capabili de orice și puteau chiar, dacă voiau să distrugă România, să transmită această informație germanilor și să se folosească de aceștia pentru a provoca o catastrofă » din care URSS ar profita ulterior. « Vorbind despre opoziție, nu riscăm mare lucru. » Dar lucrurile erau oare atât de simple ? În fapt, asemenea ministrului român al Afacerilor externe, directorul Biroului de decriptare a mesajelor (*service du chiffre*) se temea și el de încheierea, ca în 1939, a unui acord germano-sovietic din care România ar fi fost prima care să suporte consecințele.

În fine, dacă negocierile de la Stockholm ar fi luat amploare, Niculescu-Buzești se gândea să se ducă personal acolo și îi cerea, în

[1] Dosar G. Duca, notă din 17 decembrie 1943.

consecință, lui Duca să sondeze terenul pe lângă diplomații anglo-americani și doamna Kollontai pentru a afla dacă sosirea unei personalități de la București ar fi fost bine primită de aceștia. Fără a exclude eventualitatea de a se substitui conducătorilor opoziției unite, Niculescu-Buzești nu excludea nici posibilitatea de a semna chiar el armistițiul la Stockholm și lua măsuri în acest sens, inclusiv asumându-și rolul unui prim-reprezentant al României. Nu-și închipuia că era un rol la care începea să se gândească și Mihai Antonescu pentru el însuși.

Mesajul lui Niculescu-Buzești i-a parvenit lui Duca la 19 decembrie. Acesta a decis, ca urmare, să ceară să fie primit de doamna Kollontai, căci devenea evident că « vom fi forțați să ne adresăm celor Trei Puteri Aliate [...] fără a trece pe la anglo-americani pentru a ajunge la ruși ».[1]

Din această perspectivă s-au decis la Moscova primele măsuri destinate angajării negocierilor cu acela dintre grupurile politice românești care era cel mai puțin dispus să-i informeze pe anglo-americani despre ce i s-ar fi transmis de la Kremlin. Altfel spus, opoziția unită nu dorea să se adreseze decât Comisiei Consultative de la Londra. Pentru anglo-americani, Comisia Consultativă Europeană tripartită, creată la Londra în 1943, trebuia să decidă, prin concertare permanentă între cei trei Aliați, soarta Germaniei și a puterilor Axei după înfrângerea lor. Stalin era însă hotărât ca, la momentul oportun, să acționeze fără Comisie, ceea ce avea să se și întâmple. Opoziția nu dorea să deschidă discuții tripartite decât invocând patronajul Londrei și al Washingtonului. Dimpotrivă, Moscova a intensificat legăturile cu grupul ce reprezenta guvernul în funcție, stăpân efectiv al țării și al forțelor armate – guvernul mareșalului Antonescu. Ceea ce părea cu atât mai conform scopurilor de război ale URSS, cu cât occidentalii erau decișI să ignore orice inițiativă venită de la guvernul român, membru al Axei și calificat de presa engleză și americană drept fascist.

Aceasta explică și propunerile făcute în ajunul Crăciunului de Goranoff, jurnalistul bulgar, ministrului României la Stockholm, propuneri care nu l-au surprins numai pe acesta. Într-adevăr, Frederic Nanu, continuând să ignore totul despre activitatea neoficială a lui Duca, i-a mărturisit acestuia că fusese abordat de un « inter-

[1] Jurnal G. Duca, 19 decembrie 1943.

mediar bulgar dubios ». Bineînțeles, Duca a înțeles rostul ascuns al acestei vizite, care semnala, poate, pierderea de către opoziția unită a rolului de interlocutor privilegiat al Aliaților la care își închipuia că avea dreptul.

Duca i-a telefonat imediat colegului său american Alan Lightner pentru a-l ruga s-o înștiințeze pe doamna Kollontai, prin intermediul Legației Engleze, că inițiativa jurnalistului bulgar era inoportună. Numai el, Duca, era abilitat să vorbească în numele opoziției, Nanu nefiind mandatat de « factorii competenți ». Or, miza era ieșirea României din război, și nu rezolvarea unor probleme de persoană.

Duca a telegrafiat apoi la București pentru a relata incidentul, revelator din punctul său de vedere pentru faptul că rușii nu doreau să negocieze cu românii prin intermediul anglo-americanilor. De aici reieșea că Foreign Office înțelegea cu greu mai întâi demersul emisarului sovietic și apoi faptul că, fără să vrea, Nanu pusese opoziția unită la curent cu inițiativele unilaterale ale Moscovei. În consecință, Legația Britanică în Suedia l-a însărcinat pe consilierul american să-i prezinte lui Duca o nouă versiune a faptelor : ministrul englez la Stockholm i-ar fi spus din greșeală doamnei Kollontai că Nanu ar fi avut ceva să-i transmită. Duca nu a crezut nimic din acest mesaj, dar și-a imaginat că Legația Britanică dorea prin această nouă versiune să acopere o inițiativă riscată pe cont propriu a doamnei Kollontai.[1] Și, astfel, ambiguitățile continuau.

Pe lângă uriașa iluzie ce consta în a-i atribui politicii anglo-americane intenția de a apăra interesele românești în fața intereselor sovietice, diplomația de la București întreținea și o alta, larg răspândită, de altfel, în cercurile străine de la Stockholm : aceea de a-i atribui doamnei Kollontai o influență considerabilă asupra mersului politicii externe a URSS.

Cercetările istorice recente au pus lucrurile la punct. Alexandra Kollontai era în 1943 o persoană în vârstă, bolnavă, deși își păstrase

[1] Duca nota la 27 decembrie : « Englezul naiv crede tot ce-i spune vulpea bătrână. » Totuși, nu mai puțin naiv în privința bunelor intenții ale anglo-americanilor, aflând că Lightner era transferat pe lângă Comisia Consultativă Europeană de la Londra (în eficiența căreia anglo-americanii continuau să creadă, dar de care sovieticii intenționau să scape), Duca mărturisea : « regret infinit să pierd un prieten devotat și un colaborator prețios, dar mă consolez cu ideea că voi avea un sprijinitor adevărat pe lângă acel organism. »

intacte binecunoscutele capacități intelectuale, farmecul personal și aureola fostei sale prietenii cu Lenin. În realitate, lipsită de aproape orice inițiativă, ea era « scoasă în față » de Moscova din pricina educației sale alese, a succesului pe care o asemenea « curiozitate » i-l aducea la Stockholm. Toate acestea făceau din ea un diplomat mult mai prezentabil decât cei care conduceau, de fapt, treburile legației. Aceștia erau funcționarii de rang înalt ai temutelor servicii secrete sovietice – în primul rând, consilierul diplomatic Vladimir Semionov (succesorul lui Iarțov), expertul în probleme finlandeze. Cei doi se aflau în strânsă legătură cu Beria, șeful OGPU și vechi partizan al colaborării germano-sovietice.[1]

Trei Aliați, un singur interlocutor : Moscova

Așadar, în ajunul Anului Nou 1944, Legația Sovietică folosea două tipuri de contacte cu România. Unul trebuia să funcționeze între ministrul României la Stockholm, acționând în numele guvernului său, și un membru al Legației Sovietice, deocamdată neidentificat și în numele căruia se prezentase jurnalistul bulgar. Cealaltă cale a fost oferită URSS prin bunele oficii ale Foreign Office pe lângă consilierul Legației Române, George Duca, mandatat de opoziția unită. Duca trebuia să ia direct legătura cu ambasadorul sovietic, doamna Kollontai.

Intenția sovietică era să dea impresia fiecărei părți că ea era singura care se exprima în negocierile cu Bucureștiul. Ceea ce nu s-a putut realiza pe deplin. Într-adevăr, convorbirile purtate de Duca îi rămâneseră mereu necunoscute șefului său, ministrul Nanu, și deci ministrului român al Afacerilor externe și mareșalului Antonescu.

Discuțiile duse de Nanu nu au beneficiat de același caracter de exclusivitate : dacă poate fi considerat sigur faptul că Kremlinul nu a comunicat nimic în legătură cu acestea Aliaților săi americani și englezi, ministrul plenipotențiar al României nu s-a simțit obligat să-i ascundă consilierului său, Duca, esențialul din contactele pe care le avea cu sovieticii. În felul acesta, opoziția unită și regele Mihai aflaseră despre existența altor contacte decât cele preconizate de ei.

[1] V. Mastny, *op. cit.*, p. 1 368.

Chiar a doua zi de Crăciun a anului 1943 – deci la nici o săptămână de la vizita lui Goranoff –, Nanu a avut surpriza de a primi la domiciliul său un alt vizitator neașteptat și necunoscut. Era consilierul de presă sovietic Spișkin, care dorea să verifice spusele jurnalistului bulgar. Și anume să afle dacă ministrul României ceruse, într-adevăr, o întâlnire cu doamna Kollontai, dacă poseda scrisorile de acreditare necesare negocierii unei « colaborări active » și dacă urma să înainteze propuneri concrete din partea « anumitor cercuri române ». Nanu, care nu-i spusese jurnalistului bulgar nimic din toate acestea, îi răspunse că, dimpotrivă, Goranoff îl lăsase să înțeleagă că ar fi urmat propuneri din partea sovietică. România, replicase Nanu, nu putea înainta propuneri, dat fiind că Aliații declaraseră că nu vor accepta decât o capitulare necondiționată.[1]

Spișkin răspunse că o capitulare necondiționată « nu trebuia interpretată strict », dar că nici nu trebuia să-și facă iluzii cineva că URSS va alerga după români. Fără îndoială, a spus el, în această privință, intermediarul bulgar a creat o neînțelegere. Totuși, consilierul sovietic nu a tăiat punțile. L-a întrebat pe Nanu pe cine înțelegea acesta să informeze asupra eventualelor negocieri : « opoziția sau mareșalul Antonescu ? » Nanu a răspuns că era preferabil să se negocieze cu mareșalul, căruia opoziția i-ar putea acorda sprijin dacă s-ar semna un acord satisfăcător cu URSS. Pentru eventualitatea că ar fi vrut să-l revadă, Spișkin îi lăsă lui Nanu un număr de telefon și câteva recomandări conspirative : să telefoneze numai de la o cabină publică și să se dea drept un anume Jacobson.

La 1 ianuarie 1944, Goranoff, intermediarul bulgar venit să-l felicite pe Nanu de Anul Nou, i-a transmis un mesaj laconic din partea lui Spișkin : « Nu e prea târziu ! » În aceeași zi sosea de la București curierul George Barbul, unul dintre secretarii lui Mihai Antonescu. El îi ceru lui Nanu să mențină contactul cu rușii, dar să lase discuțiile să treneze. Antonescu își punea mari speranțe în alte contacte inițiate la Madrid cu ministrul plenipotențiar american.[2]

Guvernul român prefera, ca și opoziția unită, să întrețină relații cu anglo-americanii, nu cu sovieticii. Această convergență de opinii

[1] F.C. Nano, « The First Soviet... », *op. cit.*, pp. 242-243 ; Dosar F. Nanu, telegramă din 27 decembrie 1943.

[2] Jurnal F. Nanu, 2 ianuarie 1944.

nu era întâmplătoare, căci Barbul îi raporta lui Nanu că, înainte de plecarea sa de la București, Mihai Antonescu și Maniu avuseseră o convorbire de peste trei ore.

La rândul său, Niculescu-Buzești semnala, printr-o telegramă cifrată adresată lui Duca, desfășurarea aceleiași convorbiri între Maniu și Antonescu. Telegrama, datată 1 ianuarie, saluta convertirea regimului Antonescu la o politică de colaborare cu Aliații, colaborare ce putea fi înlesnită de aparenta încredere acordată de germani mareșalului Antonescu.[1]

Și mai interesantă pentru istorie este informația primită de la secretarul lui Antonescu, transmisă câteva zile mai târziu lui Duca. Ea punea în lumină politica ambiguă dusă chiar de ministrul român de Externe și cuprindea detalii care nu-i fuseseră încredințate lui Nanu : dorința lui Mihai Antonescu de a intra în contact cu rușii, pe de o parte, dar fără a lăsa impresia că angajează guvernul, și, pe de altă parte, de a-i contacta pe anglo-americani, asigurându-i de sprijinul pe care ar putea să li-l acorde armata română în cazul debarcării lor în Balcani (se repeta aici unul dintre punctele aflate în memoriul înaintat de Duca imediat după 14 august 1943). Apărea, de asemenea, faptul că mareșalul era la curent cu negocierile duse în secret de ministerul Afacerilor externe dar că închidea ochii.[2]

George Barbul – secretar și confident atât al mareșalului, cât și al lui Mihai Antonescu – îi propuse apoi lui Duca să intre de asemenea (Duca) în contact cu Legația Sovietică ; îi va fi descris acesteia ca un emisar « serios », în timp ce Nanu va fi calificat drept emisar « naiv ». Duca s-a arătat sceptic ascultând aceste acrobații semantice ivite din mintea unui Mihai Antonescu ce încerca să-și facă loc în planul opoziției unite. « Mi se rezervă rolul unui personaj pirandellian, vorbind pe jumătate în favoarea opoziției, pe jumătate în favoarea regimului. Cam neserios, nu se va realiza... »

O altă știre l-a încurajat pe Nanu să reia inițiativa demersurilor. După ce Barbul i-a spus că guvernul turc intervenise pe lângă guvernul englez spre a-l convinge să ia măsuri în favoarea României,

[1] Jurnal G. Duca, notă la data de 1 ianuarie 1944.

[2] Jurnal G. Duca, 7 ianuarie 1944. Preconizat de Churchill, proiectul debarcării anglo-americane în Balcani nu a mai fost urmat din cauza opoziției sovietice. Dar atât românii, cât și turcii își puneau în continuare speranțe în debarcare.

răspunsul a fost următorul : « România este în război cu URSS și trebuie să suporte consecințele. »[1]

Această informație, pe lângă instrucțiunile ministrului său de Externe, îl determină pe Nanu să-i telefoneze lui Spișkin, care a răspuns imediat. Întâlnirea a fost stabilită pentru 4 ianuarie la domiciliul atașatului naval sovietic, Tarutin, Banergatan nr. 49. Ajuns acolo, Nanu s-a găsit în fața unui personaj care nu era nici Spișkin, nici Tarutin, ci consilierul sovietic Semionov, rece, distant, înarmat cu un carnet în care erau notate toate datele vizitelor făcute de jurnalistul bulgar la Legația României. (Nanu precizează că Semionov avea un nume conspirativ : Kaufman.)[2]

În cursul convorbirii, care s-a desfășurat în limba germană, Nanu a cerut informații generale despre intențiile sovietice în privința României. Semionov a răspuns sec că, dimpotrivă, Nanu era cel care trebuia să prezinte propuneri detaliate : « Situația nu mai este aceeași cu cea de acum o lună. Trupele noastre sunt pe Bug, germanii se retrag, nu mai avem să ne spunem prea multe [...]. Rămâne bine stabilit că dumneavoastră sunteți cei care au avut inițiativa acestor discuții... »[3]

Cum din partea română nimeni nu părea dispus să continue schimburile de vizite cu diplomații sovietici, lucrurile s-au oprit aici. Foreign Office a reluat din nou inițiativa prin intermediul unor interpuși, încercând să canalizeze din nou demersurile diplomației române. Dar, ca și altădată, înspre Moscova, și nu înspre occidentali.

Într-o primă fază, ministrul Nanu primi vizita unui secretar de la Legația Belgiei, care îi propuse să-i aranjeze o întrevedere cu doamna Kollontai. Nanu ceru, dimpotrivă, să stea de vorbă cu însuși ministrul Belgiei la Stockholm, prințul de Croy.

Întrevederea care a avut loc la 13 ianuarie l-a liniștit pe Nanu, căci prințul belgian, om curtenitor și diplomat de școală veche, nu i-a vorbit nici despre URSS, nici despre Kollontai, ci despre propriile-i simpatii românești. Drept care Nanu crezu că, în sfârșit,

[1] Jurnal F. Nanu, 4 ianuarie 1944. Turcia neutră era singura putere regională în măsură să exprime față de anglo-americani teama pe care și ea, asemenea României, o resimțea față de expansionismul sovietic.

[2] F.C. Nano, « The First Soviet... », *op. cit.*, p. 244.

[3] Drept care, la 12 ianuarie, Nanu îi transmitea lui Mihai Antonescu : « Nu trebuie să-i lăsăm pe ruși să creadă că România este în genunchi, trebuie preferată capitularea în fața celor trei Aliați. »

găsise persoana care ar putea transmite guvernului britanic și celui american punctul de vedere al României. Redactă în acest scop un lung memoriu (asemănător celui înaintat de Duca la sfârșitul lunii octombrie), în care făcea un istoric al politicii externe a țării sale de după 1938.

La 21 ianuarie, memoriul i-a fost încredințat prințului de Croy, cu rugămintea de a păstra cea mai desăvârșită discreție față de toți cei care nu se numărau printre persoanele oficiale britanice și americane competente cărora le era destinat.[1]

Prin acest memoriu, ministrul României dorea să demonstreze că, începând din 1940, țara sa nu avusese altă soluție decât aceea de a se alătura politicii germane, că oprirea în 1941 a trupelor române pe vechea frontieră a Nistrului nu ar fi modificat cu nimic obiectivele de război ale URSS și că, în împrejurările actuale, o capitulare necondiționată nu i-ar aduce României decât dezavantaje : « I se propune României să facă un gest excesiv de penibil din punct de vedere moral, să se expună devastărilor germane care ar urma în mod inevitabil, oferindu-i drept unică recompensă o mai rapidă instalare a ocupației rusești [...]. O asemenea propunere nu are nimic atrăgător [...]. Însuși faptul că Aliații îi ascund României soarta pe care i-o rezervă lasă să se înțeleagă, în mod firesc, că această soartă este de nemărturisit, pentru că este prea dură, și deci, nedreaptă... »

După ce expunea drepturile României asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord, absolut comparabile cu cele ale Franței asupra Alsaciei și Lorenei, Nanu nu ascundea faptul că URSS se folosea de pe-acum de toate mijloacele pentru a-și asigura dominația asupra Europei răsăritene. Pentru a împiedica materializarea acestor obiective, Nanu le sugera anglo-americanilor o debarcare într-o zonă apropiată României, ceea ce ar determina cu certitudine acceptarea de către București a principiilor capitulării în fața celor trei Aliați, precum și a declarației de război împotriva *Reich*-ului.

Prințul de Croy s-a întâlnit din nou cu Nanu la 8 februarie pentru a-l informa că memoriul fusese înaintat legațiilor americană și britanică, de unde s-a transmis că participarea la acțiuni politice care nu puteau fi comunicate celor trei Aliați deopotrivă era imposibilă.

[1] Copia acestui cuprinzător document, datat 21 ianuarie 1944, se găsește în Dosar F. Nanu.

Ministrul Belgiei îl sfătui deci pe colegul său român să nu încerce demararea unor convorbiri fără știrea rușilor, să-și modifice memoriul într-o manieră acceptabilă pentru URSS, să fie realist și să se adreseze direct sovieticilor pentru a obține cele mai bune condiții. Nanu întrebă atunci dacă existau soluții care să-i oblige pe ruși să se țină de cuvânt ; iar prințul belgian îi mărturisi că în această privință nu se putea face mare lucru.

Memoriul înmânat de Nanu prințului de Croy, cu rugămintea de a nu-l comunica decât anglo-americanilor, a ajuns în mâna guvernului belgian din exil cu reședința la Londra, care l-a transmis guvernului britanic, dar și sovieticilor. Hubert Pierlot, primul-ministru, i-a dat un exemplar consilierului Lebedev ; în același timp, Paul-Henri Spaak i-a remis altul, la 23 februarie 1944, ambsadorului URSS la Londra, Fedor Gusev. Aceasta ar fi putut să însemne, în alte împrejurări, că diplomația română se hotărâse să capteze atenția Kremlinului. În realitate însă, negocierile româno-sovietice ajunseseră într-un punct mort din simplul motiv că Foreign Office nu reușise să treacă peste reticențele nici unei grupări politice românești dinaintea amenințătorului *tête-à-tête* cu sovieticii.

Era cu atât mai adevărat cu cât Pierlot se plânsese la Foreign Office de « gafa » prințului de Croy, care îl primise pe Nanu, lăsând să se înțeleagă că autoritățile belgiene ar putea fi implicate în manevre antisovietice. Mai mult, ambasadorul englez la Moscova, sir Archibald Clark Kerr, îi înmâna o altă copie a memoriului lui Nanu lui Vâșinski, care calificase imediat documentul drept o « murdară fițuică antisovietică ». Servindu-i astfel pe ruși, belgienii și britanicii făcuseră exact ceea ce Nanu dorise să evite.

În aceeași zi, Mihai Antonescu îi telegrafia lui Nanu « să nu mai ia inițiative », pentru că el credea, pe de o parte, în reușita negocierilor începute cu ambasadorul american la Madrid, iar pe de altă parte, în reluarea unor ipotetice contacte germano-britanice. Într-adevăr, ministrul german la București, von Killinger, îi spusese lui Mihai Antonescu că Germania era pregătită să încheie pacea cu anglo-americanii, cu condiția să poată continua războiul împotriva URSS. Acest « balon de încercare » lansat de *Reich* și destinat occidentalilor întrerupse contactele abia schițate dintre Nanu și interlocutorii săi sovietici.[1]

[1] Dosar F. Nanu, depeșă din 17 ianuarie 1944.

Opoziția unită, care acceptase în decembrie, împotriva voinței sale, ideea unor negocieri cu URSS, a dat înapoi : tentativele de apropiere schițate de Mihai Antonescu nu au fost văzute cu ochi buni de anturajul regal. Telegrama expediată de Niculescu-Buzești lui Duca la 22 ianuarie reflecta neîncrederea opoziției unite în atitudinea mareșalului Antonescu, care – spunea telegrama – « păstra distanța față de rege ». Opoziția unită, care credea că Mihai Antonescu acționa și în numele mareșalului, respingea categoric orice responsabilitate în privința contactelor stabilite de Nanu cu « oricine ar fi » la Stockholm și își menținea hotărârea de a delega, în acest cadru, dacă va fi nevoie, propriul său reprezentant.[1]

Pe de altă parte, pertractări se derulau și în alte țări decât Suedia. Doamna Kollontai, care răspândea supoziții personale pentru a se informa mai bine despre adevăr, îi spuse ministrului britanic la Stockholm, Mallet[2], că primise « avansuri românești » prin intermediul ministrului cehoslovac în Suedia, dar fără să precizeze din partea cui anume veniseră avansurile. Putem presupune că ele ar fi putut veni fie prin intermediul președintelui Beneș, fie din Mexic, de la Carol al II-lea, ori din Elveția, de la un fost apropiat al acestuia, Richard Franasovici, care tot prin cehi păstra legătura la București

[1] Dosar F. Nanu, depeșă din 22 ianuarie 1944.

[2] Se știe că, mai mult decât cu Alexandra Kollontai, diplomații români acreditați în Suedia s-au străduit să intre în contact cu ministrul plenipotențiar britanic. Fără succes însă, de vreme ce toate semnalele de la Londra îi împingeau înspre sovietici. Reprezentantul englez la Stockholm, sir Victor Mallet (1890-1969), un diplomat experimentat, a evitat orice contact personal cu românii și s-a limitat la a mandata mai întâi un consilier de rang inferior și, în cele din urmă, un funcționar subaltern – care era, de fapt, un fost angajat al diplomației poloneze –, transmițând mereu același semnal : « Adresați-vă rușilor ! » Lui Victor Mallet i se datorase un succes important al diplomației secrete britanice. Înainte de a fi promovat în fruntea legației de la Stockholm, Mallet fusese prim-consilier la ambasada din Washington. El fusese înștiințat acolo, în 1938, de către cunoscutul ziarist anticomunist Isaac Don Levine, despre tentativele unui « superspion » sovietic – de fapt, șeful organizației sovietice din SUA, « generalul » Walter Krivitzki – de a trece la occidentali. Mallet l-a pus pe Krivitzki în legătură cu MI5, serviciul de contraspionaj britanic, care a aflat despre activitatea devenită celebră mai târziu a rețelei de spioni sovietici condusă de la Londra de Kim Philby, Donald Mclean, Anthony Blunt și Guy Burgess (Andrew Boyle, *The Fourth Man*, The Dial Press, New York, 1979, p. 199).

cu Tătărescu, fostul premier al aceluiași monarh. Mallet îi relată atunci doamnei Kollontai ce știa prin colegul său american Herschel despre vizita bulgarului Goranoff la Frederic Nanu. Alexandra Kollontai se prefăcuse indignată și anunță că-l va certa pe Spișkin, « care doar el era în stare să se compromită cu oameni dubioși. Acest tinerel se comportă ca un zăpăcit. Treburi de importanța aceasta trebuiau discutate la eșalonul superior ! ». Mare i-a fost mirarea lui Mallet, după ce ceruse informații de la serviciile secrete de la Londra (SOE), să afle că, în ciuda spuselor doamnei Kollontai, Spișkin nu doar își făcuse din nou apariția la domiciliul lui Frederic Nanu, ci mai și aparținea temutelor servicii sovietice, NKVD.

Totuși, politicii britanice i se contura o nouă soluție pentru a obține, pe seama României, realizarea variantei pregătite la Londra. Londra se arătă acum de acord cu dorințele opoziției unite ca unuia dintre emisarii săi să i se permită să plece în Anglia pentru a prezenta cazul României în fața Comisiei Consultative Europene. Guvernul britanic deveni deodată cooperant, dat fiind că-și rezerva posibilitatea de a schimba pe parcurs itinerarul acelui emisar. Astfel se explică de ce prințul Știrbei se găsi prins în capcana de la Cairo deși se pusese în discuție plecarea sa la Londra.

« Nu uitați să spuneți că, din partea rușilor, nu am primit niciodată nimic în scris » (Frederic Nanu către autor)

În paralel cu confidențele duplicitare cu caracter antisovietic și de inspirație britanică, de circumstanță, lansate pentru Nanu cu scopul evident de a-l face să creadă că Anglia nu se dezinteresa de România, consilierul britanic Waszkiewicz îi reamintea lui Nanu intenția celor de la Foreign Office de a vedea România angajată în negocieri directe cu URSS.[1]

Faptul că britanicii puneau în față un diplomat de rang inferior, care nu era nici măcar englez de origine, dovedea încă o dată cât

[1] Dosar F. Nanu, depeșă 56-514 din 4 aprilie 1944. La 18 martie, Armata Roșie trecuse pe malul apusean al Nistrului. La 17 martie, Finlanda refuzase condițiile de pace propuse de Moscova, continuând lupta.

de redusă era considerația pe care i-o rezervau României. Aceste sfaturi ale Londrei erau însoțite de coordonarea în amănunt a politicii anglo-sovietice față de România. URSS hotărâse să-și modereze substanțial atitudinea, în timp ce Marea Britanie își ridica pragul de intransigență.

La 2 aprilie, Molotov dădea publicității cunoscuta declarație potrivit căreia URSS promitea să respecte integritatea teritorială și ordinea socială a României, dar că armata sovietică era obligată să treacă peste teritoriul României pentru a distruge inamicul hitlerist.

Pentru a demonstra buna desfășurare a cooperării Aliaților cu România, Foreign Office a anunțat prin ziarul *Times* din 4 aprilie că propunerile prezentate britanicilor de prințul Știrbei au fost comunicate Kremlinului. Agenția sovietică de știri Tass a dezmințit imediat, anunțând totodată că URSS nu era interesată de propuneri românești tranzitate prin Anglia. În aceeași zi, ministrul României la Stockholm îi declara corespondentului local al cotidianului britanic *Daily News* că Anglia, abandonând în 1940 România aliantei germano-sovietice, nu putea decât să-și deservească propria cauză, pregătindu-se acum să bombardeze teritoriul României.[1]

Bombardamentele anglo-americane – care, într-adevăr, au început la 4 aprilie asupra Bucureștiului și a zonelor petrolifere de pe Valea Prahovei – trebuiau să arate opiniei publice românești că pentru Londra și Washington era mai important să probeze faptul că erau aliații rușilor decât să sprijine o Românie care pronunța declarații de atașament față de democrațiile occidentale.

La Kremlin nu erau totuși excluse unele bănuieli de ordin politic față de occidentali ; aceste bombardamente nu constituiau oare un prim pas în direcția unei participări active la înfrângerea României și, în consecință, la încheierea păcii în Europa de Est cu cei trei Aliați ? Diplomația sovietică s-a străduit, așadar, să facă în așa fel încât emisarul opoziției unite să nu meargă la Londra, nici măcar la Cairo, ci de-a dreptul la ruși.

Prin urmare, jurnalistul bulgar reapăru în anticamera Legației României : venise să-l felicite pe Nanu în dimineața zilei de duminică 10 aprilie, cu ocazia Paștelui ortodox. Goranoff, fidel procedeelor diplomației sovietice, care urmărea, fără să se compromită, să pună în gura altora ceea ce dorea Kremlinul, îi repetă lui Nanu

[1] F.C. Nano, « The First Soviet... », *op. cit.*, p. 246.

« propunerile » care i-ar fi fost înaintate nu demult prin atașatul român de presă Șeinescu. Acesta i-ar fi spus lui Goranoff că URSS ar greși încercând să-i impună României un guvern-marionetă, condus de doi « comuniști », Petru Groza și profesorul Constantinescu-Iași. Un asemenea guvern, ar fi afirmat atașatul de presă român, nu ar reuși decât să acutizeze antagonismul româno-rus câtă vreme URSS ar avea interes să recunoască autoritatea șefilor opoziției unite, Maniu și Brătianu, « care beneficiază de susținerea a 80 % din populație ». Dacă acestor doi oameni de stat li s-ar înlesni drumul în partea Moldovei ocupată de ruși, ar putea exista certitudinea că poporul român i-ar urma. « Acești domni ar putea fi scoși prin Turcia. »[1]

Goranoff îi spuse lui Nanu că el îi repetase aceste « propuneri » consilierului sovietic Semionov, care dorea acum să-i comunice lui Nanu răspunsul guvernului său. Nanu îl întrebă pe atașatul său de presă dacă faptele raportate de intermediarul bulgar erau exacte. Șeinescu se eschivă, dând de înțeles că Legația Sovietică lua acest schimb de opinii între el și emisarul bulgar drept un dialog compus din simple păreri oficioase.

Ministrul României se hotărî să se comporte ca și cum Goranoff ar fi fost sincer. În ziua următoare se duse la Semionov, care îl primi neașteptat de afabil, dar cu un radio dat la volum maxim, în caz că Nanu ar fi avut vreun microfon ascuns prin buzunare. Consilierul îi ceru apoi lui Nanu să scrie de mână comunicarea guvernului sovietic, datată 10 aprilie, pe care urma să i-o prezinte verbal.[2]

Pentru sovietici era deci preferabil să existe urme scrise, dar numai din partea română. Din lectura făcută de Semionov reieșea că URSS era pregătită să negocieze cu guvernul Antonescu dacă acesta se dovedea în măsură să organizeze rezistența împotriva germanilor. În caz contrar, URSS era favorabilă unei negocieri cu Maniu și Brătianu, dar prefera să-i vadă pe aceștia din urmă conducând un

[1] Exemplul polonez va dovedi că Stalin nu ezita să invite pentru ca apoi să aresteze personalități prooccidentale care nu răspundeau propunerilor sovietice de negocieri.

[2] Franceza mizerabilă folosită la redactarea notei sovietice stârni mirarea diplomatului român. Mai mult ca sigur, doamna Kollontai ar fi știut să scrie un text corect. Dar, procedând astfel, sovieticii urmăreau să arate că nu era vorba de o comunicare serioasă, la nivelul veritabilului limbaj diplomatic. Aceasta în caz că, prin vreo indiscreție din partea românilor, demersul sovietic ar fi fost dat publicității.

guvern român cu sediul la Iași sau la Galați, orașe destinate a fi ocupate în scurt timp de Armata Roșie. Comunicarea repeta termenii declarației lui Molotov din 2 aprilie, cu precizarea că URSS nu lua în calcul formarea unui guvern condus de Groza sau Constantinescu-Iași, pentru că astfel de probleme depindeau de decizia poporului român.[1]

În încheiere, Semionov îl întrebă pe Nanu de ce românii nu începeau negocieri « directe » cu rușii – de exemplu, la Ankara – și-i transmise ministrului român o invitație din partea doamnei Kollontai. Confruntat cu comportamentul conspirationist al lui Semionov, Nanu își aminti de zvonul colportat prin Stockholm cum că diplomatul sovietic purta un pseudonim, adevăratul său nume fiind Kaufman. Ceea ce era inexact, dar conform manevrelor de dezinformare folosite de serviciile sovietice.

La 1 aprilie, Nanu se duse la doamna Kollontai, în apropiere de Stockholm, la Grand Hôtel din Saltjösbaden, unde ambasadoarea URSS se afla în convalescență după un accident vascular soldat cu un atac parțial de paralizie. Instalată într-un scaun cu rotile, doamna Kollontai l-a primit pe ministrul român cu o deosebită amabilitate și i-a mărturist, într-o franceză aleasă, că guvernul sovietic privea negocierile de la Stockholm cu multă seriozitate, nu numai ca pe niște sondaje. Nanu era sfătuit, de aceea, să evite indiscrețiile, URSS asumându-și obligația de a-i informa ea însăși pe Aliații săi. Potrivit doamnei Kollontai, Stalin urmărea cu deosebire consolidarea păcii viitoare. Tratând cu moderație țările mici vecine cu URSS, el intenționa să ajute România să-și depășească dificultățile datorate războiului.[2]

Alexandra Kollontai adăugă că nu trebuie să i se atribuie URSS planuri de mari răsturnări sociale, dat fiind că experiența a demonstrat « că revoluția nu se poate exporta ». Nanu își aminti atunci că declarațiile liniștitoare pe care le făcuse Moscova către țările baltice

[1] F.C. Nano, « The First Soviet... », *op. cit.*, p. 247 ; dosar F. Nanu, depeșă E 6-514 din 11 aprilie 1944. Merită remarcat că personalitatea de stânga menționată de Moscova nu era Lucrețiu Pătrașcanu, a cărui condamnare la moarte va fi motivată, printre altele, cu faptul că i se alăturase lui Maniu și opoziției unite.

[2] Dosar F. Nanu, depeșă 557-521 din 12 aprilie 1944 ; F.C. Nano, « The First Soviet... », *op. cit.*, p. 249.

cu puțin timp înainte de a le anexa în 1940 dovedeau contrariul celor pe care le transmitea tot Stalin românilor în 1944.

Aceste cuvinte moderate și ademenitoare au fost urmate a doua zi de un mesaj al lui Semionov în care ministrul României era invitat să vină să-l vadă cât mai repede, spre a-i comunica propunerile de armistițiu ale URSS.[1]

Nanu se duse deci la consilierul sovietic, care îi citi un document menit să confirme că, departe de a preconiza capitularea necondiționată, URSS cerea :

1) ca acele treisprezece divizii ale armatei române aflate pe front să se predea armatei sovietice sau să atace armata germană pe la spate. În schimb, URSS se angaja să-i ajute pe « mareșalul Antonescu și pe domnul Maniu » să restabilească independența țării lor.

2) ca frontiera sovieto-română să fie restabilită conform demarcațiilor din 1940 (ceea ce confirma pierderea de către România a provinciilor anexate la acea dată de URSS în urma pactului Molotov-Ribbentrop). În schimb, URSS promitea sprijinul său pentru a asigura reintegrarea Transilvaniei de Nord.

3) plata unor despăgubiri de război.

4) întoarcerea prizonierilor de război sovietici în patrie.

5) fără să ceară dreptul de a ocupa România, URSS cerea dreptul de trecere a « trupelor aliate » pe teritoriul României în cazul în care situația militară ar necesita acest lucru. În sfârșit, sovieticii considerau arbitrajul de la Viena « nedrept ».

Semionov încheie adăugând că aceste condiții îi fuseseră transmise și lui Știrbei la Cairo, dar că era preferabil ca negocierile să continue în Suedia. În acest scop, Nanu era rugat să renunțe la numele său conspirativ de Jacobson pentru a-l adopta pe cel de Wassermann [trebuie observat că Nanu nu se pretase niciodată la jocul cu nume conspirative]. O sugestie care, dacă ar fi fost aplicată, ar fi distrus credibilitatea lui Nanu.

Aflând acestea de la superiorul său ierarhic, Duca se gândi că URSS n-avea deloc nevoie să-i comunice lui Nanu condițiile în privința cărora cei trei Aliați, opoziția unită și prințul Știrbei erau, în principiu, singurii abilitați să decidă. El, Duca, se mai lămuri o dată că mesajul adresat lui Nanu chiar în numele lui Stalin demonstra cu prisosință că URSS prefera să trateze singură și direct cu

[1] Dosar F. Nanu, depeșă 58-527 din 12 aprilie 1944.

regimul Antonescu prin Nanu, și nu cu Știrbei și mandanții acestuia care se agățau de anglo-americani.[1]

Bucureștiul nu răspunse la această importantă comunicare. Mihai Antonescu și opoziția unită trăiau în continuare cu iluzia unui succes al negocierilor cu britanicii la Cairo sau cu americanii la Madrid.

Mirat de aceste tergiversări, ministrul Belgiei la Stockholm se interesă dacă putea face ceva pentru România. Nanu îi răspunse că rușii se străduiau să pară omenoși în comparație cu anglo-saxonii care insistau pe ideea capitulării necondiționate și bombardau România, o țară care se aștepta să fie salvată de ei. Prințul de Croy a fost de părere că, în pofida « ipocriziei » lor de circumstanță, rușii păreau să fi renunțat la planurile lor de dominație în Europa.[2]

La 25 aprilie, Nanu primi din nou vizita lui Goranoff, care venea să-i comunice propria sa părere despre atitudinea sovietică. Potrivit jurnalistului bulgar, Stalin nu-i cerea României decât să continue o politică independentă față de toate puterile, inclusiv față de Anglia. În acest caz, ar fi fost dispus să retrocedeze mai târziu Basarabia și Bucovina de Nord, de care avea nevoie deocamdată din considerente strategice și de prestigiu. Evident, Goranoff repeta că nu era autorizat de nimeni, promisiunile acestea nu-l angajau decât pe el însuși. Patru zile mai târziu, aceste vești liniștitoare au fost urmate de o telegramă din partea ministrului român al Afacerilor externe, care îl îndemna pe Nanu la prudență maximă, dar care lăsa în continuare propunerile sovietice fără răspuns.

Pe 5 mai, anglo-americanii aveau să-și demonstreze intransigența declanșând un nou val de bombardamente asupra regiunii petrolifere și asupra mai multor orașe din sud-estul României. Conducerea diplomației de la București nu-și modifică totuși atitudinea. Vor trece mai bine de șase săptămâni de la întâlnirile cu Semionov până când Nanu avea să primească, la 18 mai, de la Goranoff o scrisoare în limba germană, într-un stil declamator, care o asigura pe « Excelența Sa » că era « prietenul poporului român ». Goranoff îi anunța ministrului iminența unei ofensive sovietice deosebit de violente. Prin urmare, România avea tot interesul să accepte termenii armistițiului. După părerea lui Goranoff, membrii delegației sovietice erau profund dezamăgiți : « după ce Rusia a recunoscut

[1] Jurnal G. Duca, notă din 13 aprilie 1944.

[2] Dosar F. Nanu, depeșă din 17 aprilie 1944, nenumerotată.

în fața lumii independența viitoare a României, după ce a admis refacerea independenței românești, [...] nu suntem crezuți, nu există încredere în noi. Așteptăm și nimic nu se întâmplă. » Nanu nu reacționă.[1]

La 22 mai, Goranoff veni în persoană după vești, dar i se spuse că ministrul României era tot fără instrucțiuni.

Data de 18 mai, la care Goranoff își reluase contactele cu ministrul român, pare a sugera că la Kremlin era cunoscut recentul eșec al firavelor discuții româno-americane de la Madrid, precum și, probabil, mesajul cifrat transmis la 17 mai de Niculescu-Buzești lui Duca. Acel mesaj îi cerea să se întâlnească cu doamna Kollontai pentru a o asigura că România nu înțelegea să ducă o politică antisovietică și pentru a-i explica întârzierea opoziției unite în a răspunde la proiectul de armistițiu al URSS. Căci, dacă discuțiile tripartite de la Cairo ar fi apucat « pe o cale pozitivă », era dificil să se deschidă alte discuții la Stockholm.[2]

De fapt, în Egipt nu se deschisese nici o « cale pozitivă ». Dimpotrivă. Știrbei fusese izolat într-o suburbie rezidențială din Cairo. Nu guvernul britanic îl adusese în Egipt (așa cum credeau românii și sovieticii), ci SOE (antisovieticul și anticomunistul serviciu de informații britanic), care, în acel context, acționase fără acordul lui Churchill și chiar împotriva opiniei lui Anthony Eden, ministrul de Externe britanic.

Încetinirea mesajelor trimise lui Nanu de la București era motivată de impresia făcută asupra mareșalului Antonescu de dificultățile celor două armate sovietice comandate de generalii Ivan Koniev și Rodion Malinovski pe frontul românesc (numit de Kremlin « frontul ucrainean »). Într-adevăr, ofensiva sovietică din primăvara anului 1944 nu reușise să facă noi breșe în liniile ținute de Armata a 6-a germană, sprijinită de trupele românești. Frontul românesc a fost stabilizat în regiunea Târgu Frumos, nu departe de Iași, după ce sovieticii, în aprilie și mai 1944, suferiseră pierderi imense (200 000 de morți), care i-au obligat să se oprească. De unde și renașterea speranțelor mareșalului Antonescu în apariția unor factori militari care

[1] Dosar F. Nanu. Scrisoarea lui Goranoff, care purta data de 18 mai 1944, începea sub titlul : « *Staatspolitisch sehr wichtig. Streng vertraulich* » (« Foarte important din motive de politică de stat. Strict confidențial »).

[2] Dosar G. Duca, depeșă din 17 mai 1944.

nu ar fi obligat România să recurgă la armistițiu. Dar, în cele din urmă, breșa s-a produs pe frontul polonez, obligându-l pe Hitler să aducă acolo trupe din sectorul românesc, ceea ce a cauzat slăbirea acestuia, fără a se putea întări liniile ținute de germani în Polonia. Ofensiva sovietică s-a reluat și, odată cu ea, negocierile unui armistițiu de către români.[1]

Ofensiva sovietică din aprilie-mai 1944 făcea parte din strategia lui Stalin de a întreține o linie cât mai extinsă de atac, mergând din nordul Poloniei până în sudul văii Nistrului și traseul Chișinău-Iași, astfel încât să profite de breșele care s-ar fi putut ivi oriunde pe o linie atât de lungă.

Dacă opoziția unită se hotărâse pentru a doua oară să înceapă discuțiile cu reprezentanții URSS, ea tot nu voia să rupă legăturile cu anglo-americanii, în privința cărora continua să întrețină mari iluzii. Instrucțiunile lui Niculescu-Buzești către Duca se mărgineau a exprima speranța « opoziției unite că doamna Kollontai va folosi influența pe care o are la Moscova pentru a înlesni ieșirea României din război ». Ca și cum bătrâna doamnă ar fi putut, de milă și de dragul românilor, să-l influențeze pe Stalin.

Duca se hotărî să grăbească negocierile și se duse în seara de 25 mai acolo unde i se spusese că ar fi locuința particulară a lui Semionov, în cartierul Lidingö. Trebui să sune de mai multe ori până când o femeie speriată întredeschise ușa doar pentru a-i spune că stăpânul casei nu se întoarce înainte de ora două noaptea. Duca își lăsă cartea de vizită, pe care scrise că-l ruga pe Semionov să-i telefoneze a doua zi la orele opt. Telefonul sună la ora indicată : Duca era rugat să revină la Semionov la prânz. Fu primit cu o nedisimulată satisfacție și iarăși pe fondul zgomotos al unui aparat de radio care difuza dansuri și marșuri rusești.

La cererea consilierului român, Semionov îi telefonă doamnei Kollontai, apoi își luă rămas-bun, promițându-i lui Duca să-i comunice ora și locul întâlnirii pe care urma s-o stabilească bătrâna doam-

[1] David M. Glantz, *Red Storm over the Balkans. The Failed Soviet Invasion of Romania. Spring 1944,* University Press of Kansas, 2007. Lucrarea (448 de pagini, cu hărți și ilustrații) a folosit arhive germane și sovietice inaccesibile până atunci cercetării.

nă. Ambasadoarea URSS, pe care diplomatul român o vedea acum pentru prima oară, îl primi pe Duca a doua zi de dimineață, 26 mai, la orele 11, într-o « tristă cameră cu numărul 118 la Grand Hôtel din Saltjösbaden ». Duca îl găsi acolo și pe Semionov, în picioare alături de-o bătrânică destul de chircită, așezată într-un scaun cu rotile de lângă fereastră și având pe aproape fierul de frizat cu care-și aranjase coafura ; o veveriță sărea prin cameră, oprindu-se din când în când pentru a prinde din zbor alunele pe care i le arunca stăpâna sa.

Respectând toate regulile unei perfecte discreții, Semionov se retrase într-o cameră alăturată pentru a-i permite doamnei Kollontai să converseze cu musafirul său. Ca și Nanu cu puțin timp înainte, Duca nu putu să nu remarce intensitatea privirii luminate de curiozitate pe fața obosită a Alexandrei Kollontai. Aceasta îi sfătui pe prietenii lui Duca « să se miște repede, foarte repede » pentru a profita de sentimentele iscate în opinia publică românească de intransigența anglo-americană și de declarațiile moderate ale URSS.

Ferindu-se să răspundă la întrebarea lui Duca despre comportamentul « lipsit de moderație » al Armatei Roșii în teritoriile deja cucerite, reprezentanta URSS dori să știe dacă Uniunea Sovietică putea coopera cu regimul Antonescu. Duca fu de părere că o colaborare ar fi imposibilă cu mareșalul, dar că ministrul de Externe al acestuia ar fi, probabil, dispus s-o ia în seamă, chiar dacă opoziția unită refuza orice compromis cu cei doi Antonești. După ce Duca o rugă pe doamna Kollontai să-și folosească toată influența la Moscova ca să obțină condiții acceptabile pentru români, Semionov reveni și aranjă cu Duca modalitatea în care puteau avea loc viitoarele întâlniri.[1]

În mijlocul acestor evenimente sosea la Stockholm, la 28 mai, Camil Demetrescu, primul curier trimis de la București după întreruperea de două luni, aducându-i lui Nanu instrucțiunile, obiecțiile și dorințele lui Mihai Antonescu. Acesta îi împărtășea intenția sa de a acționa singur în cazul în care mareșalul nu se va hotărî și îi anunța plecarea spre Cairo a unui al doilea emisar al opoziției, Constantin Vișoianu. La București se credea că principele Știrbei era prea bătrân pentru a putea conduce tratative rapide cu englezii și că avea nevoie de sprijin.

Instrucțiunile lui Mihai Antonescu către cel de-al doilea delegat la Cairo nu erau de natură să grăbească negocierile : Nanu era

[1] Jurnal G. Duca, note din 26 și 27 mai 1944.

rugat să aducă la cunoștința URSS că România nu putea ataca Germania și nici nu putea lua în considerare plata reparațiilor de război, căci « guvernul român nu poate crede că guvernul sovietic dorește să condamne poporul român la o stare de sărăcie cronică » ; urmând principiul dreptului la autodeterminare al popoarelor, la care Uniunea Sovietică se raliase solemn, guvernul român cerea ca un plebiscit să se țină în Basarabia și în Bucovina de Nord pentru a se decide dacă aceste provincii aveau să-i aparțină URSS sau României ; Mihai Antonescu mai cerea ca noul guvern român să se stabilească într-o zonă delimitată, în care să nu i se permită accesul nici unei armate străine.

Nanu îi comunică acest răspuns lui Duca, a cărui reacție a fost negativă. Aceste puncte nu puteau fi verificate de autoritățile de la București. Duca socoti mesajul « întârziat, incomplet și imprecis față de dezastrul cu care ne confruntăm ».

Ca și cum conflagrația mondială nu ar fi provocat pierderi decât României, diplomații de la București își imaginau că răsturnarea alianței cu Germania i-ar aduce României recunoștința celor trei mari Aliați. Nici o mențiune despre comportamentul armatei de ocupație române în sudul URSS sau despre lagărele de exterminare din Transnistria.

Pe scurt, românii sperau să nu suporte nici o consecință a înfrângerii lor și să-și mențină frontierele din 1938, oferind în schimb o politică de bună vecinătate cu marea putere de la Răsărit. Toate punctele acestei oferte erau în contradicție cu scopurile războiului dus de Uniunea Sovietică. Stalin urmărea să încaseze despăgubiri de război imense din partea tuturor agresorilor URSS, să-și restabilească țara cel puțin în interiorul frontierelor din 1941, obținute datorită pactului Molotov-Ribbentrop, și să înceapă instalarea în toate țările menite a fi « eliberate » de Armata Roșie a unor guverne sub controlul ocupantului sovietic. Inclusiv în Polonia și Cehoslovacia, aliatele Uniunii Sovietice.

Nanu și Camil Demetrescu se străduiră să conceapă pentru doamna Kollontai un memoriu bazat pe ceea ce tocmai le comunicase Mihai Antonescu. Nanu deveni astfel autorul unei clauze menită să evite ca ofițerii români să-și murdărească onoarea atacându-l pe la spate pe aliatul din ajun. El le propuse sovieticilor să le acorde germanilor un interval de două săptămâni în care aceștia să evacueze fără luptă teritoriul românesc. Refuzul acestei condiții de către ger-

mani trebuia să determine o ofensivă comună româno-sovietică imediată împotriva armatei germane.

Răspunsul sovietic a fost dat de Semionov în 48 de ore, la 31 mai[1], sub forma unei comunicări verbale, pronunțată în limba germană, prin citirea unui text de 24 de rânduri pe care diplomatul îl păstră asupra sa. Prin aceasta, Semionov afirma că URSS nu era dispusă să modifice termenii armistițiului transmiși în 12 aprilie lui Nanu. Problema Basarabiei era de « nediscutat ». Doar chestiunea despăgubirilor putea, dacă va fi cazul, să fie ușor modificată în favoarea României. Totodată, Semionov adăuga că URSS nu avea nici o obiecție la termenul de două săptămâni propus pentru retragerea trupelor germane prin memorandumul lui Nanu și nici la trasarea unui teritoriu « liber de ocupație » în care aveau să se stabilească autoritățile române.

Nanu observă imediat contradicția dintre condițiile sovietice din aprilie, pe care Semionov le declara menținute, și ceea ce tot acesta adăuga acum. După ce promisese să ceară clarificări de la Moscova, Semionov veni să-l vadă din nou pe Nanu la 2 iunie : URSS accepta să-i acorde României statutul de țară neutră în cazul în care trupele germane s-ar fi retras fără luptă și se declara de acord ca o delegație română să se deplaseze la Moscova. Aceste condiții, noi doar ca formă, mai dovedeau o dată că la Kremlin se dorea negocierea cu regimul Antonescu, nu cu opoziția unită și emisarii ei pro-occidentali de la Cairo.

Pe 6 iunie, Semionov intra pentru prima oară în clădirea Legației Române, dar neanunțat și, apucând-o pe scara de serviciu, prin bucătărie. Aducea o telegramă de la Moscova, pe care, ca întotdeauna, se mărgini la a o citi. Telegrama preciza că delegația românească putea traversa liniile frontului pentru a stabili legătura cu comandamentul sovietic. Trebuia să anunțe, prin intermediul lui Semionov, momentul hotărât și semnele de recunoaștere. Ministrul României a aflat cu surprindere tot atunci de la Semionov despre discuțiile care, după spusele acestuia, se derulau în Mexic între ambasadorul sovietic și fostul rege al României, Carol al II-lea.[2]

[1] Dosar F. Nanu, depeșă din 31 mai, nenumerotată. Această versiune poartă, într-adevăr, data de 31 mai, și nu – așa cum scrie același F.C. Nano în *The First Soviet, op. cit.* – pe cea de 2 iunie.

[2] Jurnal F. Nanu, pp. 28-29 ; F.C. Nano, « The First Soviet... », *op. cit.*, p. 252. Semionov spunea adevărul.

Presiunile subite exercitate de Semionov aveau și o altă cauză : în ultimele zile ale lunii mai 1944 avusese loc un schimb de scrisori între premierul Churchill și președintele Roosevelt.[1] Corespondență secretă, dar care ajunsese la cunoștința lui Stalin. Consecințele acestui schimb de păreri vor pune capăt oricăror speranțe ale oamenilor politici români. Dar oamenii politici, bineînțeles, nu aveau cum să fie la curent.

Primul text, expediat de Churchill către Casa Albă la 31 mai, afirma : « Au survenit de curând semne îngrijorătoare despre posibile divergențe de concepție între noi și ruși cu privire la țările din Balcani și *în special* la Grecia. De aceea i-am sugerat ambasadorului sovietic să ne punem de acord în privința metodelor practice, astfel încât guvernul sovietic să ia conducerea treburilor românești, în timp ce noi am prelua conducerea acelora care privesc Grecia, fiecare din cele două guverne [aliate] ajutându-l pe celălalt în țările respective. Un asemenea aranjament ar iniția o bună evoluție, dată fiind situația militară actuală, deoarece România cade în sfera armatelor rusești, iar Grecia în aceea supusă Comandamentului aliat de sub ordinele generalului Wilson în Mediterana. » La 18 mai, ambasadorul sovietic i-a spus lui Eden că guvernul său a fost de acord cu această sugestie, dar că, înainte de a-și da acordul final în această privință, ei [sovieticii] ar dori să știe dacă fusese consultat sau nu guvernul Statelor Unite și dacă acesta se declarase de acord cu acest aranjament.

« Sper », adăuga Churchill, « că veți fi în măsură să binecuvântați această propunere. Bineînțeles, noi nu dorim să împărțim Balcanii în sfere de influență și, dându-ne acordul, ar trebui să dăm limpede de înțeles că acesta s-ar aplica doar în limita condițiilor de război și că n-ar afecta drepturile și responsabilitățile de care fiecare din cele trei mari puteri s-ar folosi în cursul negocierilor de pace și, în continuare, în ceea ce privește întreaga Europă. Bineînțeles, acest aranjament nu ar antrena vreo schimbare în derularea colaborării dintre dumneavoastră și noi cu privire la formularea și executarea politicii aliate față de acele țări [din Balcani]. Suntem totuși de părere că aranjamentul propus acum ar reprezenta o modali-

[1] *Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence*, Francis L. Loewenheim, Harold D. Langley și Manfred Jones (ed.), Saturday Review Press, New York, 1975, pp. 502-504.

tate utilă de a preveni orice politici divergente între noi și ei în Balcani. »

Ambasadorul britanic la Washington, lordul Halifax, a prezentat propunerea lui Churchill secretarului de stat Cordell Hull, care s-a declarat împotriva creării sferelor de influență. Răspunsul lui Roosevelt, pus pe hârtie de Cordell Hull, i-a fost transmis lui Churchill la 10 iunie 1944. Președintele american respingea sugestia premierului britanic : « guvernul nostru nu dorește să aprobe aranjamentul propus. Pe scurt, ne dăm perfect de bine seama că orice administrație militară responsabilă, oriunde s-ar situa teritoriul pe care-l ocupă, va fi nevoită în mod inevitabil să ia deciziile cerute de evoluția situației militare, dar tendința naturală a unor asemenea decizii de a se extinde și asupra altor domenii decât cel militar nu ar putea fi consolidată printr-un acord de tipul celui pe care îl sugerați. După părerea noastră, [un asemenea acord] ar duce cu siguranță la persistența unor dezacorduri între dumneavoastră și sovietici și la împărțirea Balcanilor în sfere de influență, în pofida intenției declarate de a limita aranjamentul la probleme militare.

Suntem de părere că ar fi de preferat crearea unui organism consultativ menit să risipească neînțelegerile și să restrângă tendința de formare a unor sfere [de influență] exclusive. »[1]

Pe de o parte, americanii se arătau ostili creării unor sfere de influență – în concepția lui Roosevelt, era vorba de o noțiune de tip colonial –, pe de altă parte, Churchill își dădea seama că Roosevelt propunea înființarea unui organism consultativ între Aliați care exista deja. Roosevelt uitase, probabil, de Comisia Consultativă de la Londra, în care SUA și URSS erau reprezentate de ambasadorii lor în capitala Imperiului Britanic, John Winant și Feodor Gusev. « Uitarea » lui Roosevelt nu se datora doar slăbirii facultăților sale intelectuale, ci și faptului că îi displăcuse de la început tot ce fusese legat de înființarea acelei Comisii Consultative. În primul rând fiindcă era rezultatul unei inițiative pur britanice și pentru că își avea sediul la Londra. Sovieticii nu putuseră refuza propunerea de înființare a Comisiei Consultative, dar o acceptaseră în primul rând pentru a fi informați despre ideile aliaților lor anglo-americani, și nu pentru a purta adevărate consultări. Cât despre ambasadorul american Winant, un democrat convins, care nu-i simpatiza pe sovie-

[1] *Roosevelt and Churchill...*, *op. cit.*, p. 527.

tici, el a fost din ce în ce mai dezamăgit de lipsa de cooperare din partea guvernului său, până când, adus la disperare, s-a sinucis.

Așa cum era de așteptat, răspunsul american din 10 iunie l-a dezamăgit pe Churchill, fără însă a-l descuraja. Chiar a doua zi, 11 iunie 1944, a trimis o replică la Washington, adoptând de această dată argumentația opusă celei pe care o folosise pentru a-i convinge pe americani de necesitatea creării unei Comisii Consultative : « Primind răspunsul dumneavoastră nr. 557, am fost foarte îngrijorat. Orice acțiune comună este paralizată dacă fiecare trebuie să-l consulte dinainte pe fiecare despre orice. Mersul evenimentelor se va suprapune întotdeauna situațiilor schimbătoare din această regiune a Balcanilor. Cineva ar trebui să aibă autoritatea de a pregăti planuri și de a acționa. Pur și simplu, un comitet consultativ n-ar fi decât o perpetuă piedică, el va fi mereu depășit în situații de urgență, prin schimburile de păreri directe între dumneavoastră și mine sau între fiecare dintre noi și Stalin. Situația din Grecia s-a îmbunătățit foarte mult fiindcă am putut să dau mereu ordine, în mod constant, comandanților militari fără a trebui să fac uz de forță sau măcar să amenințe că o voi folosi. »

Urma fraza cu aranjamentul-cheie : « [...] Rușii sunt de acord să ne lase să luăm conducerea treburilor grecești. »

« Mi se pare acum că rușii sunt pe cale să invadeze România cu mari forțe și că vor ajuta România să ia înapoi de la Ungaria o parte din Transilvania.

Luând toate acestea în considerare, ar fi bine să urmăm o comandă unică, dat fiind că nici dumneavoastră, nici eu nu avem trupe acolo și că rușii, probabil, vor face acolo tot ce vor dori. Mai mult, sunt de părere că termenii lor sunt de bun-simț și chiar generoși. Armata română a provocat pierderi grele trupelor sovietice și a pornit la război împotriva Rusiei cu entuziasm. Nu văd nici un fel de problemă dacă ne vom adresa rușilor oricând, pe orice temă, dar, vă rog [*please*], lăsați-i să continue în direcția convenită, căci ei fac toată treaba. » « Toată treaba », adică lupta pe frontul româno-german. « Suntem un vechi aliat al Greciei... Regele Greciei și guvernul Greciei s-au așezat sub protecția noastră. »[1]

[1] Cu atât mai mult cu cât Stalin, care se dovedea interesat de perspectiva « zonei » oferite în România (chiar dacă Churchill i-o propusese pentru o « perioadă de probă de trei luni »), se arăta conciliant pentru alte

Arătând că Moscova nu excludea o întoarcere a lui Carol pe tronul României, Semionov îi ceru și lui Nanu părerea. Diplomatul român îi răspunse că nu era în măsură să se pronunțe dar că atât guvernul, cât și opoziția unită vor fi ostile unei asemenea soluții, iar țara n-ar accepta niciodată un rege impus din exterior.[1]

Comunicarea lui Semionov urmărea să-i convingă pe români că la Kremlin se lua în considerare orice variantă susceptibilă de a promova intențiile URSS, că sovieticii nu țineau deloc să restrângă numărul interlocutorilor lor români și că erau în măsură să găsească și alți candidați la putere. Ministrul României îi transmise informația atât lui Mihai Antonescu, cât și lui George Duca, prin care ea i-a fost comunicată opoziției unite. Cu această ocazie, Duca nota în jurnalul său dilema în care se găseau guvernul Antonescu, regele și opoziția unită, dat fiind că nici una dintre părți nu voia să cedeze țara supremației URSS. « Moralul armatei este bun, cu toată lipsa de armament ; bombardamentele [anglo-americane] sunt îngrozitoare și, în teritoriile ocupate de ruși, au început arestările și deportările [...] românii se pregătesc cu ancestrala lor fatalitate să înfrunte un viitor întunecat. »[2]

zone. Deși, îi telegrafia el lui Churchill, « guvernul sovietic a constatat cu surprindere că nu fusese consultat asupra recentelor măsuri » luate de anglo-americani în Italia, « partea sovietică nu va ridica obiecții » (*Roosevelt and Churchill...*, *op. cit.*, p. 530).

Istoria a ținut seamă de motivul lui Churchill în abandonarea către URSS a României și a întregii Europe de Est, pentru că, în primul rând, el nu putea face altfel. Imperiul Britanic era la capătul puterilor. A încercat, este drept, mai târziu, să arunce vina pe americani, după cum se vede din următoarea mărturisire făcută secretarului său, sir John Colville, în ianuarie 1953, după ce generalul Eisenhower devenise președintele Statelor Unite : « Cum Eisenhower a câștigat alegerile, va trebui să scot bucăți mari din volumul VI al *Memoriilor* (mele) *de război* [care vor apărea mai târziu]. Nu voi putea povesti cum au abandonat americanii vaste porțiuni ale Europei doar ca să le fie pe plac rușilor și nu voi putea vorbi despre neîncrederea cu care au întâmpinat ei atunci apelurile mele la prudență » (John Colville, *The Fringes of Power. 10 Downing Street Diaries 1939-1955*, Londra și Toronto, Hodder & Stoughton, 1985, p. 658). Aceasta după ce atâta vreme Churchill fusese acela care îi împinsese pe americani spre ideea sferelor de influență.

[1] Jurnal F. Nanu, p. 30.

[2] Jurnal G. Duca, 7 iunie 1944.

Nanu nota la rândul lui : « Nu mai avem rezerve militare, retragerea din Crimeea a fost un dezastru [...]. La București dezordinea este la apogeu... Toate gările de triaj sunt distruse [...]. Ministerele sunt împrăștiate prin țară, nimeni nu știe unde [...]. Marele scandal este părăsirea Bucureștilor la fiecare alarmă aeriană de către toți cei care au un automobil și care blochează astfel străzile. Populația este indignată și azvârle cu pietre din pavaj. Mareșalul își pierde timpul inspectând ținuta soldaților... Aproape toată lumea pare resemnată la perspectiva unei stăpâniri rusești... »[1]

În ciuda acestei situații sumbre și a comunicării făcute de Semionov lui Nanu, Mihai Antonescu n-a vrut totuși să se angajeze până nu « epuizează alte posibilități ». Nanu bănui, pe bună dreptate, că nu mai existau decât posibilități imaginare. Pentru a se liniști totuși, îi mai comunicase pe 11 iunie consilierului « britanic » Waszkiewicz că, dată fiind lipsa de interes a occidentalilor pentru români, aceștia nu mai aveau nimic de câștigat dacă li se adresau în continuare, ceea ce îi nemulțumea pe ruși ; dacă Moscova voia să încurajeze România să iasă din război, trebuia să-i promită restituirea Basarabiei.

Waszkiewicz îi spuse că anglo-americanii nu puteau « pentru moment » să exercite presiuni asupra URSS și întrebă dacă guvernul român n-ar fi dispus să discute problema Basarabiei după încheierea păcii. Waszkiewicz, care se prezenta drept singurul membru al Legației Britanice autorizat să-i contacteze pe români, ceruse, printre altele, informații precise despre activitatea comunistă din România, despre simpatiile sovietice ale minorității evreiești, ca și despre comportamentul trupelor și poliției secrete ale URSS în zonele ocupate.

Mihai Antonescu răspunse la 20 iunie printr-o depeșă pe care Nanu o consideră de-a dreptul « ineptă ». Într-adevăr, pentru a le face bună impresie anglo-americanilor, Mihai Antonescu nega orice persecutare a evreilor și afirma că legile antievreiești promulgate de guvernul său la cererea lui Hitler nu se aplicau de fapt. Singurul rezultat al acestei politici « abile », comenta Nanu, era acela de a se pune rău cu ambele părți.[2]

Între timp, la Cairo, cei doi emisari ai opoziției unite continuau tratative anevoioase cu cei trei Aliați. Pentru a nu indispune URSS,

[1] Jurnal F. Nanu, pp. 29-30.

[2] Jurnal F. Nanu, p. 31, 23 iunie 1944.

Niculescu-Buzești îi telegrafia lui Duca pe 20 iunie că trimisese de curând la Cairo un plan detaliat pe baza căruia România își va coordona acțiunea cu Uniunea Sovietică pentru a putea ieși din război.

Când Duca îi transmise lui Semionov, în numele regelui Mihai, conținutul telegramei, acesta răspunse, așa cum era de așteptat, că la Cairo lucrurile mergeau mult prea încet. Oricum, nu despre Cairo și nu cu Duca voia Semionov să vorbească, ci cu ministrul Nanu. Semionov se duse, de aceea, imediat la Legația Română : « cineva îi spusese » că ministrul avea să-i comunice ceva. Dar ministrul a răspuns că nu știa nimic.

Trei zile mai târziu, la 23 iunie, cotidianul suedez *Dagens Nyheter* publica o corespondență din Londra, foarte bine informată asupra stării negocierilor de la Cairo. Se spunea acolo că românii, nereușind să-i divizeze pe Aliați, fuseseră sfătuiți de anglo-americani, pentru a negocia armistițiul, să trimită emisari pe linia de front sovietică. Citind acest articol tendențios, Nanu nu se putu împiedica să-și imagineze soarta opoziției unite sacrificată sovieticilor dacă mareșalul Antonescu ar fi acela care va semna armistițiul, precum și soarta mareșalului dacă, dimpotrivă, opoziția ar fi încheiat pacea cu Kremlinul.[1]

În mod evident, la Moscova se făcea totul pentru a pune capăt negocierilor de la Cairo și pentru a încheia cât mai repede o înțelegere la Stockholm. Grăbit să termine și neputând obține nimic de la ministrul Nanu, Semionov se adresă iarăși consilierului acestuia și-i ceru lui Duca să vină la o nouă întâlnire pe 27 iunie. De data aceasta, întâlnirea fu aranjată după cele mai stricte reguli conspirative, într-o pădure mlăștinoasă din împrejurimile capitalei suedeze.

Ca și Nanu, consilierul român îl dezamăgi pe Semionov. Duca mai avea un mesaj, care nu era altceva decât o telegramă a lui Niculescu-Buzești, mirat de interesul URSS pentru fostul rege Carol, a cărui politică externă fusese atât de fățiș antisovietică.[2]

Trei zile mai târziu, Duca era totuși în măsură să-i comunice interlocutorului său un document mult mai important, dar care și de această dată era menit să fie utilizat la Cairo, și nu la Stockholm. În fapt, Duca primise la 30 iunie prin cifru planul de acțiune pregătit

[1] *Idem.*

[2] Jurnal G. Duca, 27 iunie 1944.

de rege și de opoziția unită la București. Planul preciza măsurile interne și externe menite să asigure căderea regimului Antonescu și înlocuirea lui printr-o formațiune guvernamentală democratică însărcinată să semneze armistițiul cu Aliații (desigur, cu toți trei Aliații). În ciuda clauzei care preciza că trupele române trebuiau să lupte alături de armata sovietică pentru a elibera teritoriul românesc, inclusiv Transilvania, acest plan conținea două dispoziții contrare vederilor URSS : debarcarea a trei brigăzi aeropurtate sovieto-anglo-americane care ar fi urmat să neutralizeze ariergarda trupelor germane în urma unei aterizări garantate de autoritățile române ; și semnarea imediată, de către emisarii români din Cairo, a unui armistițiu cu cei trei Aliați.

Duca aranjă o întâlnire cu Semionov la 1 iulie, orele 11, la doamna Kollontai. Acolo, timp de două ore, în zgomotul « infernal » al aparatului de radio manevrat de Semionov, Duca și bătrâna ambasadoare au discutat planul opoziției de la București. Duca traducea textul românesc în franceză pentru interlocutoarea sa, după care aceasta retraducea textul în rusă pentru a-i permite lui Semionov să-și noteze totul în carnetul său negru. Alexandra Kollontai susținea acum că opoziția română nu va fi supusă de URSS unor condiții mai grele decât cele comunicate guvernului Antonescu.[1]

La 15 iulie, Duca primi un telefon de la Semionov, care-l invita să vină în aceeași zi la domiciliul său. Consilierul de legație român îl găsi pe consilierul de legație sovietic în halat de baie, dându-se suferind de pneumonie (era vară !) și în compania neașteptată a doamnei Kollontai, îmbrăcată într-o rochie veche cu picățele și cu coafura în dezordine. Consilierul în halat continua să se arate foarte deferent cu bătrâna ambasadoare. Toată scena îi conferea acestei întâlniri diplomatice, desfășurată totuși în perspectiva încheierii atât de importante a unui armistițiu, cel mai neoficial aspect cu putință. În acest context, reprezentanții URSS îi transmiseră emisarului român mulțumirile (nescrise) ale guvernului lor pentru « proiectul de acțiune comună » comunicat cu două săptămâni mai devreme de București la Moscova, de unde, ziceau ei, fusese retransmis la Cairo. Dar, în afară de aceste mulțumiri, Moscova nu dădea vreun răspuns concret la acest proiect al opoziției unite. Pe 22 iulie, Niculescu-Buzești, care prefera, desigur, să nu aibă nici un răspuns din

[1] Jurnal G. Duca, 15 iulie 1944.

partea Moscovei, se eschiva încă o dată și îi telegrafia lui Duca că nu-și putea asuma răspunderea de a accepta condiții sovietice mai puțin favorabile decât cele prezentate guvernului Antonescu prin intermediul ministrului Nanu. Devenea tot mai evident că rușii favorizau guvernul, și nu opoziția unită.

Discursul lui Churchill din 2 august diminua și mai mult speranțele românilor : primul-ministru britanic îi sfătuia încă o dată – și public ! – să se înțeleagă cu URSS. La București, îngrijorările ministrului de Externe se accentuau ca urmare a zvonurilor venite de la Berlin : se vorbea de un nou contact secret între consilierul sovietic la Stockholm, Semionov, și un emisar german, Kleist. Ministrul român la Berlin se informă pe lângă interpretul lui Hitler, Paul Schmidt, care-i spuse că, prin impunerea capitulării fără condiții, intransigența anglo-americanilor la adresa *Reich*-ului nu-i lăsa acestuia altă cale decât aceea de a se înțelege cu rușii. Mihai Antonescu nu știa dacă trebuie să ia în serios aceste zvonuri sau să le considere, dimpotrivă, un mijloc de presiune al lui Hitler asupra opiniei publice occidentale. Tot așteptând, nu se putea hotărî asupra unei soluții.[1]

Bucureștii colcăiau de zvonuri. La 24 iulie 1944, ministrul Suediei, Patrick de Reuterswärd, îi comunica ministrului Italiei, Renato Bova Scoppa, că « se discuta » despre formarea unui guvern de opoziție condus de Maniu, cu Gafencu (aflat atunci în Elveția) la Externe și cu participare comunistă. De la altă sursă Bova Scoppa afla că, în urma decretului de mobilizare generală dat de Hitler, guvernul român s-ar pregăti să ia o măsură asemănătoare.[2]

Până și oamenii politici care nu făceau parte din opoziția unită și ale căror informații proveneau din alte surse – probabil, de la fostul președinte cehoslovac Beneș, prin intermediul lui Richard Franasovici – își aveau propria versiune : « Dl. Tătărescu a declarat unei cunoștințe de încredere de-a mea – consemna ministrul Italiei – că peste nu mai mult de 20 de zile sau o lună, România va fi încheiat un armistițiu cu Aliații. »

[1] Nu fusese niciodată discutată varianta unei ocupații tripartite a României. În schimb, modalitatea unei asemenea ocupații a Germaniei și a Austriei era studiată la Londra, dar cu ușile închise, în cadrul Comisiei Consultative Europene. În cercurile diplomatice din Elveția se vehiculau tot felul de zvonuri care împleteau uneori imaginarul cu realul.

[2] Renato Bova Scoppa, *op. cit.*, pp. 153-155.

Cel de la care nu se putea afla nimic era Conducătorul Statului. De aceea, la 4 august 1944, « regele Mihai s-a dus la Snagov, la vila mareșalului Antonescu, și i-a cerut brusc să-i explice intențiile sale cu ocazia convorbirii pe care urma să o aibă cu Hitler. Mareșalul și-a expus ideile, dar convorbirea, care nu a fost deloc cordială, reprezintă preludiul unei furtuni iminente ».[1]

Din desfășurarea imediată a evenimentelor se poate deduce că mareșalul nu-i comunicase regelui – probabil, intenționat – nimic concret despre intențiile sale față de Germania și de URSS. În decursul acelei întrevederi de la Snagov va fi evocat Ion Antonescu amintirea lui Decebal, care alesese să-și pună capăt zilelor văzând că nu mai era nici o scăpare în fața oștilor lui Traian. Evocare de care s-au folosit detractorii mareșalului pentru a susține că acesta era nebun.[2]

La 5 august 1944 – a doua zi după întrevederea cu regele Mihai la Snagov –, mareșalul pleca, la bordul unui avion Condor pus la dispoziție de Hitler, să-l viziteze pe acesta la Cartierul său General. Avea să fie ultima lor întrevedere. Ion Antonescu era însoțit de Mihai Antonescu, de generalul Șteflea, șeful Statului Major al armatei române, de generalul Pantazi, ministru de Război, de baronul von Killinger, de alți doi ofițeri români de rang înalt și de un general german. Pe când avionul survola Varșovia în flăcări, acesta a declarat : « Iată soarta care așteaptă toate țările ce au trădat sau vor trăda Germania. »

Convorbirile celor două delegații, se știe, s-au desfășurat într-o atmosferă cordială. *Führer*-ul l-a rugat pe mareșal să rupă relațiile

[1] *Idem.*

[2] Istoria nu dispune de elemente suficiente pentru a lua în serios « nebunia » lui Ion Antonescu. Despre aceasta s-a exprimat cu bun-simț țărănesc Marin Preda în *Delirul* : « Un nebun mai mic între doi nebuni mai mari » – adică Hitler și Stalin. O versiune senzaționalistă a acestei teze e dată de Pierre Accoce și dr. Pierre Rentchnick în *Ces malades qui nous gouvernent*, bazându-se pe isteria lui Hitler, pe sadismul lui Stalin, pe ciclotimia lui Churchill etc. Cât despre Roosevelt, ajuns un fel de ruină ambulantă la sfârșitul vieții, este suficient să amintim reacția speriată a lui Churchill după conferința celor trei mari de la Teheran : « Președintele avea multe momente de absență. Rămânea cu gura deschisă, dădea răspunsuri fără sens » (Churchill către medicul său, lordul Moran). În amintirile lui Camil Demetrescu este citată expresia mareșalului la întoarcerea în țară după ultima sa vizită la Hitler : « Am vorbit cu un nebun ! »

diplomatice ale României cu Turcia care, ieșind din neutralitate, tocmai își întrerupsese relațiile cu Germania – un alt semn că și la Ankara înfrângerea *Reich*-ului era considerată inevitabilă. Mareșalul și-a dat încă o dată cuvântul de onoare că « va rămâne » fidel alianței cu *Reich*-ul – o fidelitate de care Hitler era convins.

Mai erau două săptămâni și jumătate până la 23 august. Cu doar două săptămâni înainte de întâlnirea sa cu Antonescu la 20 iulie 1944, Hitler fusese ținta unui atentat. Pregătită de un grup de ofițeri superiori, tentativa eșuase, Hitler scăpând cu răni ușoare.[1]

Tot la 5 august 1944 sosea la Stockholm un alt curier, Oancea. Secretar de legație, acest apropiat al lui Iuliu Maniu era purtătorul unui mesaj din partea lui Mihai Antonescu.[2]

Bucureștiul dorea ca Nanu să afle dacă Semionov inițiase contacte cu emisarul secret german, Kleist.[3]

În caz că această știre se confirma, Nanu era instruit să le explice rușilor că România nu se putea expune pericolului continuării contactelor cu Moscova. Asemenea contacte supuneau România la riscul de a fi abandonată de aliatul ei german, Hitler înțelegându-se apoi cu sovieticii pe seama României. Mihai Antonescu mărturisea că guvernul său se găsea într-o situație penibilă, pe de-o parte, prin consecințele implicării într-un « război inutil, care costase imense pierderi omenești » și, pe de alta, era expus unei reacții violente din partea Germaniei în cazul unei schimbări de guvern. Tot conform afirmațiilor lui Mihai Antonescu, Germania mai « dispunea de o armată de un milion de oameni înarmați și bine aprovizionați ».

[1] Bomba, plasată sub masa sălii de conferințe în care urma să aibă loc o discuție cu comandanții militari, explodase la momentul prevăzut. Dar hazardul făcuse ca, pe de o parte, Hitler să nu se așeze la locul prevăzut de protocol și, pe de altă parte, ca suflul exploziei să fie atenuat de tăblia de stejar masiv a mesei. Conjurații, în majoritate aristocrați, au fost spânzurați sau agățați în cârligele unui abator. Reacția lui Hitler a fost pe măsura isteriei sale – câteva mii de oameni au fost pedepsiți.

[2] Jurnal F. Nanu, 5 august 1944.

[3] Funcționarul consular Kleist se pare că nu fusese mandatat decât de câțiva diplomați germani aflați în subordinea lui von Ribbentrop. Hitler nu voia să încheie pacea cu Stalin. Mai mult, aflând că Edgar Klauss, omul de legătură al lui Kleist la Stockholm, era evreu, Hitler a ordonat încetarea oricăror contacte în acest sens. Despre Kleist scrie pe larg Ingeborg Fleischhauer, *op. cit.*

Nu era limpede, își spunea Nanu, dacă informația cerută de Mihai Antonescu despre emisarul secret trebuia într-adevăr transmisă la Moscova sau dacă Mihai Antonescu urmărea doar să-l convingă pe Nanu să prelungească tratativele.

Curierul diplomatic Oancea mai comunicase că la București « toată lumea era convinsă că Mihai Antonescu voia să iasă din război, dar că nu reușea să-l decidă pe mareșal. Mareșalul i-ar fi declarat chiar regelui că, dacă lucrurile ar fi mers prost, și-ar fi pus capăt zilelor așa cum făcuse Decebal înfrânt de romani ».

În ziua de 6 august, Nanu îi telegrafia lui Mihai Antonescu pentru a-i reaminti de eventualitatea unei ocupații tripartite a României. Emisari sovietici și reprezentanți ai lui Beneș în Elveția le-ar fi menționat o asemenea posibilitate ministrului român la Berna, Pella, și fostului ministru de Externe, Gafencu, stabilit în exil la Geneva.

Nanu îl sfătui pe Mihai Antonescu să scoată România din război fără întârziere și să scape astfel de bănuiala că ar fi vrut să înșele URSS căutând cu tot dinadinsul ajutorul occidentalilor. Cât despre forma care ar fi urmat să i se dea acestei acțiuni, Nanu era de părere că trebuie să li se declare celor trei Aliați că România capitula fără condiții. Referindu-se la sovietici, Nanu încheia : « dată fiind situația fără ieșire, suntem oricum la cheremul lor. »

De această dată, sfaturile lui Nanu au fost bine primite de Mihai Antonescu, care părea decis să le adopte pentru a nu-i lăsa opoziției unite avantajul de a hotărî o încetare a ostilităților, ce părea, oricum, inevitabilă. Ministrul de Externe îi telegrafie lui Nanu pentru a-i anunța trimiterea unui răspuns încredințat unui curier special, care trebuia să plece din București peste câteva zile. Până atunci, Nanu era însărcinat să-i convingă pe ruși că România nu se putea expune la încheierea unui acord cu URSS în cazul în care aceasta gândea chiar ea să se înțeleagă cu Germania, pe care România tocmai se pregătea s-o abandoneze. În fine, în loc să se alăture dorinței sovietice de a vedea o delegație românească luând drumul Moscovei, Mihai Antonescu îi cerea URSS să ia în considerare trimiterea unei delegații sovietice la București. Încă o dată, se proceda, imaginativ, la inversarea anormală a rolurilor.

Nanu socoti pe bună dreptate că mesajul era incoerent, contradictoriu și inaplicabil. Îi răspunse imediat lui Mihai Antonescu printr-o scrisoare particulară, în care îi preciza că nu mai credea într-o pace separată germano-sovietică. În ceea ce privește România, numai

un acord imediat cu URSS putea deopotrivă să îndepărteze represaliile militare sovietice și să-i permită României să evite o reacție disperată a germanilor.

Pe 8 august, opoziția unită hotăra și ea să se apropie de poziția sovietică. Niculescu-Buzești însuși îi comunica lui Duca următoarele : opoziția, « pentru a grăbi eliberarea României, hotărâse să-l trimită pe generalul român Aurel Aldea să negocieze cu Comandamentul sovietic. Această inițiativă se bucură de acordul regelui, sub supravegherea căruia și în înțelegere cu scopul urmărit », generalul Aldea trebuia să treacă linia frontului.

Duca era instruit să o încunoștințeze pe doamna Kollontai, cerându-i discreție totală, deoarece generalul trebuia să plece fără acordul guvernului Antonescu. Duca trebuia totodată să obțină explicații despre absența unui răspuns sovietic la propunerile prezentate de opoziția unită pe 30 iunie (debarcarea comună sovieto-anglo-americană în România și semnarea unui armistițiu la Cairo), precum și asupra faptului că propunerile care-i fuseseră transmise lui Nanu la 12 și 13 aprilie de Semionov și doamna Kollontai erau mai avantajoase decât cele pe care ministrul sovietic la Cairo i le comunicase prințului Știrbei. Dar se știe astăzi că Stalin nu intenționa să le respecte nici pe unele, nici pe celelalte.

Duca îi transmise mesajul lui Niculescu-Buzești doamnei Kollontai, pe care se dusese s-o vadă la domiciliul lui Semionov, în prezența acestuia. Semionov nu răspunse decât după două săptămâni, pe 22 august mai precis. La acea dată, Mihai Antonescu se pregătea să accepte propunerile sovietice sau mai degrabă să negocieze pe baza lor, dar aceasta Kremlinul n-o știa încă. La fel, nedând nici un răspuns opoziției unite românești, autoritățile sovietice se pregătiseră să scoată în față un alt interlocutor privilegiat, pe omul politic liberal Gheorghe Tătărescu, exclus din opoziția unită de la București, vechi om de încredere al fostului rege Carol al II-lea. Lui Duca Semionov îi spuse că el nu era în măsură pentru moment să transmită răspunsul sovietic la propunerea sa din 8 august. Guvernul URSS dorea, dimpotrivă, să aibă cât mai repede lămuriri despre rolul și importanța politică a lui Tătărescu, despre relațiile sale cu Palatul regal, precum și despre formațiunile politice altele decât cele din opoziția unită.

Devenea limpede și de data aceasta că URSS, chiar dacă nu-și alesese definitiv interlocutorul, era hotărâtă să nu discute cu opo-

ziția unită, care nu dorea colaborarea nici cu guvernul Antonescu, nici cu fosta extremă dreaptă legionară (condusă de Horia Sima, exilat la Berlin), nici cu vechii apropiați ai lui Carol al II-lea, nici cu Tătărescu, pe rând fost ministru al lui Carol și șef al unei fracțiuni liberale disidente. Or, tocmai în această zonă căuta acum Kremlinul omul politic dispus să formeze un guvern prosovietic.

În aceeași zi, Duca transmitea la București întrebările lui Semionov, la care făcuse deja o serie de obiecții verbale. Semionov părea să nu fi arătat mare interes pentru conținutul unui mesaj primit de Duca la 18 august, mesaj prin care Niculescu-Buzești îi anunța hotărârea opoziției unite de a renunța la debarcarea aliată tripartită în România (*sic !*) și de a accepta o eventuală semnare a armistițiului la Moscova.

Această concesie majoră făcută de opoziția unită propunerilor sovietice se suprapunea unei concesii similare făcută de ministrul român de Externe, al cărui curier special, Neagu Djuvara, părăsise Bucureștii, așa cum fusese prevăzut, la 22 august 1944, aducând o scrisoare către Nanu. Date fiind diversele interpretări ale misiunii lui Djuvara, trebuie subliniat că acesta avusese înainte de plecare o convorbire cu Mihai Antonescu, și nu cu mareșalul[1] – ministrul de Externe îl primise într-o lungă audiență, fără îndoială ultima acordată cuiva înainte de a fi arestat a doua zi la Palatul regal. Ceea ce îi spusese Mihai Antonescu emisarului său demonstra o apropiere considerabilă de ideile lui Nanu în ceea ce privește urgența de a scoate România din război. Mihai Antonescu arunca asupra mareșalului responsabilitatea întârzierilor în trecerea la acțiune ; doar intransigența mareșalului, afirma ministrul de Externe, împiedicase încheierea oricărui compromis cu URSS. Mareșalul vorbea chiar despre posibilitatea de a se sinucide ca regele dac Decebal dacă si-

[1] Frederic Nanu consemnează cu precizie că Neagu Djuvara venise cu un mesaj verbal și cu un memoriu scris din partea lui Mihai Antonescu, deci nu din partea mareșalului. Și aceasta la 22-23 august 1944. În micul său volum publicat în 2012 (*Misterul telegramei de la Stockholm*, Editura Humanitas, București), Neagu Djuvara afirmă la p. 47 despre el însuși : « tânărul atașat de legație pe umerii căruia mareșalul Antonescu punea înfricoșătoarea sarcină de a cere ambasadoarei sovietice, prin ministrul Frederic Nanu, reluarea negocierilor de armistițiu întrerupte de el în ultimele trei luni ! » Deci, după Djuvara, mareșalul (și nu Mihai Antonescu) cerea, și nu armistițiul, ci reluarea negocierilor.

tuația ar fi devenit de nestăpânit. Totodată, hotărârea lui Mihai Antonescu de a accepta soluția capitulării – era însoțită de mari ezitări, alimentate și de temerile sale că s-ar putea încheia o pace separată între Hitler și Stalin. O pace pe care, spunea el, guvernul francez de la Vichy tocmai i-o anunțase ca iminentă și ale cărei consecințe riscau să-i fie fatale României. Mareșalul Antonescu, întors pe 7 august de la Cartierul General German, nu-l auzise oare pe Hitler vorbindu-i elogios de Stalin ? Aceste simptome alarmante păreau cu atât mai verosimile cu cât, din perspectiva lui Mihai Antonescu, ele decurgeau din afinitatea profundă existentă între dictatura nazistă și cea sovietică.

De ce, în acest caz – îl întrebase Djuvara –, s-a continuat lupta împotriva URSS în loc să ieșim cât mai repede din conflict ? De frica represaliilor germane, îi răspunsese Mihai Antonescu. De aceea îl însărcinase pe Djuvara să-i întrebe pe anglo-americani prin Nanu dacă puteau să susțină România cât mai repede printr-o parașutare de trupe. Mihai Antonescu părea deci să fi uitat că Nanu nu beneficia de nici un contact cu anglo-americanii (aceste parașutări fuseseră deja sugerate de opoziția unită) și lăsa impresia că ar fi victima altei iluzii vorbindu-i lui Djuvara despre posibilele disensiuni între URSS și anglo-americani, disensiuni ale căror consecințe ar putea salva România. Cât despre « disensiunile » prognozate la București, Churchill avusese grijă să le evite.

Nanu, însărcinat să reia discuțiile cu doamna Kollontai, trebuia s-o întrebe dacă URSS nu dorea să discute doar cu opoziția unită, ci și cu guvernul Antonescu. Or, această întrebare arată foarte bine că guvernul Antonescu, care se împotrivise până atunci cu atâta încăpățânare unui armistițiu cu URSS, nu pricepuse intenția Kremlinului, care era tocmai aceea de a evita negocierea cu opoziția unită. Ministrul de Externe spuse chiar că mareșalul era până la urmă gata să renunțe la putere în momentul în care situația ar fi cerut-o și să-i dea mână liberă chiar lui (Mihai Antonescu) pentru a merge să semneze armistițiul la Cairo, dar nu la Moscova. Nici un alt document, nici o altă sursă nu au confirmat de atunci versiunea lui Mihai Antonescu.

Care ar fi, în acest caz, rolul opoziției ? întrebase Djuvara. « În ce privește Opoziția, este regretabil să vezi că n-a făcut nimic. Principalii săi reprezentanți și el însuși [Mihai Antonescu] primiseră mesaje de la Beneș și de la oamenii politici români refugiați în Elveția, mesaje care îi îndemnau să ia imediat legătura cu Moscova ; că el

[Mihai Antonescu] lăsase Opoziției toată libertatea de acțiune, considerând că ea dispunea de atuuri mai importante decât guvernul, dar nu se făcuse nimic. »

Curierul special Djuvara plecase deci din București pe 22 august, ajunse la Berlin în seara zilei de 23, își petrecu noaptea acolo și aterizează la Stockholm pe 24 august, fără să fi aflat încă despre lovitura de stat a regelui Mihai. Radioul și presa germană nu anunțaseră deocamdată nimic, urmând dispozițiile cenzurii lui Hitler, surprins de această veste proastă și neștiind încă dacă trebuia să o anunțe public sau nu. Poliția germană, ignorând la rândul ei răsturnarea aliaților, îl lăsase pe Djuvara să treacă, dar misiunea acestui trimis de ultimă oră al guvernului Antonescu devenea acum fără obiect.

În cursul aceleiași zile de 23 august, la orele 6 seara, când arestarea Antoneștilor și evenimentele de la București nu ajunseseră încă la cunoștința străinătății, George Duca se dusese la Semionov ca să afle dacă nu exista vreun răspuns din partea guvernului sovietic la mesajul opoziției unite.

De această dată, exista : doamna Kollontai, care se găsea și ea acolo, îl primi cu o veselie nedisimulată pe Duca ; obligatoriul zgomot de fond al aparatului de radio dispăruse. URSS se hotărâse și accepta să-l primească pe generalul Aldea. Semionov, doamna Kollontai și Duca discutară apoi diferitele posibilități pe care le avea avionul generalului român de a trece prin liniile frontului.

Întors acasă, Duca îi telegrafie lui Niculescu-Buzești cerându-i detaliile tehnice privind locul și ora trecerii misiunii Aldea peste linia frontului sovietic.

La 9 seara, Radio Londra anunța că Marea Britanie numără de-acum România printre aliații săi. La ora 10 se afla în Suedia despre lovitura de stat de la București și despre proclamația adresată de regele Mihai țării sale.

Demnitarii *Reich*-ului și reprezentanții lor în străinătate nu au fost singurii surprinși de acțiunea regelui Mihai, grație căreia opoziția unită își închipuia că putea lua inițiativa măsurilor diplomatice și militare. Dovadă stau, între altele, sinuciderea ministrului Germaniei la București, baronul von Killinger, și cuvintele amare pe care i le-a adresat atașatul militar german din Suedia, von Watzdorff, lui George Duca : « cum se poate ca românii, flecari cunoscuți, să fi ținut un asemenea secret ? »[1]

[1] Jurnal G. Duca, 23 august 1944.

Și Moscova a fost luată prin surprindere de această lovitură de palat, ale cărei avantaje și dezavantaje pentru interesele sovietice au fost o vreme imposibil de calculat, cu atât mai mult cu cât războiul nu se încheiase.

Reiese deci limpede că Neagu Djuvara, diplomat atașat ministerului de Externe, fusese trimis la Stockholm în calitate de curier al guvernului de către superiorul său ierarhic, ministrul Mihai Antonescu, așa cum era normal, și nu de mareșalul Antonescu, așa cum relatează diplomatul 70 de ani mai târziu. Ne putem chiar întreba dacă mareșalul ceruse într-adevăr să fie trimis vreun curier în Suedia și dacă tot el, mareșalul, îl desemnase pe Djuvara sau pe altcineva, și chiar dacă era la curent cu identitatea curierului.[1]

Așa cum bine observă Djuvara, nu era nici o nevoie de curier special de vreme ce funcționau deja două sisteme de comunicare prin cifru între București și Stockholm, ambele controlate de Niculescu-Buzești și ambele, în principiu, cu știrea lui Mihai Antonescu.[2]

Dar doar « în principiu » ! Mihai Antonescu nu era foarte sigur dacă știa tot ce negocia opoziția unită. Misiunea lui Djuvara – purtător al unui mesaj substanțial, și nu doar al unei telegrame (așa cum reiese din textul său publicat în 2012) – reprezenta concretizarea dorinței lui Mihai Antonescu de a se introduce personal în negocieri pe lângă sau peste Niculescu-Buzești, stăpânul cifrului. Cât despre mareșal, prins între cuvântul său de onoare ca aliat al lui Hitler și teama de o posibilă pace separată între Hitler și Stalin, încheiată pe seama României, el nu luase în serios opoziția unită și nici pe garantul și purtătorul ei de cuvânt, regele Mihai. La 23 august 1944,

[1] Curierul Neagu Djuvara, funcționar al ministerului Afacerilor externe de la București, fusese trimis în misiune regulamentar de superiorul său ierarhic, ministrul Mihai Antonescu, și nu de mareșal, în ale cărui atribuții nu se afla trimiterea de curieri diplomatici. Așa cum s-a văzut deja, alți tineri diplomați români fuseseră trimiși la Stockholm (Camil Demetrescu, G. Barbul) înainte de Djuvara. În memoriile sale, publicate la București la câteva decenii după 1944 și după mulți ani de închisoare, Camil Demetrescu ține să precizeze care era răspunderea curierilor și faptul că numirea acestora nu era de resortul mareșalului Antonescu (Camil Demetrescu, *Note-relatări*, Editura Enciclopedică, București, 2001).

[2] Neagu Djuvara, *Misterul telegramei de la Stockholm*, Editura Humanitas, București, 2012.

mareșalul Antonescu nu luase încă nici o hotărâre și, în clipa arestării lor, Mihai Antonescu nu a îndrăznit să-i spună că acționase în numele său.

La acea dată încă nu se știa de câtă vreme mai era nevoie pentru a se pune capăt războiului. De aceea, mai ales de ochii anglo-americanilor, Stalin trebui să modifice planul de aservire a României. Armistițiul anunțat de Palat a făcut ca tăvălugul Armatei Roșii să fie întrucâtva moderat. Eliberarea României de sub dictatura fascistă a fost însoțită, din partea Armatei Roșii, de fărădelegi, jafuri, violuri și crime, precum și de luarea în continuare a mii de prizonieri. Fărădelegi despre care, firește, nu s-a putut vorbi. Impunerea sistemului carceral în Bulgaria, cu care URSS nu fusese în război, de îndată ce armata sovietică a trecut Dunărea (septembrie 1944) nu s-a putut realiza în România decât trei ani mai târziu, lăsând elitelor vechiului regim un răgaz pentru a putea fugi cât mai era timp.

În urma armistițiului

Cu mult timp înainte de acuzatorii de astăzi ai autorilor lui 23 august 1944, « trădarea » a fost denunțată de oficialii germani din primele zile ale armistițiului ca una « care a pregătit victoria comunismului și dispariția României în spatele Cortinei de Fier ». Așa scria un comandant militar, insistând că « doar ignoranța în materie de politică » le-a permis românilor să creadă în comunicatul liniștitor din 2 aprilie 1944 al lui Molotov.[1]

Reacția isterică a lui Hitler, care a ordonat un *Gegenputsch* (o « contralovitură »), a distrus orice posibilitate de concertare privind retragerea în bună ordine a armatei germane, precum și scopul misiunii generalului Aldea (care, de altfel, va muri într-o temniță comunistă). Armata română și opinia publică au crezut că războiul s-a încheiat. De aceea, așa cum observă Neagu Djuvara, soarta mareșalului a lăsat indiferentă armata română, fidelă regelui.

Frederic Nanu, acum destituit prin comunicat oficial venit de la București, trăgea concluzia că « 23 august a făcut din România

[1] Hans Kissel, *Die Katastrophe în Rumänien 1944*, Wehr und Wiessen Verlagsgesellschaft MBH, Darmstadt, 1964.

un aliat, dar aliatul pe hârtie doar al anglo-americanilor, pe când rușii au continuat s-o trateze ca pe un dușman învins ».

Înainte de a-și părăsi funcția și conform codului protocolar, Frederic Nanu i-a făcut o vizită doamnei Kollontai. Aceasta și-a exprimat regretul de a nu fi putut încheia negocierile armistițiului cu el. Pe de altă parte, la primirea organizată în cinstea armistițiului de către G. Duca, înlocuitorul provizoriu al lui Nanu în fruntea legației, Frederic Nanu, nici nu a fost invitat.

Nanu confirmă că la 22 august 1944 propunerile sovietice de negociere fuseseră acceptate de Mihai Antonescu. Optimismul Bucureștiului privind viitorul relațiilor româno-sovietice nu era împărtășit și de diplomații polonezi, cehi sau iugoslavi aflați la Stockholm. Ei insistau pe lângă Nanu că « știrile primite de la Londra și Washington excludeau orice speranță și ne tratau pe noi, românii, ca pe niște frați întru nenorocire. Insistau cu toții asupra urgenței începerii unor negocieri cu rușii ».

« Rușii preferau să negocieze cu reprezentanții puterii, și nu cu cei ai unei opoziții ex-parlamentare fără vreun caracter oficial, care intenționa să ceară de la ruși favorul de a-i accepta concesiile. Nu sunt de exclus nici motive personale care au dat întâietate misiunii de la Cairo : Niculescu-Buzești, cu care nu avusesem decât rapoarte reci, era logodit cu o fiică a lui Știrbei. El mă bănuia că aș fi antonescian pentru că îmi făceam datoria de reprezentant al guvernului român fără să complotez împotriva acestuia, așa cum făcea el. Își închipuia că acela care nu era cu el era împotriva lui.

Comportamentul opoziției unite, de simpatizantă nerăsplătită de Moscova, nu poate provoca decât un surâs. Ca și cum eforturile opoziției de a obține protecția Angliei împotriva rușilor ar fi fost un merit în ochii acestora ! »

Pentru a cruța Europa Occidentală de « binefacerile » eliberării sale de către Armata Roșie (« eliberare » pe care Stalin o luase în calcul dacă trupele americane s-ar fi retras din Europa după încheierea păcii), Churchill aruncase « peste bord » țările sortite să cadă sub dominația Moscovei. Mai târziu a formulat justificări exprimate doar pe jumătate. Astfel, într-o convorbire avută cu generalul de Gaulle la Paris în toamna anului 1944, Churchill a evocat imaginea tradițională, îngrijorătoare, a « ursului » rus : « După război, nu vreau să rămân singur în Europa cu ursul în fața mea. » Generalul replicase oferindu-i propria sa definiție a « ursului » : « Rusia este un

animal mare, care a suferit de foame multă vreme. Nu o putem împiedica să mănânce, mai ales acum când a pătruns în turma victimelor sale. »[1]

La scurt timp, pe când Germania și Japonia continuau lupta, mai exact la 25 ianuarie 1945, Churchill mărturisea : « Cu excepția Greciei, Balcanii vor fi bolșevizați pe de-a-ntregul și nu pot face nimic pentru a împiedica asta. Nimic, nici măcar pentru biata Polonie. »[2]

Pentru Churchill, care combătuse bolșevismul încă de la victoria Revoluției Ruse și care-i cunoștea bine metodele, remușcările nu erau cu totul candide. Când vorbise cu de Gaulle, nu-i amintise de procentajele pe care tocmai le definise la Moscova, cu acordul lui Stalin și fără a-i fi prevenit pe americani. După conferința celor trei mari de la Ialta, același Churchill, care reușise să salveze Europa Occidentală de pericolul tăvălugului sovietic, încerca să plaseze în cârca Statelor Unite răspunderea abandonării statelor din Europa Centrală și de Est. Astfel, la 8 martie 1945, îi scria lui Roosevelt : « Am plecat de la principiul că Declarația de la Ialta va fi aplicată atât în spiritul ei, cât și în practică. Am fost înșelați. Binecunoscuta tehnică de tip comunist este folosită fie direct, fie prin mijlocirea cozilor de topor [ale guvernului] de la Lublin. »[3]

Despre ce era vorba ? La Conferința de la Ialta din februarie 1945, prin folosirea unui generos dar înșelător vocabular diplomatic, cei trei mari luaseră decizia de a-i lăsa Polonia lui Stalin, aceeași Polonie pentru a cărei libertate Franța și Anglia îi declaraseră război Germaniei în 1939. Decizia a fost aprobată de Roosevelt, care, grav bolnav, îi ținuse partea lui Stalin, convins, în naivitatea lui, că era în stare să facă din acela un democrat.

După crearea la Lublin a « guvernului democratic » polonez sub auspiciile Moscovei, politica sovietică s-a străduit să compromită mișcarea clandestină, naționalistă (« fascistă », bineînțeles) de eliberare a Poloniei, coordonată de guvernul polonez în exil la Londra, guvern nerecunoscut de Moscova.

În martie 1945, o delegație compusă din 16 capi ai rezistenței antinaziste, membri ai Partidului Național-Democrat Polonez, de-

[1] Charles de Gaulle, *Mémoires de guerre*, vol. III (1944-1946), ed. a II-a, Baudoin, Rosny, 2010, pp. 52-53.

[2] J. Colville, *The Fringes of Power. Downing Street Diaries 1939-1955*, Weidenfeld & Nicholson, Londra, 2004, p. 555.

[3] *Roosevelt and Churchill...* , *op. cit.*, p. 641.

legație condusă de Zbigniew Stypulkowski, a fost invitată într-o localitate de la frontiera polono-sovietică pentru a purta discuții cu mareșalul Jukov. Ajunsă la fața locului, întreaga delegație a fost arestată și dusă la Moscova, direct în închisoarea NKVD-ului. Mai bine de două luni, polonezii au fost ținuți în regim celular după metodele binecunoscute : privare de hrană, interogatorii nesfârșite – ziua și noaptea –, cu anchetatori care se roteau. Cu excepția lui Stypulkowski, toți ceilalți, metamorfozați în « dușmani ai păcii și ai Uniunii Sovietice », au mărturisit că făceau parte dintr-o organizație de trădători și spioni care sabota înaintarea Armatei Roșii spre Berlin.[1]

Guvernul prosovietic avea de acum cale liberă în Polonia. Protestele anglo-americane nu au avut, bineînțeles, nici un efect.

Este foarte posibil ca tratamentul aplicat delegației poloneze să-i fi fost rezervat și generalului Aurel Aldea, pe care opoziția unită plănuia să-l trimită peste linia frontului pentru a negocia armistițiul cu sovieticii. Mai mult, se știe că asta i s-ar fi întâmplat și « fascistului » și « anglofilului » de mai târziu Iuliu Maniu, căruia în vara lui 1944 sovieticii îi sugerau să vină să discute cu ei în zona Moldovei ocupată de Armata Roșie.

Există și alte exemple care confirmă că, din perspectiva Moscovei, armistițiul în varianta Ion Antonescu-Frederic Nanu nu reprezenta decât un expedient mai simplu de aservire a României, fără dificultățile inerente variantei prooccidentale Mihai I-opoziția unită.

Într-adevăr, după Polonia, tot în luna martie 1945, avusese loc la București instalarea guvernului « de largă concentrare democratică » al lui Petru Groza (6 martie). Două zile mai târziu (8 martie) se semna la Moscova Tratatul de prietenie și neutralitate sovieto-turc. Publicații recente aruncă o lumină interesantă asupra planurilor Moscovei în legătură cu Turcia, țară vecină, neutră în decursul conflictului mondial. Ca și în cazul din 1940 al Republicilor Baltice, tratatul de prietenie era preludiul unor inițiative mult mai dure.

La 7 iunie 1945, înainte de întâlnirea de la Potsdam a celor trei mari, profitând de euforia generală declanșată de victoria asupra Germaniei (URSS va declara război Japoniei abia după atacurile nucleare

[1] Zbigniew Stypulkowski, *Invitation to Moscow*, Harper & Row, Londra, 1951 ; Richard Staar, « The Communization of a Captive Nation : Poland, 1944 », în *The Anatomy of Communist Takeovers*, vol. XI, nr. 4, Institute for Study of the USSR, München, 1971, pp. 310-320.

americane), Molotov i-a prezentat ambasadorului turc la Kremlin noile obiective ale URSS : instalarea unor baze militare sovietice în apele teritoriale turcești, în Bosfor și Dardanele, și înființarea unui control bipartit sovieto-turc asupra acestora. La 18 august 1945, Comisariatul Sovietic pentru Afacerile Externe stabilise regiunea din partea răsăriteană a Turciei care urma să fie preluată de URSS pentru a deveni parte integrantă a republicilor sovietice Armenia și Georgia (Gruzia). Conform acestui proiect, teritoriul RSS Armenia ar fi crescut cu 50 %, iar cel al RSS Gruzină, cu 8 %. Mai mult, Moscova prevăzuse înființarea unor comitete « progresiste » aduse din URSS, care ar fi exercitat conducerea administrativă a acelor regiuni luate de la turci.

Diplomația britanică s-a opus acestui plan – « de care n-a auzit nimeni până acum » –, al cărui principal rezultat a fost trecerea definitivă a Turciei de partea anglo-americanilor în cursul Războiului Rece. Oricum, în mai 1944, minoritatea turcă din Crimeea era deja deportată în interiorul URSS, așa cum se întâmplase și cu tătarii.[1]

Ceea ce Frederic Nanu nu știa atunci când își scria memoriile – dar istoricii români ar trebui să știe atunci când vorbesc despre « trădarea » căreia i-ar fi căzut victimă mareșalul Antonescu – este că și Finlanda ar fi avut parte de soarta hărăzită Bulgariei în septembrie 1944 și României ceva mai târziu. Odată cu transformarea în « democrații populare » a țărilor care în 1948 aveau să constituie « lagărul păcii și al socialismului », Stalin se pregătea să introducă și Finlanda în acel lagăr. Și aceasta cu toate că în 1944 mareșalul Mannerheim primise asigurări în sens contrar.

De aceea, întrebarea lui Frederic Nanu este irelevantă : « O singură enigmă rămâne fără răspuns : de ce regimul Antonescu nu a încheiat armistițiul ? Mareșalul Antonescu și Mihai Antonescu ar fi putut să fie în viață și astăzi, ca mareșalul Mannerheim și domnul Tanner, în loc să fi căzut împușcați de un pluton de execuție. » Și Nanu adăuga : « Acum trebuie făcută și o deosebire între cei doi oameni. Eu cred, așa cum a crezut și domnul Maniu până în iunie 1944, că mareșalul Antonescu ar fi acceptat în teorie să

[1] Jamil Hasanli, « Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War 1945-1953 », apărut în colecția *The Harvard Cold War Studies*, Mark Cramer (ed.), Harvard University Press, 2011. Studiul folosește o vastă bibliografie occidentală, turcă și sovietică, inclusiv documente de arhivă.

semneze armistițiul atâta vreme cât punerea în practică a acestuia reprezenta o posibilitate îndepărtată. Dar el s-a dat întotdeauna înapoi când a trebuit să se arunce în necunoscut, mai ales în labele ursului rusesc ! »[1]

O comparație între cazul României și cel al Finlandei este utilă și în cazul evenimentelor din 1939 și, respectiv, din 1948. Amintirile lui Arno Tuominen, membru al Prezidiului Cominternului și secretar general al Partidului Comunist Finlandez, arată că acesta refuzase propunerea lui Stalin de a ocupa funcția de prim-ministru al guvernului « popular » pe care Moscova voia să-l instaleze la Terijoki, pe teritoriul ocupat după atacul asupra Finlandei din toamna anului 1939.

În primăvara lui 1948, Yrjö Lejnö, ministrul de Interne al Finlandei și secretar al Partidului Comunist Finlandez, fusese înștiințat că trebuie să meargă la Moscova pentru a semna la 1 mai un pact de prietenie și ajutor reciproc. Știind cum se petrecuseră evenimentele din 1940 în țările baltice, Lejnö l-a avertizat în secret pe comandantul forțelor armate, generalul Aarne Sihvo, să ia măsuri pentru menținerea ordinii. Generalul a ordonat blocarea tuturor șoselelor ce duceau de la granița sovietică spre principalele orașe ale țării, precum și dezarmarea forțelor poliției de stat controlată de comuniști.[2]

După câteva săptămâni, căci discuțiile la Kremlin s-au prelungit, s-a semnat Pactul sovieto-finlandez, dar Lejnö a fost demis în urma unui vot al Parlamentului. Președintele Paasikivi crezuse că Lejnö intenționa să favorizeze proiectele sovietice, când, de fapt, lucrurile stăteau chiar pe dos, consecința fiind excluderea lui Lejnö din Partidul Comunist Finlandez.

Încercările Moscovei de a supune Finlanda, în acest caz pe cale parlamentară, au dat greș – un episod de care istoricii români proantonescieni nu au ținut seama. Eșecul sovietic s-a datorat opoziției și patriotismului liderilor comuniști finlandezi. Acest caz unic merită semnalat.[3]

[1] F.C. Nano, «The First Soviet... », *op. cit.*, p. 257.

[2] Amintirile lui Arno Tuominen, *Pe calea secerii și ciocanului*, sunt citate de Jörge Schleimann, « Comment la Finlande l'a echappé belle », în *Preuves*, iulie 1957, pp. 148-149.

[3] Kevin Devlin, « Finland in 1948 : The Lesson of a Crisis », în *The Anatomy of Communist Takeovers. Studies on the Soviet Union* (serie nouă),

În decembrie 1945, Stalin și-a orientat acțiunea și în direcția Golfului Persic. Sub protecția Armatei Roșii, Moscova a înființat două republici autonome pe teritoriul Iranului. Printre altele, celebrul discurs cu accente amenințătoare pronunțat de Churchill la Fulton, la 5 martie 1946, i-a hotărât pe liderii sovietici și să-și retragă trupele.[1]

Istoricii occidentali se întreabă și astăzi în ce măsură Stalin, la conferințele de la Ialta și Potsdam, se credea capabil să « satelizeze » toată Europa de Est. Retrocedarea Ardealului de Nord către România și anexarea unor provincii germane de către Polonia dau chiar temei întrebării dacă Stalin era absolut sigur atunci de posibilitatea de a absorbi Ungaria și Germania de Răsărit în imperiul sovietic. Istoricii nu s-au pus de acord dacă planurile expansioniste ale URSS erau motivate de rapacitate și de o asiatică sete de cuceriri, sau de crezul marxist-leninist în victoria finală, pe plan mondial, a revoluției proletare. Probabil, de ambele.

Planuri de « bolșevizare » a Cehoslovaciei existau încă din 1937, dar Stalin nu le-a aplicat, estimând că șansele lor de realizare atunci erau minime.[2]

Am scris prima versiune a textului despre « negocierile de la Stockholm » în urmă cu 40 de ani, prezentând memoriile inedite ale lui Frederic Nanu.[3]

vol. XI, nr. 4, 1971, Institute for the Study of the USSR, München, pp. 338-351.

[1] Geoffrey Roberts, « Moscow's Cold War on the Periphery : Soviet Policy în Greece, Iran and Turkey 1943-1948 », în *Journal of Contemporary History*, vol. 46, nr. 1, ianuarie 2011, pp. 58-69.

[2] Hugh Ragsdale, « Soviet Military Preparation and Policy in the Munich Crisis. New Evidence », în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 47, 1999, Heft 2, pp. 211-226.

[3] Citez pe larg scrisoarea pe care Nanu mi-a adresat-o atunci luând cunoștință de acea versiune a textului : « Can Vifor, Pollensa, 20 sept. 1973. Iată, în anexă, observațiile mele despre manuscrisul dumneavoastră intitulat *Negocierile de la Stockholm*. Așa cum veți vedea, m-am folosit pe larg de invitația dumneavoastră de a nu pune o limită acestor observații ! Am crezut că lucrarea dumneavoastră ar câștiga dând o imagine mai echitabilă acțiunilor Antonescu-opoziția unită și cuprinzând anumite detalii semnificative, cel puțin aceasta este opinia mea. Aștept cu interes introducerea și concluziile dumneavoastră privind acest capitol [...].

O documentare și o reflecție de 40 de ani au condus la această versiune finală a textului meu, inspirat de încrederea pe care mi-a arătat-o Frederic Nanu. O versiune care s-a străduit să arate că, in-

Eu interpretez „puțina admirație" pe care o aveți pentru Mihai Antonescu în sensul că îl considerați ca pe un om de rea-credință și deloc simpatic. Nu știu dacă l-ați cunoscut, dar eu l-am cunoscut bine și nu vă împărtășesc opinia. Cred că citatele din „Instrucțiunile" sale pe care le-am considerat ca fiind de dorit să apară în textul dumneavoastră dovedesc îndestul că el era departe de a fi omul de stat prevăzător și șeful lucid pe care România ar fi trebuit să-l aibă la „Capul podului" [clădirea fostului minister de Externe din Piața Victoriei, aflată la capul Podului Mogoșoaiei, fostul palat Grigore Sturdza, bombardat în 1944 și apoi demolat] în vremea războiului, dar sunt convins că era departe de a fi prost și, în orice caz, infinit mai puțin „încrezut" decât mulți dintre miniștrii de Externe pe care i-am cunoscut, inclusiv Niculescu-Buzești. Cred că, dacă ne-am așeza în locul său – al unui mic avocat cu totul lipsit de pregătire pentru acest post dificil, în care s-a găsit promovat de pe o zi pe alta, în mijlocul unui război mondial și legat prin loialitatea sa față de mareșalul Antonescu, om încăpățânat și foarte puțin aplecat spre discuție –, ar trebui să recunoaștem că s-a descurcat destul de bine.

Îl admir și pentru loialitatea sa față de mareșal, căci am o slăbiciune pentru virtutea loialității. Nu am nici o îndoială că dezaproba fidelitatea excesivă a mareșalului față de germani, [căci] în nici un război un singur aliat nu poate pretinde să fie doar el acela care să decidă când este pierdut războiul și când să se retragă din luptă. Dar el [Mihai Antonescu] rămânea în post în speranța de a fi în măsură să-l convingă [pe mareșal] să facă ultimul pas, decisiv, în acest sens, pas spre care înclina el însuși, cu un moment mai devreme. Cred că mulți alții în locul său, văzând cum se apropie catastrofa, ar fi încercat să salveze ce se mai putea, să-l abandoneze pe mareșal și să sară în căruța opoziției unite. Stenogramele mareșalului explică – după părerea mea, cel puțin în parte – slabele scuze inventate de M. A. [Mihai Antonescu] pentru a justifica răspunsurile evazive date propunerilor rusești.

Bineînțeles, l-am cunoscut și pe Ionel Stârcea. Atât el, cât și prietenul său Niculescu-Buzești îmi par niște precursori ai tinerei generații actuale despre care se spune că era prea ocupată să dea lecții părinților ei pentru a mai putea să învețe ceva.

Este exact că nu am avut legături cu nici un partid politic – ceea ce explică, probabil, de ce nu am făcut o carieră mai strălucită. Am înclinat spre *le juste milieu* (adică înspre interesele României mai mult decât spre acelea ale altor țări). »

diferent cine ar fi ordonat armistițiul din 23 august 1944 cu Uniunea Sovietică, soarta României ar fi fost exact aceeași oricare dintre protagoniștii dramei ar fi fost trimis de Moscova în fața plutonului de execuție.[1]

[1] Autorul rândurilor de față nu a reușit să identifice o sursă credibilă – alta decât una de propagandă – care să probeze că mareșalul se hotărâse să accepte propunerile sovietice de armistițiu. Informația pare să-și aibă sorgintea într-un presupus text semnat de generalul Bantea, istoric al lui Nicolae Ceaușescu. Or, în lucrarea lui Gh. Buzatu și Gh.I. Florescu, *Al Doilea Război Mondial. O bibliografie*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie « A.D. Xenopol », Iași, 1981, se citează o voluminoasă documentație, una aproape exhaustivă, editată până în 1981. Nici acolo, nici într-o altă lucrare publicată zece ani mai târziu tot de profesorul Gh. Buzatu (*România cu și fără Antonescu. Documente, studii, relatări și comentarii*, Editura Moldova, Iași, 1991) nu apare citat vreun text legat de 23 august, semnat de generalul Eugen Bantea. Cu toate acestea, unii ziariști spun că generalul Bantea *a văzut* telegrama mareșalului Antonescu înștiințându-i pe sovietici că vrea să semneze armistițiul propus de ei după « modelul finlandez ». Se poate, dar telegrama nu am găsit-o publicată nicăieri.

Generalul-maior Eugen Bantea a fost primul președinte al Comisiei Române de Istorie Militară, înființată în 1974 în cadrul ministerului Apărării naționale. Comisia funcționa în subordinea unui birou executiv compus din președinte, doi vicepreședinți, un secretar și cinci membri statutari. Succesorul generalului Bantea în această importantă funcție ideologico-științifică a fost, între 1977 și 1989, generalul-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, unul dintre frații lui Nicolae Ceaușescu. Acelei comisii i-a aparținut sarcina perfectării poveștii conform căreia actul de la 23 august a reprezentat « insurecția armată a întregului popor, sub conducerea glorioasă a Partidului Comunist Român ». Teoria aceasta nu a putut rezista adevărului istoric. Dar se poate spune că una dintre cele mai trainice rămășițe ale gândirii ceaușiste este dogma « trădării » mareșalului Antonescu de către opoziția unită grupată în jurul Palatului regal.

Documente noi în legătură cu procesul și moartea mareșalului Antonescu

Primind autorizația de a consulta, în arhivele ministerului Afacerilor externe de la Paris, rapoartele diplomatice din 1946 ale lui Jean Paul-Boncour, reprezentantul la București al guvernului generalului de Gaulle, am putut găsi o nouă mărturie privind o epocă atât de controversată a istoriei României. Rapoartele descriu, între altele, procesul mareșalului Antonescu și împrejurările în care a fost anunțată și apoi executată condamnarea sa la moarte de către așa-zisul Tribunal al Poporului, funcționând sub inspirația autorităților militare sovietice. Ele conțin o sumedenie de amănunte, unele noi, altele cunoscute de istorici dar mai puțin cunoscute de marele public. Cu atât mai demne de crezare, cu cât au fost scrise imediat după evenimentele la care se referă, rapoartele beneficiază de girul oficial propriu unor asemenea documente. Un diplomat de carieră nu-și putea permite nici să fie părtinitor, nici să raporteze o versiune inexactă a faptelor. România întreținuse cu Franța relații privilegiate mai bine de un veac, iar Parisul, care nu știa încă dacă România era sau nu sortită să fie în cele din urmă înghițită de sistemul sovietic, privea atunci spre București cu un deosebit interes.

Câteva informații despre autorul rapoartelor : Jean Paul-Boncour fusese numit reprezentant diplomatic, apoi ministru plenipotențiar al Franței la București după preluarea puterii de către generalul de Gaulle. În 1947 avea să devină membru al Comisiei Națiunilor Unite în Coreea, mai târziu ministru plenipotențiar la Bangkok, apoi la Budapesta. A murit la câțiva ani după ce a ieșit la pensie, păstrând până la sfârșit cea mai prietenoasă amintire despre români și despre Româ-

nia, țară pe care, de altfel, o cunoscuse încă din tinerețe ca secretar de legație în vremea lui Carol al II-lea.

Rapoartele sale din 1946 erau transmise telegrafic, de cele mai multe ori prin cifru secret. Le-am tradus pe cele publicate aici prin bunăvoința revistei *Lupta*, adăugând – între croșete și cu mențiunea *n. a.* – unele precizări ce mi s-au părut necesare fie pentru că textul original era prea « telegrafic », fie pentru că Jean Paul-Boncour se referă uneori la amănunte cuprinse în telegrame anterioare pe care nu le-am mai reprodus aici. După obiceiul francez, Boncour vorbește despre Iuliu Maniu, fost președinte al Consiliului de Miniștri, numindu-l « Președintele Maniu ». Președintele Consiliului de Miniștri în 1946 era Petru Groza. Ministru de Externe era Gheorghe Tătărescu.

Rapoartele și telegramele ce urmează fac parte din fondul *ROUMANIE 1944-1947*. Dossier, 9 novembre 1945-23 juin 1946.

– p. 134. Telegrama nr. 191, 20 februarie 1946

« Se pare că Mareșalul Antonescu și echipa sa vor fi, în sfârșit, judecați. Acest proces a fost amânat multă vreme pentru că mulți dintre conducătorii actuali ai României au motive să se teamă de dezvăluirile pe care fostul Conducător le-ar putea face, mai ales în ceea ce privește atitudinea sub ocupația germană a multora care azi afișează sentimente antifasciste și rusofile. Este interesant de notat că, încă de pe acum, Președintele Groza declară că nu va fi nici o condamnare la moarte. »

– p. 139. Telegrama nr. 49 EU, 15 mai 1946

Mărturia depusă de Președintele Maniu la Procesul Antonescu (extras) [*n. a.*].

« După ce a dat amănunte despre complotul care a dus la lovitura de stat din 23 august 1944, dl. Maniu a declarat că nu știe ce s-a petrecut la Palatul regal în seara zile de 23 august, când au fost arestați cei doi Antonescu. După spusele liderului național-țărănist, în cursul Consiliului de Miniștri de la Snagov, unde opoziția fusese reprezentată de dl. George Brătianu, s-ar fi hotărât ca armistițiul să fie semnat de însuși Mareșalul Antonescu. De aceea, dl. Maniu ar fi fost foarte mirat aflând prin ziarele din dimineața zilei de 24 august știrea arestării „Conducătorului".

Mihai Antonescu încercând să-l facă pe dl. Maniu să spună că nu a fost de acord cu arestarea Mareșalului Antonescu, liderul național-țărănist a răspuns : „Faptul că am primit să fac parte din guvernul constituit după 23 august dovedește că m-am solidarizat cu această măsură." »

– pp. 196-198. Telegrama nr. Z-374, 18 mai 1946

« Condamnarea la moarte a Mareșalului Antonescu și a unora dintre miniștrii săi nu corespunde nici intențiilor Președintelui Groza, nici sentimentelor opiniei publice românești.

Conform propriei mărturisiri a ministrului comunist al Justiției [Lucrețiu Pătrășcanu – *n. a.*], acest proces vine prea târziu : imediat după eliberarea țării, procesul ar fi beneficiat de nemulțumirea maselor împotriva felului în care fostul „Conducător" trimisese atâția tineri ostași să moară sau să cadă prizonieri în fundul stepelor rusești ; sentimentul acesta este înlocuit astăzi de exasperarea pricinuită de ocupația militară sovietică și de servilismul guvernului Groza-Tătărescu față de Moscova.

Procesul Antonescu s-a dovedit deci a fi un eșec, mai ales pentru propaganda Frontului Național Democrat.

Telegramele mele nr. 390 și 399 au arătat felul în care acuzații au reușit să culeagă simpatii până și în sala de judecată, unde publicul era compus aproape exclusiv din israeliți și comuniști. Mai mult, atunci cînd i se dădu Mareșalului cuvântul pentru ultima oară, înainte ca judecătorii să se retragă spre a delibera, publicul a fost cuprins de emoție până la lacrimi. Afară, la ușile Tribunalului Poporului, ca și în oraș, simpatiile pentru acuzați se exprimau în mod deschis, aproape chiar sistematic ; lumea se indigna de compoziția părtinitoare a acestui Tribunal Extraordinar, iar anumite „replici" adresate de Mareșal judecătorilor săi erau răspândite cu pasiune de toate zvonurile Bucureștiului.

Este, bineînțeles, indispensabil să ne reprezentăm o asemenea atmosferă pentru a înțelege atitudinea uimitoare dovedită de Președintele Maniu la bara martorilor. Admițând deschis că, alături de majoritatea opiniei publice române, l-a susținut pe Mareșal în reluarea Basarabiei ; precizând că criticase continuarea operațiunilor militare dincolo de Nistru ; recunoscând că, după Stalingrad, fostul „Conducător" cedase în sfârșit insistențelor sale [ale lui Maniu – *n. a.*] tinzând să desolidarizeze România de războiul hit-

lerist ; mulțumindu-i pentru că dăduse posibilitatea ca misiunea Știrbey-Vișoianu să fie trimisă la Cairo ; relevând, în sfârșit, că, în dimineața zile de 23 august 1944, Mareșalul și colegii săi discutau cu un emisar al opoziției despre armistițiul încheiat în chiar aceeași seară la inițiativa Regelui – șeful partidului național-țărănist a proclamat un adevăr pe care-l împărtășește din inimă cu mai toți compatrioții săi. Slăbiciunea avocaților numiți din oficiu pentru apărarea acuzaților face din depoziția lui Maniu cea mai bună pledoarie pronunțată în favoarea regimului căzut de la putere ; se înțelege prea bine de ce, atunci când bătrânul șef politic se retrăgea după un efort oratoric susținut în mod remarcabil vreme de aproape șase ceasuri, Mareșalul și coacuzații săi l-au salutat cu respect pe fostul Președinte al Consiliului.

Trebuia deci corectată de urgență, mai ales asupra rușilor, impresia produsă de un proces în care șeful unuia dintre cele două partide istorice putea să-i apere pe acuzați fără să-și strice imaginea, ba dimpotrivă, în ochii opiniei românești. Profitând mai ales de gestul nesăbuit al Președintelui Maniu, presa Bucureștiului i-a criticat atitudinea, ziarele de extremă stângă au denunțat „complicitatea" lui Maniu cu regimul fostului „Conducător". Apoi, în seara ce a urmat declarației finale a Mareșalului și trecând peste intențiile indulgente ale Președintelui Consiliului [Petru Groza – *n. a.*], comuniștii au organizat manifestații în cursul cărora, înregimentați ca de obicei de Confederația Generală a Muncii, sindicaliștii cereau capul fostului „Conducător" și al echipei sale. Vreme de aproape 48 de ore, judecătorii au deliberat sub diferite presiuni, pentru a comunica în cele din urmă sentința care se cunoaște.

Dosarul era înaintat acum Curții de Casație. După aceea, cuvântul va aparține mai ales regelui Mihai, spre exercitarea dreptului de grațiere. »

*

În rândurile de mai sus, Jean Paul-Boncour se referă la « gestul nesăbuit » al lui Iuliu Maniu. Prudent, diplomatul francez nu-și exprimă admirația față de acest gest, după cum, iarăși prudent, folosește între ghilimele cuvântul „Conducător", ca fiind aplicat unui comandant al armatei române pe vremea luptei alături de armata germană, împotriva Uniunii Sovietice, aliata generalului de Gaulle.

Citãm mai jos descrierea « gestului nesãbuit » al lui Maniu, gest calificat – mai potrivit – într-o telegramă anterioară drept « incident spectaculos ».

– p. 191. Telegrama nr. 49 EU, 15 mai 1946

« Toate versiunile oferite de martorii oculari ai acestui incident spectaculos concordă în a arăta că Președintele Maniu se retrăsese deja din sala de judecată când Președintele [Tribunalului – *n. a.*] l-a rechemat deoarece omisese să semneze câteva pagini ale depoziției sale. Bătrânul dădea semne vădite de oboseală și, în sfârșit, fu lăsat să plece ; în acea clipă ajunse alături de banca acuzaților, când primul dintre aceștia se ridică în semn de omagiu față de omul de stat care, în definitiv, expusese circumstanțele atenuante atât de prețioase pentru fostul „Conducător" și colaboratorii săi ; atunci, ca răspuns la acest salut, Președintele Maniu îi întinse mâna, și toți ceilalți acuzați se ridicară unul după altul la trecerea Președintelui, pe când el repeta același gest.

Nu era, desigur, nevoie de acest argument suplimentar pentru a-i permite propagandei împotriva partidelor „istorice" ale României să profite de o depoziție care, oricât de explicabilă ar fi în fața publicului român sau a străinilor care au trăit în această țară pe vremea ocupației germane, nu dovedește mai puțin lumii întregi în ce măsură a dăinuit legătura dintre regimul Antonescu și vechile partide românești. »

Lupta, Paris, nr. 66, 7 octombrie 1986, pp. 5, 6.

Raportul următor duce la precizări importante în privința încercării regelui de a salva viața mareșalului.

Guvernul Groza, impus de un dictat sovietic, nu era recunoscut nici de Anglia, nici de Statele Unite. Inflației monetare, crizei economice, stoarcerii resurselor românești în profitul Uniunii Sovietice li se adăugase foametea care, în Moldova, luase proporții catastrofale. Astăzi, când s-a dovedit că organizarea foamei face parte din arsenalul comunist de cucerire sau de păstrare a puterii (Ucraina în 1931-1935, Cambodgia și Etiopia în zilele noastre), foametea care a bântuit în România în 1946 trebuie privită sub un unghi nou de vreme ce guvernul Groza refuza propunerile de ajutor alimentar primite din partea Crucii Roșii Internaționale, a guvernului suedez și a diferitelor organizații occidentale.

Rapoartele lui Jean Paul-Boncour mai descriu, printre altele, intensificarea conflictelor la sate între țărani și agitatorii de partid, la orașe între studenți și gărzile comuniste, precum și primele valuri de arestări. Guvernul Groza îi prezenta regelui decrete și legi pe care suveranul refuza sistematic să le semneze, blocând astfel aplicarea lor. Așa-numita « grevă regală », susținută tacit de șefii partidelor istorice, precum și de reprezentanții diplomatici ai Angliei și Statelor Unite, îi adusese suveranului o extraordinară popularitate, foarte dăunătoare planurilor sovietice.

Pentru a ieși din impas, comuniștii îl supuseră pe rege unei iscusite înșelătorii : Mihai I primi propunerea de a legitima situația președintelui de Consiliu, Groza, decorându-l. În schimb, suveranul a fost asigurat că Înaltul Comandament Sovietic, acționând în numele Comisiei Interaliate de Control, nu se va opune grațierii de către rege a mareșalului și a celorlalți trei condamnați la moarte de Tribunalul Poporului. În caz că regele ar fi refuzat soluția propusă, era avertizat că Tribunalul Poporului, instituit doar pentru a trata procesul mareșalului Antonescu, va beneficia de o prorogare a puterilor sale, puterea sa exercitându-se deci pentru o durată nelimitată spre a judeca și alte procese.

Iată relatarea lui Jean Paul-Boncour :

– pp. 276-279. Telegrama nr. 56 EU, București, 1 iunie 1946

« Confidențial. În legătură cu o oribilă târguială ruso-română [*Au sujet d'un affreux marchandage russo-roumain*].

După ce am recapitulat și confruntat cu colegul meu american diferitele elemente adunate separat de fiecare dintre noi în ultimele cincisprezece zile, sunt acum în măsură să vă prezint un tablou de ansamblu al tratativelor secrete ruso-române relatate în telegramele mele 447-452 și 480-481, pe măsură ce elementele principale îmi erau aduse la cunoștință.

Toată chestiunea pornește de la scenele de entuziasm delirant în onoarea regelui Mihai la serbarea Zilei Naționale a României de la 10 mai trecut (telegramele mele nr. 395-398). La sfârșitul defilării, manifestanții au rupt barajele de poliție, așa încât mașina regelui și mașinile mareșalului Tolbuhin și ale Statului Major Sovietic nu au putut fi degajate decât cu foarte mare greutate.

Aflându-se preț de 20 de minute în contact nemijlocit cu o mulțime supraexcitată, a cărei ostilitate la adresa lor nu o ignorau, rușii

și-au manifestat pe loc via nemulțumire față de insuficiența serviciului de protecție și a „dezordinilor" provocate – după spusele dânșilor – de aclamațiile adresate Regelui. În cursul zilelor următoare, nu numai că au făcut cunoscută nemulțumirea lor Curții Regale, dar au insistat ca suveranul să vorbească la radio pentru a-și exprima dezaprobarea față de manifestanți. Bineînțeles, Regele nu putea vorbi în acest sens și astfel s-a angajat o penibilă negociere în cursul căreia a intervenit și guvernul Groza.

Demersurile sovietice au luat atunci o nouă întorsătură ; regele Mihai a fost solicitat să facă un gest în favoarea Președintelui Consiliului, ca o compensație la caracterul neplăcut luat de manifestația de la 10 mai față de guvernul său și față de ruși. Astfel, dl. Tătărescu i-a propus suveranului nu numai să-l decoreze pe dl. Groza, dar și să-l citeze pe ordinul de zi ; propunerea era făcută conform unor termeni asemănători cu cei publicați în cele din urmă în preambulul decretului de decorare apărut în *Monitorul Oficial*.

Suveranul a început prin a refuza, sub cuvânt că în vreme de campanie electorală Coroana nu trebuie să ia atitudine în chestiuni de politică internă. Dar presiunea sovietică se accentua și rușii au fost primii care au introdus în această pertractare chestiunea prorogării puterilor acordate Tribunalului Poporului, ale cărui deliberări și a cărui sentință în procesul Antonescu dezlănțuiseră indignarea opiniei publice române (telegrama mea nr. 421).

Comandamentul sovietic i-a comunicat Curții Regale că, dacă Regele nu va ceda, președinția Comisiei de Control a Armistițiului [Comandamentul sovietic în România – *n. a.*] va cere imperativ prorogarea pur și simplu a tuturor puterilor jurisdicției extraordinare [a Tribunalului Poporului – *n. a.*].

În același timp, în cadrul împrejurărilor relatate în telegramele mele 423-424, guvernul Groza declanșa o campanie aparent nesfârșită de arestări ; arestările erau însoțite de comentarii de presă calculate în așa fel încât să terorizeze un mare număr de oameni politici și de funcționari și, prin aceasta, să exercite o presiune indirectă asupra Coroanei.

Dl. Tătărescu s-a folosit de acest moment „psihologic" pentru a întreprinde târguiala expusă în telegrama mea nr. 467. Regele, obsedat de răspunderea pentru grațierea mareșalului Antonescu și a miniștrilor săi, nu s-a pretat la această târguială decât în spiritul relatat la sfârșitul telegramei mele nr. 480-481 și după ce-l auzise

pe dl. dr. Groza că se făcea forte să îndepărteze presiunea sovietică în favoarea prorogării puterilor Tribunalului Poporului și că-i va convinge pe ruși să renunțe la orice pedeapsă cu moartea. »

Intercalăm aici *textul telegramei 480-481, din 8 iunie 1946* :

« Suveranul i-a spus unuia dintre sfetnicii săi pe când semna decretul de decorare al dr. Groza : „Prefer să risc impopularitatea decât să vărs sângele."

Săptămâna următoare le-a adus o dublă decepție Regelui și sfetnicilor săi. Pe de-o parte, puterile Tribunalului Poporului au fost totuși prorogate „pentru afacerile în curs", fără să fie deocamdată posibil să se vadă dacă e vorba de procesele deja angajate sau și de anchetele în curs, al căror număr poate fi tot atât de mare ca și acela al recentelor arestări.

Pe de altă parte, Președintele Consiliului reveni să-i vorbească Regelui despre politica interaliată în ceea ce-i privește pe criminalii de război. El [Groza – n. a.] a renunțat la intențiile sale indulgente de săptămâna trecută și a reclamat semnarea unui decret respingând cererea de grațiere a patru dintre condamnați. »

Jean Paul-Boncour continua astfel :

« Telegrama nr. 413-415 primită de la minister [de la Paris – *n. a.*] mi-a permis între timp să-i explic suveranului de ce Excelența Voastră [Georges Bidault, ministrul Afacerilor externe al Franței – *n. a.*] v-ați abținut să luați parte la discuțiile interaliate de la Paris cu privire la criminalii de război și la România. Dimpotrivă, colegii mei [reprezentanții – *n. a.*] englez și american [de la București – *n. a.*] cereau zadarnic instrucțiuni la Londra și la Washington, și dl. Berry [Burton Berry, ministrul SUA la București – *n. a.*] mi-a povestit penibila întrevedere între patru ochi avută cu regele Mihai în ajunul execuției [mareșalului Antonescu – *n. a.*], regele Mihai cerându-i lămuriri despre felul în care trebuia să înțeleagă punctul de vedere „interaliat" din care îi era prezentată chestiunea [executării mareșalului, prezentată de sovietici ca o decizie interaliată – *n. a.*].

Neputând obține explicații mulțumitoare, Regele a hotărât să ceară cu exigență guvernului, înainte de semnarea decretului, o comunicare scrisă recomandând cu hotărâre și, date fiind împrejurările politicii internaționale, respingerea cererii de grațiere.

În dimineața zilei în care a avut loc execuția, Regele nu primise din partea guvernului decât o comunicare redactată în termeni foarte vagi și a refuzat să semneze decretul. Doar în jurul orei 12 – execuția a avut loc la orele 18 –, președintele Groza, dl. Tătărescu și dl. Pătrășcanu, ministrul Justiției, i-au adus un text angajând în mod precis răspunderea guvernului în decizia care trebuia luată, făcând totodată aluzie la felul în care președinția sovietică a Comisiei Interaliate de Control exercita presiuni în sensul execuției.

Rog Departamentul [ministerul Afacerilor străine al Franței – *n. a.*] să găsească în anexă traducerea comunicatului apărut în presa de a doua zi, comunicat ai cărui termeni au fost, bineînțeles, examinați îndeaproape de publicul român, pasionat să descopere în ce măsură Coroana sau guvernul purtau răspunderea celor patru execuții despre care zvonurile răspândeau concomitent îngrozitoarele amănunte » (telegrama mea nr. 469).

– p. 263. Telegrama nr. 469, 5 iunie 1946.

« Deoarece guvernul nu are încredere în armată și deoarece plutonul de execuție a fost format din agenți ai poliției secrete, execuția mareșalului Antonescu și a trei dintre foștii săi colaboratori a fost, se pare, un măcel înfiorător, ale cărui amănunte circulă prin toate mediile Capitalei. Aceste amănunte sunt considerate de reprezentanții presei străine ca exacte, cu atât mai mult cu cât ei nu au fost autorizați să asiste la execuție. »

*

* *

Destinul lui Ion Antonescu și acela al lui Iuliu Maniu au avut un ultim punct comun în persoana « avocatului » numit din oficiu de Lucrețiu Pătrașcanu pentru a-i « apăra » la procesele lor. Avocatul, de fapt un informator al acuzării, a fost Constantin Paraschivescu-Bălăceanu (1893-1979).

După mareșal, executat prin împușcare, el îl apără pe Maniu, mort în temniță. Ceva mai târziu, tot « apărată » de el la proces, murea în închisoare prințesa Eleonora de Wied, nepoata lui Carmen Sylva, uitată în România de Familia regală la plecarea sa precipitată de după 30 decembrie 1947.

Apărați de același « avocat » au fost inginerii Canalului Dunăre-Marea Neagră, nevinovații condamnați la moarte ai altui proces înscenat în 1952. Paraschivescu-Bălăceanu a fost apoi reprezentantul RPR la Curtea Permanentă de Arbitraj de la Haga, președintele Asociației Juriștilor din RPR, decorat cu Ordinul Muncii clasa I în 1958.

Elogiul funebru al Anei Pauker a fost citit de el, în numele autorităților statului. În 1973 a fost decorat de Nicolae Ceaușescu cu Ordinul 23 August clasa I.

Textul a apărut în *Lupta*, Paris, nr. 67,
22 octombrie 1986, pp. 5, 6.

« Comuniștii demascați », dați în judecată la Paris de un grup din emigrație

În timp ce noul regim de la București urmărea pas cu pas distrugerea « elementelor periculoase », adică a întregii opoziții, acuzațiile de sabotaj din partea presei comuniste și a sindicatelor aservite partidului comunist curgeau în permanență în cursul unor « întruniri revoluționare ». Acolo erau denunțați « dușmanii poporului », împotriva cărora se cerea mobilizarea activă a forțelor « democrate ». « Dușman al poporului » putea fi oricine făcuse parte din fosta burghezie și moșierime, până la chiaburi. « Partidul » vedea agenți ai forțelor imperialiste și inamici ai « noii orânduiri » peste tot, pe măsură ce înainta « construirea victorioasă a socialismului ». Se ajunsese la fixarea de « cote » nu numai în economie, ci și la arestări și condamnări, efectuate cu o brutalitate crescândă. Astfel, pe zi ce trecea, climatul politic era mai tensionat, alimentat, pe de-o parte, de amenințările autorităților și, pe de alta, de o opinie publică intoxicată de zvonuri, dintre care cel mai persistent – speranța supremă a opoziției – era : « Vin americanii ! » Acestei « veniri » a americanilor i se fixau periodic și date precise, mereu amânate.

Expuși acțiunilor de intimidare, atacurilor (inclusiv cu focuri de armă), perchezițiilor, arestărilor, conducerea PNȚ-ului și membrii partidului erau părăsiți de oamenii timorați, mulți dintre ei temându-se chiar că își pun existența în pericol[1].

În martie 1947, comuniștii înlăturau ultimele obstacole din calea instaurării unui regim totalitar, recurgând la lichidarea partidelor de-

[1] Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*, Editura Saeculum I. O., București, 1997, p. 487.

mocratice[1]. Încă din iunie 1947, dintre oamenii închiși în diferite penitenciare, cel puțin 1 000 aparțineau PNȚ. Teroarea roșie se instala în România fără ca împotriva ei să se poată ridica o mișcare de rezistență – alta decât fuga în munți sau peste graniță.

Ca rezultat al unei provocări a Securității, în dimineața zilei de 4 iulie 1947 era arestat, la marginea satului Tămădău din Ilfov, un grup format din șase bărbați și două femei. Erau lideri marcanți ai PNȚ care se pregăteau să fugă în Turcia cu un avion. În aceeași zi era arestat la București Iuliu Maniu. La 29 iulie 1947, PNȚ era dizolvat prin decret al Consiliului de Miniștri, după ce membrilor le fusese ridicată imunitatea parlamentară. Acuzația principală era acum cea de « fascism » – acuzație cu mare priză la opinia publică din Occident.

Tehnica preluării puterii de către partidul comunist prin operațiuni minuțios pregătite la Moscova se desfășura prin arestări și anchete (ținute secrete). În ceea ce privește terorizarea prin propagandă, aceasta poate fi urmărită parcurgând pur și simplu coloanele cotidianului comunist *Scânteia* de-a lungul unei singure luni, cea premergătoare procesului : octombrie 1947.

Pentru o mai temeinică intimidare a publicului, relatările despre rezultatele percheziților polițienești la domiciliul persoanelor deținătoare de valută și de monezi de aur (o lege nouă îi obliga pe deținători să-și predea avutul către stat) erau însoțite de fotografii. De exemplu : « iată grămezile de aur, cocoșei și medalii, teancurile de dolari și lire sterline, descoperite de organele de control la un om de casă al Brătienilor : Nicolae Pelide, fost director la Banca Românească » (18 octombrie 1947). Anihilarea comerțului particular era prezentată drept o sănătoasă acțiune de combatere a speculei : « senzaționale arestări de industriași și comercianți sabotori » (15 octombrie) ; sau sarcină de viitor : « Să se desființeze dughenile cu produse americane ! »

Se publicau liste cu profesori universitari « comprimați » și scoși prematur la pensie ; alte liste de posturi și catedre universitare « suprimate temporar » îi vizau pe istoricii Vasile Grecu și Alexandru Boldur, pe scriitorul Grigore Pișculescu (Gala Galaction), juristul Anibal Teodorescu, sociologul Dimitrie Gusti, criticul de artă G. Oprescu, medicii Anza Jianu și Traian Nasta (5 octombrie). Le

[1] *Ibidem*, p. 495.

urmaseră liste cu scriitorii excluși din Sindicatul Ziariștilor : Vladimir Streinu, Emil Serghie, Radu și Șerban Cioculescu, Asra Bercovitz și alții, care « s-au pus în slujba cercurilor reacționare și internaționale, mai ales cei de la *Dreptatea*, organul PNȚ, și *Liberalul*, organul PNL » (21 octombrie).

Membrii guvernului dădeau tonul la întruniri publice. Astfel, Vasile Luca : « imperialiștilor americani le spunem : Jos labele de pe popoarele libere » (9 octombrie) ; sau Gh. Gheorghiu-Dej, care declara : « România este hotărâtă să contribuie la acțiunea de zdrobire a imperialismului prin lichidarea reacțiunii și rămășițelor fasciste din întreaga țară » (15 octombrie).

Aceeași *Scânteia* relata că « tovarășul Iosif Chișinevschi a demascat tendințele decadente ale artei burgheze puse în slujba trusturilor anglo-americane » (19 octombrie). Tot « decadentă » era, bineînțeles, muzica ușoară sud-americană, de unde provenea melodia atunci în vogă *Rumba negra*.

Sute de moțiuni semnate de membri ai clasei muncitoare din întreaga țară – inclusiv de echipajul motonavei *Transilvania* sau de « inginerii și tehnicienii români » – cereau « aspra pedepsire a trădătorilor de țară ».

Ținta principală a atacurilor era PNȚ-ul, împreună cu liderul său (« Maniu a păstrat o atitudine antidemocratică și antipopulară. El a urmărit să distrugă prin intervenție străină suveranitatea și independența poporului român » – 9 octombrie). Dar nici celelalte partide de opoziție nu erau cruțate. Astfel, tot *Scânteia* acuza PNL-Brătianu de « sustragere de armament » (20 octombrie), pentru ca, după câteva zile, să anunțe că președintele Partidului Social Democrat, Constantin Titel Petrescu, se afla « în cercetare în fața Tribunalului Militar », fiind acuzat de răspândire de manifeste, în timp ce Adrian Dimitriu, secretarul general al aceluiași partid, « a dispărut de la domiciliu » (25 octombrie).

Amalgamul între « imperialiștii » internaționali și grupurile « reacționarilor » din țară era completat cu citate din presa comunistă străină care, precum *L'Humanité*, denunța trădarea Franței de către generalul de Gaulle, « legat de trusturile americane » (21 octombrie).

Pe măsură ce se apropia deschiderea procesului fruntașilor PNȚ, presa comunistă făcea din cuvintele « trădare », « sabotaj », « spionaj » mai multe lozinci la ordinea zilei. Sub nume de împrumut, agitatorii cominterniști Tudor Olaru, Traian Șelmaru, Sorin Toma,

Silviu Brucan lucrau la versiunea românească a proceselor staliniste din anii '30.

La 29 octombrie 1947 se deschidea în clădirea Școlii de Război procesul lui Iuliu Maniu și al altor 15 lideri țărăniști (dintre care patru erau fugiți în străinătate). Acuzațiile vehemente aduse acestora de presa comunistă erau bazate, așa cum susținea Sorin Toma în *Scânteia* (2 noiembrie), pe un « monstruos contract de trădare și sabotaj » și pe « linia fascistă imprimată de Maniu fostului PNȚ, [ceea ce] corespundea cererilor imperialismului american și ale celui englez, omul de legătură dintre Churchill și Maniu era Grigore Gafencu ». Propaganda oficială accentua caracterul criminal al PNȚ, așa cum se putea citi în *Scânteia* (3 noiembrie), care vorbea despre « planul militar al conspiratorilor legat de o acțiune subversivă » (5 noiembrie), amintindu-se totodată că « întreg poporul român dorește [acestora] pedeapsa cea mai aspră » (6 noiembrie). Silviu Brucan denunța în coloanele aceluiași ziar, sub titlul « Vechi și încercați spioni », legăturile « sinistrei » organizații conduse de Maniu, care « avea contact personal cu toți capii bandei, dând fiecărui ticăloasa misiune ce-i revenea » (10 noiembrie).

La 13 noiembrie, Ana Pauker îl înlocuia pe Gh. Tătărescu în fruntea ministerului de Externe, declanșând demiterea cadrelor și funcționarilor și punând în practică ceea ce ceruse *Scânteia* cu câteva zile mai înainte : « Să fie extirpat putregaiul de la Externe ! » La 14 noiembrie, bine informat despre ceea ce avea să urmeze, Silviu Brucan cerea ca « poporul să dea o dreaptă osândă vinovaților de una din cele mai monstruoase crime contra patriei [...] », și anume cea « comisă de lacheii naziști care au slugărit cu egală credință pe imperialiștii fasciști germani (*sic*) pentru a trece apoi pe statele de plată ale imperialiștilor americani, câștigându-și ura sfântă a poporului român ». Au urmat în presă atacurile furibunde ale unor scriitori cunoscuți (de exemplu, George Călinescu, în ziarul *Națiunea*, care cerea pedepsirea exemplară a « trădătorului » Maniu).

De bună seamă, atmosfera de teroare creată în jurul procesului explică de ce mulți dintre martorii solicitați de avocații apărării s-au eschivat sub diferite pretexte, frica fiind, de fapt, principalul motiv. Nepoții lui Iuliu Maniu încercau să arunce răspunderea asupra lui Ion Mihalache, în timp ce rudele acestuia procedau invers[1].

[1] Cicerone Ionițoiu, *Viața politică și procesul lui Iuliu Maniu*, vol. 2, Editura Libra Vox, București, 2003.

Acuzat de « mentalitate burgheză » și « atitudine dușmănoasă », precum și de a fi stabilit legătura între conducerea PNȚ și « organizații teroriste », Ilie Lazăr[1] a fost condamnat, la 11 noiembrie 1947, la 12 ani închisoare corecțională, la cinci ani degradare civică și la 10 ani temniță grea (reduși apoi la șase ani)[2]. În 1955 se aflase că, lipsit de orice contact cu familia, era deținut în închisoarea de la Râmnicu Sărat, unde i se impusese, pe lângă perioada de izolare celulară, și pedeapsa « cu lanțuri la picioare ».

Sub acuzația de « crimă de complot, înaltă trădare, tentativă de surpare a ordinei constituționale, răzvrătire, insurecție armată, instigare la înaltă trădare prin necredință și participare la tentativa de trecere frauduloasă a frontierei », Iuliu Maniu era condamnat la temniță grea pe viață, degradare civică pe zece ani și cheltuieli de judecată de 50 000 de lei. Ion Mihalache era, de asemenea, condamnat la temniță pe viață, iar Nicolae Carandino, la șase ani[3].

*
* *

Acest proces repeta, de fapt, o altă mare confruntare judiciară din prima fază a Războiului Rece, « Afacerea Kravcenko ». La 4 aprilie 1944, inginerul sovietic Viktor Kravcenko, trimis în Statele Unite să negocieze un contract comercial, fugea din clădirea Ambasadei URSS din Washington și cerea azil politic autorităților americane. Declarațiile pe care le-a făcut presei aveau drept motto o formulă devenită apoi clasică : « Am ales libertatea ! » – formula a fost reluată și în titlul volumului apărut în 1946 în SUA. Războiul abia se

[1] Avocatul Ilie Lazăr s-a născut la Râmnicu Sărat în 1895. A fost deputat, președintele organizațiilor PNȚ din Maramureș și Hunedoara, secretar general al PNȚ pentru Ardeal și Banat, ex-membru al Consiliului de Administrație al Uzinelor Malaxa (de unde fusese scos de mareșalul Antonescu la cererea mareșalului Goering). A făcut parte din lotul celor arestați la Tămădău. Un detaliu care va deveni relevant abia peste ani : Ilie Lazăr luase lecții de engleză de la Alexandra Sidorovici, membră a partidului comunist, atunci în ilegalitate, și soția lui Silviu Brucan.

[2] *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor PNȚ*, vol. I : « Ancheta », ediție și studiu introductiv de Marcel-Dumitru Ciucă, Editura Saeculum I. O., București, 2001.

[3] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 502.

sfârșise. Temele lui Kravcenko și rechizitoriul violent la adresa statului sovietic și a lui Stalin mai apăruseră în presa britanică și în cea americană, însă sporadic și mereu temperate de necesitatea de a menaja Uniunea Sovietică, aliat prețios al democrațiilor occidentale. Cartea lui Kravcenko însă, denunțând stalinismul în fața presei mondiale, a declanșat un scandal de proporții. Ea documenta regimul de sclavie impus de totalitarismul comunist, teroarea de masă, procesele trucate, foametea organizată. « Dedic această carte – scria autorul – milioanelor de ființe umane care au murit luptând împotriva comunismului. » Cartea a fost tradusă în 20 de limbi ; versiunea apărută doi ani mai târziu la Paris, sub titlul *J'ai choisi la liberté*, s-a vândut în 400 000 de exemplare. Kravcenko a primit imediat cetățenia americană și protecția autorităților SUA.

Partidul comunist francez, foarte influent pe atunci datorită rolului său de rezistent antinazist (se uitase că susținuse din plin pactul Ribbentrop-Molotov), a protestat. După o serie de atacuri apărute în presa sovietică și în cea a democrațiilor populare, săptămânalul comunist *Les Lettres françaises* publica un articol extrem de violent, menit să-l discrediteze pe inginerul sovietic. Kravcenko ripostă, adresându-se justiției. Calificat de toată mass-media drept « mare eveniment judiciar », procesul se deschise la 4 ianuarie 1949 în prezența lui Kravcenko și a unei serii de martori chemați de avocații săi : Izard, Nordmann, Alperowitz și Heiznann[1]. Printre martori, cel mai important era, fără îndoială, Margareta Buber-Neumann, fostă membră a partidului comunist german, alături de alți scăpați din gulagul sovietic.

Acuzații – gazetarii comuniști André Wurmser[2], Claude Morgan și Renaud de Jouvenel – și-au chemat, la rândul lor, câțiva simpa-

[1] Campania anticomunistă, numită după 1919 « antibolșevică », a subliniat, nu fără dreptate, faptul că forurile conducătoare din toate statele comuniste erau populate de evrei. Nu s-a spus însă îndestul că, aproape de la început, propaganda anticomunistă a numărat în rândurile ei foarte mulți evrei. În cazul procesului lui Kravcenko, de pildă, trei din cei patru avocați ai săi erau evrei. Georges Izard, *Kravchenko contre Moscou*, Éditions Paris-Vendôme, Paris, 1949 ; *Kravchenko versus Moscow. The report of the famous Paris case*, Wingate, Londra, New York, 1950 ; Étienne Jaudel, *L'Aveuglement. L'affaire Kravchenko*, Michel Hondiard Éditeur, Paris, 2003.

[2] André Wurmser (1899-1984), student la Școala Leninistă Internațională de la Moscova (1933-1934), scriitor, jurnalist la *L'Humanité*, mem-

tizanți, aleși printre cei mai cunoscuți tovarăși de drum ai stalinismului : episcopul anglican de Canterbury, fostul ministru radical Pierre Cot, Frédéric Joliot-Curie, savant de reputație mondială, scriitorul Louis Aragon[1].

La 4 aprilie 1949, tribunalul îi dădu câștig de cauză lui Kravcenko. Echipa comunistă făcu apel, cauza fu rejudecată începând din 29 noiembrie 1949, iar la 7 februarie 1950, Curtea de Apel se pronunță definitiv asupra cazului, sentința învinuind echipa de la *Les Lettres françaises* pentru delictul de defăimare și condamnându-i pe acuzați la despăgubiri.

Drepturile de autor încasate de Viktor Kravcenko de pe urma celor 20 de traduceri ale cărții sale au făcut din el un om bogat. Stabilit în Peru sub o identitate falsă, făcu afaceri proaste și se întoarse, ruinat, în SUA. Protejat de FBI, depresiv, dezamăgit că democrațiile occidentale nu-l ascultaseră, se sinucise la New York, la 24 ianuarie 1966, într-un hotel sărăcăcios.

Propaganda antisovietică a înregistrat și alte cazuri : Vladimir Petrov (*My Retreat from Russia*, Yale University Press, New Haven, 1950) – evadase în Occident după șase ani de muncă forțată în minele de aur din Siberia ; italianul Ettore Vanni, veteran al briga-

bru al partidului comunist (din 1929 și până la moarte), curier clandestin și membru al Prietenilor Uniunii Sovietice (1937-1939), a negat existența lagărelor de muncă forțată în URSS. Autorul volumelor *Fidèlement vôtre* și *Un homme vient au monde*. Vezi : *Komintern : l'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'internationale communiste* (dir. José Gotovitch), Éditions de l'Atelier, Paris, 2001, vocea : « Wurmser, André », pp. 585-587. Portavoce fidelă Moscovei, Wurmser a calomniat și mișcarea de rezistență condusă de generalul de Gaulle, pentru că era anticomunistă : « Anturajul lui de Gaulle era compus din escroci. »

[1] Louis Aragon (1897-1982), director de fapt al publicației *Les Lettres françaises* (al cărei director titular era Claude Morgan), scriitor de renume – « comunist », « omul comunist » – înscris în Comintern. A publicat în *L'Humanité* și a activat în organizațiile de profil cultural ale mișcării comuniste internaționale. Decorat cu Premiul « Lenin » (fost premiul « Stalin »), cu medalia « Revoluției din Octombrie » (1972) și ordinul « Prieteniei între Popoare » (1979). În 1971, în *Les Lettres françaises*, a denunțat delațiunea introdusă ca sistem în democrațiile populare. Vezi : *Komintern : l'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'internationale communiste* (dir. José Gotovitch), Éditions de l'Atelier, Paris, 2001, vocea : « Aragon, Louis », pp. 127-130.

zilor cominterniste (*Io, communista in Russia*, Cappelli, Bologna, 1949). Trebuie menționată aici și consistenta campanie antisovietică realizată de emigrația poloneză în Occident, procesul lui Nikola Petkov în Bulgaria, conflictul dintre Tito și Cominform.

La acestea se adaugă lucrări – importante pentru istoria exilului românesc dar de modest răsunet pe plan internațional – precum : Pamfil Șeicaru, *Dotla, rien que des cendres*, André Bonne, Paris, 1949 ; Sorana Gurian, *Les Mailles du filet*, Calmann-Lévy Paris, 1950 ; Adriana Georgescu-Cosmovici (fostă secretară a generalului Rădescu), *Au commencement était la fin*, Hachette, Paris, 1951. Această mână de oameni încerca să formuleze proteste curajoase, inutile însă și sortite eșecului. Iată și alte volume apărute în epocă : *Livre blanc sur les camps de concentration soviétiques. Commission internationale contre le régime concentrationnaire* (sous l'égide de David Rousset), Le Pavois, Paris, 1951 ; Ante Ciliga (croat), *Dix Ans derrière le rideau de fer*, Plon, Paris, 1950 ; Valentin Gonzales, Julian Gorkin, *Life and Death in Soviet Russia*, Lion, 1953 (traducerea engleză din 1952 a originalului francez *La Vie et la mort en URSS*, Les Îles d'Or, Paris, 1950) ; Oksana Stepanovna Kasenkina (funcționara Ambasadei Sovietice la Washington care fugise sărind pe fereastră), *Leap to Freedom* (« Salt spre libertate »), J.B. Lippincott Co., Philadelphia, 1949 ; M.M. Korjakov (atașat militar sovietic la Paris), *Moscou ne croit pas aux larmes*, Éd. du Monde nouveau, Paris, 1951.

În 1949 lua ființă la New York Comitetul Național Român, sub președinția generalului Rădescu. Comitetul, care se voia un « guvern românesc în exil », a fost nucleul unor mari disensiuni din pricina originii și a folosirii « fondului național » depus în Elveția de Ion și Mihai Antonescu. În plus, Comitetul era finanțat oficios de agențiile americane, ca și Comitetul Național pentru o Europă Liberă, care a hotărât crearea postului de radio Europa liberă, menit unui destin ieșit din comun.

La 25 mai 1949, ca urmare a unor directive sovietice, Biroul Politic al PMR decidea începerea lucrărilor de construcție la Canalul Dunăre-Marea Neagră, un șantier gigantic, falimentar de la bun început din punct de vedere economic, dar foarte eficient ca mijloc de represiune politică. Pe lângă soldați în termen, muncitori și tehnicieni salariați, au fost folosiți acolo masiv și deținuți politici și de drept comun, Canalul devenind în timp un simbol al suferinței și al pierderii de vieți omenești în zeci de mii de cazuri.

În ianuarie 1950 izbucnise conflictul dintre Stalin și « călăul » Tito. NKVD nu izbutise să preia controlul asupra serviciilor secrete iugoslave (UDBA)[1]. La 1 februarie 1950, la Tribunalul Militar din București se deschidea procesul a 14 persoane acuzate de înaltă trădare. La 19-20 februarie 1950 se judeca procesul altor șase inculpați, acuzați de complot împotriva statului. Scena politică a fost apoi ocupată de legea privind naționalizarea bunurilor industriale, a moșiilor, băncilor, marilor societăți industriale, aplicarea legii fiind însoțită peste tot de măsuri aspre vizând « actele de sabotaj » comise de foștii proprietari, deveniți peste noapte « dușmani ai poporului ». La 25 februarie 1950 apăreau în boxa acuzaților șase « spioni » în slujba atașatului de presă britanic.

A urmat, la 2 iunie 1950, « noaptea demnitarilor » : arestarea și întemnițarea la Sighet a lui Dinu și Gheorghe Brătianu, a lui Constantin Argetoianu, a multor alți foști miniștri, a episcopilor catolici și greco-catolici. Apoi, la 2-3 iulie 1950, un alt proces în cursul căruia inculpații l-au pus în cauză pe monseniorul O'Hara, nunțiul apostolic (de naționalitate americană), « șef » și el al unei « rețele de spionaj » în slujba Vaticanului și căruia i se impunea domiciliu forțat în clădirea nunțiaturii. La 19 iulie 1959, Radio Vatican anunța moartea în închisoare a unui episcop român.

Între 2 și 4 august 1950 se deschidea procesul « spionilor iugoslavi », în urma arestării primului secretar al Ambasadei Iugoslaviei. La 8 octombrie 1950 era promulgat decretul care îi obliga pe posesorii de mașini de scris să le declare la Miliția Capitalei. La 20-21 octombrie 1950 se derula procesul unui grup de cetățeni francezi rămași în România, condamnați pentru « spionaj și sabotaj economic ».

La 13 februarie 1951, guvernul francez anunța că diplomații sovietici nu mai erau liberi să se deplaseze pe teritoriul Franței fără să-și fi anunțat în prealabil scopul și locul călătoriei.

La 12 septembrie 1951 începea la București procesul a zece preoți catolici acuzați de spionaj în favoarea Vaticanului.

În ianuarie 1952, generalul francez Catroux, membru al unei delegații de rang înalt care se întorsese de la Moscova, își publica

[1] Vezi cronologia amănunțită a conflictului în : Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, Editura Compania, București, 2007.

impresiile sub titlul *J'ai vu tomber le rideau de fer*, cu un conținut pronunțat antisovietic.

La 16 februarie 1952, guvernul de la București hotăra prin decret evacuarea (adică deportarea) familiilor criminalilor de război, condamnaților, deținuților și celor fugiți în străinătate. « Cei evacuați vor putea lua 50 kg bagaje, locul viitorului domiciliu urmând să fie indicat în ziua plecării. »

În martie 1952, președintele american Harry Truman cerea Congresului noi fonduri pentru continuarea ajutorului militar american pentru Europa occidentală.

În această atmosferă tensionată de pe scena internațională avea să se desfășoare la Paris, între 16 august 1949 și 11 februarie 1952, un important proces politic căruia presa vremii avea să-i dea numele de « Comuniștii demascați » – o reluare, de fapt, a procesului Kravcenko.

*
* *

Nu există încă o istorie cuprinzătoare a emigrației românești de după 1945, anul în care s-a inițiat preluarea puterii de către partidul comunist sprijinit de armata de ocupație sovietică « eliberatoare ». Din punct de vedere politic, emigrația românească era compusă din mai multe grupări ce adesea se dușmăneau – legionari, social-democrați etc. –, iar din punct de vedere social, din elemente provenind din toate categoriile. Toți emigrații fugiseră însă din pricina ostilității față de noul regim instaurat la București și, în nenumărate cazuri, pentru a scăpa cu viață. Ca atare, au fost înfierați ca « trădători » de autoritățile de la București. Abia după trecerea câtorva decenii, istoria s-a putut pronunța, judecând iluziile, curajul și patriotismul celor care, încă de la începutul vieții de exil, au ținut să se afirme în ochii străinătății ca reprezentanți ai unei Românii libere și democrate[1].

Bineînțeles, activitatea grupurilor de emigranți nu putea fi pe placul autorităților din noile « democrații populare », care trecuseră

[1] Lavinia Stan, « Activitatea culturală a exilului românesc la Paris, 1945-1956. Organizații. Publicații », în *Politica externă comunistă și exil anticomunist*, număr special al *Anuarului Institutului Român de Istorie Recentă*, vol. II, București, 2003, pp. 305-326. Volumul are o bogată bibliografie.

la reprimarea violentă a oricărei opoziții în țările intrate sub dominația Moscovei. După opoziția « internă », trebuia acum redusă la tăcere și opoziția « externă ».

Georges Izard, fostul avocat a lui Kravcenko, care pleda acum împotriva purtătorilor de cuvânt ai Partidului Comunist Francez la a 14-a audiență (14 martie 1952) a procesului a cărui relatare urmează, citând un articol din *Le Monde*, spunea : « Ultimul război, în măsură și mai mare decât cele precedente, a provocat o vastă mișcare migratorie, provenită mai ales din Europa de Răsărit. Mai mult de un milion de persoane deplasate nu au mai vrut să revină în patria lor, ocupată de armata sovietică. Alți refugiați au venit pe urma lor, îngroșând rândurile emigrației pe măsură ce Moscova își întărea controlul asupra sateliților ei. Nu este admisibil ca acești oameni să fie urmăriți în continuare și defăimați. »

Volumul *L'Internationale des traîtres* a constituit o întruchipare a paranoiei staliniste, o tentativă de a împiedica emigrațiile anticomuniste de a se exprima liber. Manifestare a Războiului Rece țintind opinia publică occidentală, *L'Internationale des traîtres* a fost publicat în 1948, într-o primă ediție de 120 de pagini, și a fost reeditat cu adăugiri și modificări în mai 1949, într-o ediție de 190 de pagini. Apariția acestei a doua ediții trebuia să coincidă cu deschiderea la Paris a Congresului Mondial al Păcii, organizat neoficial de serviciile propagandei sovietice.

André Wurmser scrisese : « Noi știm că aceia care iau astăzi masa la Washington au complici care, din când în când, sunt demascați în procese publice la București, la Budapesta, la Sofia. Trădătorii care și-au pus toate speranțele în incendierea lumii întregi, trădători întotdeauna legați de unii diplomați străini, trădători care au răspuns întotdeauna la apelurile străinătății, trădători-model, a căror trădare a început de îndată ce și-au pierdut averile, trădători care, unguri, români, bulgari, polonezi, sunt adversarii politici ai noului regim [din țara lor – *n. a.*], unii monarhiști, alții social-democrați, toți, de-a valma, agenți, spioni, conspiratori cu simbrie, membri ai unei curioase francmasonerii, ai unei internaționale antinaționale, adică a Internaționalei Trădătorilor. »[1]

[1] Vezi : *Komintern : l'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'internationale communiste* (dir. José Gotovitch), Éditions de l'Atelier, Paris, 2001.

La 14 august 1949 erau chemați în fața justiției franceze o serie de « acuzați ». Dar, în final, manevra de inspirație stalinistă a dat greș datorită mai multor împrejurări : în primul rând, pentru că în democrațiile occidentale acuzația de « agenți și spioni imperialiști », proferată de guvernele comuniste, nu putea nicidecum să aibă același efect ca în « democrațiile populare » din estul Europei. Trebuia, înainte de toate, să fie dovedită.

Scriitorul Renaud de Jouvenel[1], autor al volumului *L'Internationale des traîtres* (apărut la 18 mai 1949), în care se prezenta ca patriot

[1] Renaud de Jouvenel (1907-1982) se născuse într-o familie aristocrată. Era fiul unui cunoscut parlamentar și ziarist, și fratele scriitorului de dreapta Henry de Jouvenel. A lăsat interesante memorii – *Confessions d'un sous-marin du PCF* (« Mărturiile unui submarin al Partidului Comunist Francez »), Julliard, Paris, 1980 –, apărute puțin înainte de moarte, când nu mai avea nimic de pierdut. Respins în timp de o familie cu opinii convenționale și conservatoare, Renaud de Jouvenel avusese o tinerețe facilă, cu relații în toate mediile artistice și literare, dar neluat în serios în afara cercurilor de stânga, mai mult sau mai puțin manevrate de partidul comunist sau de agenții din Franța ai Cominternului. În 1936 fusese la București să ia apărarea comuniștilor. În 1939 era președinte al Comitetului de Ajutor al Intelectualilor Spanioli (de stânga) refugiați în Franța. În vremea Războiului Rece, a mers la Praga, la Budapesta și la Moscova pentru a negocia traduceri bine plătite. Renaud de Jouvenel a fost autorul unei culegeri de studii – *Vingt Ans d'erreurs politiques* [« Douăzeci de ani de greșeli politice »], Éditions Hier et Aujourd'hui, Paris, 1947 – în care elogia politica externă a URSS și, printre altele, susținea pactul Ribbentrop-Molotov. « Greșelile politice » la care se referea îi aparțineau, desigur, Franței. Ca autor al altui pamflet comandat, *Tito, maréchal des traîtres*, Renaud de Jouvenel își pusese semnătura pe un text redactat la Moscova de serviciile Cominformului.

Memoriile lui Renaud de Jouvenel surprind prin tonul detașat, umoristic, « inerent naturii mele », nota iresponsabilă, amuzantă cu care-și relatează misiunile de agent acoperit – este atras, de exemplu, de gustul aventurii picante, ca la bordul unui « vapor din care nu cunoști nici căpitanul, nici echipajul, nici escalele, nici destinația... o hardughie pe care m-am îmbarcat printr-un fel de infantilism intelectual, de naivitate, de ignoranță... ». Renaud de Jouvenel descrie misiuni sub acoperire la Praga și la Budapesta, fără însă a da nume, menționează multitudinea de organisme și de agenții cu paravan intelectual, subvenționate direct și indirect de Partidul Comunist Francez, finanțat, la rândul său, de Moscova. Drept care PCF devenise o « excelentă agentură de angajare » a tot felul de figuri interlope, fără pregătire certă, din rândurile cărora de Jouvenel descrie tipuri antipatice sau

francez, apărător al păcii, și André Wurmser, ziarist și analist politic, director al publicației *Les Lettres françaises* și redactor al cotidianului comunist francez *L'Humanité*, se pretindeau victimele unei defăimări puse la cale de niște « trădători ai patriei lor », agenți ai unei puteri străine, deja « condamnați sau demascați în țara lor ca agenți plătiți ai imperialismului »[1]. Prin « putere străină » și « imperialism » trebuiau să se înțeleagă Statele Unite ale Americii și Marea Britanie, devenite, din foști aliați, inamicele Uniunii Sovietice.

Toți cei care se opuseseră într-un fel sau altul partidului comunist fuseseră declarați trădători. Nicolae Dianu apare ca inițiatorul și coordonatorul procesului. Au mai participat bulgarii Gheorghi (« Ghemeto ») Dimitrov, antifascist, personalitate a Partidului Țărănesc din Bulgaria, Tsankov, șef al Partidului Agrar, care la 23 aprilie 1945 ceruse azil politic la Legația Americană (secretara sa fusese aruncată pe fereastră, iar el, condamnat în contumacie la Sofia), și Kiosseivanov, fost ministru. Apoi, cehul Hubert Ripka, fost profesor la Universitatea din Praga, membru al Comitetului Național Cehoslovac (din exil, stabilit la Paris), deputat (1946) și ministru al Comerțului exterior, fugit din țară după lovitura de stat din 1948, director (după 1948) al revistei *East Europe* (buletin de informații publicat la Londra). A participat și un grup de exilați albanezi, dintre care unii – probabil, de frică – au anunțat că, nedispunând de cauțiunea bănească necesară, nu vor apărea la proces.

Nici unul dintre aceștia nu beneficia totuși de aura exilaților polonezi : Stanislas Mikolajczyk, fost deputat, vicepreședinte al guvernului din exil (funcționând la Londra), generalul Tadeus Bor-

necinstite, ca și cum nu el, fostul tânăr de bani gata, ar fi fost cel care o viață întreagă le însoțise pe calea subversiunii. Mai mult, el relatează cum folosea « metode semilicite » pentru a-și însuși o parte din beneficiile atribuite « cauzei » de către Moscova și a le plasa într-un cont personal în Elveția.

Cinismul lui de Jouvenel s-a manifestat încă de la începutul procesului, când a recunoscut în fața tribunalului : « Da, posed un castel ! », adăugând (lucru pe care nu-l mai spusese niciodată până atunci) : « Dar sunt gata să-l donez, să devină un sanatoriu pentru copii ! ». Bineînțeles, nu și-a ținut promisiunea.

[1] *Les Communistes démasqués, d'après les comptes-rendus sténographiques du procès contre L'Internationale des Traîtres. Préface de Jean Paul-Boncour, ancien Président du Conseil*, Société Roumaine d'Édition, Paris, 1953.

Komorowski, comandant al « armatei din interior », organizator al insurecției armatei poloneze (1945), generalul Anders, colonelul Kowalewski, fost atașat militar la Moscova și București, reprezentant la Lisabona al guvernului polonez în exil de la Londra, implicat în acțiuni de contraspionaj antisovietic cu englezii, francezii și japonezii etc.

Lista lui Wurmser și Jouvenel relua vechiul procedeu al propagandei comuniste : crearea unui amalgam între adevărații democrați și emigrația de extremă dreaptă, când, de fapt, singurul numitor comun al acestora era anticomunismul. Astfel, Wurmser și Jouvenel îi citaseră, ca fiind la ordinul serviciilor secrete americane, ca « fasciști » și aparținând « noului hitlerism roșu » pe exilații români N. Ciotori, fost ministru plenipotențiar, G. Răut, Aristide Burillianu, fost consilier al Legației Române la Lisabona, Emil Ciurea, fost diplomat, autor al unei lucrări în franceză despre Conferința de Pace de la Paris, Ion Rațiu, Mihai Romniceanu, fost diplomat și fiul fostului ministru liberal din 1944, Brutus Coste, fost ministru la Lisabona, generalul Rădescu, fost prim-ministru în 1944-1945, Niculescu-Buzești, fost ministru de Externe, Constantin Vișoianu, fost ministru plenipotențiar, Carol (Citta) Davila, fost ministru la Washington, și pe alții, mai puțin cunoscuți, dintre care însă nici unul nu fusese nici membru și nici simpatizant al Gărzii de Fier.

Din grupul de români care au apărut ca martori ai acuzării lipseau cel puțin trei nume de fruntași ai emigrației din Occident. Este vorba de Grigore Gafencu, care, având disensiuni grave cu Nicolae Dianu, la 7 octombrie 1946, la Geneva, ajunsese la provocarea la duel, precum și de doi ziariști foarte cunoscuți, Stelian Popescu și Pamfil Șeicaru. Aceștia, desigur, ar fi fost mai mult decât bucuroși să se folosească de un proces public pentru a denunța încă o dată vechiul lor inamic, comunismul. Dar rolul celor doi în capul unor ziare de scandal înainte de război, oportunismul lor sub regimurile lui Carol al II-lea și Ion Antonescu făcuseră din ei figuri neagreate de exilul românesc.

Prin diferite manevre și tentative de diversiune menite să tragă de timp, *Les Lettres françaises* au reușit să câștige un an : se anunța în ultimul moment apariția unor documente care, odată prezentate tribunalului, se dovedea că nu aveau nici o legătură cu persoanele implicate ; se convocau martori care, în cele din urmă, nu apăreau. O altă manevră care a reușit parțial a fost folosită atunci

când avocații revistei *Les Lettres françaises* au încercat să oprească procesul invocând obligația reclamanților, cetățeni străini, de a depune o cauțiune. Tribunalul acceptă cererea, fixând cauțiunea la suma – considerabilă – de trei milioane de franci, dar scutindu-l totodată pe Nicolae Dianu de plata cauțiunii. Diplomatul român obținuse de la autoritățile franceze statutul de « rezident privilegiat », statut rar acordat și obținut, desigur, grație intervenției oculte a unor funcționari de rang înalt, anticomuniști, în rândul cărora nu cred că greșim așezându-l pe Paul-Boncour, fost ministru plenipotențiar la București între 1945 și 1948. Cum *Les Lettres françaises* a făcut apel, tribunalul a ridicat cifra cauțiunii la cinci milioane de franci, dar scutindu-l din nou de plata ei pe Nicolae Dianu. Atunci, avocații *Les Lettres françaises* se adresară Curții de Casație – aceasta nu modifică însă decizia precedentă.

Procesul începu, avocat al reclamanților fiind același Georges Izard, principalul apărător al lui Victor Kravcenko. În cursul procesului, preț de aproape doi ani, emigrația anticomunistă și justiția franceză au fost constant atacate de *Pravda* și de celelalte organe ale Cominformului, atacurile ajungând să atingă și guvernul francez[1]. Și aceasta pentru că procesul a avut amploare, reunind, într-o comună acțiune anticomunistă, cunoscuți exilați reprezentând mai multe țări din Europa Centrală și de Răsărit.

Singura persoană oficială care a apărut la proces, cu o frumoasă, sobră și concisă depoziție, a fost avocata Germaine Peyrolles, membră a delegației franceze la ONU și vicepreședintă a Adunării Naționale de la Paris (Parlamentul francez).

Ne vom mărgini aici la expunerea fățetei românești a acestui proces de proporții, lăsând deoparte dezbaterile privind celelalte personalități implicate în confruntare. Martorii români ai acuzării chemați la bară în decursul lunii martie 1952 au fost în număr de 11. Dintre ei, opt s-au exprimat direct în franceză. Au cerut asistența unui interpret studentul ardelean Ștefan Catona, șoferul Dumitru Ghica și fruntașul sindicalist Eftimie Gherman. Acesta din urmă, deși cunoștea franceza, dorea să evite eventuale greșeli de exprimare. Iată și o scurtă prezentare a celor 11 români :

[1] De exemplu, Silviu Brucan, redactor al *Scânteii*, l-a descris pe generalul de Gaulle drept « fascist » (*sic*).

1. Nicolae Dianu, diplomat de carieră, născut la Craiova în 1889 și decedat la Paris la 9 ianuarie 1966. Șef al serviciului de informații al ministerului de Externe (1922-1928), apoi ministru plenipotențiar în Chile (1935), a fost ambasador la Moscova (1940), post pe care l-a părăsit după ultimatumul sovietic prin care Basarabia și Bucovina de Nord erau cedate către URSS. Dianu nu se afla în bune relații cu Ion Antonescu, fiind scos la pensie cu anticipație de acesta printr-un decret special semnat la 1 aprilie 1941. S-a stabilit la Lisabona (februarie 1942-1946), iar apoi s-a alăturat la Paris diplomaților români care încercau să le comunice reprezentanților anglo-americani aflați la Conferința de Pace punctul de vedere antisovietic al patrioților români. Așa cum se știe, aceste eforturi n-au avut succes. La 23 februarie 1948, numele lui Nicolae Dianu se găsea alături de cel al lui Carol al II-lea în *Monitorul Oficial* care anunța retragerea cetățeniei române mai multor personalități din emigrație.

2. Cunoscutul fruntaș socialist și sindicalist Eftimie Gherman, născut în 1894 la Lăpușnicul-Mare (Caraș-Severin), se prezenta ca « fost muncitor », membru al Partidului Social-Democrat, fost secretar general, ales de delegații muncitorilor, al Uniunii Muncitorilor de la Primul Congres, în 1918, până la dizolvarea Uniunii de către legionari, în 1940. Mai fusese și deputat în Parlament, începând din 1920. La data deschiderii procesului de la Paris, conducătorii social-democrați rămași în țară fuseseră deja condamnați la diferite pedepse de muncă silnică[1]. Avocatul apărării, încercând să-l prezinte pe Gherman drept simpatizant al « fascismului », spune : « Este oare exact, Domnule Președinte, că, sub dictatura regelui Carol al II-lea, domnul Gherman a fost desemnat spre a face parte din conducerea sindicatelor, organizate atunci conform unui sistem similar cu corporațiile

[1] Eftimie Gherman trecuse clandestin frontiera în 1947, înainte de arestarea fruntașilor social-democrați, și ajunsese la Viena, pentru a se stabili apoi la Paris. Activ în rândurile Internaționalei Socialiste, a scos în ianuarie 1952 periodicul *România Muncitoare*, definită de el drept « revistă socială și politică a Sindicatelor în exil ». Participă și la emisiunile posturilor de radio britanic BBC (Londra) și american Europa liberă (München). În 1974, cere și obține autorizația de a se repatria. Moare la 28 decembrie 2003 în satul său natal. În 2007 i s-a publicat la București un volum de corespondență. Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989*, ediția a doua, Editura Compania, București, 2010, pp. 356-358.

regimului de la Vichy ? » Întrebarea era imprudentă, dându-i ocazia lui Eftimie Gherman să-și prindă adversarii în păienjenișul propriilor lor contradicții : « La acea vreme, sub guvernul lui Carol, ministrul Muncii era profesorul [Mihail] Ralea, pe care comuniștii, după 1947, l-au recompensat numindu-l ambasador al regimului comunist la Washington. [Ion Gheorghe] Maurer, care, la fel ca și Ralea, făcuse parte din Frontul Renașterii Naționale – partid unic creat de Carol al II-lea –, a devenit acum mâna dreaptă a lui Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului Comunist și ministru al Economiei naționale. »

3. Dimitrie Negel era doctor în drept al Facultății din Paris, fost avocat la București, fost subsecretar de stat la ministerul Aprovizionării (1941), ministru al Agriculturii (1944), ministru interimar al Justiției în guvernul Sănătescu, apoi mareșal al Curții Regale până la 30 decembrie 1947, după care părăsise România în suita regelui Mihai. Printre altele, Dimitrie Negel a relatat cum, datorită funcției pe care o ocupa la 30 decembrie 1947 pe lângă rege, l-a introdus în Palat pe Petru Groza (însoțit de Gheorghe Gheorghiu-Dej, care nu era anunțat) și cum a decurs scena abdicării forțate. A murit la Paris în anii '80.

4. Cel de-al patrulea martor a fost citat la bară sub numele de « Madame Alice Lupoïé, née princesse Cantacuzène ». Este vorba de Alice (Alisa) Cantacuzino, fiica fostului fruntaș conservator și primar al Bucureștilor înainte de 1914, Mihai G.Gr. Cantacuzino, fiu, la rândul lui, al « Nababului ». Mama ei, Maruca Cantacuzino, născută Rosetti-Tețcanu, după moartea lui Mihai Cantacuzino, s-a recăsătorit cu George Enescu, cu care trăia în exil la Paris, refuzând să se întoarcă în România, în pofida insistentelor solicitări ale regimului comunist.

Lucru mai puțin cunoscut, odată cu dispariția « politică » a conservatorilor, familia Cantacuzino finanțase, după 1920, activitatea partidului lui Iuliu Maniu, cu care Alice fusese mereu în legătură. În decursul procesului Maniu, ea era încă soția fostului deputat liberal-georgist Mihai Gr. Sturdza. Câțiva ani mai târziu, recăsătorită[1],

[1] La câtva timp după ce sosise la Paris, Alice Cantacuzino a cerut divorțul de soțul ei, Michel Sturdza (care, rămas la București, avea să fie arestat) și s-a recăsătorit cu Ion Lupoaia.

apărea la procesul de la Paris sub numele de « Lupoïé ». Acolo, în martie 1952, în fața instanței judiciare, avea să relateze cum fusese convocată la procesul țărăniștilor, în calitate de martor al apărării, de către unul dintre principalii acuzați, Ilie Lazăr.

În continuare, ea a povestit cum reușise în cursul procesului să schimbe câteva cuvinte cu Maniu, care i-ar fi șoptit : « să nu fie învinuiți martorii acuzării, deoarece au fost torturați. » Tot ea a relatat la Paris că la procesul țărăniștilor fusese încadrată de doi agenți care ar fi fost pregătiți să o aresteze la fața locului. Oricum, dacă nici unul dintre puținii martori ai apărării care avuseseră curajul să depună la proces nu a fost arestat pe loc, se presupunea pe bună dreptate că arestarea urma să se producă în scurt timp.

Cum granițele românești se închideau și în urma celor întâmplate la procesul Maniu, Alice Sturdza se hotărâse să fugă și ea din țară. Alături de ea se afla ofițerul de jandarmi Ion Lupoaia, fost soldat în 1916 al Legiunii Străine din Franța, fost angajat al unei societăți petroliere de pe Valea Prahovei și, în sfârșit, fost agent de legătură al generalului Tobescu, director al Siguranței, pe lângă diferite personalități ale PNȚ. Alice Sturdza pusese în joc sume considerabile pentru a obține un pașaport. Intermediar a fost maiorul Lupoaia, fost « observator » al lui Eugen Cristescu pe lângă organizația PNȚ de Prahova, unde o și cunoscuse pe Alice. Dosarul întocmit în 1946-1947 de organele Securității comuniste menționează că și-a obținut pașaportul prin intermediul organizației sioniste Joint. Maiorul Lupoaia, dimpotrivă, va afirma mai târziu la Paris că generalul Petrescu, judecătorul ce-i va condamna pe țărăniști, îi ceruse Alisei Sturdza 30 de milioane de lei, primind doar jumătate din sumă și arestându-l – dar pentru scurtă vreme – pe el, Lupoaia. Alice Sturdza îi încredințase lui Lupoaia o sumă foarte mare, prețul achiziționării a două pașapoarte, unul pentru ea și celălalt pentru Lupoaia. În cele din urmă, manevra reușită, plata fiindu-i făcută direct lui Alexandru Drăghici, însuși șeful Securității. Peste puțin timp, în vara anului 1948, cei doi posesori ai pașapoartelor scump plătite au părăsit România cu trenul[1].

Reușita fugii avu drept consecință citarea numelui Alisei Sturdza, după cel al fratelui ei, cunoscutul aviator Constantin (Bâzu) Canta-

[1] Amănunte relatate de Alice Cantacuzino în parte la procesul de la Paris și, mai târziu, tot în parte, autorului.

cuzino, pe lista publicată în *Monitorul Oficial* a unei serii de « trădători » – toți refugiați în Occident, mai ales diplomați, printre care se afla și Grigore Gafencu. Plecarea – scump plătită – a Alisei Sturdza se înscria printre foarte puținele cazuri de bogătași care reușiseră să evite pericolele, adesea mortale, legate de fuga clandestină peste frontieră[1].

5. Adriana Georgescu-Cosmovici, avocată și jurnalistă, fostă șefă de cabinet a generalului N. Rădescu, a relatat torturile la care fusese supusă în cursul anchetei deschise după fuga din România a generalului Rădescu – întâmplări povestite, de altfel, în amintirile ei, *Au commencement était la fin*, publicate la Paris[2].

Adriana Georgescu-Cosmovici, licențiată în drept, redactor la *Universul literar* și la organul liberal *Viitorul*, membră a unei nebu-

[1] Gheorghe Zane, profesorul universitar de economie politică, fost deputat național-țărănist, și, după 1950, deținut politic, descrie astfel evenimentele legate de legea din 11 iunie 1948 privind naționalizarea bunurilor industriale și bancare : « agenții guvernamentali au intrat în sediile întreprinderilor, au expulzat pe conducători și au sigilat casele de bani și dulapurile cu acte... ». Concomitent, continua memorialistul, « marii patroni Max Ausnit, Malaxa au plecat în străinătate cu pașaport în regulă ; Carmitz, marele angrosist de chimicale și produse farmaceutice, cu toată familia, 7-8 persoane. La fel, inginerul Florian, proprietarul Țesăturii de la Iași, a plecat cu soția și rudele în Anglia cam tot atunci ; Iacob Iosef, cu jumătate din familie, a luat și el drumul spre Israel. Nu cred ca un reprezentant al marii industrii sau marii finanțe să fi rămas în țară. M-am întrebat de multe ori cum au făcut...

Represiunea continuă. Arestările și procesele se țin lanț. Toți generalii care au luat parte la evenimentele din 23 august sunt deja arestați sau urmează a fi. Mai toți cei care au făcut campania din Vest sunt arestați și li se impută decorațiile din Est », în G. Zane, *Memorii*, București, f. d. [1998], pp. 166-167.

[2] Foarte marcată sufletește de încercările prin care trecuse, ea a apărut mai târziu ca martor și la faimosul proces al grupului Beldeanu, care organizase atacul asupra Legației Române de la Berna. Adriana Georgescu-Cosmovici s-a stabilit în cele din urmă în Anglia, unde a decedat în 2005. Personalitatea ei a fost comemorată de INMER (Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc) în 2007. Despre ea, vezi și paginile care-i sunt consacrate de Al. Săndulescu în volumul *Întoarcere în timp. Memorialiști români*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române (ediția a II-a, revăzută și adăugită), București, 2008, pp. 369-371.

loase Organizații T a tineretului liberal, soție a unuia din fiii profesorului Cosmovici de la Iași, fusese angajată în 1945 de primul-ministru, generalul Rădescu, ca șefă de cabinet. Arestată de Securitate încă de la 30 iulie 1945, a refuzat să joace rolul de informatoare și, ca urmare, a fost torturată în cursul anchetei (așa cum a declarat public în tribunalul din Paris), fiind apoi condamnată la patru ani de închisoare. Grațiată datorită intervenției regelui Mihai, a fost eliberată, dar rearestată în august 1947, apoi din nou eliberată. S-a ascuns în locuințele câtorva prieteni până în august 1948, când a fost scoasă clandestin din țară. Traversând Ungaria, a ajuns la Viena, apoi la Paris, unde a locuit un timp. Acolo și-a publicat amintirile în 1951, sub titlul *Au commencement était la fin* (« La început a fost sfârșitul »), traduse din română în franceză de Claude Pascal (pseudonimul altei tinere emigrante care-și începea atunci cariera scriitoricească : Monica Lovinescu).

6. Romulus Boilă, membru marcant al PNȚ, fost deputat și senator, lider *de facto* al emigrației țărăniste din Occident și director al cotidianului românilor din exil *La Nation roumaine*.

7. André Plagnol, fost trezorier al Asociației Francezilor din România, fost administrator în România (1923-1948) al societății Coty, grup comercial de parfumuri, dar și de importante ziare (printre care cunoscutul *Le Figaro*), condus de omul de afaceri, originar din Iași, Ionel Cotnăreanu.

8. Dumitru Ghica (fără legătură cu familia boierească omonimă), șofer, în vârstă de 47 de ani, membru al partidului comunist din 1938. Ghica fusese angajat, imediat după 23 august 1944, ca șofer la CC al PCR, apoi șef al garajelor ministerului de Interne, șofer al Ambasadei Române de la Belgrad, șofer personal al Anei Pauker, apoi, din noiembrie 1951, șofer al Ambasadei Române din Paris, unde a cerut azil politic. Rămasă în clădirea ambasadei, soția sa a fost sechestrată și dusă la aeroportul Orly, pentru a fi repatriată cu forța la București. La aeroport, ea a făcut scandal, cerând protecția poliției de frontieră, care i-a și fost acordată. Dumitru Ghica a fost, probabil, primul român care a precizat public faptul că în 1944 Partidul Comunist Român număra cu totul 1 000 de membri, la București aflându-se 80, « printre care eu însumi ». Depoziția șoferului a constituit un episod important al procesului.

9. Preotul Virgil Pârvănescu, parohul Bisericii Ortodoxe Române din strada Jean-de-Beauvais de la Paris.

10. Studentul ardelean Ștefan Catona, înscris în 1946, la Cluj, în Uniunea Tineretului Comunist, apoi student la Școala Cadrelor de Partid din București. Trimis în delegație la Berlin în 1951, ceruse azil politic și se stabilise în Franța. Catona a relatat luptele din 1946-1948 dintre studenții monarhiști și unitățile de șoc ale Apărării Naționale înființate de comuniști și a vorbit despre rezistența țăranilor ardeleni la colectivizare.

11. Ultima a fost depoziția din 11 martie 1952 a lui Constantin Vișoianu, cunoscutul fruntaș PNȚ, membru în diferite misiuni diplomatice, în misiunea de la Cairo (mai 1944, împreună cu Barbu Știrbei) și în delegația românească la Moscova care a semnat Convenția de Armistițiu Sovieto-Română. Fusese ministru de Externe în primele guverne de după căderea mareșalului Antonescu. Printre altele, el a relatat întrevederea de la începutul lunii martie 1945 a lui Andrei Vâșinski cu regele Mihai, pentru a impune numirea unui guvern condus de Petru Groza, întrevedere încheiată cu binecunoscuta plecare a emisarului sovietic trântind ușa. Conform declarației lui Vișoianu, Vâșinski afirmase cu acea ocazie : « Guvernul sovietic nu are încredere decât în Petru Groza și, drept consecință, dorește să fie numit un guvern Groza. În caz contrar, nu mai pot garanta independența României. Regele cedează, iar eu [Vâșinski – *n. a.*] am adus aceasta la cunoștința reprezentanților SUA și Marii Britanii, cu precizarea că trebuie respectată cooperarea tripartită [prevăzută prin tratat – *n. a.*]. Reprezentanții aliați au cerut să-l vadă pe Vâșinski. Acesta a refuzat să-i primească. Lucrurile s-au oprit aici. Iată care era atunci cordialitatea relațiilor în cadrul Alianței. »

Astfel, în decursul dezbaterilor acestui proces pe care nu-l prevăzuseră, din acuzatori, comuniștii de la *Les Lettres françaises* deveniseră acuzați. Erau puși în defensivă și obligați să se apere. Nu se știe ce a putut determina autoritățile de la București să trimită în ajutor la procesul de la Paris câțiva politruci, « martori » instruiți, ca și cum tribunalul ar fi fost cadrul unei înscenări staliniste, și nu locul unei proceduri judiciare normale, ce se desfășura în capitala unei

țări democratice, a cărei justiție era reprezentată de magistrați independenți. Emisarii de la București au încercat să încrimineze, fără nici o dovadă, Anglia și Statele Unite, prezentate drept « centrale de spionaj » și « puteri imperialiste », ostile democrației, și asta în condițiile în care opinia publică franceză privea cele două țări ca pe niște aliați care contribuiseră decisiv la eliberarea Franței de sub ocupația nazistă. Limba de lemn, vehemența acuzațiilor expuse cu falsitate au făcut o impresie proastă. Tribunalul nu putea vedea astfel de trimiși decât ca pe reprezentanții unei justiții sumare și lipsite de logică.

Intelectual atât prin comportament, cât și prin vocabular, bun vorbitor de franceză, Barbu Zaharescu ar fi fost cel mai în măsură dintre martorii apărării să-i convingă pe magistrați de temeinicia cauzei pe care o apăra. Departe însă de a aduce servicii Bucureștilor, depoziția sa a dăunat, combinând laude aduse Anei Pauker cu atacuri la exilul anticomunist din Franța (compus, după el, din trădători de țară) și cu acuzații la adresa lui Lucrețiu Pătrășcanu, fost ministru comunist al Justiției dar în acel moment întemnițat sub cele mai grave acuzații. Barbu Zaharescu înșirase în continuare elogii la adresa lui Mihail Ralea, fost ministru al lui Carol al II-lea, iar la momentul procesului, ambasadorul României comuniste la Washington, și criticase « odiosul Dictat de la Viena » care răpise Transilvania. În același timp, el apăra teza conform căreia Basarabia era sovietică, și nu românească de vreme ce populația însăși « ceruse » alipirea ei la URSS « prin referendum popular » – o afirmație ce a putut fi ușor respinsă.

Om, atunci, al Anei Pauker, Barbu Zaharescu – născut Baruh Zuckerman – se prezentase tribunalului ca vechi luptător antifascist, întemnițat timp de 12 ani de autoritățile României carliste, fasciste și antonesciene. Din 1948, făcea parte din Secția de agitație și propagandă a CC al PCR și ocupa funcția de rector al Institutului de Limba Rusă « Marxim Gorki » din București. Profesor la Academia de partid « Ștefan Gheorghiu », membru al Academiei Române de Științe, secția Filosofie și Drept, cenzor la nivel foarte înalt, Zaharescu avea și alte atribuții : director al Editurii Partidului Comunist, membru al Consiliului Superior al ARLUS (Asociația Română pentru Legături culturale cu URSS), redactor al revistei *Lupta de clasă* ; mai târziu avea să fie vicepreședinte al delegației RPR la

conferințele economice cu URSS și ambasador al lui Ceaușescu în Argentina, în Turcia și în China[1].

Magistraților francezi ceilalți martori le-au părut și mai puțin credibili decât Barbu Zaharescu. Astfel, preotul Alexandru Ionescu, vicar al Arhiepiscopiei din București și membru al Comitetului Permanent al Păcii, a fost denunțat în timpul procesului ca « fost legionar devenit comunist ». S-a aflat însă și că – detaliu interesant – fusese preotul paroh al bisericii din Calea Griviței (parohie de care, trebuie să adăugăm, depindeau Uzinele Grivița, unde avuseseră loc grevele din 1933).

Trimisă și ea de la București, Ileana Răceanu[2] era o sindicalistă comunistă din 1929, fostă muncitoare textilistă, având din 1948

[1] Pentru martorii români ai apărării : *Les Communistes démasqués...*, *op. cit.*, p. 350. Pentru Barbu Zaharescu, *ibidem*, pp. 397-398 ; tot despre el, vezi completări biografice aduse de Teșu Solomovici, *Securitatea și evreii*, Editura Teșu, București, 2004. Barbu Zaharescu a avut un sfârșit tragic, dar diferit de cel al zecilor de mii de victime ale regimului comunist la instaurarea căruia contribuise. În toamna anului 1999, el (în vârstă de circa 90 de ani) și soția sa (fiul lor se stabilise în Israel) au fost atacați și jefuiți de o bandă de răufăcători care au pătruns în apartamentul lor de lux de 208 m², aflat pe Șoseaua Kiseleff. Tâlharii au fugit, luând cu ei un pistol Beretta, bijuterii și o sumă importantă în mărci provenite din despăgubirile oferite de statul german victimelor fascismului. Barbu Zaharescu, membru corespondent al Academiei Române și autorul primului manual postbelic de economie politică, primea și pensie de la statul român ca fost ambasador, specialist cooptat în colectivele ce elaborau programul PCR și reprezentant al comuniștilor români la forurile internaționale. Abia a doua zi cei doi soți au fost găsiți de menajeră, care a alertat vecinii. Soția lui B. Zaharescu, torturată, murise. El a decedat la scurtă vreme. Știrea despre sumbrul incident a fost una dintre cele mai mediatizate la acel moment. Se mai preciza că apartamentul vecin cu acela al soților Zaharescu era ocupat de Oliviu Gherman, ambasadorul lui Ion Iliescu la Paris.

[2] Ileana Răceanu, născută Ilona Pop, era o comunistă ilegalistă la Brașov, unde s-a căsătorit în 1934 cu Andrei Bernath, secretar al CC al UTC, venit de la București. În 1935 s-a născut fiul lor, Mircea Răceanu. La scurt timp, Andrei Bernath a fost arestat și condamnat la 10 ani închisoare pentru activitate comunistă. În 1941 a fost transferat în lagărul transnistrean de la Vapniarka, cunoscut ca loc de exterminare a evreilor. Împreună cu Lazăr Grunberg, Bernath a încercat să reorganizeze acolo celule clandestine ale partidului comunist. Descoperiți, ambii au fost transferați la închisoarea de la Râbnița, unde au fost împușcați la începutul anului 1944.

funcția de vicepreședintă a Comitetului Executiv al Uniunii Femeilor Democrate din România, membră din 1951 a Consiliului Central al Frontului Democrației Populare. Ea a apărut la proces purtând pe piept mai multe decorații ale RPR.

Următoarea la bara martorilor apărării a fost Ecaterina Borilă, de 41 de ani, prezentată drept « ziaristă », comunistă din clandestinitate începând din 1929, când avea 18 ani. Refugiată în URSS în 1941, ea revenise în România odată cu Armata Roșie și Divizia « Tudor Vladimirescu », care era comandată de soțul ei și a cărei instructoare politică fusese chiar ea. După 1946, funcționa ca redactor-șef la *Gazeta Sindicatelor*.

Soțul ei era Petre Borilă, născut Borulov (1905-1973), etnic bulgar din Basarabia, înscris în partidul comunist în 1924, important agent al Moscovei. Instruit la Academia Frunze, era un veteran al Războiului civil din Spania, unde comandase una dintre brigăzile cominterniste. Refugiat în URSS după 1940, între 1943 și 1944

Între timp, Ilona Pop trecuse în 1939 în URSS, unde și-a lăsat copilul pentru a fi crescut la Internatul copiilor de activiști ai Cominternului de la Ivanovo, de lângă Moscova. Copilul Mircea este educat acolo, alături de Tania Pauker (fiica Anei), de Iuri Borilă (fiul lui Petre și al Ecaterinei) și de alte odrasle ale unor comuniști străini foarte cunoscuți, precum Antonio Gramsci și Maurice Thorez. Mircea revine în România după 23 august 1944, unde-și regăsește mama recăsătorită – sub numele de Ileana – cu un alt ilegalist comunist din Brașov, muncitorul Grigore Răceanu. Acesta îl adoptă pe micul Mircea și îi dă numele său. Începând din 1945, soții Răceanu ocupă diferite funcții în aparatul de partid de la Brașov, apoi la București. Excluși din partid pentru « deviaționism » la Plenara din 1958, sunt reabilitați după moartea lui Gheorghiu-Dej, Ileana fiind decorată cu Ordinul de Erou al Muncii Socialiste și, la moartea ei, onorată cu funeralii naționale.

Mircea Răceanu a urmat cursurile Institutului de Relații Internaționale de la Moscova, intrând apoi în diplomație. În 1969 este numit secretar al Ambasadei RSR la Washington, apoi director la Direcția V (America de Nord) din MAE. La începutul lui 1989, a fost arestat din ordinul lui Nicolae Ceaușescu, fiind acuzat de « spionaj » și de « trădare în favoarea unei puteri străine ». Alături de Silviu Brucan, Grigore și Mircea Răceanu semnaseră cunoscutul protest împotriva dictaturii lui Ceaușescu, semnal premergător căderii acestuia și a comunismului în România. Vezi și Cornel Dumitrescu, « Radiografia unui diplomat român acuzat de trădare și spionaj », *Lumea Liberă*, Toronto, 18 martie 1989.

a comandat Divizia « Tudor Vladimirescu ». Când s-a întors apoi în România, i-a fost încredințată funcția de șef al organizației de partid din București. După proclamarea Republicii, a devenit membru al CC al PCR și șeful Direcției politice a Armatei Populare. Ministru al Construcțiilor (1950) și membru al Biroului Politic al PCR (din mai 1952), a făcut apoi parte din comisia specială de partid care a decretat deviaționismul Anei Pauker (Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Polirom, Iași, 2002, p. 204).

Repetând lecția învățată la București, Ecaterina Borilă l-a apostrofat pe Vișoianu pentru că – susținea ea –, plecând la Cairo să negocieze cu Aliații, trădase de două ori : o dată părăsindu-și țara în timp de război și a doua oară discutând cu imperialiștii anglo-americani. Președintele tribunalului a întrebat-o ce făcea pe atunci ea însăși, plecată la Moscova și discutând cu o altă putere aflată în stare de război cu România ? « Urmam calea lui Stalin sub călăuza luminoasei Uniuni Sovietice », a fost răspunsul Ecaterinei Borilă.[1]

Prezența emisarilor comuniști de la București nu le-a fost de nici un folos autorităților din România. Prin sentința pronunțată în zilele de 4 și 5 februarie 1952, ziariștii Renaud de Jouvenel și André Wurmser, precum și doamna Marcelle-Agathe Hilsum, născută Granjux, administratoarea societății Les Éditeurs Réunis, prezentați ca responsabili pentru publicarea volumului *L'Internationale des traîtres*, se arăta că toți trei au îndreptat « odioase calomnii » asupra a nu mai puțin de 100 de persoane aparținând emigrației politice din mai multe țări, acuzându-le de « a-și fi trădat dintotdeauna patria, de a fi dușmanii democrației, stipendiați ai Washingtonului ». Ceea ce era cu atât mai grav, preciza tribunalul, cu cât acuzațiile loveau în « patrioți care au fost adversarii Germaniei hitleriste, aplicându-le epitetul de „fasciști" și asociindu-i arbitrar cu persoane sau partide reprezentând extrema dreaptă din țara lor de origine ».

În continuare, « ținând seama de prejudiciul considerabil adus reclamanților », tribunalul îi condamna pe cei trei acuzați să-i plătească fiecărui reclamant suma de un milion de franci, să suprime din eventuale reeditări ale *L'Internationale des traîtres* toate expresi-

[1] Petre și Ecaterina Borilă erau membri de frunte ai noii « oligarhii » nomenclaturiste. Fiica lor, Iordana Borilă, avea să devină peste ani soția lui Valentin Ceaușescu, fiul lui Nicolae și al Elenei Ceaușescu. Vezi și Pierre Broué, *Histoire de l'Internationale Communiste, 1919-1943*, Fayard, Paris, 1997, p. 972.

ile calomnioase și să le plătească 100 000 de franci pentru fiecare încălcare a sentinței constatată ulterior. Se prevedea, de asemenea, publicarea sentinței în 15 ziare din Paris și din provincie.

Acuzații au făcut apel, obținând în cele din urmă un verdict la fel de sever în fond, dar mai convenabil lor în formă. Tribunalul îi declara pe « împricinații Jouvenel, Wurmser și Granjux, prin căsătorie Hilsum, vinovați ; Granjux ca editor, Jouvenel și Wurmser în calitate de complici la actele de defăimare publică a unor persoane particulare, așa cum le erau reproșate, fapte prevăzute și sancționate de articolele 23, 29, 32, 43 ale Legii din 29 iulie 1881, și articolul 60 din Codul Penal ».

Ca despăgubiri, cei trei erau condamnați fiecare la 12 000 de franci amendă, precum și, în mod solidar și concomitent, la plata câte unui franc către fostul lider țărănist bulgar Dimitrov[1] și către colonelul polonez Kowalewski și a 100 000 de franci daune lui N. Dianu. Ordona suprimarea numelor celor trei părți civile în oricare nouă ediție a cărții și interzicea vânzarea exemplarelor aflate deja în comerț. Contravenția stabilea plata a 20 000 de franci daune pentru fiecare infracțiune constatată în această situație pe baza respectivului verdict.

De data aceasta, tribunalul declara că nu este cazul ca acest al doilea verdict să fie publicat în presă ; ordona restituirea cauțiunii de cinci milioane de franci către reclamanții care o plătiseră și îi condamna pe cei trei inculpați la plata concomitentă și solidară a cheltuielilor de primă instanță și de apel. În sfârșit, societatea Les Éditeurs Réunis era declarată responsabilă civilă conform articolului 44 al Legii din 29 iulie 1881.[2]

[1] Om politic bulgar, omonim al celebrului cominternist și lider, după 1945, al Bulgariei sovietizate.

[2] *Les Communistes démasqués, op. cit.*

Cuprins

Cuvântul autorului 5

Intrarea în modernitate : România între Occident și Rusia 7

Un baron reformator : Vasile Balș 9

Ucenicii francmasoni la Roza liniștii perfecte (Paris, 1843-1848) 28

Frați masoni în misterele Bucureștiului (1858-1860) 39

Rusia și tentativele de despărțire a Principatelor Române (1864-1866) 52

Junimea - societate secretă 98

Un germanofil antirus : Lupu Kostaki (1851-1923) 133

De la anarhiști la comuniști : propagandă, război, armistițiu 145

De la anarhism la bolșevism : Zamfir Arbore și fiica sa Ecaterina 147

Curzio Malaparte, martor ocular la... ceea ce nu a văzut la Iași în 1941 187

Preludiu la Războiul Rece : ambasadorul sovietic, Carol al II-lea și anglo-americanii la Mexico 195

Comisia Consultativă Europeană și armistițiul bulgar din 1944 236

23 august 1944 : negocierile de la Stockholm și dosarele armistițiului 264

Documente noi în legătură cu procesul și moartea mareșalului Antonescu 338

« Comuniștii demascați », dați în judecată la Paris de un grup din emigrație 348

Un volum cu funcție de lanternă și lupă : lumină și lentilă care cercetează și dezvăluie dificila intrare a României în epoca modernă. Mihai Dimitrie Sturdza are pasiunea documentului și toate rezervele posibile față de poncifele propagandei care înlocuiește din ce în ce mai des la noi comunicarea simplă a adevărului istoric atât cât poate fi cunoscut. Interese de moment și de grup, valuri de opțiuni politice dirijate au construit imagini false ale trecutului nostru apropiat : românii apar ca absenți din lista personalităților recunoscute în Europa înainte de 1848, crearea țării e pusă în seama miturilor masonice, filogermanii sunt prezentați ca niște monștri, despre anarhiștii și bolșevicii infiltrați nu se vorbește decât cu mare fereală, mareșalului Antonescu i se atribuie o iluzorie șansă ratată de a fi schimbat soarta României după 1945, exilul românesc e pe nedrept criticat ca moale și aproape apolitic etc.

Un volum bogat în surprize, căci de români sunt pline arhive bătrânești din lumea largă, dar și cărți apărute în ultimii ani. Pe sub ochii autorului au trecut și microfilme devenite accesibile relativ recent, jurnale și memorii în parte inedite ale unor importanți actori politici, articole și studii pe care prea puțini le cunosc. Ce răsare din ele ? O lume românească eroică, idealistă, naivă adesea, înșelată și viclenită de aliați ca și de dușmani, încrucișând de nevoie spada cu geografia și tânjind la un echilibru mereu prea îndepărtat sau prea scump. Un efort supraomenesc pentru a rămâne în picioare.

9 789731 960982